

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇIKARILAN
İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NİN DÖNEMİN
OLAYLARINA BAKIŞ AÇISI**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yıldız YANIKKAYA

**Danışman
Dr. Sevda ÖZKAYA SOFU**

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇIKARILAN İSLAM DÜNYASI
DERGİSİ'NİN DÖNEMİN OLAYLARINA BAKIŞ AÇISI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Yıldız YANIKKAYA

**Danışman: Dr. Sevda ÖZKAYA SOFU
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Özlem COŞKUN
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI**

KASTAMONU - 2019

TEZ ONAYI

Yıldız YANIKKAYA tarafından hazırlanan “**II. Meşrutiyet Döneminde Çıkarılan İslam Dünyası Dergisi'nin Dönemin Olaylarına Bakış Açısı**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı, Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Işıl Işık BOSTANCI .....
Mustafa Kemal Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÖZKAYA .....
(Danışman) SOFU Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇOŞKUN .....
Kastamonu Üniversitesi

18/06/2019

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU .....

TAAHHÜTNAME

Tezin içerisindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Yıldız YANIKKAYA

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇIKARILAN İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NİN DÖNEMİN OLAYLARINA BAKIŞ AÇISI

Yıldız YANIKKAYA

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Dr. Sevda ÖZKAYA SOFU

II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan özgürlük ortamında, fikir akımlarının da etkisi ile pek çok gazete ve dergi yayınlamıştır. Bu dönemde Tatar- Cedit hareketinin Anadolu'da ki uzantısı olarak yayın hayatına başlayan İslam Dünyası Dergisi'de bu yayınlardan biri olmuştur. Derginin baş yazarı ve sahibi Abdürreşid İbrahim tarafından 1913-1914 yılları arasında İslamcılık fikir akımının etkisi ile çıkarılan dergi toplam 27 nüsha yayınlanmıştır. Dergi öncelikli amacını Osmanlı Müslümanlarını olarak belirlemiş olsa da sayfalarında diğer Müslüman ülkelerin durumlarını içeren makalelere de sık sık yer vermiştir.

Bu çalışma ile Meşrutiyet matbuatında yer almasına rağmen göz ardı edilen İslam Dünyası Dergisi'nde yer alan makalelerin çevirisi yapılarak dönem anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Dünyası, Abdürreşid İbrahim, Tatar-Cedit Hareketi, Meşrutiyet, Basın

2019, 299 Sayfa

Bilim Kodu: ....

ABSTRACT

MSc. Thesis

**THE OVERVIEW OF THE II. CONSTITUTIONAL PERIOD'S EVENTS FROM
ISLAMIC WORLD JOURNAL**

Yıldız YANIKKAYA
University of Kastamonu
Social Sciences Institute
Department of History
History of Near-Age

Advisor: Dr. Sevda ÖZKAYA SOFU

The second constitutional period was very dynamic period in Turkish press history. In the environment of freedom created by the proclamation of the constitutional monarchy, many newspapers and journals have been published with the effect of the idea currents.

In this period the Islamic World Journal has started publication as an one of the extension of Tatar- Cedit movement in Anatolia. The journal was published by the head author and owner Abdürreşid İbrahim between 1913 and 1914 under the influence of Islamism. Total 27 issue was published. Although the journal has defined its primary purpose as Ottoman Muslims situation, they also frequently published articles on the situations of the Muslims living in other countries. Despite being included in the constitutional press the Journal of Islamic World was not considered earlier.

In this study, the articles in the Journal of Islamic World have been translated and this period tried to be explained.

Keywords: Islamic World, Abdürreşid İbrahim, Tatar-Cedit movement, Constitutionalism, Press

2019, 299 Page**Science Code: ...**

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı tarihi açısından pek çok ilke imza atmanın yanı sıra ortaya çıkan fikir akımlarının etkisi ile renkli bir matbuat hayatına da sahne olmuştur. Her türlü fikrin yayınlanma olanağı bulduğu bu dönemde Tatar- Cedit aydınları da Osmanlı basınında etkilerini göstermişlerdir.

Bu hareketin bir uzantısı olarak 1913-1914 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan İslam Dünyası Dergisi'de Osmanlı basın tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Döneminde aynı düsturla çıkarılan *İslam Mecmuası*'nın İttihat ve Terakki partisinin yarı resmi yayın organı olması ile etkisini kaybeden ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kapanmak zorunda kalan dergi bu zamana kadar hep gölgede kalmış hak ettiği değeri görememiştir.

Bu dergiyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok ya gazete içersinden seçilen makaleler ile ya da derginin sahibi ve baş muharriri olan Abdürreşid İbrahim Efendi'nin hayatının ele alındığı çalışmalar ile sınırlı kalmıştır.

Bu çalışmada ise İslam Dünyası Dergisi bir bütün olarak ele alınmış, tüm makalelerin çevrisi yapılmış ama dönemin olaylarını yansıtmak amacı taşıdığımızdan ve hacim olarak çok fazla yer kaplama ihtimalinden dolayı oluşturulan metin içersinde hepsine verilememiştir. Metin içinde değerlendirilen makalardan bir kaçınının orijinal metni ekler kısmında verilecektir. Değerlendirilen metinler Osmanlıca belge niteliği taşıdığından ve makaleler içersinde Arapça ayetlere çok sık yer verilmesinden ötürü okunamayan yerler "...” şeklinde belirtilmiştir.

Son olarak başta annem Melahat YANIKKAYA olmak üzere attığım her adımda yanımda olan maddi-manevi hiçbir zaman desteklerini üzerimden çekmeyen sevgili aileme, bu yola birlikte çıktığım ve ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan değerli arkadaşlarım Samet ÖNATA ve Salih BAYAR'a ve bu yolda hiçbir zaman sevgisini, ilgisini, desteğini üzerimizden çekmeyen, hep bir hocadan daha fazlası olmayı başaran kıymetli hocam ve tez danışmanım Sevda ÖZKAYA SOFU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Yıldız YANIKKAYA

Kastamonu, Mayıs, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1.USÛL-İ CEDİT HAREKETİ ve İSLAM DÜNYASI DERGİSİ.....	20
1.1. Türkistan Coğrafyası ve Usûl-i Cedit Hareketinin Ortaya Çıkışı.....	20
1.2.İsmail Gaspıralı ve Usul-i Cedit Hareketi.....	24
1.3. Müslüman Uyanışında Öncü İsim Abdürreşid İbrahim.....	28
1.4. İslam Dünyası Dergisi.....	32
1.4.1 Musa Carullah Bigiyef:.....	40
1.4.2 Hoca Mahmud Behbudi:.....	41
2.İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE UYGULANAN EĞİTİM- KÜLTÜR POLİTİKALARI.....	43
2.1. İslam Dünyası Dergisi'ne Göre II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminde Yaşanan Gelişmeler.....	43
2.2 İslam Dünyası Dergisi'ne Göre Medreselerin Islahı:.....	71
2.3. İslam Dünyası Dergisine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanında Yapılan Düzenlemeler ve Bunların Yansıması.....	83
2.3.1. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu:.....	86
2.3.2. Darülfünun Reformu:.....	88
2.4.Kız Çocuklarının Eğitim Durumu:.....	108
2.5. Öğrenci Mektupları:.....	112
3. İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAŞANAN DİNİ HAYAT.....	122
3.1. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Toplum Yapısında Genel Ahlaki Vaziyet:..	122
3.2.Ana Dil ile Hutbe:.....	158
4. İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU İLE DÖNEMİN SİYASİ VE İKTİSADİ OLAYLARINA BAKIŞ AÇISI.....	188
4.1. II. Meşrutiyet Döneminde Anadolu'nun Genel Durumu:.....	188

4.2. II. Meşrutiyet Dönemi (1913-1914) İslam Dünyası Dergisi'ne Göre Siyasi Hayat:	205
4.2.1. Balkan Savaşları (1912-1913):	205
4.2.2. Edirne'nin Kurtuluşu ve 10 Temmuz Hürriyet Bayramı:	214
4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu:	220
5. İSLAM DÜNYASI DERGİSİNE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRKİSTAN VE DÜNYA MÜSLÜMANLARININ DURUMLARI	236
5.1. Türkistan Coğrafyasında Yer Alan Rusya Müslümanları:	237
5.2. Dünya Müslümanları Hakkında Haberler:	263
SONUÇ	269
KAYNAKÇA	273
EKLER	284
ÖZGEÇMİŞ	289

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
G.A.Ü	: Girne Amerikan Üniversitesi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve Benzeri
Tübar	: Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı bir boy beyliği olarak Söğüt ve Domaniç merkezli 1302¹ yılında kurulan Osmanlı Devleti, 16. Yüzyılın sonlarına doğru cihanşûmûl bir imparatorluk haline gelmiş ve sınırları Anadolu dahil, Balkanlardan Doğu Avrupa'ya, Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar ulaşmış ve ulaştığı bu sınırlarla doğru orantılı olarak varlığını 600 yılı aşkın bir süre devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu özelliği ve devlet teşkilatında ki yapısı ile Türk Devletleri içerisinde en uzun ömürlüsü olmuştur.² Lakin Osmanlı Devleti gerek Avrupa'da yaşanan gelişmeleri takip edememesi gerekse iç dinamiğinde ortaya çıkan aksaklıklara çözüm üretememesi nedeniyle gücünü kaybetmeye başlamıştır. 16. Yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu çözülme ilerleyen yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Ve Osmanlı çözülmeyi durdurmak için kimi zaman şiddet kimi zaman ıslahat yolunu denese de pek başarılı olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk kez büyük çapta toprak kaybına uğraması, iç dinamiğinde başlayan bu çözülmeyi iyice gün yüzüne çıkarmıştır.

Devlet yapısı olarak çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti üç kıta, yedi deniz ve onlarca ulusa hükmetmenin ağırlığı altında zamanla ezilmeye başlamıştır. Başlarda uygulamış olduğu hoşgörü ve adalet politikası bu etnik unsurları Osmanlı'ya bağlarken özellikle 1789 yılında yaşanan Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik rüzgârına kapılan azınlıklar teker teker Osmanlı'dan ayrılmaya başlamışlar ve imparatorluğun sınırları gittikçe daralmaya başlamıştır.

Uzun süren savaşlar, yaşanan ekonomik sorunlar, iç isyanlar, Avrupalı devletlerin Osmanlı üzerindeki çıkar çatışmaları, Osmanlı'yı 18. Yüzyıldan itibaren sürekli bir değişim ve yenileşme sürecine sokmuştur. 19. yüzyılla birlikte Avrupa'dan geri kaldığının farkına varan Osmanlı bürokrat ve aydınları Osmanlı'yı eski ihtişamına geri döndürmek amacıyla başta maliye, ticaret, eğitim, sanayi, ziraat, siyaset olmak üzere

¹ Osmanlı Devletinin Kuruluş tarihi ile ilgili olarak farklı tezler ortaya sürülmüştür. Bunlardan bir tanesi Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü'ye ait olan 1299 yılıdır. Köprülü, Osman Bey'in 1290'dan 1299'a kadar bölgede Bizansla temas edecek kadar kuvvete sahip olduğunu ve teşkilatlanma olarak da boy mefhumundan çıkıp beylik haline gelmesini öne sürmüştü ve bu tarihi Osmanlı'nın kuruluşu olarak kabul etmiştir. Prof. Dr. Halil İncelik ise kuruluş yılını Bapheus (Koyunhisar) Savaşı ile ilişkilendirmiş, bir devletin devlet haline gelebilmesi için başka bir devletle münasebette bulunmasını gerekli görmüş bu nedenle kuruluş yılını 1302 olarak kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fuat Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, Halil İncelik, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

² Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitapevi, Ankara Eylül 2007, s. 57-58.

birçok alanda bunu gerçekleştirmişlerdir. Ama bu alanlar içerisinde yapılan en büyük atılım parlamento ve anayasallaşma sürecinde yaşanmıştır.

Bu sürecin ilk ayağını ise 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu oluşturmuştur.³ Mustafa Reşit Paşa⁴ tarafından ilan edilen bu ferman, Milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı'dan ayrılmak isteyen etnik unsurları yeni ilkeler etrafında toplamak ve onların devlete olan bağlılığını artırarak yeni bir düzen oluşturmayı amaçlamıştır.⁵ Tüm yurttaşlar arasında hukuki eşitliğin sağlanması, özel mülkiyet hakkının tanınması, ekonomik ilişkilerin Avrupa standartlarına göre ayarlanması gibi ilkeler üzerinde duran Tanzimat Fermanı ne yazık ki devletin yapısında önemli bir değişiklik meydana getirmese de en azından temel haklar üzerinde bir farkındalık yaratmıştır.⁶

Gerek siyasi gerekse toplumsal değişimler Tanzimat'tan sonra yeni bir ıslahat hareketini zorunlu kılmıştır. Kırım Savaşı'nın getirdiği yaptırımlar sonucu 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir.⁷

Tanzimat Fermanı gibi Islahat Fermanı da Avrupalı Devletlerin desteğini almak amacıyla hazırlanmış ve Kırım Savaşı sonrasında imzalanan 1856 Paris Barış Antlaşması içerisinde yer almıştır.⁸ Belge, Tanzimat'taki ilkeleri yeniden belirtmekle birlikte Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlamıştır.⁹ Halkın can, mal ve namus güvenliğinin devlet tarafından korunması, mahkemelerin açık yapılıp, kanunların herkese eşit şekilde uygulanması, din farkı gözetmeksizin herkesin memur olma hakkına sahip olması, askerliğin bir vatan borcu sayılması, vergilerin toplanmasında eşitlik ve iltizam sisteminin kaldırılması, gayrimüslimlerin belediye ve

³ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih(1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s.127.

⁴ Mustafa Reşit Paşa: Önemli Osmanlı devlet adamlarından biri olan Mustafa Reşit Paşa 6 kez sadrazamlık görevinde bulunmasının yanı sıra Harice Nazırlığı ve Lonra Büyükelçiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Mısır meselesi sırasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yapılan görüşmelere katılan Reşit Paşa, bu sorunun çözümünde etkin rol almıştır. II. Mahmut'la yaptığı görüşmelerde ülkenin bu gidişatını köklü reformlarla durdurulacağına ikna etmiş ve II. Mahmut zamanında hazırlanıp Abdülmecit zamanında ilan edilen Gülhane-i Hatt-ı Hümayun'u (Tanzimat Fermanı) 3 Kasım 1839'da ilan eden kişi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Mustafa Reşit Paşa", **TDVİA**, 2000, C.3 , s. 348- 350.

⁵ Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Phoenix Yayınevi, Nisan 2006, s. 48.

⁶ Ali Fuat Örenç, **Yakınçağ Tarihi(1789-1918)**, Akademi Titez Yayınları, İstanbul 2016, s.109

⁷ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s.124.

⁸ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara 1987, s.130.

⁹ Sander, **Anka'nın Yükselişi...** , s.153

il genel meclislerine üye olması, rüşvet ve adam kayırmanın kalkması, resmi yazışmalarda gayrimüslimleri küçük düşürücü söz ve deyimler kullanılmaması gibi maddeler bu fermanda yer almıştır¹⁰. Görüldüğü gibi Islahat Fermanı gayrimüslim tebaaya geniş haklar tanıırken Müslümanlar bu durumdan pek memnun olmamışlardır. Bu da doğal olarak toplum içinde bir huzursuzluğa neden olmuş, oluşan tepkiler nedeniyle de Islahat Fermanı gerektiği gibi uygulanamamıştır.

Özellikle askeri, siyasi, mali, eğitim ve kültür alanda yaşanan sıkıntılar devleti bir buhrana sürüklemiş, Sultan Abdülaziz'e karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa¹¹'nin desteklediği bu muhalif aydınlar kendilerine "*Yeni Osmanlılar*" adını vermişlerdir.¹²

Yeni Osmanlılar Cemiyeti fikirsel aşamada aslında çok farklı grup üyelerinin bir araya gelmesiyle oluştuğundan sağlam bir temele oturtulamamıştır. Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu özgürlük, bağımsızlık, anayasal rejim, iktidarın denetlenmesi gibi fikirleri savunsalar da aslında çoğu bu düşünceleri İslam diniyle sentezleme yoluna

¹⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi(Islahat Fermanı Devri 1856-1861)**, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 1-6.

¹¹ Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa: Mısır hidivlerinden Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu olan Mustafa Fazıl Paşa Osmanlı Devletinde Maliye ve Maarif Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. Abisi İbrahim Paşa'nın isteğiyle Sultan Abdülaziz'in fermanıyla hidivlik haklarından mahrum bırakılmıştır. Paris'e giden Mustafa Fazıl Paşa, burada Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile temasa geçmiş ve onları finanse etmiştir. Burada Abdülaziz'e karşı çok sert muhalefetlerde bulunmuşlardır. Cemiyet içerisinde çıkan ayrılıklar neticesinde Mustafa Fazıl Paşa 'da Abdülaziz'in Fransa ziyareti sırasında af dilemiş ve ülkeye geri dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Buzpinar, "*Mustafa Fazıl Paşa*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s.300-301.

¹² Avrupa'da Fransız İhtilali'nin etkisiyle ortaya çıkan devrim, özgürlük, eşitlik, adalet düşüncesi ile bir çok örgüt kurulmuştur. Bunlardan birisi de hiç kuşkusuz Carbonari örgütüdür. Bu örgütlerin yaymış olduğu fikirleri benimseyen gençlere ise "Jeune" adı verilmiştir. Bu tabir Osmanlı'da ise ilk kez Mustafa Fazıl Paşa'nın hidivlik haklarından mahrum olması üzerine Paris'e gittiği sırada yazmış olduğu bir yazıda " Jeune Turc" örgütünü kurduğunu açıklaması üzerine karşımıza çıkmıştır. Jeune Turc terimi Osmanlı toplumunda iki şekilde anlam kazanmıştır. Bunlardan ilki; Osmanlı devlet kurumlarını eski geleneklerine ve ihtişamına döndürmek isteyen ıslahat yanlısı grup, diğer ise; Şeriat geleneklerine bağlı olarak yürütülen kurumların Avrupa karşısında artık tutunamayacağı bu nedenle Avrupa standartlarında bir devlet yönetimi için din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerekliliğini savunanlar. Bu ikinci gruptan dolayı Avrupa'da eğitim görmüş gençler dinsizlikle suçlandığından toplum içinde çok iyi intiba bırakmamışlardır. Yani ikinci grup üyeleri *devrimci*, birinci grup üyeleri de *ilerlemeci* olarak anılmıştır. Bu fikrin önemli temsilcilerinden olan Şinasi devrimci grupta yer alırken Namık Kemal ise kendini daha çok ilerlemeci olarak tanımlamıştır. Bu nedenle yeni kurulan bu örgüt kendilerine ne "*jeune*" ne de "*Türk*" demişlerdir. Kendilerine en uygun ad olarak "*Yeni Osmanlılar*" ismini seçmişlerdir. Ancak bu cemiyet farklı kaynaklarda *Jön Türkler*, *Genç Türkler*, *Genç Osmanlılar* olarak da anılmışlardır. Bu yeni oluşum içinde öncü rol oynayan kişiler; Mustafa Fazıl Paşa ve Şinasi'nin dışında Nuri Bey, Reşat Bey, Mehmet Bey, Şinasi, Agah Efendi, Ayetullah Bey, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Refik Bey gibi dönemin aydın kişileridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu durum nedeniyle ortaya çıkan parçalanma endişesi neticesinde kurulan bu cemiyet yapısı itibari ile İtalyan Carbonari cemiyetini örnek almıştır. Bu kötü gidişatı durdurmak için; imparatorlukta ki mevcut mutlaki idarenin yerine meşruti bir yönetime geçmek ve bu sisteme uygun olarak da Osmanlı siyasetinde özgürlüklere daha çok yer veren, anayasalı bir rejime geçilmesinin yanı sıra padişah otoritesini sınırlayacak ve yürütmeyi denetleyecek bir meclis kurmanın gerekliliğini savunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, Mart 2015, s.275-287, Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, Mart 1973, s.77, Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri" **U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:8, Sayı:13,2007, s.392.

gitmiştir. Onlara göre çözüm şeriat kurallarına bağlı meşruti bir idare ile gerçekleşecektir. Bu nedenle de yaptıkları çalışmalarla II. Mahmut döneminden itibaren uygulanmaya çalışılan Osmanlıcılık olarak adlandırılan fikir hareketini güçlendirmişlerdir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin diğer bir önemi ise ilerleyen yıllarda Osmanlı siyasi hayatına damga vuracak olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın çekirdeğini oluşturacak olmalarıdır.¹³

1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sonrasında fikirsel alanda başlayan değişimin yönetsel anlamda da kendini göstermesi amacıyla yeni bir anayasa ve parlamentolu rejim için hazırlıklara başlanmıştır.¹⁴

Yeni Osmanlılar cemiyetinin yeni lideri olarak anılan Mithad Paşa aynı zamanda bu anayasal rejimin hazırlayıcısı ve savunucusu olmuştur.¹⁵ Sultan Murat'ın kısa süren saltanatının ardından Sultan Abdülhamit anayasayı ilan edeceği teminatını vererek cemiyet üyeleri ile anlaşmış ve tahta çıkmıştır.¹⁶

Abdülhamid tahta çıktıktan sonra anayasa ilanı konusunda Osmanlı bürokrat ve aydınları arasında bir takım görüş ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Birinci kesimde sadrazam Mithad Paşa'nın önderliğinde toplanan Jön Türkler, Anayasal ve meşruti bir rejimi şiddetli bir şekilde savunurken diğer tarafta ise Cevdet Paşa'nın önderliğinde padişahın yetkilerini sınırlandırmaya karşı ve anayasayı şeriat kurallarına aykırı bulan geleneksel grup yer almıştır.¹⁷ Kanun-i Esasi'nin hazırlanışı ise Meclis-i Mahsusa adı verilen özel bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan tasarılar içerisinde Mithad Paşa'nın *Kanun-ı Cedit*'i kabul olmuştur.¹⁸

Ama Osmanlı'nın yaptığı tüm reform çalışmalarındaki temel amaç, azınlıkları Osmanlı'ya bağlamak ve Avrupalı Devletlerin Osmanlı'ya müdahalesini engellemek olmuştur. Bu nedenle baktığımızda Tanzimat Fermanı, Mısır Meselesinde Avrupa'nın

¹³ Örenç, a.g.e., s.145.

¹⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler-4**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 91

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.8

¹⁶ Sander, **Siyasi Tarih**... s. 317

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasi'si ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt-I, s.28.

¹⁸ Kanun-i Esasi'nin hazırlanış süreci ve sunulan tasarılar ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selda Kılıç, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı", OTAM, Ankara, 1990, s. 557-634.

desteğini kazanmak, Islahat Fermanı ise Paris Antlaşması'nda Avrupa Devletler hukukundan yararlanabilmek ve I. Meşrutiyetin ilanı da Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık isyanları neticesi ile toplanan Tersane Konferansı sırasında ilan edilmesi de bunu kanıtlamaktadır.

Meşrutiyetin ilan ediliş sürecine baktığımızda ise ilan edilen anayasa, halkın isteklerine bağlı olarak değil yönetimin baskı ve rejiminden rahatsız olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çalışmaları sonucu gerçekleşmiş olduğunu görüyoruz. Meşrutiyetin ilanı, yönetim alanında çok değişiklik getirmemiştir. Yürütme ve yasamayı denetleme yetkisi yine padişah'ta toplanmıştır. Ayrıca anayasada sürgün ve parlamentoyu fesh hakkı da padişaha tanınmıştır.¹⁹ Ancak bu anayasa ile ilk kez Osmanlı Devleti'nde padişahın otoritesinin yanında halkın da görüşlerini yansıtabileceği bir meclis olması bugünkü birçok demokratik oluşumun temelini atması bakımından önemlidir.

Meşrutiyet'in ilanından bir sene sonra, "93 Harbi" olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında II. Abdülhamit, meclisi feshetmiş ve meşruti yönetim yerini yeniden mutlakiyete bırakmıştır.²⁰ Yaklaşık 30 yıl süren bu dönem bazı tarihçiler tarafından "*istibdat dönemi*" olarak adlandırılmıştır. Ancak meşrutiyet fikrinden vazgeçmeyen Jön Türkler, 1889 yılında *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını alarak yeniden örgütlenmişler ve 1908 yılında ikinci kez meşrutiyeti ilan etmişlerdir.²¹

Abdülhamit'in 30 yıllık saltanatı boyunca İstanbul'da çalışma yapamayan bu cemiyet, kendilerine hareket alanı olarak Balkanları seçmişlerdir. Makedonya, Selanik ve Manastır gibi Balkan vilayetleri hem jurnal teşkilatından uzak, hem de Avrupa'ya yakın olması bakımından bu tür özgürlükçü fikirler için daha uygundu. 1905 yılı itibariyle Jön Türk akımından etkilenen askeri subaylar burada örgütlenmeye başlamıştır. 1906'da *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*, 1907'de ise *İttihat ve Terakki* adını almışlardır.²²

İttihat ve Terakki Cemiyeti ihtilalci bir cemiyetti, bu nedenle de gizli olarak yürüttükleri yapılanma faaliyetlerini ve çalışmalarını *Düvel-i Muazzama* olarak tanımladıkları Avrupalı devletlere açıklama kararı almışlar ve bu karar doğrultusunda eylemlerine

¹⁹ Berkes, a.g.e. s. 334-335.

²⁰ Sander, *Siyasi Tarih*..... s.317-318.

²¹ Sander, *Siyasi Tarih*..... s.318.

²² Bülent Tanör, "*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt-I, s.24.

başlamışlardır.²³ Cemiyet II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve meşrutiyetin bir an önce ilan edilmesi yönünde aldığı kararı uygulamak için de ordu içindeki subaylar yardımıyla propaganda yapmak, halkı vergi ödemeyi reddederek pasif, silahlı ve silahsız olarak da aktif direnişe çağırarak, yurt genelinde genel ayaklanma koşulları hazırlanması kararı almıştır.²⁴ Resneli Niyazi'nin Reval Görüşmeleri sırasında dağa çıkması ile de cemiyet aktif olarak eylemlerine başlamıştır.²⁵ Bu eylem halk arasında da etkisini göstermiş, halk II. Abdülhamit'e sayısız telgraf çekerek ondan yeniden Meşrutiyeti ilan etmesini istemiştir. II. Abdülhamit'te bu durum üzerine 24 Temmuz 1908'de vilayetlere bir mazbata göndermiş, daha fazla kan dökülmemesi ve yabancıların iç işlerimize müdahalesine imkân vermemek adına meclisi yeniden açtığını bildirmiştir.²⁶

Bu dönem tarihimizde II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmıştır. Gerek siyasi, idari ve hukuki alanda yaşanan dönüşüm, gerek düşünce hayatında etkili olan fikir akımları, basın yayın faaliyetleri, kültür alanında yaşanan değişimlerden dolayı Türkleri monark yönetimden Cumhuriyete götüren bir köprü hatta Tarık Zafer Tunaya'nın tabiri ile "*II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet Döneminin laboratuvarı*" olarak nitelendirilmiştir.²⁷

Her inkılap ve ihtilal hareketinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de II. Meşrutiyet'e taşıyan süreçte bunun alt yapısını oluşturan bir takım fikir akımları cereyan etmiştir. Çalışmada dönemi daha iyi anlayabilmek adına bu fikir akımlarına ve tesirlerine de kısaca yer vermeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti çok uluslu yapıya sahip olduğu için başlarda dili, dini, ırkı ne olursa olsun ayırım gözetmeksizin ortak bir Osmanlı tebaası yaratmaya çalışılmıştır. Bu nedenle de Tanzimat'tan bu yana *Osmanlıcılık* fikri devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir.²⁸ Ancak yaşanan gelişmeler özellikle Balkan Savaşları sonrasında azınlıkların

²³ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s.22-23.

²⁴ Tanör, a.g.m. s.24.

²⁵ Ahmad, a.g.e. s.26.

²⁶ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt- 5 s.40; Nurer Uğurlu, *İkinci Meşrutiyetin İlanı 1908*, İstanbul 2008, s.14; Armaoğlu, a.g.e. s. 308.

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasiye ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 121.

²⁸ Mehmet Karakaş, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri", *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, Pınar Yayınları, 2009, s.66.

Osmanlıdan ayrılması üzerine bu fikir zaman zaman yerini farklı ideolojilere bıraksa da devlet yıkılana kadar ülkenin resmi ideolojisi ve politikası olmuştur.

Osmancılığın alternatifi olan fikir akımları ise; *Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Meslek-i İchtimaicilik ve Sosyalizm*²⁹ gibi temelde Osmanlıyı düştüğü bu durumdan kurtarmak ve devletin dağılışını önlemek amacıyla hizmet eden düşünceler olmuştur.

Osmanlıcılık ideolojisi, klasik Osmanlı millet sisteminin devamı olarak azınlıkların Osmanlı'dan ayrılmasını engellemek amacıyla Tanzimat'tan itibaren geliştirilen bir düşüncedir. Bu ideoloji ile Osmanlı Devleti batılılaşma yoluyla bünyesinde barındırdığı etnik unsurların her türlü din, dil, ırk, mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırarak siyasi ve hukuki açıdan eşit bir millet anlayışı gerçekleştirmek istemiştir.³⁰ Tanzimat'ın sonlarına doğru kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ise bu doğrultuda çalışmalarına başlamış ve Kanun-i Esasi ile Meşrutî sistemin kurulmasında etkin rol oynamıştır. Fakat Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımının etkileri Osmanlı bünyesinde yer alan ulusları da etkilemiş bu da uygulanmaya çalışılan Osmanlıcılık düşüncesini olumsuz etkilemiştir. Sırp ve Yunan İsyanı ile başlayan bu kopuşlar özellikle Balkan Savaşları sonrasında etkisini iyice yitirmiştir.³¹

Meşrutîyet döneminde ortaya çıkan ideolojik fikir akımlarından bir diğeri de *İslamcılık* akımıdır. Bu akım temelde, her türlü idari ve siyasi kararların İslam esasları üzerine inşasını ve Osmanlı Devleti'ni bir bütün halinde muhafaza edip, onun dağılmasını önlemeyi amaçlamıştır.³² Önderleri arasında ünlü Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüştü Paşa yer almaktadır.³³ Bu akımın ortaya çıkışında Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kurmaya çalıştığı Osmanlı Millet sisteminin birleştirici unsurlarından biri olması da etkili olmuştur. Yeni Osmanlılar Türklük ve İslamiyet kavramlarını birleştirerek bunun ırksal ve dinsel bir ayrım değil bir bütün olduğunu bunun da Osmanlı Milletini oluşturduğunu savunmuşlardır. Yusuf Akçura ise bu akımın ortaya çıkışını şöyle açıklamaktadır; "*Osmanlı milliyeti siyasetinin başarısızlığı üzerine İslamiyet Politikası meydan aldı. Avrupalıların Panislamizm dedikleri bu fikir son zamanlarda Genç*

²⁹ Karakaş, a.g.m. 66.

³⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, Kasım 2016, s.309.

³¹ Karakaş, a.g.m. s.71.

³² Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı- I*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1998, s.13.

³³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler-4*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 91.

Osmanlı'lıktan yani Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen iştirak eden fırkadan doğdu."³⁴ İslamcılık fikrini savunanlarının odak noktası ise, Osmanlı milletinin Tanzimat'la birlikte kültür ve milli benliklerini kaybettiği düşüncesi olmuştur. Bu kültürel deformasyon Osmanlıyı geri götürmektedir, bunun tek kurtuluş çaresi olarak da şeriat kurallarının uygulanmasını savunmuşlardır.³⁵ İslamcılık fikrinin gelişiminde Osmanlı padişahının *halife* sıfatı taşıması önemli bir yer tutmaktadır. Bu fikir II. Abdülhamit döneminde devlet politikası haline gelmiştir.³⁶ Milliyetçilik fikrinin yıkıcı etkilerine karşılık Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak isteyen Sultan Abdülhamit bu akımı iki ana hat üzerine inşa ederek uygulamıştır. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti içerisinde yer alan tüm Müslüman unsurları tek bir bayrak altında toplamak, diğeri ise, Dünya üzerindeki tüm Müslümanları halifelik makamı altında birleştirmek şeklinde olmuştur.³⁷ Böylelikle II. Abdülhamit İslamcılığı siyasi bir proje olarak kullanmış ve devletin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Bunun düşünsel boyutu ise, Müslümanları birleştirmekten ziyade daha çok tecdid (yenileme), ıslah (düzeltme) ve ihya (canlandırma) kavramları üzerinde yoğunlaşarak İslam'da bir reformizasyon oluşturmayı amaçlamıştır.³⁸ İslamcılar bu görüşlerini yaymak amacıyla basın yayın faaliyetlerini de sıkı bir şekilde kullanmışlar ve düşüncelerini temellendirmişlerdir. Bu yayınların en başında ise *Mehmet Akif Ersoy* tarafından yayımlanan *Sırat-ı Müstakim* ve devamı niteliğindeki *Sebilü'r-Reşad* dergileri gelmektedir.³⁹ Çalışmamızın konusunu oluşturan *İslam Dünyası* dergisi de bu ideolojinin etkisiyle ortaya çıkan yayınlardan biridir. Dergi, Osmanlı Müslümanlarının yanı sıra Türkistan, Çin, Japonya, Romanya gibi Dünya coğrafyasında yer alan diğer Müslümanların durumları hakkında da bilgi vererek bu ideolojinin temellenmesinde önemli rol oynamıştır. İslamcılık düşüncesi 1870li yıllardan itibaren *İttihad-ı İslam* düşüncesi ile uygulanmaya çalışılsa da I. Dünya Savaşı sırasında padişahın cihat çağrısına karşılık Arapların İngilizlerle birlikte hareket etmesi ve Osmanlıya savaş açması bu düşünceyi uygulanamaz hale getirmiştir.

Osmanlı'da milliyetçilik kavramının bir ideoloji olarak ortaya çıkması ise XX. Yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilali'nin ardından yayılan milliyetçilik akımı

³⁴ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s.21.

³⁵ Mardin, a.g.e. s.91

³⁶ İnalçık, a.g.e. s. 308.

³⁷ Mardin, a.g.e. s.93.

³⁸ Karakaş, a.g.m. s. 76.

³⁹ İnalçık, a.g.e. s. 308.

çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlık ulusları etkilemiştir. Osmanlı aydınları ise bağımsızlık için ayaklanan bu ulusların imparatorluğa bağlılığını sağlamak amacıyla *İslamcılık* ve *Osmanlıcılık* gibi fikirler öne sürmüşler, ancak başarılı olamamışlardır. 1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanı ile de *Türkçülük* bir söylem olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı toplumunda bir ses olarak yankılanmaya başlamıştır. Türkçülüğün siyasi bir akım haline gelmesi ise *Balkan Savaşları(1912-1913)* sonrasında gerçekleşmiştir.⁴⁰ Türkçülük düşüncesini savunan Osmanlı aydınları, milli bir kültür oluşturarak önce Osmanlı Devleti içindeki Türkleri gelişmiş bir millet haline getirmeyi ardında da dağınık halde bulunan Türk boylarını bu kültür etrafında birleştirmeyi amaçlamışlardır.⁴¹ Türkçülüğün batılı anlamda bir milliyetçilik fikrine dönüşmesinde ise daha çok Türkistan coğrafyasında yaşayan *İsmail Gaspıralı*⁴² öncü olmuştur. *Usul-ı Cedit* okulları açıp çalışmalar yapan, çıkardığı Tercüman Gazetesinde Kırım Türkçesi ile yazılar yazan Gaspıralı çalışmalarını “*Dilde, işte, fikirde birlik*” olarak sloganlaştırmış ve Türkçülük hareketine büyük bir ivme kazandırmıştır.⁴³ Çalışmalarıyla birçok kişiyi etkileyen Gaspıralı, II. Meşrutiyetin ilanı ile Türkistan coğrafyasından, Osmanlı Devleti’ne gelen ve Türkçülük düşüncesinin burada teşkilatlanmasını sağlayan; *Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Abdürreşid İbrahim, Ayaz İshaki ve Mehmed Emin Resulzade* gibi fikir adamlarının düşüncelerini de temellendiren kişi olmuştur.⁴⁴ Bu fikir adamları Türkçülük fikrinin yaygınlaşması, Türk düşünürler tarafından benimsenmesini sağlamak ve halk arasında Türkçülük bilincini aşılama amacıyla bir çok dernek ve ocak açmışlar, gazete ve dergi çıkarmışlardır. Bunlardan bazıları; *Türk Ocağı, Türk Yurdu Dergisi, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Derneği ve Milli Türk Cemiyeti* gibi kuruluşlardır.⁴⁵ Türkçülük düşüncesinin gelişimde önemli rol oynayanlardan biri de *Ziya Gökalp*’tir. Durkheim’in görüşlerini benimseyen Gökalp, Türkçülük düşüncesini sosyolojik açıdan incelemiş ve

⁴⁰ İnalçık, a.g.e. s.310.

⁴¹ Yusuf Sarıncı, “Turan”, TDVİA, 2012, c.41, s.407

⁴² İsmail Gaspıralı: 21 Mart 1851 yılında Kırım’da dünyaya gelmiştir. Okuduğu dönemde önemli Rus hocalardan ders almış lakin bu okullarda uygulanan panslavist politika onda ters etki yaratmış ve onu Türkçülük düşüncesine yöneltmiştir. Çıkardığı Tercüman Gazetesi ile de düşüncelerini yayma olanağı bulmuştur. Ayrıca bu gazete Kırım’da çıkan ilk Türkçe gazete olma özelliğine de sahiptir. Açtığı Usul-ı Cedit okulları ile de Türkçe eğitim vermiş ve Ceditçiler adı verilen aydın grubun yetişmesini sağlamıştır. “Dilde Fikirde İşte Birlik” düşüncesini savunan Gaspıralı Duma Meclisinin dağıtılması üzerine Rusya’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. 2. Meşrutiyetin ardından Osmanlı’daki Jön Türklerle temasa geçmiş ve Türkçülük Düşüncesinin burada şekillenmesinde de öncü rol oynamıştır. Yoğun çalışmalar sonrası sağlığı bozulan Gaspıralı Kırım’a dönmüş, 24 Eylül 1914’te Bahçesaray’da vefat etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Kırımlı, “Gaspıralı İsmail Bey” TDVİA, 1996, c. 13, s. 392-395.

⁴³ Mardin, a.g.e. s.96.

⁴⁴ Karakaş, a.g.m.s. 85-86.

⁴⁵ Karakaş, a.g.m.s.86

görüşlerini “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” adlı eserinde toplamıştır.⁴⁶ Türkçülük düşüncesi, II. Meşrutiyet döneminde ki diğer fikir akımlarına nazaran geç ortaya çıkmış olsa da Osmanlının son dönemlerine damgasını vurmuş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda etkili olmuştur.

Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan ve İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmaya çalışan, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarının temelini oluşturan fikir akımı ise *Batıcılık(Garpçılık)* ideolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Aslında Batıcılık fikri Lale Devri’nden itibaren Osmanlı Devletinde uygulanmıştır. Yükselme döneminde kendini batıdan üstün gören Osmanlı, Batıdaki gelişmelere gözünü kapatmış, kulağını tıkamış böylece yaşanan gelişmelerden habersiz bir hale gelmiştir. Savaşlarda alınan yenilgilerin artması, ekonomik buhranlar ve bürokrasideki aksaklıkların gün yüzüne çıkması ile de Osmanlı gerileme dönemine girmiştir. Bu kötü gidişatın nedeni olarak da batıdaki gelişmelerin takip edilmemesini göstermişlerdir. Lale Devri’nde uygulanmaya başlayan bu politikanın siyasi bir ideoloji haline gelmesi ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu akımın önde gelen savunucularının başında Dr. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri yer almaktadır.⁴⁸ *İçtihat Dergisi* etrafında toplanan bu fikir adamları Batının medeniyet seviyesine ulaşmak için onların bilim ve teknik alanında yaptıkları gelişmeleri almanın yeterli olmayacağını, tam bir medeniyet seviyesi için onların maddi, manevi, kültürel ve ahlaki değerlerini de benimsememiz gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁹ Batıcılık düşüncesini savunan düşünürler arasında ayrılıklar yer alsa da temelde hepsi belirli esaslar üzerinde anlaşmışlardır. Bunlardan ilki, Osmanlı’yı dağılmaktan kurtaracak olan Batıcılık düşüncesinin en büyük engeli olarak gördükleri Osmanlı toplumunun geleneksel değerlerinden bir an önce kurtulması gerektiği, diğeri ise bu gelişmeye engel olan dinin ikinci plana itilmesidir.⁵⁰ Çıkardıkları gazete ve dergilerle görüşlerini yaymaya çalışan Garpçılar, bir parti olarak siyasi bir teşekkül halini alamamış, görüşleri daha çok bir düşünce düzeyinde kalmıştır. Garpçılığın savunduğu bu düşünceler siyasi bir karşılık bulamasa

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (haz. Mustafa Özsarı), Ötüken Yayınları, İstanbul.

⁴⁷ Karakaş, a.g.m. s. 80.

⁴⁸ İnalçık, a.g.e. s.346.

⁴⁹ İnalçık, a.g.e. s. 346, Mardin, a.g.e. s.15-17, Taner Aslan, “Garpçılar ve Garpçılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 14, No:2, Ekim 2006, s.630,

⁵⁰ Karakaş, a.g.m. 84.

da Cumhuriyet Döneminde gerçekleştirilen birçok inkılap hareketinin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı nasıl kurtulur? Sorusuna cevap arayan fikir akımlarından Meslek-i İchtimaicilik(liberalizm) Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık gibi ünlü olmasa da savunduğu fikirler açısından II. Meşrutiyet dönemi fikir akımları arasında ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Kelime anlamı olarak *Sosyal Sistem* olarak adlandırılan bu düşünce Prens Sabahattin tarafından savunulan *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet* fikirleri doğrultusunda geliştirilmiştir.⁵¹Prens Sabahattin Osmanlı Devleti'nde ki bu geri gidiş sürecinin sorumlusunun yönetim değil toplumsal yapı olduğunu, bu doğrultuda da yerinden yönetime geçilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵² Bu akımın ana hatlarını oluşturan unsurlar ise, bireycilik(ferdiyetçilik), liberalizm, kişisel girişim (teşebbüs-i şahsi) ve yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) ilkeleridir.⁵³ Buna göre yapılacak ıslahat hareketleri toplumsal alanlardan daha çok ülkede yer alan bütün bireyleri kapsayacak, belediye ve il genel meclislerinde yer alan yöneticiler yönetim konusunda doğrudan bir söz hakkına sahip olacak ve ülkenin ekonomik olarak yapılanmasında ise devlet müdahalesi en aza indirgenerek kişisel girişimler desteklenecektir.⁵⁴ Bu fikir hemen hemen tüm muhalif partilerin programlarında yer almış olsa da hiç bir zaman iktidara gelememiştir. Özellikle Ahrar Fırkasının parti programını oluşturan bu düşünceler partinin ömrüyle uzantılı olarak kısa süre içinde etkinliğini kaybetmiştir.⁵⁵

II. Meşrutiyet döneminin getirdiği fikir akımlarından bir diğeri ise *Sosyalizmdir*. Dönemin yarattığı özgürlük ortamı içerisinde o da diğer fikir akımları gibi imparatorluğun dağılmasını engellemek adına çareler aramıştır. Bunu ise devlet içerisinde yer alan sınıf farklılıklarını merkeze alarak ve işçi sınıfını temsil ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁵⁶Osmanlı İmparatorluğundaki ilk sosyalist düşünceler Rum, Bulgar, Ermeni ve Selanik Yahudileri gibi azınlıklar arasında yayılmaya

⁵¹ Murat Kılıç, “ Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sabahattin ve Meslek-i İchtima”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12, 2010, s.2

⁵² Karakaş, a.g.m. s.92.

⁵³ Karakaş, a.g.m. s.95.

⁵⁴Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cavit Orhan Tütengil, **Prens Sabahattin**, İstanbul Matbaası, 1954.

⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt-I İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Hürriyet Vakfı Yayınları, Ocak 1988, s.11

⁵⁶ Haydar Temür, “Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı: 60, Bahar 2017, s.236.

başlamıştır.⁵⁷Fikrin savunuculuğunu ise *Osmanlı Sosyalist Fırkası* kurucusu ve *İştirak Gazetesinin* sahibi *Hüseyin Hilmi Bey* yapmıştır.⁵⁸Aslında klasik Osmanlı toplum yapısı Sosyalizm fikrinin uygulanması için uygun değildi, bu nedenle de düşünce çok temellendirilememiştir. Hatta terminolojik bir tanımdan öteye gidememiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi ile oluşan özgürlük ortamının etkisiyle bir çok düşünce akımı ve siyasi ideoloji Osmanlı toplumunda yayılma fırsatı bulmuş ancak bu süreç Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine kadar sürmüştür. Bâb-ı Ali baskını ile yönetimi devralan İttihat ve Terakki Hükümeti uygulamış olduğu sürgün, hapis, idam gibi uygulamalar neticesinde fikir akımları da etkisini yitirmeye başlamıştır. Batılılaşma fikrinden vazgeçmeyen İttihat ve Terakki hükümeti ideoloji olarak Türkçülük fikrini benimsemiş ve politikalarında bu fikir akımını uygulamaya çalışmıştır.⁵⁹

II. Meşrutiyet dönemi pek çok alanda olduğu gibi basın alanında da özgürlükçü bir ortam yaratmıştır ve bu fikir akımları görüşlerini bu basın faaliyetleri ile halka duyurmuşlardır. Basının Osmanlı topraklarında gelişi diğer çağdaşlarına nazaran daha geç olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti, Lale Devri olarak adlandırdığımız 1700lü yıllara kadar kendini Avrupa'dan üstün görmüş ve Avrupa'da yaşanan gelişmelere bu nedenle uzak durmuştur. Belki bunun bir diğer nedeni de monark bir sistemle yönetilen Osmanlı Devleti'nin padişah uygulamalarına karşı gazete faaliyetleri sonucu eleştiri kültürünün yerleşecek olması da etkili olmuş olabilir.⁶⁰

Osmanlı'da ilk basın faaliyetleri İspanya'dan gelen Yahudiler aracılığı ile başlamış ama bu gelişme Müslümanlar arasında pek yayılmamıştır, gayrimüslimler tarafından başlatılan bu çalışmaların aksine Müslümanlara yansması batıdan yaklaşık iki yüz yıl sonrasına II. Mahmud dönemine tesadüf etmektedir. II. Mahmud basının siyasi ve toplumsal yapı üzerindeki öneminin farkındaydı ve bu nedenle de özellikle siyasi alanda ki gelişmeleri daha yakından takip etmek amacıyla İstanbul'da Tercüme Odaları kurarak yabancı gazete ve dergilerinin çevrilmesini sağlamıştır.⁶¹

⁵⁷ Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.13

⁵⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi...** s.12

⁵⁹ Karakaş, a.g.m. s.98.

⁶⁰ M.Kazım Benek, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyet'e Kadarki Gelişimi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı- 6, 2016, s.28.

⁶¹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s.21.

Osmanlı Devleti'nde Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete ise 1 Kasım 1831 yılında Sultan II. Mahmut'un bizzat isim ve fikir babalığı yaptığı *Takvim-i Vakayi*'dir.⁶² Gazetenin çıkarılma amacı önsözünde şöyle açıklanmıştır: “Öncede vakainüvistler kendi dönemlerinin olayları günü gününe kaleme alsalar da halkın bunlardan haberdar olması yaklaşık 20-30 yılı buluyordu bu da halkın olayları yanlış yorumlamasına neden oluyordu. Bu nedenle halkın iç ve dış olaylardan anında haberdar olması amacıyla bu gazete çıkarılmaktadır.”⁶³ Gazete haftalık olarak çıkarılmaya başlasa da yaşanan gelişmelerden dolayı bu düzen devam edememiş ve II. Mahmut'un ölümüyle de düzensiz yayınlanan bir gazete haline gelmiş ve halka taze haber verme olanağını yitirmiştir.

Yakın tarihe kadar Osmanlı topraklarında çıkan ilk Türkçe gazetenin 1831 yılında çıkarılan *Takvim-i Vakayi* olduğu sanılıyordu lakin Orhan Koloğlu'nun yaptığı çalışmalar sonucu yayınlanan ilk gazetenin 1828 yılında Mısır'da çıkarılan *Vaka-i Mısıriyye* olduğu kanıtlanmıştır.⁶⁴

Tanzimat döneminde çıkarılan ikinci gazete ise, *William Churchill* adında bir İngiliz tarafından 31 Temmuz 1840'ta çıkarılan *Ceride-i Havadis* Gazetesi'dir.⁶⁵ Bu gazete aynı zamanda Osmanlı'nın özel bütçeli yarı resmi ilk gazetesi olma özelliği de taşımaktadır. *Takvim-i Vekayi* gazetesinin düzenli çıkmadığı aralıklarda *Ceride-i Havadis* onun yerini doldurmuş, ülke içinden halka duyurulması istenen haberler ve Churchill'in ikili ilişkileri neticesinde elde ettiği dış politika ile ilgili haberlere sütunlarında yer vermiştir.⁶⁶ Bu gazetenin diğer bir özelliği ise sayfalarında yer verdiği geniş ilan politikası olmuştur hatta ilk ölüm ilanı da bu gazetede yer almıştır.⁶⁷ Gazete 1864 yılında *William Churchill*'in vefatının ardından kapanmıştır.⁶⁸

⁶² Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003, s.15-16.

⁶³ Hıfzı Topuz, **a.g.e.** s.16, Yavuz Haykır, Handan Haykır, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yerel Basının Tarihsel Gelişimine Bir Bakış”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5, sayı:56, s.309.

⁶⁴ Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s.13, Koloğlu, **a.g.e.** s.24.

⁶⁵ William Churchill, *Morning Herald* Gazetesi'nin İstanbul muhabirliğini yapan bir tüccardır, 1836 yılında Kadıköy'de avlanırken bir çocuğu yanlışlıkla yaralamış ve bunun neticesinde tutuklanmıştır. Kapitülasyonlardan kaynaklanan hak ve yetkilere göre İngiliz Elçiliği devreye girmiş, Churchill hemen serbest bırakılmış ve kendisine devlet tarafından pırlantalı bir nişan, zeytinyağı ihracı için bir ferman ve gazete çıkarma izni verilmişti. Churchill, ilk etapta gazete çıkarma izni için acele etmemiştir. Hariciye Nazırlığından gitmesine sebebiyet verdiği Akif Paşa Dâhiliye Bakan'lığına getirilmişti. Churchill bu sebeple gazete çıkarma imtiyazını kullanmaya cesaret edememiştir. Akif Paşa'nın gözden düşmesiyle gerekli izni alarak Bahçekapı'da Hamidiye türbesi karşısındaki handa matbaayı kurmuş ve 31 Temmuz 1840 tarihinde gazeteyi yayımlamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s.17.

⁶⁶ Kenan Demir, “Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5, Nisan 2014, s.65-66.

⁶⁷ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.10.

⁶⁸ Topuz, **100 Soruda.....**, s.10.

Takvim-i Vekayi'nin devletin resmî gazetesi olması, Ceride-i Havadis'in de yarı resmi olması nedeniyle istenilen eleştiri ortamı sağlanamamıştır. Bu nedenle Agâh Efendi ve Şinasi bu açığı kapatmak adına 1860 yılında ülkenin ilk özel teşebbüslü gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval* Gazetesini çıkarmaya başlamışlardır.⁶⁹ Dilde sadeleşmeyi ve halkın anlayabileceği bir dilde yazmayı amaçlayan bu gazete, içeriğinde siyasi makalelere de yer vermiş, Genç Osmanlılar akımının öncüsü olmuşlar ve milliyetçilik fikrinin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁷⁰ Şinasi'nin bu gazeteden ayrılarak *Tasvir-i Efkâr* adında kendi gazetesini kurmasıyla da Osmanlı basınında renkli bir dönem başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan özgürlük havası ve fikir akımlarının artışı gazete sayısını da aynı oranda arttırmıştır. 1866 yılında Ali Suavi yönetiminde çıkan *Muhbir*, 1869'da Basiretçi Ali Bey tarafından çıkarılan *Basiret*, 1870'de Namık Kemal önderliğindeki *İbret* ve değişik düşüncelerde ortaya çıkan *Muhip*, *Utarit*, *Terakki*, *Mümeyyiz*, *Hakayikül Vekayi*, *Asır*, *Devir*, *Hadika*, *Hülâsatu'l Efkâr*, *Medeniyet*, *Sadakat*, *İstikbal*, *Vakit* ve *Sabah* gibi gazeteler bunlardan bazılarıdır.⁷¹

Bu gazetelerin dışında Osmanlı basınında gelişiminde vilayet gazetelerinin de önemli bir yeri olmuştur. 1864 yılında ilan edilen *Vilayet Nizamnamesi* ile Osmanlı topraklarında yeni idari birimler kurulmuştur.⁷² Oluşturulan vilayetlerde üst düzey yöneticilerin yeni düzenlemeleri öğrenmeleri amacıyla, devlet basımevi destek sağlamış ve çıkarılan gazeteler yerel basının çekirdeğini oluşturmuştur⁷³. Bu doğrultuda ilk adımı atan kişi ise Mithat Paşa olmuştur. Türkçe ve Bulgarca yayınlanan *Tuna Gazetesi* ise çıkarılan ilk vilayet gazetesi olma özelliği taşımaktadır.⁷⁴

Osmanlı basınında, gazetelerin artık devlet tekeline çıkıp özel teşebbüsler yoluyla çıkarılmaya başlanması ve fikir akımlarının gittikçe yer alması beraberinde sansür uygulamasını da getirmiştir. Sansür uygulaması ilk olarak 1857 yılında çıkarılan bir kararname ile matbaalar üzerine uygulanmış olsada daha sonra gazete ve dergilere de sirayet etmiştir⁷⁵. Bu nizamname ile matbaa açmadan evvel devletten izin alma

⁶⁹ Benek, a.g.m. s.33

⁷⁰ İ. Arda Odabaşı, "Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, sayı:2, s.80.

⁷¹ Benek, a.g.m. s.33.

⁷² Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 251.

⁷³ Suat Sezgin, *Türkiye'de Yerel Basın*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s.12

⁷⁴ Osman İbrahimov, "Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:5, Kars 2016, s.87

⁷⁵ Benek, a.g.m.. s.34.

zorunluluğu getirilmiştir. Bu dönemdeki gazeteler daha çok kurucularının teşebbüsü ile açılan matbaalarda basılmıştır. Anlaşılıyorki bu kararname ile Osmanlı hükümeti daha fazla gazetenin çıkarılmasını engellemek istemiştir. 1864 yılında çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ile gazete çıkarma yetkisi hükümet iznine bağlanmış ve ruhsatsız gazete çıkarmak, hükümetten gelen resmi yazıları yayınlamamak, müttefik devlet yöneticilerini incitebilecek sözler kullanmak vb. davranışlar suç olarak kabul edilmiştir. 1867 yılında çıkarılan Âli Kararnamesi ile de hükümet, basına karşı her çeşit yetkiyi elde etmiştir. Bu uygulamalarında devlet nezdinde yetersiz kalışı gazetelere uygulanacak ilk sansür uygulamasını ortaya çıkarmıştır. Hükümet ilk sansür uygulamasını da 1876 yılında yürürlüğe koymuştur.⁷⁶ Bu uygulamalar yalnızca kağıt üstünde kalmamış, gazeteler kapatılmış ve bir çok gazeteci sürgüne gönderilmiştir. 1878 yılında meclisin kapanmasıyla da yurt dışına kaçmak zorunda kalan bu gazeteciler burada çıkardıkları gazeteleri İstanbul'a göndererek yayın hayatlarına devam etmişlerdir.

I.Meşrutiyet dönemi basın hayatının en önemli özelliği, birçok gazetecinin sürgüne gönderilmesine rağmen basının halk ve hükümet üzerindeki etkisini artırmış olmasıdır⁷⁷. Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü, V. Murat'ın üç ay gibi kısa süren iktidarının ardından 1876 tarihinde Şehzade Abdülhamit, Meşrutiyeti ilan etme sözü ile iktidara gelmiş ve Osmanlı topraklarında özgürlükçü bir hava hakim olmuştur. bu durumdan doğal olarak basın hayatı da etkilenmiştir. Anayasanın ilanı ile gazete ve dergiler daha rahat basılma ve yayılma olanağına erişmiştir. Anayasanın 12. Maddesinde de “ Kanun dairesinde matbuat serbesttir” ifadesi yer almış, fakat bu dönem fazla uzun sürmemiştir⁷⁸. Sultan Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni (93 Harbi) bahane ederek meclisi kapatmasının ardından *Âli Kararnamesini* yeniden yürürlüğe koyarak basın alanında da özgürlük dönemini kapatmış ve basında sansür dönemi yeniden yürürlüğe girmiştir⁷⁹. Sansür mekanizması, jurnal ve hafiye teşkilatı ile eş güdümlü olarak çalışmıştır. Basındaki bu yasakçı zihniyet ve sıkı denetim ise bazı kelimelerin kullanılmamasına kadar işi götürmüştür. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı

⁷⁶ Topuz, **II. Mahmut'tan**..., s.44-47.

⁷⁷ Çiğdem Ülker, “*II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı 1908-1914*”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.24.

⁷⁸ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Temmuz 1990, s.49.

⁷⁹ Kabacalı, a.g.e. s.51.

olarak kurulan *Encümen-i Teftiş* kurumu da süreli yayınlarda ve kitaplardaki bu sansürlü kelimelerin kontrolü işi ile uğraşmıştır⁸⁰.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile temel hak ve özgürlüklerde pek çok değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Meşrutiyetin getirdiği bu özgürlük ortamından en çok faydalanan alanlardan biri de basın olmuştur⁸¹. Sıkı bir denetimden geçen basının yerini daha özgürlükçü bir ortama bırakması gazete ve dergi sayısını da etkilemiş ve gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 24 Temmuz 1908 günü gazetelerin sansür denetiminden geçmeden okuyucuya ulaşmasından ötürü bu tarih “*Basın Bayramı*” olarak ilan edilmiştir. Bu tarihlerde İstanbul'da toplam 4 adet gazete çıkarılmaktaydı. Bunlar, *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman* ve *Saadet* Gazeteleridir⁸². 1908 yılının başlarında tüm yurttaki toplam 120 adet gazete ve dergi yayınlanırken II. Meşrutiyetin ilk yedi ayında toplam 730 adet gazete açma başvurusu yapılmıştır⁸³. Yıllardan beri düşündüklerini diledikleri gibi yazamayan, söyleyemeyen aydınlar adeta basın açıklıklarını doyurmaya çalışmışlardır. Her fikre ve her görüşe göre gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Bu da doğal olarak basın alanında bir kargaşa, bir kaos ortamının yaşanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda belli düşüncelere sahip olan kişiler belli yayın organlarında bir araya gelerek II. Meşrutiyet döneminin alt yapısını oluşturan fikir akımlarının da savunuculuğunu yapmışlardır.

Bu gazete ve dergiler içinde yitip gitmeyip önemli bir yere sahip olanlar ise; Hüseyin Cahit(Yalçın)tarafından çıkarılan *Tanin*, Mizancı Murat tarafından çıkarılan *Mizan*, İttihat ve Terakki karşıtı yayın yapan *Serbesti* gazetesi ve *Saday-ı Millet* gazetesi, Meşrutiyet karşıtı ve eski düzen yanlısı *Volkan* gazetesi, *Tercüman*, *Tasvir-i Efkar*, *Sırat-ı Müstakim*, *Genç Kalemler*, *Yeni Mecmua*, *Türk Yurdu*, *İçtihat*, *İştirak*, *Beyanü'l Hak* gibi yayınlar örnek olarak gösterilebilir⁸⁴.

Basın alanında ortaya çıkan bu özgürlük ortamı ister istemez bazı istenmeyen sonuçlarda doğurmuştur. Gazetecilikle ilgisi olmayan insanların bile gazete çıkarma yetkisinin bulunması basın yayın faaliyetlerinde bir kargaşa ortamı yaratmıştır. Düşünce

⁸⁰ Topuz, **II. Mahmuttan**..... s. 55.

⁸¹ Aydın, **II. Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset**, Palet Yayınları, Konya 2010, s.52.

⁸² Koloğlu, a.g.e. 87., Topuz, **II. Mahmuttan**..... s.82

⁸³ Koloğlu, a.g.e. 87

⁸⁴ Topuz, **II. Mahmuttan**..... s. 83-84, Gazeteler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.169-202

ve çıkarları birbiriyle çatışan gazete yazarları arasında söz düelloları, atışmalar, sataşmalar ve küfürleşmeler yaşanmıştır. Basına tanınan bu özgürlük ortamı ile yaşanan olayların hızlı seyri karşısında iktidar, kurumsallaşma eksikliğinden dolayı duruma hâkim olamamış, müdahale etmekte geç kalmıştır⁸⁵. Aydınlar arasında başlayan söz düelloları doğal olarak halkı da etkilemiş ve ülke içinde yaşanan fikri tartışmalardan dolayı gruplaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tartışmalara bir de dini düşünürler de katılınca Osmanlı siyasi tarihinde rejim değiştirmeye yönelik ilk isyan hareketi olan *31 Mart Vakası* yaşanmıştır⁸⁶. Bu olayın yaşanmasında halkın ve askeri taburların galeyana gelmesinde “*Volkan*” gazetesi başyazarı *Derviş Vahdeti*’nin yazılarının etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle de olayın sorumlusu olarak yargılanıp idam edilmiştir⁸⁷.

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan basın özgürlüğü 31 Mart Vakası’nın ardından İttihat ve Terakki Hükümeti’ni bu konuda önlemler almaya itmiştir. İlk olarak basın anarşisine son vermek amacıyla bir *Matbuat Nizamnamesi*⁸⁸ yürürlüğe konulmuştur.⁸⁹ Matbuat nizamnamenin ardından İttihat ve Terakki Hükümeti yayılan düşünce akımlarının önüne geçmek, ülkede asayişli sağlamak adına gazete kapatma ve sansür uygulamalarına başlamıştır. Ayrıca kapatılan gazetelerin farklı bir isimle yeniden çıkarılmasını da yasaklamıştır.⁹⁰

İttihat ve Terakki Hükümeti bu uygulamalarını sadece gazeteler ve süreli yayınlar üzerinde değil gazeteciler üzerinde de yürütmüştür. Bu dönemde hükümet aleyhinde yazı yazan pek çok muhalif gazeteci tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş hatta bazı

⁸⁵ Aydın, a.g.e. s.53.

⁸⁶ Armaoğlu, a.g.e. s.308, daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, **Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.150-180.

⁸⁷ Aydın, a.g.e. s.53-54

⁸⁸ 14 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Nizamname’sinin içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hıfzı Topuz, II. Mahmut... s.86.

⁸⁹ Koloğlu, a.g.e. s. 88-89.

⁹⁰ Kabacalı, a.g.e. s.84.

gazeteciler faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir⁹¹. Serbesti Gazetesi başyazarı *Hasan Fehmi*⁹²ile başlayan bu süreç *Ahmet Samim*⁹³ve *Zeki Bey*⁹⁴,le devam etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde yalnızca gazete ve dergilerin sayısında bir artış yaşanmamış, gazetelerin içerik ve şekillerinde de çok büyük değişimler yaşanmışlar. Örneğin Sultan Abdülhamit döneminde geri plana atılan mizah ve karikatür dergileri bu dönemde büyük bir ivme kazanmıştır. İlk çıkan mizah dergisi olma özelliği taşıyan *Kalem* ve onu takiben çıkan *Cem* dergileri bu alanda öncü yayınlar olmuşlardır⁹⁵. Yine bu dönemde kadınlara hitap eden yayınlar çıkarılmıştır. Bu dergiler arasında, *Demet*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadın* ve *Mehasin* yer almaktadır⁹⁶. Gazetelerin şekillerinde yaşanan değişikliklere göre, gazetelerin boyutları büyütülmüş, karikatür ve resimler yer almaya başlanmış, *Şuun-u Hariciye* ve *Şuun-u Dahiliye* başlıkları adı altında iç ve dış haberler halka sunulmuştur⁹⁷.

Bu çalışma ile Tatar Müslümanlarının İstanbul'daki sesi olan İslam Dünya'sı Mecmuası'nın gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Mecmua ile dönemin olayları tetkik edilmiş ve Meşrutiyet Dönemindeki İslam Dünyasının temel sorunlarına değinilmiştir. Mecmuadaki makalelerin içeriğinden yola çıkılarak Meşrutiyet Dönemi hayatının ileriki yıllara yansımaları işlenilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde XIX. yüzyılda Rusya'nın aktif politikalar yürüttüğü Türkistan'ın tarihi ve coğrafyası tanıtılmıştır. Ayrıca Türkistan'da Rusya'nın

⁹¹ Topuz, **II. Mahmuttan**.... s.88.

⁹² **Hasan Fehmi Bey**: (1880- 5 Haziran 1909) Basın tarihimizde fikirleri nedeniyle öldürülmesinden dolayı ilk basın şehidi olarak kabul edilmektedir. Mevlanzade Rifat Bey'in sahibi olduğu Serbesti Gazetesi'nde baş yazarlık yapmıştır. Yazılarında İttihat ve Terakki hükümetine ağır eleştirilerde bulunmuştur. İttihatçıların uyarılarına karşı kalemini oynatmaktan vazgeçmemiştir. Arkadaşlarıyla birlikte Galata Köprüsünden geçerken kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürülmüştür. Cinayeti aydınlatılamadı. Üniversite gençliğinin sahip çıktığı cenaze muhalif gövde gösterileri arasında II. Mahmut Türbesine defnedilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, **II. Mahmut'tan**.... s. 88

⁹³ **Ahmet Samim** : 1884 yılında Prizen kentinde doğan Ahmet Samim Glatasaray Lisesi ve Robert Koleji'nde ki tahsilini tamamladıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ile gazeteciliğe başlamıştır.ilk olarak Osmanlı Gazetesinde yazmaya başladı. Ardından Saday-ı Millet Gazetesinin başına geçmiştir. Yazdığı yazılar İttihat ve Terakki hükümetini rahatsız etmiş, ölümünden iki gün önce İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla valilik teklif edilmiş fakat bunu kabul etmemiştir. 9 Haziran 1910 tarihinde gazete çıkışı Eminönü'ne doğru yürürken kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürülmüştür. Ahmet Samim'in arkadaşları onun için büyük bir cenaze töreni düzenlemişler ve II.Mahmut Türbesine götürüp defnetmeden önce Hilal Matbaasında da bir tören yaptıkları sırada İttihat ve Terakki üyeleri kapıyı kırması, cenazeyi omuzlayarak kaçırmışlar ve mezarlığa götürüp gömmüşlerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, **II. Mahmut'tan**.... s. 88-89.

⁹⁴ **Zeki Bey**: 1866 tarihinde Kayseri'de doğan Zeki Bey, Galatasaray Lisesi'ni ve Siyasal Bilgiler okulunu birincilikle bitirdikten sonra bir takım devlet memuriyeti görevleri ile birlikte Mizan ve Serbesti Gazetelerinde yazılar yazıyor ve yazdığı bu yazılarda İttihatçıları sert bir dille eleştirilerde bulunuyordu. Son zamanlarda bir takım yolsuzlukları köşesine taşımış bu da onun bir nevi sonunu hazırlamıştı. Zeki Bey, 10 Temmuz 1911 tarihinde evine dönerken kurşunlanarak öldürülmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, **II. Mahmut'tan**.... s. 89.

⁹⁵ Koloğlu, a.g.e. 92.

⁹⁶ Koloğlu, a.g.e. 92

⁹⁷ Ülker, a.g.t. s.30.

uygulamalarına karşı bir tepki mahiyeti taşıyan Usûl-i Cedit hareketi ve hareket çerçevesinde İstanbul'da Tatar Müslümanları tarafından çıkarılan İslam Dünyası Mecmuası hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, mecmua içerisinde seçilen makaleler doğrultusunda Meşrutiyet Döneminde uygulanan eğitim ve kültür politikaları tespit edilmiştir. Ayrıca uygulanan politikaların ileriki yıllarda uygulanan politikalar ile arasındaki benzerliklere atıf yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, mecmuadaki yazıların ışığında Osmanlı'da "İslam"ın ve "Müslüman"ların hangi durumda olduğu işlenmiştir.

Dördüncü bölümde, aydınların mecmua içerisindeki yazılarından yola çıkılarak Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin siyasi portresi çizilmiş ve Anadolu halkının genel durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Son olarak beşinci bölümde, Osmanlı Devleti dışındaki Dünya Türklüğü ve İslam Dünyası durumu mecmua içerisinde alınan bilgiler doğrultusunda aktarılmıştır.

1.USÛL-İ CEDİT HAREKETİ ve İSLAM DÜNYASI DERGİSİ

1.1. Türkistan Coğrafyası ve Usûl-i Cedit Hareketinin Ortaya Çıkışı

Türkistan bölgesinin tam olarak coğrafi sınırları bilinmemekle birlikte, genel kanı olarak İran'ın Horasan bögesinden başlayıp Hindikuş Dağlarına, oradan Mançurya'nın batısına kadar ulaşan, Moğolistan ve Güney Sibirya'yı içine alarak batıda Ural Dağları ile Volga Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yere kadar olan bölgede Türkistan adında bir devlet kurulmadığı halde Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir yer olmasından dolayı tarih boyunca Türklerin anayurdu olarak kabul edilmiş ve *Türkistan* olarak anılmıştır⁹⁸. Bölgede en eski tarihlerden bu yana İskitler, Hunlar, Hazarlar, Avarlar, Peçenekler, Kumanlar, Oğuzlar ve Bulgarlar gibi Türk toplulukları var olmuşlardır⁹⁹.

V. Yüzyılda bölgeye gelerek İdil (İtil-Volga) Nehri ve Kama Nehri dolaylarında İdil Bulgar Devleti'ni kuran Bulgarlar zamanla sınırlarını genişletmiş ve ticarete oldukça ileri gitmişlerdir. Bu ticaret sayesinde de İslamiyet'le tanışan Bulgarlar Almış Han zamanında Müslümanlığı kabul ederek bölgenin İslamlaşmasında ilk adımı atmışlardır¹⁰⁰. XIII. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren İdil-Bulgar Devleti Cengiz Han'ın torunu Batu Han kumandanlığında başlayan Moğol-Tatar¹⁰¹ istilası karşısında tutunamamış ve yıkılmıştır. İdil-Bulgar Devletinin tarih sahnesinden çekilmesi ile topraklarında Altın Orda Devleti¹⁰² kurulmuştur¹⁰³. İki yüz kırk yıl varlığını sürdüren Altın Orda Devleti devlet teşkilatlanması ve askeri olarak Türkleri örnek almasından dolayı bir Türk Devleti olarak anılmaktadır. Nitekim Berke Han zamanında İslamiyet'i

⁹⁸ Sevda Özkaya, **Meşrutiyet Dönemi Basımından Örneklerle Türkistan (Siyasi, İktisadi, Sosyal Hayatına Dair)**, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s.21,22, Ahmet Taşağul, "Türkistan", **TDVİA**, Cilt: 41, 2012, s.556-560, Alaeddin Yalçinkaya, **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze**, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s. 16.

⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, **IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 1-108.

¹⁰⁰ İbrahim Maraş, **"İdil-Ural Türklerinde Ceditcilik(Yenilikçilik)Hareketi (1850-1917)**, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, s.1, Kolbaşı, a.g.e. s.31-32.

¹⁰¹ Cengiz Han'ın kurduğu imparatorlukta hakim unsur Moğol kavmi olmakla birlikte halkının ve askerlerin büyük bir kısmı Türklerden oluşmaktaydı. Ayrıca Cengiz Han devlet teşkilatlanmasında ve pek çok müessesenin oluşmasında Türk geleneklerini örnek almıştır. Bu nedenle Cengiz Han'ın kurduğu bu devlet Türk-Moğol Devleti olarak adlandırılmaktadır. İdil-Ural bölgesinde Altın Orda Devleti'nin kurulması ile de başta Ruslar olmak üzere tüm Avrupa'lı uluslar bu devleti oluşturan Moğol-Türk karışımına Tatar adını vermişlerdir.

¹⁰² **Altın Orda Hanlığı**: "Orda" Moğolca "*çadır*" manasına gelmektedir. Altın Orda Devleti'nin kurucusu *Batu Han*'ın çadırının üstünde de altın bir yıldız olmasından dolayı bu devlete Altın Orda adı verilmiştir. Cengiz Han'ın vefatı üzerine torunu Batu Han tarafından 1241 yılında Karadeniz'in kuzeyinde kurulmuştur. Kısa sürede Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmı ile idil-Bulgar Devleti ve Kumanları ortadan kaldıran Batu Han *Saray* adı verilen şehri başkent ilan ederek bölgeyi kısa zamanda önemli bir merkez haline getirmiştir.1395 yılında Timur, Altın Orda hükümdarı Toktamış Hanı ağır bir yenilgiye uğratmış ve devlet zamanla yıkılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **TDVİA**, cilt: 2, 1989, s. 538-540.

¹⁰³ Kurat, a.g.e. 117

kabul etmeleri ile de tam bir Türk-İslam Devleti haline gelmiş ve İdil-Ural coğrafyasında ki Türk hakimiyetini güçlendirmişlerdir¹⁰⁴. Güçlü devlet teşkilatlanması ve ordusuyla Rus tarihinde derin izler bırakan Altın Orda Devleti, varlığını devam ettirdiği sürece Rusların Türk topraklarına yayılmasını engellemiştir. XIV. Yüzyılın sonlarından itibaren zayıflamaya başlayan Altın Orda Devleti, Timur Devletinin baskıları sonucunda hakimiyet etkisini yitirmiştir. Bölgede ki otorite boşluğundan faydalanarak, Kazan, Kırım, Sibir, Kasım, Astrahan ve Nogay gibi hanlıklar kurulmuştur¹⁰⁵. Timur Devletinin yıkılmasından sonra bölgeye gelen Özberkler, Rus saldırıları nedeniyle siyasi birlik kurmada başarılı olamamışlar ve bölgedeki Türk birliği üç hanlığa bölünmüştür. Bu hanlıklar; Hive, Hokand ve Buhara Hanlığı'dır.¹⁰⁶ Bu dönem bölge tarihinde hanlıklar dönemi olarak adlandırılmıştır. Lakin hanlıklar arasında ki iktidar ve hakimiyet mücadelesi Moskova Knezliği öncülüğünde güçlenen Rusların işine yaramış ve hanlıkların kısa sürede yıkılması ile bölgeye Rusya hakim olmuştur. Özellikle Kazan ve Astrahan Hanlıklarının yıkılışı sonrasında burada yaşayan Türkler uzun yıllar sürecek olan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasına tabi tutulmuşlardır¹⁰⁷.

Rusların uyguladığı bu asimilasyon politikası gereği olarak, önce ele geçirilen bölgelerde kendilerine karşı koyabilecek güçler ortadan kaldırılmış, daha sonra bölgeye Rus göçmenler yerleştirilerek Türkler azınlıkta bırakılmış, pek çok kişi öldürülmüş, karşı koyanlar zorunlu göçe tabi tutularak bölgeden uzaklaştırılmışlardır. Hanlık döneminin önemli ilim adamları, din adamları ve aydınları öldürülmüş, halkın birbirleri ile irtibat kurması yasaklanmıştır. Eğitim, kültür merkezleri ve camileri yıkılan Türkler'in şehir merkezlerinde yaşamaları da yasaklanmış, şehrin dışında bisteler oluşturularak buralarda yaşamalarına izin verilmiştir. Tüm bu yaşananlara rağmen Türkistan bölgesinde yaşayan Türkler milli ve dini kimliklerine sıkı sıkıya sarılmışlar, Hristiyanlığı daha önceden kabul etmiş olan Çuvaşların dışında çok fazla asimile olan olmamıştır.¹⁰⁸

Rusların bu asimilasyon sürecinde uyguladığı diğer bir politika da bölgedeki Türkler arasında asabiyet ve boy farklılıklarını vurgulayıp, bölgede konuşulan her Türk lehçesini

¹⁰⁴ **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Cilt-I, Ankara 1976, s.933

¹⁰⁵ **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 952.

¹⁰⁶ Ahmet Taşağıl, "Türkistan", **TDVİA**, Cilt: 41, 2012, s.556-560.

¹⁰⁷ Alaeddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze**, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s. 29, Maraş, a.g.t. s.2

¹⁰⁸ Kolbaşı, a.g.e. 34, Maraş a.g.t. 3.

birer anadil haline getirerek onlara ayrı birer milletlermiş gibi kimlik kazandırıp bölgedeki Türk birliğini parçalamak olmuştur. Ancak Rusya Türkleri arasında XVIII. yüzyılla birlikte başlayan ticaret faaliyetleri onları birbirine yakınlaştırmış ve birbirlerinden etkilenmelerini sağlamıştır. Rusya ile Türkistan arasındaki ticareti ellerinde tutan Tatar tüccarlar bu coğrafyanın etkileşiminde bir köprü rolü üstlenmişler ve bir çok gencin Buhara medreslerinde eğitim görmelerini sağlamışlardır. Buhara'ya giderek burada eğitim gören gençler ise daha sonra yaşadıkları yerlere geri dönmüşler ve buralarda medreseler açarak Buhara usulü eğitim vermişlerdir¹⁰⁹. Ancak bir süre sonra Tatarlı tüccarlar sayesinde güçlenen Türk burjuvazisi zamanla bir kültür merkezi haline gelen Kazan'da ki bu medreselerin eğitimini yeterli görmemeye başlamışlardır. Çünkü bu medreseler Buhara usulünde eğitim vermekteydiler ve ne yazık ki Buhara medreseleri o dönemde eski şaşalı günlerini kaybetmiş, endüstriyel ve ekonomik gelişmelere ayak uyduramamış skolastik düşüncenin egemen olduğu bir merkez haline gelmiştir. Bu da zenginleşen ve gelişen Türkleri eğitim alanında zorunlu olarak bir reform hareketine yöneltmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak çalışma başlatan kişiler ise; *Abdünnasır Kursavi*, *Şahabeddin Mercani*, *Kayyum Nasiri* ve *Hüseyin Feyizhan*'dır¹¹⁰. Abdünnasır Kursavi¹¹¹ skolastik İslam düşüncesine karşı Kazan Türkleri arasında gösterilen bağımlılığı reddeden ilk kişidir. Ona göre Kur'an ve hadisler yorumlanırken akıl ve mantık süzgecinden geçirmeli ve bunu sadece İslam alimlerinin değil her Müslümanın yapması gerektiğini savunmuştur. İslam dininin köhne saplantılarına karşı mücadele etmiştir. Medreselerde okutulan kitapları eleştirmiş bu da pek çok İslam alimi tarafından tepki almasına neden olmuş ve dinsizlikle suçlanmıştır. Şehabeddin Mercani¹¹² de tıpkı Kursavi gibi İslamiyetin dogmatik düşüncelerine ve Buhara medreselerinin eğitim usullerine şiddetle karşı çıkmıştır. Mercani'nin ayrıca Tatarlara tarihi bilinç aşılmasında çok önemli katkıları olmuştur. Yenilik hareketinin diğer bir öncü ismi ise Mercani'nin öğrencisi Hüseyin Feyizhani¹¹³ olmuştur. Bulgar dilinin

¹⁰⁹ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.16-17.

¹¹⁰ Berrin Kalsın, "*İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi*", **Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt-2, Sayı-2, 2014, s.97,98.

¹¹¹ Abdünnasır Kursavi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Maraş, İsmail Türkoğlu, "*Kursavi*", **TDVİA**, Cilt-26, 2002, s.447.

¹¹² Şehabeddin Mercani hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kanlıdere, "*Mercani*", **TDVİA**, Cilt-29, 2004, s.169-172.

¹¹³ Hüseyin Feyizhani hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Bedirhan, "*XIX. Yüzyılda Kazan Türkleri Arasında Eğitim-Öğretim ve Aydınlanma(Maarişçilik) Hareketinin Başlaması ve Bunun Öncüleri*", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı-53, Bahar 2015, s.371-372.

bölgede yaşayan Çuvaş dili ile aynı kökenden geldiğini ortaya koyarak dikkatleri üzerine çeken Feyizhani, medreselerde din dışı bilimlerin okutulması gerektiğini ve Avrupai tarzda eğitim veren Tatar liselerinin ve Tatar üniversitesinin açılması gerektiğini savunmuştur. Kazan Tatarlarının yeni dönem temsilcilerinden bir diğeri de Kayyum Nasiri¹¹⁴’dir. Tatarların eğitime önem vermemelerinden şikâyet eden Nasiri, ana dilde ansiklopediler ve ders kitapları yazmıştır. Halkın anlayacağı dilde eserler veren Nasiri, İsmail Gaspıralı ile başlayan Usul-i Cedit hareketinin öncülerinden biri olmuştur.

Görüldüğü gibi Rusya Türklerinin uyanışı ilk olarak dini alanda başlamıştır. Çünkü Ruslaştırma ve Hristiyanlaştıma politikasına karşı onları birleştirecek unsur din olmuştur eğer dini eğitim Ortaçağ’dan kalma bir zihniyetle idame ettirilirse Rusların uygulamış oldukları politikalara karşı duramayacaklarını anlamışlardır. Bunun farkına varan aydınlar halkı bu zihniyete karşı uyandırmak adına pek çok eser ortaya koymuşlar ve çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Dini köhne ve skolastik doğmalarla boğmak yerine aklın ve bilimin süzgecinden geçirerek dünyevi hayatta uygulamaya çalışmışlardır. İşte bu düşüncelerin ürünü olarak da Usul-i Cedit hareketi başlamış ve pek çok Rusya Türkünü etkisi altına alarak uygulanan Rus politikalarına karşı durmalarını sağlamıştır. Rusya Türklerinin uyanışındaki diğeri bir amil ise XIX. yüzyılda değişen ekonomik koşulların etkisi olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Türkistan ticaretini Türkler ellerinde bulunduruyor, Rus tüccarlar ancak Tatar tüccarlar vasıtası ile ticaret yapabilişlerdir. Tatar firmaları oluşturdukları iş ağı sayesinde İdil-Ural bölgesinden Orta Asya ve Rusya’nın pek çok şehrinin yanında Sibiry’a’yı aşırp Uzak Doğu’ya kadar ulaşmışlardır¹¹⁵. Oluşan Türk brujuvazi sınıfı Rusya’da Türk milliyetçiliğın gelişmesinde ve yayılmasında öncü rol oynayan Usul-i Cedit hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. XIX. Yüzyılların sonlarına doğru gelişen emperyalizm ve kapitalizmin etkisiyle Ruslar, İdil- Ural’dan başlayırp Uzak doğuya kadar uzanan bu ticeret ağında Tatar tüccarların aracılığın etkisiz hale getirmişler, bir Tatar tüccara ihtiyaç duymadan yerleştirdikleri Rus devlet adamları ve Demir yolları sayesinde buralara ulaşmışlar ve etkinliklerini artırmışlardır. Bu ticaret ağını tek başına yönetmek isteyen Rus burjuvazisi, aynı zamanda devlet politikası olan Ortadoksluk ve Slav

¹¹⁴ Kayyum Nasiri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Maraş, İsmail Türkoğlu, “*Kayyum Nasiri*”, **TDVİA**, Cilt-25, 2002, s. 109-110.

¹¹⁵ Abdullah Gündoğdu, “*Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Aydınlanması*”, **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, Sayı-17 Eylül- Ekim 2012, s.13

milliyetçiliğini bölgedeki Türkler üzerinde bir asimilasyon siyaseti olarak uygulamışlardır. Yükselen panslavizm uygulamaları karşısında dillerini, dinlerini, kültürlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkler bu Ortadoksluk-Panslavizm politikalarına karşı denge unsuru olarak Türkçülük fikrini benimsemişler ve Rusya Türklerinin birlik içinde yaşamaları arzusuyla “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” sloganı ile *Türk Birliği* fikrinin temellerini atmışlardır¹¹⁶.

1.2.İsmail Gaspıralı ve Usul-i Cedit Hareketi

Rusların Panslavizm ve asimilasyon politikalarına karşılık Rusya Türklerini, Türkçülük ideolojisi altında “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” sloganıyla harekete geçiren, milli uyanışın sembolü olan İsmail Gaspıralı, 8 Mart 1851 tarihinde Mustafa Ağa ve Fatma Sultan Hanım’ın ilk oğlu olarak Kırım’da dünyaya gelmiştir¹¹⁷. Babası Mustafa Ağa’nın Gaspıra köyünden olması hasebiyle İsmail Bey’e de Gaspıralı lakabı verilmiş ve tüm hayatı boyunca da bu isimle tanınmıştır¹¹⁸. İlk eğitimini Bahçesaray’da ki Zincirli Medresesinde almış, daha sonra Akmescit’teki askeri okula gitmiştir. O yıllarda panslavizm fikrinin her yerde egemen olmaya başlamasıyla Gaspıralı’nın tanıştığı Türk karşıtı Rus milliyetçileri onun kendi kimliğine daha çok sarılmasına neden olmuştur¹¹⁹. 1867 yılında Giritli Rumların Osmanlıya karşı başlattıkları isyanda Türklüğe hizmet için okulu bırakan Gaspıralı, eğitimini bırakarak arkadaşları ile Odessa gitmiş, ancak pasaportu olmadığı için yakalanıp geri gönderilmiştir. Bu başarısız teşebbüsün ardından Bahçesaray’a geri dönen Gaspıralı bir zamanlar eğitim gördüğü Zincirli Medrese’sinde Rusça öğretmenliği yapmaya başlamıştır¹²⁰. 1872 yılında Fransa’ya gidip burada eğitim hayatına devam etmiş, Fransızca öğrenmekle yetinmemiş aynı zamanda ünlü Rus yazar

¹¹⁶ Gündoğdu, a.g.m. s.14, Kalsın, a.g.m. s. 99.

¹¹⁷ Nadir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.15.

¹¹⁸ Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851- 1914)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s.1.

¹¹⁹ Gündoğdu, a.g.m. 17.

¹²⁰ Devlet, *İsmail Bey*....., s.17.

Turgenyev'in de yardımcılığını yapmıştır¹²¹. Bu seyahat sırasında Avrupa'yı ve Avrupalı düşünürleri yakından tanıma fırsatı yakalayan İsmail Bey, bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Kırım'a geri dönmüş ve 1878-1884 yılları arasında belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Lakin bu görev sırasında Bahçesaray'ı güzelleştirmek adına yaptığı ışıklandırma faaliyetlerinden dolayı "yersiz masraf" iddiasıyla suçlanmış ve istifa etmek zorunda kalmıştır¹²².

İsmail Gaspıralı, Zincirli Medresesinde görev yaparken medresede verilen eski usul eğitim metotlarına yakinen tanık olmuştur bu da onun Türklerin eğitim konusunda ne derece geri kaldıklarını görmesini sağlamıştır. Dini eğitimlerin verildiği, pozitif bilimlerden uzak, gündelik hayata dair bilgilerden yoksun olan bu okulların ıslah edilmesini gerektiğini düşünmüştür. Rusların Slavlaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarına karşı kendilerini ancak milli kimliklerine sarılarak koruyabileceklerini savunmuş ve bunu gerçekleştirip, varlıklarını devam ettirebilmenin yolunun eğitilmiş bireylerden geçeceğini söylemiştir. Bu düşüncelerle yola çıkan İsmail Gaspıralı, milli uyanışı gerçekleştirmek için ilk olarak 1879 yılında bir gazete yayınlamak istemiş lakin Ruslar buna izin vermemiştir. Bunun üzerine 1881 yılında Akmesic'te çıkarılan *Tavrida* gazetesinde *Genç Molla* takma adıyla Rusça olarak yayınlanan meşhur *Rusya Müslümanlığı* makalesinde kendi programını ilan etmiştir¹²³. Buna göre:

1. "Milli okulların geliştirilmesini ve eğitimde reform yapılmasını;
2. Milli eğitim merkezlerinin maddeten desteklenmesi için " Cemiyet-i Hayriye"lerin kurulmasını;
3. Bütün Türklere ortak dilde hitap edecek milli basın faaliyetine geçirilmesini;
4. Müslüman hayat tarzının modernleştirilmesini;
5. Müslüman kadının hürriyete kavuşturulmasını;
6. Milli aydınlar zümresinin yetiştirilmesini talep ediyordu"¹²⁴.

Tavrida'da başladığı yayıncılık mücadelesine Tonguç, Şafak, Kamer, Ay, Yıldız, Güneş, Hakikat ve Latail gibi küçük gazete ve broşürler çıkardıktan sonra asıl teşebbüsü olan *Tercüman* Gazetesinin ilk sayısı Kırım'ın Rus hakimiyetine girmesinin yüzüncü yılı olan 1883 yılında çıkarmıştır¹²⁵. Adını İstanbul'da yayınlanan *Tercüman-ı*

¹²¹ Mehmet Arslan ,” *Gaspıralı İsmail Bey'in Eğitim Reformu ve Usul-i Cedid Gaspıralı İsmail Bey'in Yaşam Öyküsü ve Türk Fikir Hayatına Etkileri*”, *GAU Journal of Social and Applied Science*, Sayı-8, s.9

¹²² İzzetullah Zeki, *Türkistan Ceditçileri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2019, s.39.

¹²³ Devlet, *Rusya Türkleri*..., s.25,

¹²⁴ Devlet, *Rusya Türkleri*..., s.25, Gündoğdu, a.g.m. s.18.

¹²⁵ Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, s. 22.

Ahval'den alan bu gazetenin Rusça ismi ise Perevotçik'tir. Türkçe ve Rusça olarak iki kısımdan oluşan gazete, 10 Nisan 1883'ten 1918 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Türk gazeteleri arasında en uzun süre yayında kalmayı başaran gazete olma özelliği dışında Rusya'da yayınlanan ilk gazete olmasa da yarattığı etki bakımından bir ilk özelliği taşımaktadır¹²⁶. Tercüman gazetesinin yayın izni alabilmesi için bazı kurallara riayet etmesi gerekmiştir bu nedenle de Gaspıralı Tercüman'ı çıkarabilmek için rejime karşı olumlu davranmak zorunda kalmıştır. Fikirlerini ve dilini oldukça yumuşatarak yazmak zorunda kalmıştır. Belki de bu ihtiyatı onu diğer gazeteler gibi sansüre girip kapanma tehlikesinden korumuş, uzun soluklu yol almasını sağlamıştır. “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” şiarıyla yola çıkan gazete, Kahire'den Hindistan'a, Osmanlı ülkesinden Rusya'ya birçok noktada takip edilmiştir. Bu nedenle de tüm Türklerin anlayabileceği ortak bir yazı dili yaratmanın, milli uyanışı gerçekleştirmek adına zorunlu bir gereklilik olduğunu düşünen Gaspıralı bu fikrini gerçekleştirmek için çalışmalar da bulunmuş ve bunu büyük oranda başarmıştır. Bu dilin; mümkün olduğu kadar sadeleştirilmiş, yazana ve okuyana büyük zorluklar çıkaran Arapça ve Farsça tabirlerden arındırılmış, Osmanlı Türkçesi çatısı altında birleşen bir dil olması amaç edinilmiştir¹²⁷. Tercüman yayın hayatı boyunca Türk ve Müslüman dünyanın sorunları ile ilgilenmiş ve sorunlara somut öneriler sunarak insanları var olan durumlardan haberdar etmiştir.

İsmail Gaspıralı'nın ikinci hamlesini ise 1884 yılında Bahçesaray'da açtığı “*Usul-i Cedit*” ya da “*Usul-ı Savtiye*” adını verilen okulları açarak gerçekleştirmiştir¹²⁸. Cedit kelimesi sözlük anlamı olarak eskinin karşıtı, yeni manasına gelmektedir. Tatar- Cedit hareketi içersinde ise bu tabir dini yenileşmenin yanı sıra eğitimdeki yenileşmeyi de anlatmak için kullanılmıştır¹²⁹. Buna göre bu anlayışla hareket eden aydınlar bozulan, zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen, kaliteli öğrenci yetiştiremeyen ve çağdaşlarını takip etmekte zorlanan bu medreseleri ıslah ederek ve yeni okullar açarak çağı yakalamayı amaçlamışlardır. İsmail Gaspıralı'nın tanımlaması ile Usul-i Cedit anlayışının temel unsurları şunlardır:

¹²⁶ Kalsın, a.g.m. 105-106, Devlet, **Rusya Türkleri**..... s.26,

¹²⁷ Gündoğdu, a.g.m. s.19.

¹²⁸ Zeki, a.g.e. s.40.

¹²⁹ Maraş, a.g.t. s.15.

1. *Okuma yazma öğrenmede uygulanan yeni bir metod, yani eski harf usulünden, ses (avaz) metoduna geçmek,*
2. *Eski medreselerde yer verilmeyen imtihan sistemini getirmek,*
3. *Öğretim yılının sınırlarını belirleyip, seneyi iki öğretim yılına ayırmak,*
4. *Talebelere kendi ana dilini öğreterek, okuma yazmaya kendi ana diliyle başlamasını sağlamak,*
5. *Ders programlarında zaruri din derslerinin yanında fen bilimlerine yer vermek,*
6. *Ders kitaplarını kademeli şekilde özel olarak hazırlamak,*
7. *Sınıflara bölünme anlayışını getirmek,*
8. *Mektep ve medreselerin fiziki şartlarını uygun hale getirmek¹³⁰.*

Ancak her yenilikte olduğu gibi bu yenilik anlayışına da karşı çıkanlar olmuştur. Cedit anlayışının yeni nesilleri Ruslaştırmasından endişe duyan ve alıştıkları eski usul eğitim anlayışını devam ettirmek isteyen gelenekselciliği savunan *kadimcilik* adı verilen bir sınıf doğmuştur¹³¹.

Gaspıralı'nın açtığı yeni usul mektebe sekiz ile on iki yaşları arasında olan çocuklar alınmıştır. İlköğretim dört senedir, kız ve erkek çocuklar ayrı yerlerde eğitim görmüşlerdir. Erkeklerle, ilk olarak matematik ve din dersleri verilmiş ardından ziraat, fizik, kimya ve hayatlarını idame ettirmekte onlara kolaylık sağlayacak zanaatlar öğretilmiştir. Kızlara ise okuma yazma öğretilmiştir¹³².

Bahçesaray'da açılan ilk okulun ardından çığ gibi büyüyen Usul-i Cedit mektepleri kısa zamanda cehalet karşısında bir duvar gibi örülmüş ve tüm Rusya'ya yayılmıştır. Gaspıralı'nın ölümüne (1914) kadar sayısı beş bini bulmuştur¹³³. Önemli eğitim kurumları haline gelen bu merkezler sayesinde okur yazarlık oranı artmış ve siyasi alanda eşitlik isteyen Tatarları Ruslar karşısında önemli bir güç haline getirmiştir.

İsmail Gaspıralı hayatı boyunca Türk-İslam dünyasını içinde bulunduğu cehalet kozasından çıkarmak için uğraşmıştır. Çünkü bunun bir kader olmadığına uyuşukluğa, karanlığa, tembelliğe, geri kalmışlığa ve bu atalete karşı koyabilecek tek unsurun birlik

¹³⁰ Maraş, a.g.t. s. 18 - 19.

¹³¹ Zeki, a.g.e. s.12.

¹³² Kalsın, a.g.m. s. 109.

¹³³ Gündoğdu, a.g.m. 21.

olmaktan geçtiğini öngörmüş ve hep bu düsturla ilerlemiştir. Ayrıca Rusya Türklerinin uyanışında sadece eğitim ve basın alanında değil siyasi alanda da öncü rol oynamış, 1905 devrimi ile başlayan süreçte Rusya Müslümanları Kurultayları'nın kurulması ile ittifakların oluşturulmasında da fikir babalığı yapmıştır.

1.3. Müslüman Uyanışında Öncü İsim Abdürreşid İbrahim

Bir toplumun gelişmişlik göstergelerinden bir tanesi de kuşkusuz bilim ve eğitim alanında aldığı yolla ilgilidir. Bu yolun öncüleri ise *alim* olarak nitelendirdiğimiz ilim insanları sayesinde gerçekleşmektedir. Bir kandil misali önce kendilerini daha sonra etrafını aydınlatan bu insanlar toplumu bulunduğu karanlıktan aydınlığa çıkaran kurtarıcılarıdır. Rus emperyalizmi altında ezilen, kendi dinlerini yaşamalarına izin verilmeyen, ana dilde konuşmanın yasak olduğu, şehir merkezlerinden uzaklaştırılarak varoşlarda yaşamaya itilen Rusya Müslümanlarının kurtuluşu da eğitim alanında başlayan Usul-i Cedit hareketiyle gerçekleşmiştir. İsmail Gaspıralı'nın liderliğinde başlayan bu hareketin öncü isimlerinden biri de Abdürreşid İbrahim olmuştur.

Seksen yedi yıllık hayatı boyunca kendini tüm dünya Müslümanlarının içinde bulunduğu gaflet ve cehalet uykusundan uyandırmaya adanmış, Rusya'dan Hindistan'a, Japonya'ya, Osmanlı topraklarına, Mısır ve Balkanlara kadar gittiği her coğrafyada bunun için çalışmalar yapmıştır. Gazeteci, seyyah, gizli servis mensubu gibi pek çok kimlikte karşımıza çıkan Abdürreşid İbrahim aynı zamanda Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisi ve ilk siyasi döküman yayınlayan kişisi olarak tanınmaktadır¹³⁴. Ve Rusya Türkleri tarafından 1905-1908 arasında düzenlen dört büyük kurultayın organizasyonunu gerçekleştiren kişilerin başında gelmektedir¹³⁵.

Asıl adı Abdürreşid b. Ömer b. İbrahim b. Adürreşid'dir. 23 Nisan 1857'de Rusya'nın Batı Sibriya bölgesine bağlı Tobolsk ilinin Tara kasabasında doğmuştur¹³⁶. Aslen

¹³⁴ Devlet, **Rusya Türkleri**.... s.118.

¹³⁵ Alper Alp, "*Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim*", **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni**, (22-23 Mayıs 2012/ Konya), Konya Japon Kültür Merkezi, Konya 2012, s.174.

¹³⁶ Abdürreşid İbrahim'in doğum tarihi ile muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili önemli çalışmalar yapan İsmail Türkoğlu, "*Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)*" **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, adlı eserinde bu muhtelifliğe vurgu yaparak Abdürreşid İbrahim'in kendi yazdığı "*Tercüme-i Halim Yaki Başuma Gelenler*" adlı makalesinde kendi doğum tarihini bu şekilde verdiğini ve "doğum tarihim pederim kendi eliyle defterine kayd etmişti" dediğini ifade etmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Caner Arabacı, "*Abdürreşid İbrahim'in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni ve*

Buharalı Özbek bir aileye mensup olan Abdürreşid İbrahim'in babası dönemin önemli siyasi hadiselerine karışmış Ömer Efendi, annesi ise Başkurt Türklerinden uzun yıllar Tara Medresesinde kız çocuklarına muallimlik yapmış olan Afife Hanımdır¹³⁷. Abdürreşid İbrahim'in genç yaşında başladığı tahsil hayatını yirmi iki yaşına kadar İdil-Ural ve Orta Asya bölgelerinde ki çeşitli medreselerde devam ettirmiştir¹³⁸. Anne ve babasının vefatı üzerine Kazan'da ki Kaşkar medresesine gitmiş ve burada zamanın ünlü alimlerinden biri olan Damolla (Büyük molla)dan eğitim almıştır. Bu sırada 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı başlamış ve özellikle Türklerin yaşadığı bölgelerde Rus denetimi kendini iyiden iyiye hisstermiştir. Pasaportunun süresi biten ve yakalanan Abdürreşid İbrahim, Çeboksarı, Kazan ve Tara hapisanelerinde yaklaşık bir yıl kadar yatmıştır. Buradaki hapisanelerde Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen Müslüman soydaşları ile Rusya Türklerinin durumu hakkında müzakerelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler onun ilerki yıllarında izleyeceği yolu belirlemesinde adeta bir pusula olmuştur¹³⁹. Hapishaneden çıktıktan sonra Kazak bozkırlarında bir süre amaçsızca dolaşmış, bu sırada Kazak dilini öğrenmiştir. Dolaştığı köylerden birinde tanıştığı zengin bir Kazak köylüsünün çocuklarına ders vermiştir. Eğitimine Medine'de devam etmek istemiş, Odessa üzerinden İstanbul'a geçmiştir. Parası bittiği için yoluna devam edemeyen Abdürreşid İbrahim, bir süre İstanbul'da ikamet etmek zorunda kalmış ve burada Rusya Müslümanlarının önemli şahsiyetlerinden olan Kazanlı İshak Hacı Apanev ve Şehabettin Mercani gibi pek çok alimle görüşmüştür¹⁴⁰. Bir süre sonra Tatar bir zengininin hizmetkarlığını üstlenerek Medineye geçmiştir. Eğitim hayatının en önemli safhasını oluşturan bu zaman diliminde aldığı dini eğitimin yanı sıra siyaset eğitimi de almıştır. Medine'de bulunduğu sırada her sene hac görevini de gerçekleştirmiş, böylece dünyanın her yerinden gelen Müslümanlarla görüşmüş onların ahvalinden haberdar olmuştur¹⁴¹. Hac mevsimi sırasında Abdürreşid İbrahim'in ilgi ve dikkatini çeken en önemli hadiselerden biri Müslümanların ortak bir dile sahip olmamasından kaynaklı olarak verilen hutbelerden yeterince faydalanamamaları olmuştur. Hac sırasında karşılaştığı bu

---

Konya Hayatı," *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, Cilt-14, Sayı-19, 2014,s.290, Mustafa Uzun, "Abdürreşid İbrahim", *TDVİA*, cilt-1, İstanbul 1998, s.295-297.

¹³⁷ İsmail Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşi İbrahim (1857- 1944), ", *Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni*, (22-23 Mayıs 2012/ Konya), Konya Japon Kültür Merkezi, Konya 2012, s. 18. Uzun, *a.g.m.* s.295.

¹³⁸ Uzun, *a.g.m.*, s.295.

¹³⁹ Türkoğlu, *a.g.t.* s.3, Türkoğlu, *a.g.m.* s.21.

¹⁴⁰ Nadir Özbek, "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 4, Sayı:19, 1995, s.8.

¹⁴¹ Türkoğlu, *a.g.m.* s.21-22.

manzaraya ileride çıkaracağı İslam Dünyası Dergisinde “Ana dil ile hutbe” adlı makalelerle sık sık yer vermiştir. Bu günlerde yaşadıkları onun ileride takip edeceği Pan-İslamist siyasetin ilk kıvılcımlarını oluşturmuştur. *Tercüme-i Hâlim* adlı eserinde de bu durumdan bahsetmiş ve müslümanlar için ortak dil olması gerektiğini savunmuştur. Yaşadığı dönemde politik pragmatizmin bir sonucu olarak Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm düşüncelerini aynı anda savunmuştur.¹⁴² Medine’de ki yedi yıllık eğitim hayatının ardından 1884 yılının sonlarına doğru İskenderiye üzerinden İstanbul’a geçmiş, oradan da 1885 yılı başında doğduğu kent olan Tara’ya dönmüş ve burada Usul-i Cedit mektebi açarak öğrencilere ders vermeye başlamıştır. Aynı yıl içersinde evlenen Abdürreşid İbrahim’in Münir, Kadriye ve Fevziye adında üç çocuğu olmuştur.¹⁴³

İsmail Gaspıralı tarafından geliştirilen Usul-i Cedit hareketinin yaygınlaşmasında önemli neferlerden biri olan Abdürreşid İbrahim bu doğrultuda Rusya Müslüman-Türklerinin milliyet bilincinin gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Cemalettin Afgani, Şehabettin Mercani, Rızaeddin Fahrettin gibi kişilerle yazışarak, İstanbul’da bastırıp Rusya’da dağıttığı “*Liva-ül Hamd*” adlı eserinde Çarlık Rusyasının baskısı altında yaşamak zorunda kalan Rusya Türklerinin Anadolu’ya göç etmesini önermiştir¹⁴⁴. Yazdığı yazılar ve yaptığı çalışmalarla Rus hükümetinin dikkatini çeken ve istifaya zorlanan İbrahim, Rusya’da daha fazla kalamayacağını anlamış ve İstanbul’a gitmek zorunda kalmıştır. Burada Rusya Türklerinin siyasal amaçlı yayınlanan ilk metni olma özelliği taşıyan “*Çolpan Yıldızı*” adlı eserini yazmıştır. Rusya Müslümanlarına baskı uygulayan Rus Hükümetini şiddetle eleştirip, onları mücadeleye çağıran bu eser II. Abdülhamit’in uyguladığı sansür uygulaması nedeniyle gece yarısı bastırılmış ve Odessa üzerinden Rusya’ya kaçırılmıştır¹⁴⁵. İstanbul’da birkaç yıl kaldıktan sonra 1896 yılı başlarında Buhara’ya giderek burada ki Müslüman liderlerle görüşmüş, Rusya’da yaşayan Müslümanların siyasi ve kültürel hakları için mücadele fikrini yaymıştır. İstanbul’a geri döndükten bir süre sonra Rusya’nın baskıları sonucu İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalmış ve Mısır, Suriye, Hicaz, Filistin, Avusturya, Bulgaristan, Sırbistan’ı kaplayan üç yıllık bir seyahate çıkmış, burada gezip gördüklerini uzun notlar

¹⁴² Özbek, *a.g.m.* s.12.

¹⁴³ Abdullah Gündoğdu, “*Abdürreşid İbrahim’in Oğlu Ahmed Münir ve Japonya Mektupları*”, **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni**, (22-23 Mayıs 2012/ Konya), Konya Japon Kültür Merkezi, Konya 2012, s.139.

¹⁴⁴ Özbek, *a.g.m.* s. 8-9

¹⁴⁵ Türkoğlu, *a.g.m.* s. 24.

halinde kaleme almış ancak yayınlama fırsatı bulamamıştır. Seyahat sonunda Sibirya üzerinden Doğu Türkistan'a oradan da doğduğu kent Tara'ya geri dönmüştür¹⁴⁶.

1900 yılında St. Petersburg'a yerleşen Abdürreşid İbrahim, burada bir gazete yayınlamak için Rus Hükümetinden izin istemiştir ancak gerekli izinleri alamamasının ardından 1900-1902 yılları arasında *Mirat*'ı yayınlamıştır¹⁴⁷. Japonya'ya gidip İslamiyeti yaymak adına çalışmalarında bulunan İbrahim'in faaliyetleri üzerine Rus büyükelçisinin isteği dahilinde Japonya'dan sınır dışı edilip tutuklanmıştır. Petersburg'a yerleştikten sonra kendisine ait bir matbaa kurmuş ve burada Rusya Müslümanlarını uyandırmak ve aralarındaki birlik ve beraberlik fikrini güçlendirmek adına "*Ülfet*" ve "*Tilmiz*" gazetelerini neşretmiştir¹⁴⁸. 1905 yılında gerçekleşen Rus ihtilalinin ardından yaşanan özgürlük havası içerisinde Rusya Türkleri de çeşitli siyasi faaliyetlere girişmişlerdir. Tüm Rusya Türklerini bir araya getirmek için girişilen bu çabanın önderliğini de Abdürreşid İbrahim yapmıştır¹⁴⁹. 1907 yılında çıktığı Japonya seyahatini 1910 yılında tamamlamış, buralarda gördüklerini ve düşüncelerini *Alem-i İslam* kitabında toplamıştır¹⁵⁰.

Halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmenin en iyi yolunun basın- yayın faaliyetlerinden geçtiğinin farkında olan Abdürreşid İbrahim, Rusya Müslümanlarını birleştirmek ve onlarda bu fikri uyandırmak amacıyla pek çok basın yayın faaliyetinde bulunmuştur. Japonya seyahati dönüşü 1910-1911 yılları arasında İstanbul'da Osman Cudi, Troyskili Ahmet Taceddin ve Yakup Kemal'le birlikte *Tearüf-i Müslimin* dergisini çıkartmış, ardından 1913-1914 yılları arasında çalışmanın asıl konusu olan *İslam Dünyası* dergisini çıkartmıştır. Yine aynı dönemde İstanbul'da *Tatar Cemiyet-i Hayriyesi* adıyla kurulmuş olan örgütün yönetim kurulu başkanlığını yürütmüştür¹⁵¹.

Abdürreşid İbrahim, 1915 yılında askere moral vermek amacıyla Sarıkamış Harekatına katılmış, ardından Sofya, Budapeşte, Viyana ve Almanya'da bir takım temaslarda bulunmuştur. 1923 yılında Rusya'dan Çin'e uzanan seyahati sonrasında önce İstanbul'a

¹⁴⁶ Özbek, a.g.m. s. 9

¹⁴⁷ Maraş, a.g.m. s. 76.

¹⁴⁸ Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi*, Dinamik Yayınları, Ankara 2011, s. 62.

¹⁴⁹ Balcıoğlu, a.g.e. s.63, Alp, a.g.m. s.174.

¹⁵⁰ Müzeyyen Altunbay, "*Sibirya'dan Japonya'ya Bir Türk Seyyah: Abdürreşid İbrahim Efendi ve Te'arüf-i Müslimin Dergisinde Eğitim Meselesi*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, sayı: 45, Ağustos 2016, s.529.

¹⁵¹ Özbek, a.g.m. s. 11.

ardından Konya'ya yerleşmiştir. 1928 yılında önce Mısır'a ardından Japonya'ya geçerek 1944 yılında ki ölümüne kadar burada yaşamıştır¹⁵².

1.4. İslam Dünyası Dergisi

Abdürreşid İbrahim İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra *Tearüf-i Müslimin*¹⁵³ adlı bir dergi çıkarmış ve burada yazılar yazmıştır. Bu derginin kapanmasının ardından 1913 yılında tekrar matbuat dünyasına giriş yapan Abdürreşid İbrahim'in çıkardığı derginin adı *İslam Dünyası*'dır. 15 Mart 1913 günü ilk sayısı yayınlanan bu derginin yayın hayatına başladığı zamanlarda Osmanlı Devleti zor günler geçirmekteydi. Trablusgarp Savaşı sonrası yaşanan toprak kayıplarına Balkanlarda yenileri eklenmiş, Bosna Hersek kaybedilmiş, 8 Ekim 1912 yılında Karadağ'ın Osmanlıya savaş ilan etmesiyle başlayan Balkan Savaşları'nın ardından Doğu Rumeli ve Edirne kaybedilmişti. Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler ise bu kayıpların ardından büyük bir yeis içersine düşmüşlerdir. İslam Dünyası Dergisi'nde ilk olarak İslam dünyasının merkezi, Hilafet makamının başkenti, Osmanlı Müslümanları merkeze alınarak tüm dünya müslümanlarının durumu hakkında bilgi verilmiştir¹⁵⁴. Künyesinde "*İslam Faidesine Çalışır*" ibaresi bulunan derginin yayın politikası Abdürreşid İbrahim'in ilk sayıda yayınladığı şu makalesi ile açıklanmıştır.

"İslam Dünyası" Neden bu nam ile bir mecelle neşrine lüzum görüldü? Pek nazarda bu suâl-i varid hatır olabilir. Fakat bir az temmül ve tefekkür olunduğu gibi derhal tebeyyün eder ki : şimdiye kadar İslâm dünyasından bahis eder mecelleler her memleket de vessene-i muhtelif de intişâr itmektedir. Hatta kendileri Müslüman olmadıkları halde "İslâm Dünyası" namıyla neşriyatda bulunuyorlar. Türkiye'de ise bilhassa böyle bir ünvan ile bir eser şimdiye kadar mevki' intişâra vaz' olunmadığı gibi, bu manayı şamil olan mecelle ve gazetelerde ma'ateessüf ifrat ve tefrit meslekler ta' kib ederek bazıları pek vâsi' ve bazıları da lüzumundan ziyade dâr olduğundan bir çok mesâil-i mühimede hakikat hemânmehtüm derecesinde kalmak da olup en mühim meseleler de bile ifade-i meram ve basıt-ı kelâm olunamıyordu. Her iki taraf yek-diğerini mübhem kelimeler ve kinayeli cümleler ve ibâreler ile mua'haza etmek de devam edebiliyorlar, belki kendince her iki taraf hakikatten teba'üd ederek âra yereenvâ'i bahaneler ile fırsatdanbi'l-

¹⁵² Özbek, a.g.m. s. 11-12.

¹⁵³ **Tearüf-i Müslimin:** Abdürreşid İbrahim tarafından 1910-1911 yılları arasında çıkardığı dergidir. Yazar kadrosu içinde Osman Cudi, Troyskili Ahmet Taceddin ve Yakup Kemal gibi Cedit hareketinin öncü isimleri yer almıştır. Amaçları İslam Dünyasını birbirinden haberdar etmek ve Osmanlı etrafında tüm islam devletlerinin birleşmesini sağlamaktır. Ama asıl hareket noktası rusya Müslümanları olmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özkaya, a.g.e. s.14-15.

¹⁵⁴ Nadir Özbek, *Abdürreşid İbrahim'in İkinci Meşrutiyet Yılları: Tearüf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri*, **Toplumsal Tarih**, 4, No.20, 1995, 19-20. Özkaya, a.g.e. s. 16.

istifade ağraz-ı fasideler de soruluyor. Ve birçokları bilerek bilmeyerekde debb-i haricinde idare-i kelâma kadar cesaret almaktan ve bilapervadin namından atıp tutmaktan geri durmazlar.

İstibdatda söz söylemek ve yazı yazmak memnu' idi ve bu memnu'iyetde hududu tecavüz etmişti, lakin şimdi hürriyetin neticesi ise bazen o memnu'iyetleri bile tekrar arzu ettirmek de olduğuda inkâr olunamaz.

Bir çok süfhamız din namına bazı şeyler yazıyorlar ki : adeta insan okudukça kahr olsun hürriyet diyeceği geliyor. Hiçbir din ile alakası olmayan süfha dinden bahs ederek bir takımları kendi sefâ'het ve denaetlerini dine tatbik etmek istedikleri gibi bazı diğerleri de umum-ı Müslümanlarda olan 'ataleti ve bilhassa kendilerinde olan bataleti dahi dine isnâd etmekten geri kalmıyorlar ve bunlar meyanında dünyada her ne ki nevakıs var ise dine rabt etmeye ve dine kıyas etmek adeta bir hastalık derecesini bulmuştur. Yalan yanlış birkaç hadis okur ve ayat-i kur'anîyeyede el uzatır, kendi havbını oralardan aramak hülyasında bulunur.

Mütedeyyin zannettiklerimiz yahut doğrudan doğruya dine bürünenlerimizde dini kendileri için taht-ı inhisara almışlar ve kendilerinden her ne ki sadır olursa aynen deyndir iddiasında bulunarak başkalarını küfür ile ithamdan mütelezziz olmuşlardır.

İşte taban tabana zıt ve körü körüne meydan tutmuş şu iki halet-i ruhiyeyi nazar-ı itibara alarak Müslümanların istikbalini mülâhaza edecek olursak, "İslâm Dünyası" namıyla bir mecelle neşr olunması lüzumu gayet tabii olarak tebeyyün eder.

Ahval-i hazîre-i İslamiye arız ve amik-i tetebbu olunurda bir az daha açık söylemek icab ederse, bu lüzum kat kat tahakkuk eder ve belki de farz-ı kifayederecesini dahi bulur.

Biz iptida-i umum-ı ehl-i İslâmın kalpgahi olan makar-i hilafet Müslümanlarından bahsedip bilahare bütün kürre-i arz Müslümanları ahvalinden alabileceğimiz ma'lumat-ı neşr ederek, istikbale doğru ne suretle hatve-i endaz olunursa İslamiyet'in medeniyet pençe-i zalimesinden kurtulabileceğini esas meslek ittihaz ederek böyle bir mecellenin neşrine lüzumu hissetmiştik ve şu maksada mebni çoktan düşünmekte olduğumuz bir vazife-i mukaddiseyi iltizam ederek bu kere-i neşrine mübaşeret ettik. Fi'l-hakika bu büyük vazife bizim vesi'amızın ve takatimizin fevkindedir. Fakat ümit ederiz ki hamiyet-i İslamiye ile perverde olan hakk-ı kûbân ümmet ve bilhassa hamiyetmendan millet bizim nevakısımızı gördükçe dest-i mu'âvenetlerini uzatarak irae-ı tarik etmek de ihmal etmeyeceklerdir.

Fikr-i acizanemize göre hiçbir hastalığın esas teşhis olunmadıkça tedavisi mümkün olamaz. Bizim Türkiye de ‘umumen ve İstanbul da hususen en büyük hastalığımız ma’lumâtfüruşeluktur. Herkes bilâ istisna en büyüğümüzden en küçüğümüze varınca ümeramız, vüzeramız ve daha büyüklerimiz, aşağıya doğru kahveci ve hamallarımıza varınca her fert ağız dolusu laf söyler. Salâh ve ıslâhtan bahseder, adeta herkese akıl verir, bilmediği hiç bir şey yoktur. Fakat işe gelince kendi vazifesi dairesinde dahi doğrudan doğruya vazifesi olan işi de layıkıyla ifâ edemez. Avrupa’da şöyle Avrupa’da böyle atar tutar ,herkesi muaheza eder ,hükümeti de tenkit eder, vazife başına geldiği gibi şahsında aynı atâlet aynı batalet ve ihmal en adi şeylerde mülâhazasızlık , fikirsizlik umumi bir hastalığa tutulmuş kendisinin haberi yok. Medeniyetten bahseder, adaletten söz söyler. Müsâvatı temcid pilâvı edinir, hep lâf ile değirmen çeviriyor, faaliyete gelince kendi aile efradına layık olan muamele de bile o sözlerin hiç birini tatbik edemez, belki en zalım, en vahşi muameleler ve hatta hıyanetler adeta kendine tabiat-ı saniye olmuş. Bunların emsali bir değil beş değil diyanete bize rehber olan ulemamız yahut ulema kıyafetinde olanlarımız ise : ağızlarından sadır olduğunu sözlerin her kelimesi bir şeri’at ve ef’âlinin tavır ve hareketi bir tarikat ve amalinin kaffesi birer hakikat iddiasında bulunanları bile kendileri herkesi tefsik? ve tekfir edip durduğu halde , şahsına gelince şari’ din-i mübin sallallahü aleyhi ve ala ala’ecmain efendimizin ehadis-i sahihasine bi’litba’ kendisinin o pis , ve enfiye-i necasetle sapsarı sararmış mundar bir tevekkünü bile feda edemedikleri gibi bazıları da alemin gözü önünde kahvehanelerde iskambil, tavla gibi hürmet-i mensus ve müdavimini şer’ân fasık olan la’biyatdan dahi geri kalmıyorlar.

İşte bu ve emsali hastalıklarımızı birer birer ta’dad ederek biz kendi müsavimizi kendimiz itiraf etmek sureti ile intibaha gelerek tarik-i selâmeti aramazsak, sonra iddiamız meyanında profesör (de deyvis dö dejör) gibi şarlattanlar zuhur ederek “eski Türk: echel, tembel, pis şehvetperest, hırsız, genç Türk ise echel tembel, miskin , kibirli hırsız, şehvetperest, ve fazla olarak sarhoş!” demeye kadar cesaret eder, (kalermom ferran) dar’ü-l fünunu gibi bir menba-ı irfan gerisinde resmen ‘ala mülaü’nnas ta’an eder. Ve bizlerde yüzlerimizi kızartır ve hiçbir şey de diyemeyiz.

Eğer biz kendi kusurlarımızı kendimiz ‘itirâf ederde her hastalığımızı bihakkin tedaviye başlayacak olursak emin olmalıyız ki pek az zamanda bütün iddiamızın hakkımızda olan sû-i niye’atına rağmen kesb-i salâh ettikten sonra, kemâl-i süratle terakkiyata dahi tevvüh eder ve an-ı karib kendimizin mahiyetimizi kendimizde anlar ve başkalarını da anlatırız. İşte “ İslam Dünyası” fîmâbâd bu mesleğe hizmet edecek ve hiç bir hakikati ketm etmeyip en acı sözleri , en doğru kalem ile bilatereddüd neşr eyleyecek, hiç kimse karşısında cüz’i bir nezaketi dahi kabul etmeyip doğrudan doğruya meşhur (kör kadı) hikayesi gibi çarparak tamamıyla “İslâm

Dünyası” vazife-i mübecelesini ifâ etmekle mübahi ve müftehir olacaktır. Hüda yardımcımız olsun¹⁵⁵. ”

Bu makaleden de anlaşılacağı gibi derginin öncelikli amacı, din namına dinle alakası olmayan pek çok kişinin yayınladığı dergilerde insanların yalan yanlış hadisler okuyarak kendi günahlarını din adı altında gerçekleştirmelerine ve bunu halka yansıtmalarına tepki olarak, Hilafet müslümanlarından ve yer kürede yer alan bütün müslümanların sorunlarından bahsederek Müslümanları bu ataletten, miskinlikten, tembellikten, uyuşukluk uykusundan uyandırmayı amaçlamıştır. Hiç bir hastalık yoktur ki teşhis olmadan tedaviye başlansın bu nedenle biz Müslümanların da en büyük hastalığı ukalalık olarak görülmüş, herkesin her konuda akıl vermesi, büyük küçük fark etmeksizin devletin en yüksek kademesinden hamalına kadar herkesin her konuda söz söylemesi, ıslahattan bahsetmesi ama kimsenin kendi işini bile doğru düzgün yapmaması bu hastalığın teşhisidir, tedavisi de ancak kendi kusurlarımızı bilip, onları düzeltmekle gerçekleşecektir. Bu dergide bu kusurları halka duyuracaktır.

İkinci sayıda bu sefer de Abdülvahhab İslam Dünyası Dergisinin amacı ve işlevini yeniden tanımlamıştır.

“(İslam Dünyası) mecelle-i müteberesinin isminden anlaşıldığına göre ehl-i İslamın ahval-ı dünyevileri şimdi nasıldır? Ve nasıl olmak lazımdır? Ve aklen kabul olunacak tarz ve şekli ne keyfiyettedir? Bunlardan bahsedecek ve müsliminin aklen icap eden evsaf ve ahvalde bulunup bulunmadıklarını ve kusur ve noksanları var ise neden ileri geldiğini ve ne yolda tedavi edilebileceğini bildirecek ve şu suretle millet necibe-i İslamiyenin teali ve terakkisine hizmet etmiş olacaktır. Mecellenin ihtiva eylediği makalelerin serlevhalarında: İrşad Tarikleri, Usul-u Terbiyenin Tanzimi, Acı Hakikatler İtiraf Olunmadıkça İslah Mümkün Olmaz, Medeniyet İlmi Terakki Etmiş İken Alem-i İslam Ne İçin Tedenni Etti gibi tabirler ve bu tabiratin altındaki beyanat-ı mukayyide bize bir kanaat verdi, aklımız bu hükmü kabul eyledi.

Herkesin şu hizmet-i umumiyeye, belki azime-i diniyeye iştiraki benim aklıma göre elzem olduğundan karınca kararınca mefhumuna göre cüz’i bir hisse ve nasib-i hizmetten mahrum kalmamak için hem sayınızın meşkur ve amelinizin mebrur olması temenniyatını ve hem de birkaç kelimeden mürekkep makalemi takdimle şeref yap olurum.

¹⁵⁵ Abdürreşid İbrahim, “ Acı Hakikatler İtiraf Olunmadıkça İslah Mümkün Olamaz. ”, **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir 1329-1331 (2 Mart 1913), s. 1-3.

Mahluk-ı mümtaz olan nev'-i beşerin mahlukat-ı saireden imtiyazını hamil olan sebep, kuvve-i mümeyyize ve akıl diye tabir ettiğimiz cevher-i âli olduğundan ve her şeyini insanca bilmek ve düşünmek o cevher-isamiye mütevakkıf bulunduğu yazacağım sözlerin başında akıl kelimesini işaret etmeyi münasip gördüm. Akıl: Arapça bir kelime ve Türkçe 'ye dahi olduğu gibi nakil olunarak istimal edilmiş Türkçeleşmiş bir lafz oluyor. Nev-i beşere mahsus olan o cevher-i mübareğin kader ve meziyetini bilmek mucip ve muktezasıyla hareketle sabit olacağından hangi bir işte hakla muhalefet eder isek nam-ı sübhaniyenin en büyüğü olan o nimet-i celileyibilmemiş ve i'fası vacip olan şükrünü ida da kusur etmiş oluruz.

(Ve lekad kerremna beni adem)¹⁵⁶Nazm-ı celil sübhaniyesinin tefsirine merhamet edecek olur isek görünüz ki insanların mükerrerem ve muazzez olmalarını icap eden şeylerin birincisi ve maliyet-i sairenin tahsiline sebep olacak kuvvetlerin merci yeganesi hak ile batıl beyanatı tefrik ve temiz için ihsan buyrulan kuvvet-i idarekiye kuvvet-i mümeyyize dediğimiz akıldır.

Dini ve dünyevi salahımızı 'imal ve ahlak ile muttasıf olmamız için kemale bizim menaf'i ve müslahamıza dair vakta olan tekalif-i ülhiye ve hitabet-i sübhaniye o cevher pek aliyye-i raci ve aittir.

Ehl-i kitap ve bi'tahsisehl-i Kur'an olan biz İslamlar biliriz ki akli olmayanlar teklif-i ülhiyadan sakıt ve binaenaleyh zümra insana mevcut saadet-i ebediyeden mahrumdur. Kuran-ı azim'ül şana iman etmek akıl ile harekete katıyen mâni değildir. Çünkü imanın muteber olması istidlali olanıdır. Yani akıl ile cenab-ı hakkın vücud ve hidayetini tasdik etmektir. Delil-i akli olmayarak semai tarikiyle bileyip iman etmek taklit derecesinde iman ad olunursa da akıl-ı cevherini ol babdaisti'mal ettiğinden ve akıl ile bir vazife tevhidi icra eylemediğinden naaş-ı sahi isim ve günahdan kurtulamaz. Kavaid-i dinimiz bize gösteriyor ki insanlar daima aklen harekete ve halkını evvel ümerada akıl ile tasdik etmeye bilmeye mecburdur.

Bundan anlaşılıyor ki hürriyet-i akliye din-i İslam'da esas olarak sabit ve kitab-ı ülhiyeye iman o akıl sayesinde vakidir. Akıl ile naklin taarruz ettiği yerde naklin akla irca'i kaziyesini ulema-ı İslam'ın kabul etmeleri beyanat-ı sabıkamızı mu'id en büyük bir şahittir.

Usul vakaid-i diniyenin her birisi edille-i akliye ile ispat olunarak telkin edilegeldiği dahi başkaca bir zümra-i şühud teşkil etmektedir.

¹⁵⁶ **İsra Suresi 70. Ayet:** "Ve le kad kerramna beni ademe ve hamelnahüm fil berri vel bahri ve razaknahüm minet tayyibati ve faddalnahüm ala kesirim mimmen halakna tefdüyla." **Meali:** Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.

Kulları saadet-i dareyne isal edeceğinden şüphemiz olmayan veza 'if-i diniye tetkik ve evham ve hayalatdan tecrit edilince gerek dünya ve gerek ahirette ehl-i dinin mezellet ve hakarete asla maruz olmayacak bir surette yaşamaları lüzumu tezahür eder.

Halbuki ehli İslam 'ın dünyası yani dünyada ve şu asırda maişeti neden mesudane olmuyor? Ve neden ekser ehl-i İslam ötede beride zelil ve hakir imrar-ı hayat ediyor? Bunun sebebi elbette akıllar ile fikirler ile ahval-i hazıra ve atiyeyi ve vakay-ı selifeyi düşünmediklerinden ve icabet-i zamana göre harekete amade olmadıklarından ve hususi, umumi muhafaza -i din ve millet-i muktezayı esbab ve ıslaha-i zahire ve maneviye ile mücehhez bulunmadıklarındandır. Cenab-ı vacibü'l vücüt hazretleri (veadü'lhim müstekım) nizam-ı furkaniyesiyle kati' surette var kuvvetimizi sarfla her şey için düşmanlarımıza karşı hazırlanmamızı emir buyurmakta iken biz mebzulen olduğumuz maddi ve manevi kuvvetlerimizi sarf ve istimalde tekasül ve terahi göstermekteyiz. İlm-i esbab olan şu ilm-i fatide enbiya-ı zişan hazretlerinin bile esbab-ı zahireye temessüklerini ve a'damızın bütün tekâmül esbabıyla muvaffakiyetlerini bildiğimiz, gördüğümüz halde hala aklımızı başımıza toplamayıp da milel ve akvamın tarik-i terakki ve mesudiyetlerini teftiş edemiyoruz.

Nev-i beşere ihsan buyurulan kuvây-ı maddiye ve maneviye esaslarına herkes mesavi iken hüsn-ü istiamel edenler terakki ediyor, kuvvet buluyor, bilemeyen kendini aciz-i zan ediyor, tedenni ediyor. Hayır hayır cüdü'l heydebuhul yoktur. Düşmanların akıl ve kıyaseti başka Müslümanların akılları başka yerlerden verilmiş değildir. Belki biz terbiye ve tenmiyede yolumuzu şaşırılmış, aklımızı vehimlere ve şehvetlere karıştırmış oluyoruz. Kimseye dahl ve taarruza hakkımız yoktur, hep kabahat kendimizindir. Aklımız var kullanmayız, kitabımız var hakkıyla anlayıp amel etmeyiz. Farzlar, emr-i katiler umumi vazifeler durur biz hususi işlerle büyüğü var iken küçüklerle elhasıl havamıza hevesimize muvafık olanlarla vakit geçiririz.

Ey din kardeşler! Aklımızı başımıza alalım, başımızı iki elimizin arasına koyalım düşünelim düşünelim de şu elimkerd eden kendimizi, dindaşlarımızı, milletimizi ve memleketimizi kurtarmaya bakalım. Yoksa helakın son derecesine gelmiş bulunuyoruz.

Birinci vazife, tevekkül ve tefekkür sonra intibah sonra ıslah ve irşadın çareleri sonra ameli ve umumi sa'i ve gayretler... Hak te'ali hazretleri bize akılane düşünceler nasip eylesin amin!...¹⁵⁷»

Abdülvahhab'a göre de *İslam Dünyası Dergisi*, İslam Dünyasının şimdiki durumunu, nasıl olması gerektiği ve aklen kabul edilebilecek şeklinin nasıl olması gerektiği gibi

¹⁵⁷ Abdülvahhab, 'Akıl', *İslam Dünyası*, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1329-1331 (14 Mart 1913), s. 19-21.

sorunlardan bahsederek Müslümanların bu konuda neler yapıp yapmadığını, kusurları ve noksanları varsa bunların neler olduğu, neden ileri geldiğini ve bunların nasıl tedavi edileceğini belirterek İslam Dünyasına hizmet edecektir demiştir. Ayrıca akli kullanarak bunun aşılabileceğini, düşmana verilen akılla Müslümana verilen aklın başka bir yerden gelmediğini sadece Müslümanların terbiye ve fesatlık neticesinde yolunu şaşırıldığından bundan ötürü de kimseyi suçlamamız gerektiğini bize bahşedilen akli layıkıyla kullanarak ve kitabımıza uygun davranmamızı öğütlemiştir.

Bu iki makaleden de anlaşıldığı üzere İslam Dünyası Dergisi'nin öncelikli ilgi alanı Osmanlı Müslümanları daha sonrasında Dünya Müslümanları olmuştur. İslamiyetin medeniyet denilen mefhumun karşısındaki ezilmişliğinin bir an önce son bulmasını bunu da İslamın birleştirici gücü ve müslümanların akıllarını kullanmaları ile mümkün olduğunu belirtmişlerdir.

Abdürreşid İbrahim İslam Dünyası'nı çıkarmadan önce yayın hayatına soktuğu Tearüf-i Müslimin'de Rusya Müslümanlarına öncelik verirken, İslam Dünyası Dergisinde Osmanlı Müslümanlarına öncelik vermesinin nedeni olarak Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi hadiseler gösterilebilir. Abdürreşid İbrahim Osmanlı Devleti'ni Müslümanların hamisi olarak görmüştür, lakin İstanbul'da geçirdiği üç yılın sonunda Osmanlı'nın kendini bile koruyamayacak durumda olduğunu görünce önce siyasi düşüncelerini değiştirmiş Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm gibi ideolojiler peşinde koşmanın faydasız olduğunu anlamış ve Osmanlı Müslümanlarını harekete geçirmek için yazılar yazmıştır.

15 Mart 1913 günü yayın hayatına başlayan, İstanbul'da Tatar Cemiyet-i Hayriyesi etrafında örgütlenen ve Tatar kökenli Usul-i Cedit savunucularının sözcüsü olmuştur. Onların yazıları ile hayat bulan *İslam Dünyası Dergisi* 27 sayı yayımlandıktan sonra hem Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi hem de Şubat 1914 yılında İttihat ve Terakki Partisinin yarı resmi yayın organı olan ve modernist bir İslamcı çizgide yayınlanan *İslam Mecmuası*'nın yayınlanmaya başlamasıyla 16 Nisan 1914 günü yayın hayatına son vermiştir¹⁵⁸. Osmanlı Devleti Kasım 1914'te cihat ilan etmiş, bunun üzerine

---

¹⁵⁸ Özbek, a.g.m. s. 22.

derginin başyazarı ve kurucusu Abdürreşid İbrahim askere moral vermek amacıyla Sarıkamış Harekâtına katılmıştır.

Dergi iki haftada bir yayınlanmış, derginin baş yazarı ve kurucusu Abdürreşid İbrahim, genel müdürlüğünü ise Osman Cudi yapmıştır. Basıldığı yer Necm-i İstikbal Matbaa'sıdır. Satış yeri önce Bab-ı Ali caddesindeki İttihad-ı Ticaret Kütüphanesi iken sonradan yine aynı cadde üzerinde bulunan Zaman Kütüphanesi'nde satılmaya başlamıştır. Derginin yönetim merkezi ise İstanbul Nur-u Osmaniye'de bulunan Tatar Cemiyet-i Hayriyesi Pansiyonu'dur.

Tatar Cemiyet-i Hayriyesi olağan kongre ve seçilen idari heyeti ise İslam Dünyası'nın 14. Sayısında şu şekilde belirtilmiştir.

“Bu geçen Cuma günü Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nur-ı Osmaniye'de kain-i(bulunan) daire-i mahsusasın da içtima-i umumiyesi vaki buldu. Malumdur ki bizde cemiyet-i hayatları pek sönük, pek geridir. Cemiyet denir denmez, evvela zeval ve inhilali zihinlere tebeddür eder. Dört beş sene zarfında, doğup büyümeden mahvolan birçok cemiyetler bu zihniyeti efkar-ı umumiyemize iyice birleştirilmiştir. Şayan-ı zıkr vesaire ki Tatar Cemiyet-i Hayriyesi tesisinden biri muhafaza-i hayat etmiş ve bu hengamede az çok faydalarda temin eylemiştir.

Sabık heyet-i idarenin müddeti hayli evvel hitam bulunduğu halde ahval-i umumiye tesirattıyla bir türlü intihap-ı icra olunamamıştı. Lailahemid iş bu cem günü içtima-i umumi vuku bulup intihap, Elhac Abdürreşid Efendi hazretlerinin teşvikat-ı feyzanesi ve hassan gençlerin gayret-i fa'alanesi sayesinde pek ciddi ve kızkılı oldu. Ve neticede heyet-i idare azalığına zevat-ı atıye intihap olunarak cemiyet-i milliyenin mukadderatı ellerine tevdi' edildi: Seyyah-ı şehir Elhac Abdürreşid Efendi makarr-ı köy numune mektebi muallimlerinden Ömer Sami Efendi, Ahmet Feyzi Paşazade Tahir Feyzi Bey İslam Dünyası müdürü Osman Cudi Bey, Tatar Pansiyonu müdürü İbrahim Efendi, tüccardan Hacı Halil Efendi , tüccardan Abdullah Efendi, esnaftan Avamil Ağa , maliye hulafasından İslam Bey, Arabacılar Esnaf Cemiyeti Reisi Hacı Mesut Efendi, müderrisinden Mahmut Efendi, Suhulet Oteli sahibi Abdülhamit Efendi.

Bu zevatın altısı aza-i sabıkadan olup bu defa tekraren, diğer altısı da yeniden intihap olunmuştur. Biz heyet-i cedideyehüs-nü muvaffakiyet temin eder. Efrad-ı millettede cemiyete muzaherat ve muavenet rica eyleriz.”¹⁵⁹

¹⁵⁹ E.D. , “Tatar Cemiyet-i Hayriyesi: İçtimai Umumiyesi” , İslam Dünyası, Sayı : 14, 14 Şevval 1329-1331 (16 Eylül 1913), s.224.

Dergide yer alan yazarlar ise daha çok Tatar-Cedit hareketi içerisinde yer alan yazarlar olmakla birlikte bazıları şunlardır; Musa Carullah Bigiyef, Abdülvahhab, Hadimüddin¹⁶⁰, İsmail Hakkı, Samizade Süreyya, Ebu'l Kemal, Hoca Mahmud Behbudi gibi yazarlardır.

1.4.1 Musa Carullah Bigiyef:

Kazanlı Türk-İslam bilgini, fikir adamı Musa Carullah, 1875 yılında Rusya'nın Rostov şehri yakınlarındaki Novoçerkask kasabasında doğmuştur¹⁶¹. İlk öğrenimine Rostov'da başlayan Musa Carullah, bir süre burada eğitim gördükten sonra önce Kazan'a ardından da Buhara'ya giderek buradaki Medreselerde eğitim görmüştür. Üniversite başvurusu kabul edilmeyince dini eğitim amaçlı seyahatlerine başlamış, önce İstanbul, ardından da Kahire'ye geçerek burada hadis ve fıkıh dersleri almıştır.

1904 yılında edindiği bilgilerle Arap ve Fars dillerini çok iyi öğrenmiş bir şekilde Rostov'a geri dönmüş, Abdürreşid İbrahim'le birlikte *Ülfet*, *Tilmiz* ve *Asrî'l Cedid* gibi gazetelerde yazılar yazarak siyasi faaliyetlere başlamıştır¹⁶². 1905 yılında başlayan ihtilal Rusya Türkleri açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. bu ihtilalle birlikte Rusya mutlakiyetten meşruti bir yönetime geçince Rusya Müslümanları da siyasi ve dini hürriyetlerini kazanmak amacıyla halkı örgütlemeye başlamışlar ve bu doğrultuda çalışmalar yapmışlardır. Musa Carullah'da yazmış olduğu yazılarda bu anlayıştan yola çıkarak Rusya Müslümanlarının siyasi faaliyetleri, özgürlükleri, insan hakları, mektep ve medreselerin ıslahı gibi konulardan bahsetmiştir. Carullah yenilikleri savunan bir düşünce adamı olsada, İslam'ın bir reforma ihtiyaç duyduğu düşüncesini şiddetle reddetmiştir¹⁶³.

Musa Carullah, İslam dünyasının geri kalma nedeni olarak bozuk eğitim sisteminin varlığını göstermiştir. Sosyal hayattan kopuk, programlarında pozitif bilimlere yer vermeyen medreseleri eleştirmiştir. İsmail Gaspıralı öncülüğünde yayılan *Ceditçilik* hareketi içerisinde yer alan Carullah, medreselerin köhne düşüncelerinden sıyrılıp, skolastik düşüncenin prangalarından bir an önce kurtulması gerektiğini, batıyı örnek

¹⁶⁰ Yapılan tüm araştırmalara rağmen yazar hakkında bilgi bulunamamış, kuvvetle muhtemel müstear bir isim olduğu düşünülmüştür.

¹⁶¹ Ahmet Kanlıdere, "*Musa Carullah*", *TDVİA*, Cilt- 31, İstanbul 2006, s.214.

¹⁶² Merve Betül Üçer, "*Musa Carullah*", İslam Düşünce Atlası, <https://www.islamdusunceatlasi.org>, 2017.

¹⁶³ Mustafa Şentürk, "*Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: Tarihi'l-Kur'an Ve'l-Mesahif Adl Eseri Bağlamında*", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2012, s.258.

alarak taklit etmek yerine Kur'an ve sünnetten yararlanarak eğitim kurumlarının batılılaşmasını savunmuştur.

1905 yılından itibaren Rusya Müslümanları tarafından düzenlenen tüm toplantılara katılan Musa Carullah, 1917 yılından itibaren Bolşevik İhtilali ile birlikte aktif siyaset hayatına atılmıştır. V. Umumi Rusya Müslümanları Kongresi'nde kadın-erkek eşitliğini savunan bir rapor sunmuştur. 1919-1920'li yıllarda yurtlarından sürülerek Moskova'ya gelen Hint Müslümanlarına destek olmuş, 1921 yılında Sovyetler aleyhinde çalıştığı iddiasıyla tutuklanmıştır. 1927 yılında hacca gitmiştir. Ardından Rusya'da ki müslümanlara artan baskılardan dolayı ailesini bırakarak Rusya'dan kaçmıştır, önce Afganistan, Hindistan ardından Mısır'a gitmiştir. 1932 yılında düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi'ne katılmıştır. 1938 yılı sonlarına kadar Tokyo'da kalmış, İkinci Dünya Savaşının başlaması üzerine Japonya'dan ayrılıp tekrar Hindistan'a geçmiştir. Hastalığı nedeniyle döndüğü Kahire'de 25 Ekim 1949'da ailesinin on dokuz yıllık hasreti ile hayata gözlerini yummuştur¹⁶⁴.

Rusya Müslümanlarının reform hareketlerinde döneminin öncülüğünü yapan isimlerden biri olan Musa Carullah'ın eserlerinin temel konuları genel olarak, medreselerin ıslahı, İslamın gerilemesini temel nedeni olan ictihad eksikliği ve kadınların sosyal hayat içerisinde daha fazla yer alması gerektiği mevzuları olmuştur.

1.4.2 Hoca Mahmud Behbudi:

Türkistan ceditçilik hareketinin öncü isimlerinden bir diğeri olan Hoca Mahmud Behbudi 1875 yılında Semerkant şehrinin Bahşitepe köyünde doğmuştur¹⁶⁵. Eğitimi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır ama Buhara ve Semerkant'ta medrese eğitimi almış ve kadılık derecesine kadar yükselmiştir. 1899-1900 yılları arasında hacca gittikten sonra fikirleri çok değişen Hoca Mahmud Behbudi, İsmail Gaspıralı'nın eğitim konusundaki düşünce ve faaliyetlerini yakından takip etmiş, Semerkant'ta ilk *usul-i cedit* okulunu açmıştır¹⁶⁶. Türkistan'da ki cedit hareketinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Türkistan'da ilk tiyatro eseri olan *Pederkuş*'u (Baba Katili) yazmış, 1913 yılında da Taşkent'te sergilenmiştir. Tüm ceditçiler gibi Behbudi'de pek çok memleket

¹⁶⁴ Kanlıdere, *a.g.m.* s.215.

¹⁶⁵ Zeki, *a.g.e.* s. 83.

¹⁶⁶ İbrahim Kalkan, " *Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim*", A.Ü. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı- 14, Erzurum 2000, s.292.

gezmiş, Arap ve Fars dillerine hâkim olmuştur. O dönem okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere Tarih-i İslam, Kitabetü'l- Etfal, Risale-i Esbab-ı Sevad, Risale-i Coğrafya-i Umranî gibi kitaplar yazmıştır¹⁶⁷.

1906 yılında düzenlenen Rusya Müslümanları Kurultayı'na katılmış, bunun yanı sıra gazetecilikle uğraşmıştır. 1913 yılından itibaren Türkçe ve Farsça olarak yayınlanan *Semerkand* dergisini ve *Ayna* dergisini yayınlamıştır.

Hokand Muhtar Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkin rol oynamıştır. Lakin giriştiği siyasi faaliyetler rejim tarafından pek hoş karşılanmamıştır bu nedenle de Bolşevikler onu Buhara Emiri vasıtasıyla öldürtmüşlerdir¹⁶⁸.

Hoca Mahmud Behbudi de tıpkı İsmail Gaspıralı gibi Türkistan'da ortak bir Türk dili oluşturulmasını savunmuştur. Sade ve akıcı bir Türkçe ile konuşulması, yazılması ve bunun tüm halka öğretilmesi temel amacı olmuştur. Bunu sağlayacaklar ise ulema ve zengin sınıftır. Ulemalar sözü ile zenginler de sermayeleri ile halkı eğitebilir ve ülkeyi kalkındırabilir demektedir.

¹⁶⁷ Emek Üşenmez, “Modern Özbek Edebiyatı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt-4, Sayı-19, 2011, s.126.

¹⁶⁸ Naim Kerimov, “Türkistanlı Ceditçi Mahmud Hoca Behbudi'nin Ölümü”, *Gazi Türkiyat*, Sayı-6, Ankara 2010, s.363.

2.İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE UYGULANAN EĞİTİM- KÜLTÜR POLİTİKALARI

2.1. İslam Dünyası Dergisi'ne Göre II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminde Yaşanan Gelişmeler

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti'nin genelinde devlet düzeni ve sosyal hayat alanında büyük değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Devlet yöneticileri ve idareciler Osmanlı Devleti'ni geri kalmışlığından kurtarabilmek için Batı tarzı ıslahatlar yapmışlardır.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan azınlık ulusları bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Sanayi İnkılabı ile de değişen ekonomik paradigmalara ülke ayak uyduramamış ve devlet bu kötü gidişatı durdurmak adına pek çok kurumla birlikte eğitim sistemini de sorgulamaya başlamıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasının ardından 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Meşrutiyet'le birlikte Tanzimat döneminde eğitim alanında tasarlanan yenilikler uygulamaya konulmuştur. II. Abdülhamit döneminde sadece İstanbul'da değil taşra da dahil olmak üzere pek çok okul açılmıştır. Nicelik açısından atılan bu adımlar ne yazık ki nitelik açısından kendini gösterememiştir.

II. Meşrutiyet döneminin getirdiği hareketli siyasi yaşam içerisinde eğitim sorunları da önemli bir yer tutmuştur. Eğitime ilişkin stratejik sorunlar, eğitim felsefeleri bu dönemde tartışılan en önemli konuların başında gelmiştir. Yine bu dönemde yaşanan siyasi çekişmeler yüksek öğretim öğrencilerini etkilemiş ve öğrenciler hareketli siyasi yaşamın bir parçası haline gelmişlerdir¹⁶⁹. Yine bu dönem Türk tarihi içerisinde eğitim hakkında en çok yayının yapıldığı, halkın, eğitim sorunları ile yoğun olarak ilgilendiği bir dönem olmuştur. Basın yayın faaliyetlerinin gelişmesi ile yapılmak istenen reformlarla ilgili bir kamuoyu oluşturulmak istenilmiştir¹⁷⁰.

II. Meşrutiyet dönemi eğitim açısından değerlendirildiğinde ele alınan temel meseleleri şu şekilde ifade edilebilir.

¹⁶⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.84.

¹⁷⁰ Muhammet Şahin, M. Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 9, sayı :4, Ankara 2011, s.852.

Osmanlı Devleti’nde modern anlamda eğitim kurumlarının oluşturulmasında temel 1869 Maarif Nizamnamesi ile atılmıştır. Bu nizamname eğitimin hemen hemen her konusu ile ilgilenmiştir. İlkokuldan üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde, okutulacak dersleri, ders kayıt-kabul işleri, kız ve erkek çocukların nasıl eğitim göreceği, idarecilerin, öğretmenlerin ve hizmetlilerin maaşları gibi tüm konuları bir sisteme bağlanmıştır. Bu nizamname ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir¹⁷¹.

II. Meşrutiyet döneminde Maarif siteminde 1869 yılında kurulan bu düzen nasıl sağlanmalıdır? Eski sistem aynen devam etmeli mi yoksa Meşrutiyet’in getirdiği şekilde yeni bir düzen mi kurulmalıdır? Kurumlar topyekûn bir düzenlemeye tabi mi tutulmalıdır yoksa ayrı ayrı ıslah edilmeli¹⁷²? İşte bu tartışmalar dönemin basın faaliyetlerinde sıkça yer almıştır.

“MEDENİYET DÜNYASI TERAKKİ ETMİŞ İKEN İSLAMİYET ALEME NİÇİN İNDİ”¹⁷³?

“Medeniyet Dünyası ile İslamiyet aleml arasında şu gün gayet büyük tefavüt vardır. Biri bundan sonra hiçbir vakit inmemek ‘azmiyle riyaset, siyaset, hakimiyet, kürsülerinde mütemekkin olmuş. Yer yüzünde olan bütün hazinelere istila edip bütün kuvveti yalnız kendi eline almış. Diğerleri ise hayat-ı siyasiden tamamıyla mahrum kalmış, kendi işlerini kendi başına idare etmekten aciz olmuş, öz hanesinde öz mülkünde öz ihtiyariyle tasarruf hukukundan men’ kılınmış mahcur gibi her yerde diğerini taht-ı idare kalmış.

Gün gibi ma’lum şu dehşetli tefavütün elbette bir sebebi vardır. Esbab-ı fer’iyası her ne kadar müteadid olabilirse de asıl sebep her halde elbette birdir. Lakin o sebebi açık surette göstermek güçtür. Gayet ağırdır. ‘Umumiyetle tarih-i vak’ıların içtimai hallerin hakiki sebeperini doğru ta’yin etmek müşküldür. Medeniyet dünyası ichad etti. ‘Ulum-ı maarif kuvvetiyle tabi’atı da bütün milletleri de kendisine teshir eyledi. İslamiyet ‘alemi ise o esnada atalette gaflette kaldı. Buna göre, medeniyet dünyası terakki etmiş iken İslamiyet ‘alemi indi.

Bu mudur asıl sebep?

Asıl sebep şu ise birinin içtihadına, diğerinin ‘ataletine sebep nedir?

¹⁷¹ Hamza Altın, “1869 Maarif Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Elazığ 2008, s. 272,273.

¹⁷² Şahin, Tokdemir, a.g.m. s.

¹⁷³(*) Musa Carullah Efendi’nin “Halk Nazarına Bir Nice Meseleler” nam eserinden : sayfa – 33

Musa Efendi Hazretleri Rusya’daki ‘ulema-i İslamiye’ den olup gayet ma’ruf ve muhterem bir zattır. Şimdiye kadar te’lif ettiği kıymetli kitabeleri risalemizde ‘ilan olunacaktır.

'Ulum maarif nuru medeniyet dünyasında sekizinci asır ahirlerinde başlandı. O vakit başlanmış ma'arif nuru o kadar asırlar imtidadında niçin kuvvetsiz kaldı?

Başlandıkça niçin her defa sona kaldı.? On altıncı asır ibtidalarına kadar ma'arif niçin can alamadı? Terakkiyat eserleri niçin 'umumiyet kesb edemedi?

On altıncı asır ibtidalarında Almanya'da başlanmış (reformasyon) (ıslahat) birkesinde medeniyet dünyasının 'aklı, fikri kuyud-u ruhaniyeden, ruhaniler elinde esirlikten azad oldu. Ulum-u ma'arif geniş nefes alabildi.

Ufak meselelerle başlanmış reformasyon kısa müddette büyük kuvvet kesb edip, medeniyet dünyasına mektepler ehemmiyetli bereketler ihsan etti: İnsan kendinin insanıyetine akıl kendinin riyasetine istiklaline hürriyetine nufuzuna. nâil oldu. Bundan son alem-i vücudun nihayeti yok fezasında insanın akli süratle hareket edip, tabiatın bütün hazinelerini, bütün sırlarını keşfetmeye başladı. Katolikleri kanlı ellerinden insanın kuvve-i idrakiyeleri, kuvve-i ilmiyeleri kurtuldu. İnsan hem ilim hem 'amel yollarında neşatla hareket etmeye başladı, kilise duvarları içinde, papaların ellerinde akıl mahpus iken mümkün olmayan terakkiyat eseri, son asırlarda buna göre asanlıkla hasıl oldu.

Kilise tasallutundan akılın necatı birkesinde medeniyet dünyası terakki etti.

O vakit İslam medreseleri kütb-i kelamiye haşiyelerini mütalaa etmekle meşgul idi. İslam kalemleri mütevvîn-i şuruh havaşi yazmak hevesiyle müptela ve mağrur idi. O vakit alem-i İslamiyet'te ehl-i İslam'ın akli, fikri mukallid fakihlerin, mağrur mütekellimlerin ellerinde tutkun idi. Bütün dimağı istila etmiş sekte tesiriyle olsa gerek, alem-i İslamiyet cansız, hareketsiz kaldı, şimdi!

Büyük reformatör (müceddid) Martin Luther'in o tarihi günleri Devlet-i Osmaniye Sultanlarının en büyüğü olan Sultan Süleyman Kanuni günlerine müsadif idi. Yani o vakit nasraniyet devletleri İslamiyet devletine nispetle zayıf idi. Lakin Martin Luther gibi büyük müceddin birkesiyle nasraniyet alemleri terakkiyat yoluna yüz tuttu. Ama İbn-i Kemal Ebussuud gibi kelamiyün Şeyhülislamların birkesiyle İslamiyet alemleri tedenni inişlerine indirildi. Yani aklın azatlığı ile medeniyet dünyası terakki etti. Aklın tutkunluğu yüzünden İslamiyet alemleri tedenni etti.

Gelecekte olacak şu dehşetli hakikat-i tarihiyeden nebuvenet lisanı ile gıya enzar etmek yoluyla olsa gerek, filozof-ı İslam 'ama Ebu'l ala hazretleri "ellezi 'ümin"? de

-----

Ve tilkel müraki gayrı hazel mürakit demiş

Yani: terakki ettiler, ama biz uyuduk. Bizim tedennimiz sayesinde büyüdüler. O terakkiyat yolları şu gaflet yataklarından elbette başka idi.

Akıl tutkun olup tefekkürden, muhakemeden mahrum kılınır ise fa'aliye tasabblarınada sekte-i arız olup insan atalet beliyyesine müptela olur ise o vakit en zayıf sebep bile insan üzerine dehşetli tesirlerini icra edebiliyor.

Bunun için olsa gerek dervişler tarafından neşr edilen sakim tekke fikirleri, dünya hayatına daima lanet okuyan minber vaazları, rahatı, saadeti yoklukta arar zahid nazarları her şey de şeytan eserini görür sofu felsefeleri, ehl-i İslam'ın tutkunluk da muzip akıllarına, kalplerine tesir edebildi.

Buna göre alem-i İslam hem aklen hem bedenen atalet de kaldı. Buna göre medeniyet dünyası terakki etmiş iken, İslamiyet 'alemi indi. Buna göre medeniyet dünyası ile İslamiyet 'alemi arasında büyük tefavüt vücuda geldi. Buna göre biri riyaset şerefine bindi, diğeri esaret-i zilletine indi!..

Şu meselede benim nazarım budur. İslamiyet'in siyasi ve edebi tarihlerini mütala sayesinde şu nazar benim kalbime telkin kılınmış idi. Şu gün ki ahvalin sebeplerinden, caddelerinden bahseden ediplerin eserlerini de mütalaa etmekle benim o nazarım te'kid kılındı.

Gönlümde konulmuş şu itikadın sevkiyle tav'an ya kerhen ben hareket eder oldum. Ne yazmış isem ne söylemiş isem hepsi şu itikadımın irşadı ile idi. Her bir sözümünden her bir satırımdan yalnız bir maksudum var idi. Akli fikri esarettten azat etmek mezahib tarafından gösterilmiş hudutları hedm eylemek, mezhep tarafından bağlanmış kuyudları tamamıyla kırmak ihtiyarımızı, irademizi zayıfluktan çıkarmak yani aklımıza hürriyet irademize kuvvet vermek benim maksadım yalnız şu idi. Zira bütün alem-i İslamiyet'i istila eden ahvalin en büyük sebebi aklın mahpusluğu esirliği ihtiyarın zayıflığı idi.

İslamiyetin haklılığına ulviyetine kutsiyetine semaviliğine al-el'yakin iman ederim. Buna göre ufak mezheplerin dar dairelerinde İslamiyet gibi mukaddes bir dinin talimleri hiçbir suretle mahdud olamaz öyle dar daireler de mahdud olmak İslamiyet hakkında elbette şu cihetle de mezahib hudutlarını ben elbet inkâr ederim.

İslamiyet nazarında akıl mahdud değil idi, mutlak idi. En büyük hüccet-i ilahiye olmak üzere mu'teber idi. İslam hükümetleri nazarına aklın fikrin hürriyeti hukuk-ı ibtidaiyeden hukuk-ı tabbiyeden idi. Mezheplerden birini iltizam hususu da selef asrında yok idi. Aklı bırakmak, aklın nüfuzunu çiğlemek ulum ve maarife düşman gözüyle bakmak erbabına lanet okları atmak hürriyet yüzüne küfür lekesi sürmek gibi ahval ve hususat-ı islamiyetin ruh-ı ulviyesi ile hiçbir suretle kabil-i te'lif değildir.

Kelamiyün din namıyla o gibi şeyleri İslamiyet alemine kabul ettirdiler. Din namıyla telkin kılınmış o beliyyeler dimağlara kalplere kün saldı binaenaleyh ehl-i İslamiyet aklı, idaresi, belki bütün kuvvesi tutkun kaldı. İşte bu tutkunluktur ki bütün belaların bütün felaketlerin sebebi esabesi idi.

İşte selamet yollarına sülûkün birinci çaresi akli azat etmek tutkunluktan kurtarmaktır. Akıl, irade-i necat bulmayınca diğer çarelerin hepsi faydasız neticesiz kalır.

Bunun için ben akılda fehimde hürriyet mesleğine sülûk ettim, mezhep tabileri tarafından iltizam suretiyle ‘itibar olunan hudutları inkâr eder oldum. Hayli meselelerde mezhep erbabına cesaretle muhalefet ettim. Lakin bu evvelki büyükleri tahtie (?)’, muahaza davasıyla değilde belki aklın fikrin hürriyeti İslamiyet’in itsa-ı ve ulviyeti hakkında itikadımı göstermek mülâhazasıyladır...’’¹⁷⁴

Makalenin sahibi olan Musa Carullah Bigiyef Rusya Müslümanlarından olup Türkistan coğrafyasında büyük uyanışı sağlayan Usul-ı Cedit hareketinin öncü isimlerinden biridir. Musa Carullah ve çevresindeki Ceditçi aydınlar bir milletin geri kalmasında en önemli etkenin eğitimsizlik olduğunu düşündükleri için bu yenilik hareketini ilk olarak okullar açarak başlatmışlardır. Çünkü eğitim yaşamakta olan neslin ve sonra gelecek nesillerin aydınlatılmasında temel unsurdur. Bu nedenle gelecek nesillerin daha ileriye taşınmasında çocukların eğitilmesi önemli bir yer tutmuştur. Musa Carullah’ın makalesinde de bahsettiği gibi İslam Dünyası ne zaman aklını kullanarak sorgulamayı bırakmış ve dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmaya başlamış ise o zamandan beri İslam Dünyası kendini bir gerileme içinde bulmuştur. İslam Dünyası özellikle VIII. yüzyıldan itibaren önemli bilim adamları yetiştirmiş, önemli eserler meydana getirmiş, çağını takip eden değil kontrol eden bir lider durumuna gelmiştir. İslam Dünyası parlak bir devir yaşarken günümüzde medeniyetler beşiği olarak tabir edilen Avrupa, karanlık bir dönemin içine düşmüş, dönemin önemli siyasi gücü olan kilise ise siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak adına halkı kullanmış, halktan ağır vergiler toplayarak yoksulluğa mahkûm etmiştir. Ama XVI. yüzyıla geldiğinde gözümüzü kulağımızı kapattığımız bir zamanda Martin Luther’in başlatmış olduğu Reform hareketi Avrupa’yı, âdeta düştüğü bataktan çıkarmış ve bu günkü konumuna gelmesini sağlamıştır. Peki tüm bunlar olurken İslam Alemi ne durumda idi? Kuran-ı Kerim’in ilk ayeti olan “*ikra’ bismi rabbikelleziy halak*” yani yaratan rabbinin adıyla oku emrine riayet etmeyip okumamayı tercih etti, İslamiyeti her çağa uydurarak yaşanabilir kılmak yerine onu dogmalara boğarak cehaletin egemen olduğu bir din haline getirdi. İslam Dünya’sının içinde bulunduğu bu durumlar makale içerisinde şu şekilde ifade edilmiştir “ilmi gelişmelerin

¹⁷⁴ *Medeniyet Dünyası Terakki Etmış İken İslamiyet Alemi Niçin İndi? ’’*, **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir 1329-1331 (15 Mart 1913), s. 4-6.

hâkimi konumunda Doğu toplumları bulunurken kendi içlerinde ilmi bir yenilik gerçekleştirilerek bu üstünlüklerini Batı toplumlarına kaptırmışlardır. Doğunun yüzyıllarca egemenliğinde bulunan ilmi gelişmelerin etkinliğini yitirmesinin ardından Doğudan doğan ilim güneşi yüzünü batıya döndürmüştür, kıyamet alametlerini anlatan alimler ahir zamanda güneş batıdan doğup doğudan batarsa bilin ki kıyamet yakındır diye buyurmuşlardır. Bu durumda İslam alemi kendi kıyametini kendi yaratmış ve elleriyle Batıya teslim etmiştir”. Makaleden anlaşılacağı üzere Avrupa, Doğu medeniyetini çıkış yolu yaparak gelişmesini sürdürürken Doğu toplumları ise skolastik bir düşünceye saplanmış, ilmi faaliyetleri göz ardı ederek Batının gerisinde kalmıştır. Kendi vatandaşlarının eğitimi için birçok reformlar yapan Avrupa günümüzde de Doğu toplumlarına karşı ilmi açıdan üstünlüğünü devam ettirmektedir.

İslam Dünyası Dergisi’nde eğitimin önemi üzerinde fazlaca durulmuş ve pek çok makale yayınlanmıştır. Öğretmenlik yaptığı anlaşılan dergi yazarlarından A.S. bu konuyla ilgili *Usul-ı Tedris* başlığını kullanarak yazılar yazmıştır.

“BİZDE USÛL-İ TEDRİS -I-

Millet, hürriyet-i kelim ve serbesti-i tahriri merama nail olunca, intişâra başlayan ilmi, edebi ve felsefi resâil-i mevkûte de, kah kah “terbiye-i etfal” ve ale’l umum terbiye-i fikriye ve dimağiyeye ait makalat-ı müsadif nazar itilâ’mız olmuş ise de “terbiye” ile aynı derece-i refi’ ehemmiyet de bulunan daha doğrusu birbirinin müradifi ad olunacak derecede mütemmimi sayılan “tedris” usullerinden hemen hiçte bahis olunmadı.

Terbiye-i fikriye hakkında ki malumat, mütala’at mahrumiyet mutlaka içinde puyan olan bir millet için pek elzem ve pek müfid olmakla beraber, bu mesainin inkişaf-ı asarı pek batî ve uzun müddete muhtaç olduğu halde, usul-i tedrisin iftitaf esmarı pek çabuk, hatta bir milletin hayat-ı umumiyesine nispeten lemha-i basar denecek kadar kalil olan dokuz aylık bir sene-i tedrisiye de müyesser olur.

Usûl-i tedrisin hatt-ı zatında ehemmiyet-i azimesi ve peyderpey vereceğimiz malumattan anlaşılacağı üzere bizde ki halinin erbab-ı akıl ve insafı cidden me’yus edecek dereke-i pesti ve perişanlığı daha açık söyleyelim, tamamen mefkudiyetine rağmen gerek doğrudan doğruya alakadarlarını teşkil eden muallimin ve evliya-i etfalın ve gerek resmi makam-ı ait ve vazifedarı

olan maarif-i umumiye nezaretinin bu mesele-i hayatiye ile ne raddeye kadar meşgul olduklarını biraz tedkik edelim

Evet, tedkik edelim de hayat-ı müstakabelimizin kalpgahını, ruhunu teşkil eyleyen bu mesele-i muadileye karşı gerek milletçe gerek hükümetçe bu ana değin takındığımız tavr-ı lakaydının, derecesini ve binaenaleyh bu asr-ı maarifette mevki-i ilmi ve içtimaimizin derekesini anlayarak biraz düşünelim!

Milel-i sairede babalar, valideler, evlatlarının talim ve terbiyesi ile o kadar meşguldür ki, bu meşguliyetleri yalnız çocuklarının hanelerinde buldukları zamana münhasır olmayıp mektebin cenah-ı terebbüyetinde geçirdikleri zaman ve ahval ile dahi şiddetle rabıta vardır. Bu cümleden olarak her memlekette çocuk velileri ile çocuklarının buldukları mektebin heyet-i idare ve talimiyesinden mürekkebe cemiyetler, “himaye-i etfal” vesaire ünvanları ile diğer bir takım cemiyât bulunup muayyen zamanlarda evlatlarının tedris ve terbiyelerinin esbab-ı tekemmülâtıyla iştigal eyleyerek terakkیات-ı seri’-a-i zamaniyeye göre ittihaz tedabir etmelerini zikr edebiliriz.

Bizde ise ya evladını esasen bir mektebe yollamaz yahut yollasa bile bir daha ardını aramaya lüzum hissetmezler.

Ne çocuğunun derslerinde ki terekkiyatını ne de mektepte ki mesai ve harekâtını gerek kendiliğinden gerek çocuğun muallim ve mürebbiyelerine temas ederekten anlamayı hatırına bile getirmezler.

Çocuk üzerinde en mühim sâik-i terakki olan tekayyüdat-ı pederânenin de ne mertebe ihmal edildiğini anlamak isterseniz lâ alâ’t-tayin bir veya birkaç muallime mekteplerimizdeki adem-i muvaffakiyetin esbabını sorunuz, alacağımız cevap hemen aynen: “biz ne yapalım efendim” sırf mektepte çabalamakla olmuyor, rüesâ-yı ailece de çocuğun terbiye ve tahsiline ihtimam olunmalı ki. Bizde ise aile terbiyesinin hiç yardımı yok.” dan ibarettir.

Bununla beraber bu mesele de muallimlerimizin tamamen masum olduklarını asla zannetmeyiniz. O cihetle izahını makalemizin ileri ki kısmına terk ediyoruz benâberin, bizde daha birçok zamanlara kadar bu kabil çocuk velilerinden usul-i tedris ve terbiyenin terakkisi emrinde teşebbüsât-ı müştereke beklenemez”¹⁷⁵.

¹⁷⁵ A.S , ‘ ‘Bizde Usûl-ı Tedris -I’ ’, **İslam Dünyası**, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1329-1331 (27 Mart 1913), s. 27-29.

Yazarında makalesinde bahsettiği gibi eğitim sadece okulda gerçekleşmez eğitim konusunda ailenin de payı çok büyüktür. Eğitim sorunları değerlendirilken sadece okullardaki program sorunlarını tartışmanın yeterli olmayacağı savunulmuştur. Eğitim sorunlarının bir bütün olarak ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle örnek alınan Avrupa milletlerine bakılacak olursa, sair milletlerde aileler çocuklarının eğitimi konusunda çok ilgilidir üstelik bu ilgi sadece onlar evdeyken değil okulda iken de devam etmektedir. Aileler çocuklarının okulları ile sürekli bir iletişim içerisinde olup, kurmuş oldukları cemiyetlerle de okulun ve çocuklarının her zaman destekçileri olduklarını göstermişlerdir. Müslümanlarda ise değil cemiyetler kurarak okula destek olmak öğrenciyi okula göndermez, gönderse de ardını arkasını aramaz bir ebeveyn topluluğu olmuşlardır. Öğretmenler de, talim ve terbiyenin tek başına okulda gerçekleşmeyeceğini, ebeveynlerinde onlara yardım etmesi gerektiğini söylemektedirler.

“ BİZDE USUL-I TEDRİS-II

Usul-ı tedrisin ıslah ve tatbiki meselesinde muallimlerimizin mevkine gelince, bundan bahsetmek cidden hicab-ı averddir.

Bu sınıfın şimdiye kadar kendi vezaiif-i meslekiyelerine karşı takındıkları tavr-ı lakaydanelerini, öldürücü ihmallerini göz önüne getirip de ye'is ve fütura düşmemek istikbal-i milletten nevmid olmamak nasıl kabil olur, bilemem! Bizim muallimlerimizi, başka hakim ve müstakil milletlerin o azimkar, o meslek-i ulvisinin aşkı, kaffe-i ısrar ve gavamiz-i dakikasının tamamen vakıfı, o büyük muallimler ile değil , fakat akvam-ı tabiadan olup –gurur-ı cahilanemize teb'an – la şey ad ettiğimiz ufak, bîvâye milletlerin faziletkar muallimler ile hatta Bulgaristan ve Rusya gibi her nevi taziyat-ı maarifet-i şiknane altında yaşayan akvam-ı İslamiye'in maddi , manevi her türlü terğibattan mahrum o sahipsiz muallimler ile bile mukayeseye kalkışmaktan ise ; vakıfane teşebbüsati, alimane hüdamatıyla sine-i millette birer mevki-i hürmet ve hususiyet iktisap eden birkaç zevat-ı ma'dudeyi istisna ettikten sonra bizde bu güne kadar “ muallimin” namıyla bir sınıf, ma'at-teessüf bir sınıf mümtaz ispat-ı vücut etmediğini, edemediğini itiraf eylemek elbette şime-i insafa daha muvafık olur.

Pekala ; buna sebep ne ? neden bizim muallimlerimizde hürriyet-i şahsiye ve fikriyelerini temin eder etmez toplanmadılar. Dertlerin, programların, kitabelerin, umumiyetle mekteplerimizin nevakısını ihtiyacatını – sair millet muallimleri gibi- düşünmediler- musip kararlar, tedbirler ittihaz ederken usul-ı tedrisin tekamül hayret-i efza-i ahirinden evlatlarımızı müstefid etmediler

edemediler? Neden bu suretle hem milletlerine hem de vicdanlarına karşı vazifelerini ifaya hiç gayret eylemediler?

Evet bu babda birçok esbab ve avamil, hassaten avamil-i ruhiye olabiliyor ise de bendenizin zikredeceğim başlıca sebep şudur:

Bizde her meslek erbabı gibi muallimliğe intisap edenler dahi bu mesleğe bir aşk, ruhu bir sevk-i fitrî ile sülûk ettiler. Bilakis diğer bi'l cümle memurumuz gibi sefil bir ihtiyacın, yani ancak birkaç kuruş maaşa geçebilmek göreneğinin ilcasıyla o tarik-i müşükle dahil oldular.

Mesela: Efendi, sultaniyeden mezun, ya ikmal-i tahsile vakti müsait değil yahut hayat-ı tahsilden sıkılmışlar ise, ne yapsın, altı yüz kuruşla bir idadi Fransızca muallimliği yakalamış gitmiş.

Eğer mekteb-i mülkiye-i şahaneden mezun olup maiyyet-i memurluğunda münhal yer yok ise birkaç sene boş yere bekleyeceğine bir mektebe ulum ve fûnun –ı şetti muallimliği ile kayrılıvermiş!

Faraza fî tarihinde bir darü'l fûnun açılmış, sair gözde mekteplere başvurupta me'yus olanlar boş gezmemek için her ne kadar gayesi meçhul ve meşuk ise de derhal oraya yığılmışlar. Kimi iki, kimi üç seneyi bitirince ale'l usul hükümete müracaat ederek, müracaat değil doğrudan doğruya balta olarak kapı kapı maaş dilenmeye çıkmışlar, hükümet bu sınıf-ı güzide-i havası ne yapsın? Bütün bütün reddetmek şime-i mürüvvet ve hikmet idare-i hükümete muvafık düşmeyecek. Her birini birer ikişer ders ile bekâm buyurarak profesör yapıvermiş!

Sonra ortada kadim bir darü'l muallimin var ki buna dahil olmak şerefini ihraz edenler daha o günden maaşa geçiyorlar. Medrese hayatının çıkmaz sokak olduğunu erkence idrak edenlerde nasıl nasıl "kafiye" metnini ezber edereden oraya kapağı atmış henüz dilini, imlasını düzeltmeden oda çıkmış bir muallim.

İşte bu vecihle zimam-ı tedris ile alan muallimler elbette bu gördüğümüz bildiğimizden fazla iş göremezler. Onlar için yegâne gaye, gaye-i emel memurin-i saire misillü maaşlarının zammı muntazaman ehaz ve kabzından ibaret kalır.

Zannederim, biraz acı söylüyorum fakat ne çare hakikat acıda olsa bu merkezdedir. Bu hususta kar'iler mi tatmin edecek bir delil –i idari iktiza ediyorsa, derim ki:

İlan-ı meşrutiyeti müteakib muallim ve muallim namzetleri birçok içtima 'at de bulundular, hatta bir aralık bir cemiyet dahi teşkil ederler. Bu meydan ilim ve hünerde maarif-i umumiyemizin, mekteplerimizin ahval-i elime-i malumesine rağmen ortaya atılan ve binaen aleyh pek hararetili medid münakaşatı intaç eden ilk fikrine: maaşât... evet hep maaşatın hadd-i kifayeye iblağı

*çaresi mekatip-i muhtelif mezunlarının yekdiğere nispetle hakk-ı rüçhan nasip ve tayini ilh gibi şeylerdi. Fazla olarak hürriyetin o ilk tuhaf günlerinin kafalarda hasıl ettiği humma-yı ateşin tesiriyle, muallimlerin tayin ve intihabında makam-ı nezareti o muhteşem cemiyet-i mualliminin emir ve tensibine münkad kılmak hayal-i dilferibi bile fikirleri şiddetle işgal ediyordu! Serir emellerinin esasını teşkil eden bu son arzu makam-ı aidi tarafından ..... verince cemiyette zir u zeber oldu, gitti.*¹⁷⁶

Bir önceki makalesinde velilere seslenen yazar bu makalesinde eğitimin temel taşı olan öğretmenlere seslenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde öğretmen yetiştirilmesi ve istihdamı açısından birçok önemli gelişme yaşanmıştır. II. Abdülhamit döneminde okulların çoğalması, burada görev alacak öğretmen ihtiyacını açığa çıkarmıştır. Bu ihtiyacın giderilmesi adına dönemin başlarında rüştiye, idadiye mezunları, hatta sadece okuma yazma bilen insanlar bile öğretmen olarak açılan bu okullarda görevlendirilmişlerdir. Politikanın yanlışlığının anlaşılması ve daha kaliteli öğretmen yetiştirmek amacıyla Tanzimat döneminde olduğu gibi yurt dışına öğrenci gönderilmiştir. 1912 yılında kurulan *Avrupa Öğrenci Müfettişliği* adlı birimin çalışmaları ile yurt dışına gönderilecek öğrenciler belirlenmiş ve bu öğrencilerin büyük çoğunluğu Almanya, Avusturya-Macaristan gibi İttifak Devletlerine okumaya gönderilmiştir.¹⁷⁷ Aynı zamanda öğretmen olan yazar bu sistemle okullara yerleştirilen öğretmenleri eleştirmiş, diğer devletlerde öğretmenler görevini aşkla şevkle yaparken bizde neden böyle olmsfığını eleştirmiştir? Çünkü öğretmenlik ehil olmayan kişilerin eline verilmiş, öğretmenler sadece bu işi maaş almak için yapmışlardır. Herhangi bir idadiden, sultaniden mezun olan boşa olan herkes öğretmen olarak atanmaya başlanmıştır. Eğitimde yaşanan bu sorunlar, eğitimin liyakatsiz kişiler eline bırakılması bir milletin omurgasını oluşturan sistemin çökmesine neden olmuştur. Çünkü kendini eğitmekten aciz, eğitim düzeyi “elif-ba” dan öteye gidemeyen ve “öğretmen” olarak nitelendirilen kişiler genç dimağlara nasıl eğitim versin? Ülkeyi nasıl muasır medeniyetler seviyesine taşınsın? Gibi sorunlar tartışılmıştır. Bir milleti yok etmenin en

¹⁷⁶ Muallim A.S. , ‘‘ Bizde Usul-ı Tedris’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 4, 17 Cemaziyelevvel1329-1331 (24 Nisan 1913), s. 55-56.

¹⁷⁷ Ali Ünişen, ‘‘ II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul’da Yayımlanan Başlıca Mecmualardaki Eğitim Bilimleri İle İlgili Makalelerin Değerlendirilmesi’’, **Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2013, s.78

kolay yolu eğitim sistemini bozmaktan geçer Osmanlı Devleti de maalesef ki bu hezimetini yaşayan ülkelerden biri olmuştur.

Bizde Usul-ı Tedris başlığıyla eğitim sistemindeki sorunları İslam dünyası Dergisi'nin sayfalarına taşıyan Muallim A.S. 5. sayıdaki makalesinde Maarif Nezaretini eleştirmiştir.

“BİZDE USÛL-İ TEDRİS- III

Geçen makalemizden istihrac etmek istediğimiz netice şudur:

Eğer bizim iddiamızın hilafına olarak bu memlekette de bir “muallimin” sınıfı varsa geçirmekte olduğumuz şu felaket-i müthişeden sonra olsun mevcudiyetini göstermeli düşündüğü küreyveyi meskenetten sıyrılıp çıkmalıdır. Çıkamayacaklarsa milletin yakasından düşmeli yoksa milleti de kendileri ile beraber gaya-yi helaka doğru sürüklememelidir.

Aksi takdirde millet bir gün intibaha gelip de tekaüdiye, tazminat falan gibi mükafat bedelinde bir daha yüzlerini görmemek üzere başından def” ederse yani hakiki bir tasfiye-i muallimin yaparsa ki buna şiddetle ihtiyaç vardır. Kimseye gücenmemelidirler.

&

Usul-ı tedrisin tesirat-ı feyazanesini takdir hususunda hükümette pek geç kalmıştır. Beş seneden beri erkan-ı hükümet birçok kere değişmiş maarif nezareti makamı da muhtelif simalar görüp geçirmiş ise de ma'teessüf itirfa mecburuz ki bunlardan hiçbiri henüz maarif-i umumiye esasatının kaba taslak bir krokisini bile çizmeye muvaffak olamamıştır. Mamefih şurasını da derhal söyleyelim ki; herhangi hükümet olursa olsun bu makamı ihmal etmedi. Hep ehline tevdi'e şu garip cahil memleketin umur-ı mühimme-i maarifine hüsn-ü hizmete himmet eyledi. Mülkümüzde yegâne ad olunan hukukşinas, tarihşinas, edip, filazof, muallim-i elh. ne varsa bu makama sırasıyla es'ad eyledi. Maarif-i milliyenin sine –i mecruhu bir tecrübe tahtası haline konuldu. Sad-ı hayf ki bu zevatın hiçbiri kendilerinden me'mul olan mahareti kudreti ibraz edemedi.

Bu adem-i muvaffakiyeti maarif bütçemizin pek fakir olduğundan ileri geldiğini iddia edenler pek çok olduğu halde ben bunu vukufsuzlukla beraber hodpesentlik sa'ikasıyla istişareye ehemmiyet vermemekte buluyorum. Evet sırf bu hissini tesiriyledir ki: maarif nezaretini işgal eden zevat meyanında en iktidarlı tanınmış olanlar en ziyade hata irtikap ettiler.

Maarif-i milliyenin istikametini tayin meselesi neden layık olduğu ehemmiyetle telakki olunmadı? Niçin akip-i meşrutiyette buna dair a'mal-i fikr edecek bir meclis-i meşveret akdiyle bütün mütehasıs ve mütefekkirin memleketin, bir muallimin, hatta zeki bir ibtida-i muallimin düşüncesi istima olunmadı? Vakıa son zamanlarda buna karib bazı icraat yapılmak istenildiyse de bu da bir takım gayr-ı kâfi, nakıs tedbirlerle kapatıldı. Ancak bu adem-i vukuf ve istişarenin ..... olarak Meşrutiyetin hululünden beri ne kadar yanlış adımlar atıldı, bu herkesin malumdur. Biz yalnız istidraden şunu arz edelim ki: maarif –i milliyemizi ..... tecdid ve ihyaya, hatta hiç yoktan icada kadir tanıdığımız, alim hâkim bir nazırımız zamanında, vilayet-i şahane mekatip-i umumiye şakirdanından fukara-i etfalın kaffesine! Tevzi' edilmek üzere kitaplar, defterler irsali taht-ı karara alınmış. Hazine-i millete bimem kaçā mâl olan bu karar maarif-i perverane hemen tatbik olunmuş. Fakat ne kadar nakıs ne kadar vukuşuzcasına yapılmış ki buna itlaa' hasıl etmek cidden me'yusiyeti intac eyler.

Sancak-ı maarif müfettişlerinden tanıdığım pek gayur, hıdmetinin hakikaten ehli bir zat bu hali yana yakıla şöyle hikâye ediyordu: “azizim, 1300 karyeye mütecaviz olan sancağımız etfaline nezaret beş paralık nev'inden olmak şartıyla yalnız 334 adet defter yollamıştır ki bundan 300 karyeden müteşekkil kazaya ancak 8 defter isabet etmiştir!.. “Ben bu izahat üzerine o derece hayrete düşmüş idim ki bunu fark eden zeki muhatabım ilave etti. “Bendenizce bu bir şey değil, daha garibi var. Nezaret yine bu kaza etfaline 100 adet elifba göndermiş ve bunu en eski usul (yani elif çomak gibi, b tekne gibi, t ona benzer) usulü devrinden kalma şayan-ı ihrak ve imha eserlerden intihab! eylemiş hal buna ben bu zattan (maarif nazırından) bu gibi eski elifbaları herhangi bir mekân ve zamanda bulursanız derhal ihrak bilnar ediniz. Tarzında teceddüt perverane emre intizar etmekteydim!..”

İşte hükümet meşrutamızın usul-ı tedris ve islah-ı mekatip emrindeki itina ve dirayetin en bariz burhanı...!”¹⁷⁸

II. Meşrutiyet döneminde de her dönemde her bakan göreve başladığı zaman başta merkez teşkilatı olmak üzere eğitim örgütlenmeleri üzerinde kendinden önceki bakanların yaptıklarını değiştirmiş, getirilen uygulamalar bir sonraki bakan tarafından kaldırılmıştır. Bu sebeple yapılan değişiklikler kalıcı olamamış, bakanların ömrüyle sınırlı olmuştur. ¹⁷⁹ Devlet yöneticileri eğitim sistemini düzenlemek adına bu göreve birçok kişi atasalar da göreve gelenler ne yazık ki başarılı olamamıştır. Bu görevliler

¹⁷⁸ A.S., ‘‘ Bizde Usûl-i Tedris-III’’, **İslam Dünyası**, Sayı : 5, 1 Cemaziyelahir1329-1331 (8 Mayıs 1913), s. 75-77.

¹⁷⁹ Şahin, Tokdemir, a.g.m. s.858.

genelde bu başarısızlığı bütçe yetersizliğine bağlasalar da yazar bu başarısızlığı daha çok iletişimsizliğe, sorunların istişare edilmeden karar verilmesine bağlamışlardır.

II. Meşrutiyet dönemi öncesinde eğitim sistemi öğrencinin gösterilen konuları ve kitapların içeriğini ezber etmesi usulüne dayanmıştır. Öğrencinin başarısını ise sadece konuları hafızasında tutabilmesi ile belirlemiştir. Fakat II. Meşrutiyet ile beraber eğitim sistemine deney, gözlem, tabiat gibi yeni uygulamalar dahil olmuştur. Bu düzen ile öğrencinin konuları ezber edebilmesi değil yorumlayabilmesi önem kazanmıştır. Yapılmaya çalışılan eğitim reformu ile öğretim yöntemleri değiştirilmeye çalışılmış, kitap ve öğretmen odaklı eğitim anlayışından vazgeçilerek daha çok öğrencilerin araştırıp bulmasına dayanan, deney ve gözleme dayalı bir eğitim sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Bu dönemin en önemli eğitim adamlarından biri olan Emrullah Efendi, eğitimde yenileşmenin üniversitelerden başlaması gerektiğini savunmuştur. Satı Bey ise, eğitimin sadece üniversite de verilmesinin yeterli olamayacağını tabandan başlayan bir eğitim sistemi ile toplumun tamamının eğitilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu düşünce doğrultusunda müdürü olduğu İstanbul Darü'l Muallimin' de yeni eğitim öğretim modelleri deneyip uygulamak ve aynı zamanda da öğretmen adaylarına öğretmenlik tecrübesi kazandırmak amacıyla 1909 yılında Tatbikat Mektebi'ni (uygulama okulu) açmıştır.¹⁸⁰

“BİZDE USUL-I TEDRİS - IV

Usul-ı tedrisin neden bu derece ihmal edildiğini makamat-ı maarifi imla ve işgal eden büyüklerden bir hayli muhik sualler ile sorabilirsek de her ferd-i mütefekkeri kan ağlatan o menfur noksanlarımızı burada dahi devr-i deraz-ı temhid ve beyandan sarf-ı nazarla şu ahval-i elimiyi def ve ref' edebilecek esbab-ı adideden ancak birini ele alarak biraz izah ve sebep-i ihmalini istizah eylemek isteriz.

Hükümetimiz acaba fedakârlık mukabilinde yeni bir darü'l muallimin ve bunun levahıkından olmak üzere birde “tatbikat mektebi” vücuda getirdi bu müesseselerin her ikisine cidden değerli usul-ı tedris ve terbiyeye vakıf muallimler, mürebbiyeler tayininde bihal-i izhar eylemedi. Fakat -fikrimizce- bunların tamimi menafi'inde husset tabbını daha doğrusu, vezaif-i asliyesine

¹⁸⁰ Yüksel Gökteş, Nuray Temur Gedik, Ashıhan Kocaman Karoğlu, Kürşat Çağıltay, “Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ndeki Tarihsel Gelişimi”, **Gazi Üniversite Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ankara 2009, s.88.

biganeliğini, fikr-i takip ve istihsal-i menafi' hassalarından mahrumiyetini, hulasa tesib ve lakaytdıdan ibaret olan ananat-ı kadimesine şiddet-i merbutiyetini vazihan gösterdi.

Tatbikat mektebi binasının matluba muvafakati muallimlerinin müstesna mesai ve meziyeti cihetleriyle- Avrupa mekteplerinin enmüzece kemalatı derecesinde bulunduğu iddia edilemez ise de- memleketimizce en mükemmel bir iptidai mektebi olduğu şüpheden varestedir. Bununla beraber İstanbul mekatip-i iptidaiye muallimlerinden kaçısı varıp da bu darü'l maarifi görmüş ve o güzide muallimlerin tedrisat usullerinden iktibas-ı feyz eylemiştir?

Esasen bizde böyle şahsi teşebbüsler, hevesler bulunmadığını bilmesi lazım gelen maarif nezareti niçin bütün dersaadet ve civarı iptidaiye muallimlerinin bu müesseseye devamlarını ve mektep-i mezkûr muallimlerinin de bu muallimine muayyen zamanlarda gerek tatbiki dersler, gerek konferanslar vasıtasıyla yardımlarını temin etmiyor? Acaba bu hususi maarif-i milliyemiz serkarlarından kaç tanesi düşünmüştür? Bugün muallimlerimizin tedrisatta bilerek bilmeyerek takip ettikleri usuller, daha doğrusu bu usulsüzlükler neticesi husule gelen anarşi, görenleri kan ağlatır derecededir. Bu felaketi rey'ülayn müşahede etmek için ufak bir zahmet ihtiyarıyla şöyle birkaç mektebimizi dolaşıvermek kafidir.

Evet göreceksiniz ki ilan-ı Meşrutiyetten sonra tedrisat daha berbat bir hale gelmiş, biçare yavrularımızın düçar oldukları felaket tezauf eylemiştir. Çünkü devr-i istibdat yadkârı dediğimiz eski programları istihlaf eden yeni meşrutî programlar dahi o zavallı masumların başlarına malumat-ı medeniye, malumat-ı fenniye elh. gibi yeni yeni belalar, müsibetler getirmişti.

Filhakika devr-i istibdat da yalnız ilmihal, tecvit, sarf, tarih, coğrafya hatta kıraat bir sözle bütün dersleri su gibi ezberlemeye mahkûm olan sekiz on yaşındaki yavrucaklarımız birde malumat-ı medeniye gibi bizde muallimin şahsi mizacı itikadına göre mevzu-u değişen, ucu ortası belirsiz bir ders ile daha bir takım malumat-ı fenniye, hendese gibi yeni derslerin katiyen ve harfiyen ezber edilmesine de mecbur tutulunca zavallı sabiler apışmış, şaşırmış, hepsi birer alık, budala olup kalmış.

Eğer ikide bir nesl-i ati, nesl-i hürriyet diye tefahür eylediğimiz bu gördüklerimizden ibaret olacaksa bilmem, "böyle gecenin hayrı umulur mu sihrenden?"

Mekteplerimizde bilhassa fûnun-ı riyaziye tedrisatının neden müsemmer bir şekil alamadığını araştırmayı makale-i atiyemize terk ederek hatme-i makal olmak üzere arz edelim, makam-ı aidinden selamet-i mülk ve millet namına temenni eyleyelim ki : bize usul-ı tedrisin tevhit ve islahı hususunda hiç olmazsa koca komşumuz Ruslar, numune olsunlar , ibret olsunlar ! Evet o Ruslar ki: her sene yazın Petersburg ve Moskova gibi pay-i tahtlarından maada daha birçok şehirlerinde iptidai muallimlerine mahsus kurslar (devre-i tahsiliyeler) açıyor, dar'ülfünun

pedagoji mütehasşsılarını taraf taraf sevk ederek muallimlerin tevsi ve teali-i efkarına cidden çalışıyor, hiç şüphesiz büyük semerelerini de iktitaf eyliyor. Her sene, gerek belediyeler, mahali idareler, cemiyet-i hayriyeler, hazine-i devlet vesaire ianesiyle; gerek kendi parasıyla bir bir buçuk ay o mücami-i ilmiyede ispat-ı vücut eden on binlerce muallimler, muallimeler o fedakâr millet rehberleri köylerine, mekteplerine avdet ederlerken bir senelik tahavvülat ve terakkiyat - ı ilmiye ve hadisat-ı fenniye nin kaffesini sine ve dimağlarına nakş ederek ne büyük armağanlar getiriyorlar.

*Bu sene –ufak mikyasta olsa bile- bunun bir mislini memleketimizde görmekle bahtiyar olmalıklığımızı maarif nezaretinin himmetinden bi hak intizar eyleriz”.*¹⁸¹

Yazar kaleme aldığı bu makalesinde de eleştirilerini maarif vekaletine ve öğretmenlere yöneltmiştir. Onlara birtakım sorular sorarak eksik gördüğü noktalara dikkat çekmek istemiştir. İlk olarak maarif vekaletince açılmış Darü'l muallimin ve ona ek olarak açılan numune tatbikat mekteplerine yapılan kalitesiz öğretmen atamalarından bahsetmiştir. Ve maarif vekaletine sormaktadır, “o kadar para harcanarak açılan bu okullar için öğretmen atamasında neden özenli davranılmadı? İçinde bizi muasır medeniyet seviyesine taşıyacak öğrenciler ve onları yetiştiren öğretmenler olmadıktan sonra yapılan bina, harcanan para ne işe yaramaktadır?”

II. Meşrutiyetin ilanı ile eğitim konusunda gerçekleştirilen düzenlemelerden sonra okullarda öğretilen müfredat programı değişmiş, eski programlarda yer alan ilmihal, tecvit, tarih, coğrafya, kıraat gibi derslere birde malumat-ı fenniye, malumat-ı medeniye gibi dersler eklenmiştir. Öğrencilere ezberci bir sistemle öğrenim veren öğretmenler kitaplarda yer alan bilgilerin papağan gibi ezberlenmesini eğitim sayarak sekiz, on yaşındaki bu çocukları allak bullak etmişlerdir. Bu dersleri müfredata koyarak eğitim sistemini değiştiren maarif vekaleti bunlardan fayda sağlamak adına öğretmenlerin de değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Hatta eğitimin birliği ve ıslahı konusunda örnek olarak da Rusya’yı göstermiştir. “Rusya’da her yıl tatil zamanı öğretmenler pedagojiye uygun olarak bir buçuk ay kurs görmekteler, köy köy gezip buraların eğitim ihtiyacını tespit etmektedirler bizde bunu uygun kurslar ile gerçekleştirmeliyiz” demiştir. Yazarın 1913 yılında görüp, dikkat çektiği bu sorun ancak 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile

¹⁸¹ A.S, ‘‘ Bizde Usul-ı Tedris- IV’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 6, 15 Cemaziyelahir 1329-1331 (22 Mayıs 1913), s. 93-94.

çözümüne kavuşturulmuş, eğitimde sağlanan birlikle Osmanlı'dan kalma eğitim sistemi terk edilmiş, tamamıyla Avrupa standartlarında ve Türk kültürüne uygun bir eğitim programı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.

“BİZDE USÛL-I TEDRİS- 5

Sabah Ceridesinin muharrer zi iktidarı D. K. Efendi geçen nüshalarının birinde bir mu'tad dertlerimizi teşrih ederken şöyle diyordu:

“Ahlakımız şa'iriyet ile meşbu'dur; zihniyetimiz hayalperesttir. Halbuki zaman ilmi fenni bir zihniyet istiyor. Mesail-i idareye içtimaye ve siyasiyenin tarafımızdan suret-i telakki ve muhakemesinde hayalat ve hissiyat galiptir. Riyazatı, ulum-ı tabbiyeyi, fünun-ı tecrübeyey-i tab'ban sevmiyoruz. Bunları pek az öğreniyor ve öğretiyoruz. Murahhas-ı içtimaiyemizin en büyük asarından biri budur!...”

Görülüyor ki bu samimi cümleler pek büyük bir hakikati ihtiva ediyor. Filhakika mekteplerimizin hepsinde talebenin muhakkak yüzde doksan sekizi bu ulum ve fünun-ı naftadan mütevehhış , müteneffir hiç birisi bir mesele-i riyaziye ile beş dakika meşgul olamıyor, olmak istemiyor o derece ki muallim tahtada bir hendese meselesi yahut bir ifade-i cebriyanın suret-i halini anlatmaya çabalarken dokunurken büyük bir kısım talebe – sünenin muktezasına göre – ya malayani oyunlarla meşgul bulunuyor, yahut mündericatu bir takım levsiyattan ibaret olan romanlar okumakla demgüzar oluyor?

Bunu her muallim teslim eder ispat külfetinden vareste bir hakikattir ki büyüklerimizin müptela olduğu boşboğazlık marazıyla küçüklerimiz de maluldür. Mevzu-ı hakayık-ı ilmiyeye temas etmeyen her nevi boşboğazlık mektep sıralarında bol bol mevcuttur.

Pekâlâ bu neden? Bu marazın biraz da esbabını taharri edelim ki asıl hedefimizi de bu teşkil eder. Bu illet birçok esbab ve avamlık zade-i mencusidir. Başka usul-ı tedrisin noksanı olduğu halde:

Programlarımızın, kitaplarımızın, muallimlerimizin, elhasıl mektebin şeraiti umumiyesindeki bütün nevakısın derece derece bunda duhul ve tesiri vardır. Lakin biz sadedimizden çok uzaklaşmamak için yalnız tedrisattaki usulsüzlüğün tesirat muzarasından bahsedeceğiz.

Hakikatte biz Türkler daha şumullu olarak Müslümanlar , muhterem D.K. efendinin buyurdıkları gibi ulum-ı riyaziye ve tabbi'ye gibi fünun-ı maddiyeyi tab'an sevmiyoruz değil, sevdirmiyoruz, sevdirmenin yolunu bilemiyoruz en şayan-ı esef ciheti şu ki bu bilemeyişi de hala idrak etmek istemiyoruz.Yoksa rakam huruf-i nakşi tecrübeme istinaden söylüyorum ki eğer

muallim bi hak vazifesinin eri, ehli olurda bu ulum ve fûnunu ta iptidai sıralarında iken usul-ı tedrisin kavaid hazırasına tevfikân talim ve tedrise başlarsa çocukları bu dersleri diğerlerinden daha büyük bir şevk ve hevesle okuyor bi'l farz hesap dersi için çırpınıyorlar. Çünkü hayat-ı umumiye, mayışet-i ruzmereye bu derslerin daha sıkı bir alaka ve münasebeti olduğunu anlamakta takdirde asla gecikmiyorlar. El verir ki muallim o saf lazımevi bizzat haiz bulunsun. Geçen sene pay-ı taht mekteplerimizin birkaçını gezdiğim zaman büyük mekteplerimizden birinin küçük sınıflarını dolaşırken iptidai ikinci sınıfta idi: Hoca Efendi kırk kadar sübyanı dört büklüm olarak yerlere oturtmuş kendisi de başları ucunda Azrail gibi dikilmiş tepiniyor, söyleniyordu: he he bakayım çabuk yazınız!

Sekiz katrilyon, şu kadar milyon bu kadar bin elh... "sonra ben hoca efendinin müsaadeleriyle çocuğun birinden:

- Oğlum üç dört daha kaç eder?

.....

Diğeri söylesin.

- Mesela beş ceviz bir elimde var, altı cevizde diğer elimde hepsi kaç ceviz eder?

Çocuklar benim suallerime cevap vermiyorlardı. Bundan galiba hoca efendi de biraz sıkıldılar da makam-ı itizar da:

- Efendim biz en ziyade ta'dad ve terkime ehemmiyet veriyoruz.

Diye kusurun çocuklarda değil bizde olduğunu anlatmak istediler. Zavallı.

İşte mekteplerimize bütün bu kabil-i evham ve hayalat ile izhan-ı etfali tazyik ve perişan ediyor. Daha ilk derste bu hesap ve emsali derslerin anlaşılıp istifade olunmak için değil yalnız çocukları tezyip için mintarafü'l Allah'a birer bela musibet oldukları fikr-i sakimini mini mini muhataplarının zihinlerine kökleştiriyorlar.

Bu dakikadan itibaren zavallı masumlarda bu derslerden sıkılmaya git gide nefret ve istikrah eylemeye başlıyorlar.

Bu kanaatin tesiri iledir ki ne rüştiye ne de iptidaiye bir daha bu derslere hulus ile sarılamıyor. Neticede -maalesef- böyle cahil kalıyorlar"¹⁸²

¹⁸² A.S., " Bizde Usûl-ı Tedris " , **İslam Dünyası**, Sayı : 7, 29 Cemaziyelahir 1329-1331 (5 Haziran 1913), s. 105-107

Yazarın Usul-ı Tedris başlığı ile yazdığı 5.makalesinde Sabah gazetesi baş yazarı Diran Kelekyan'ın¹⁸³ makalesini kaynak olarak kullanmıştır. D.K. efendinin yazdıklarına katılan yazar gözlemlemiş olduğu olayların ardından “okullardaki öğrencilerin yüzde doksan sekizinin dersleri sevmediklerini hatta nefret ettiklerini ve öğretmen ders anlatırken onu dinlemek yerine başka işlerle uğraştıklarını” belirtmiştir. Bu çocukların dersler ile ilgilenmeme sebebi, anlatılanları anlayamamaları değil öğretmenlerinin bu dersleri sevdirememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Makalenin yazarı sorunun çözümüne dair önerilerde bulunmuştur. Öncelikle sorunun temelini ilk okul öğretmenlerinden kaynaklandığını, ilkokul öğretmenlerinin pedagojik yeterliliklerinin arttırılması gerektiğini söylemiştir. Öğretmenlerin pedagojik bilgilerini arttırmalarının eğitim sistemini geliştireceğini düşünmüş ve Rusya'dan örnekler vermiştir. Hatta iddiasını kuvvetlendirmek adına İstanbul'daki okullardan birinde başından geçen bir hadiseyi makale içerisine taşımış, olayları hakkında görebileceği sorunları yakinen hissedebileceği bir seviyeye indirgemıştır.

BİZDE USUL-I TEDRİS

Muallimlere...

Bu sütunlarda bir hayli zamandan beri feryat eyledik, itikadımızca en zaruri ve ciddi bir meseleden bahis ile alakadarının nazar-ı insaf ve dikkatlerini celp etmek istedik feryatlarımızın hiçbir makus kabul bulunmadığını mateessüf anladık. Muhataplarımızın sükutu bizi cidden me'yus ettiğinden bu meseleden daha fazla bir ısrar ile bahsedemeyeceğiz. Garibi şu ki bütün yazdıklarımızın nicesi birinci makaledeki hükmümüzü şediden teyit ve te'kit eylediği yani bu memlekette mesele-i tedris, ile rabitadar bir sınıfın bulunmadığı merkezinde olan kanaatimizi tevsik eylediği halde ben yine o heyulaya hitap, vücudunu farz ettiğim o bi rûh gayr-ı mütehasıs muhatabıma serd-i itaptan vazgeçmiyorum. Ey bütün eninlerime nevhat-ı kalbiyeme kulaklarını tıkayan, gözlerini açmayan sınıf yani muallim geçinenler! Artık kalkın kafalarınızı çıkarın milletin hal-i esefnakını, yuvarlanmakta olduğu gaya-ı helakı görün. Milletin size, sizin vicdanlarınıza paresi etmeyi mukabilinde tahmil eylediği vazifenin ehemmiyetini düşünün. İfa-

¹⁸³ **Diran Kelekyan:** 1862 yılında Kayseri'de dünyaya gelen yazar 1 Eylül 1918de İstanbul'da vefat etmiştir. Gedikpaşa Ermeni Lisesinden mezun olduktan sonra Marsilya Üniversitesinde hukuk eğitimi almış ve İstanbul'a dönünce Mekteb-i Mülkiye'de hocalık yapmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra avukatlık ve gazetecilikte yapmıştır. Saadet, Tarik, Sabah ve Ceride-i Şarkıyye gazetelerinde baş muharrirlik yapmıştır. Yazılarını ekseriyetle D.K rumuzunu kullanarak yazmaktadır. Yazar Ermeni Hınçak Komitesine mensup olup Ermeni istiklal davası için uğraşa da ders verdiği öğrencilerini Türkçülük düşüncesini savunmaları ve ülkelerine sahip çıkmaları konusunda öğütlemiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, “Diran Kekelyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi”, **Tarih ve Toplum**, Sayı. 67, Temmuz 1989, s. 39-41.

i vazifedeki noksanınızı idrak edin bilinde toplanın. Eksiklerinizi ikmale noksanlarınızı etmama sai edin. Bu da ancak evvel ve ahir söylediğim veçhile toplanmak, müzakere, müdavele ve münakaşa-i efkâr içinizden her ferdin gördüğü bildiği hakayık-ı ezhar ile müyesser olur.

İşte bu sene tatil zamanı geldi geçiyor, yine hiçbir defacık olsun içtimaâ bir senelik yahut eş on senelik netayiç-i tecrübenizi bir yerde bir mecmuada nefi' millet için istifade-i vatan ve devlet için olsun söylemeden söyleşmeye lüzum hissetmeden dağılıp gidecek misiniz? Hay hay... fakat hangi mesirede vatanın hangi köşe-i harabında baykuşlar gibi demgüzar olacaksınız?

Hangi kalp nasıl kan ile birkaç ay hayat-ı hevaperestaneye dalacaksınız. Lakin emin olunuz aradığınız rahatı bu millet bu memleket bu evlat ve ehl-i vatan böyle harap ve nalan bütün manasıyla perişan iken hiçbir yerde hatta bade'l intikal ahirette bile bulamayacaksınız. Ruh-u mecruh millet ve o milletin evlad-ı sefili, evet sefalet ve cehaletine başlıca bizim sebep olduğumuz o evlat ve etfal-i memleketin kalplerinden feveran eden ateş lanet ve neferini sizi rahat bırakmayacak mesire zannıyla sürü sürü gezindiğimiz o viranelerde daima daima sizi tazip eyleyecek.

Başlıca mesuliyet-i maddiyenizi teşkil eden bir iki saatlik kast el yevminizi düşündüğünüz kadar olmasa bile bir dereceye kadar olsun mesuliyet-i maneviyenizi de düşününüz. Bu sene birkaç günler bari bir yerde toplanınız mekteplerimizde usul-ı tedrisin aldığı şekil ahir-i hazini bertaraf etmek tashih-i tasavvu ve noksan eylemek üzere muhakkak toplanınız çalışınız. Sırası çoktan gelip geçmiş olan bir kavli-hâkimi tertil ile hatm-i makal edelim:

Noksanını bil, bir işe ya başlama evvel, ya başladığın karı peziray-ı hitam et!¹⁸⁴

Usul-ı Tedris başlığı ile yazılar yazan yazar yapmış olduğu eleştirilerin ve dikkat çekmek istediği konuların hiçbirinin nazar-ı dikkate alınmadığını görünce yazılarına bu makale ile son vermiştir. Bu yazısında da öğretmenlerin eksikliklerine değinmiş ve eksikliklerin giderilmesi için öğretmenler arasında kurs faaliyetlerinin artırılması ve iştişarenin etkili hale getirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Yazdığı son makale de yine eğitimin en temel direği olan öğretmenlere seslenmiştir. “Eksiklerinizi bil, eksikliğini bilmeden ya o işe başlama ya da başladıysan eğer o işi sonlandır. Bir işi yarım yapmaktansa hiç yapmamak daha evladır” diyerek makalesini sonlandırmıştır.

¹⁸⁴ A.S., ‘ ‘ Bizde Usûl-ı Tedris ’ ’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 8, 14 Recep 1329-1331 (19 Haziran 1913), s. 125-126.

“BİZDEKİ MAARİFE AĞLAMALI MI, GÜLMELİ Mİ?”

Milletimiz maarife olan ihtiyacını tamamıyla anladı. Başımıza gelen bilcümle beliyenin maarifsizlik yüzünden olduğunu anlamayan, bilmeyen bir Osmanlı kalmadı. Bizde terakkisine teşebbüs edilen maarihin devam ve istikrarı ancak metin, kavi bir idare ile kabil olacağına hepimiz kaniyiz. Maarifi neşr edecek herkesi fuyuzat-ı irfandan hissemend edecek mekteplerdir.

Mektep yalnız ismi ile neşr-i maarif edemez bunun için çare-i hissine mektep idaresini takviye ve tanzim etmektir. İdare-i dürbün ve nafız bir nazara malik olmalıdır. Halbuki bugün hususat-ı sairemizde görülen hal; mekteplerin idaresine nispeten pek mükemmel dense layıktır. İşte bi'l umum mekteplerimizin neşri maarif edememesi hiç şüphesizdir ki idaresizlik yüzündendir. Bugün Ankara idadisinde idaresizlik yüzünden mektepte envai fenalık meydana gelmektedir. Talebe yek diğerinin aleyhinde şiddetli mübareze icraa ederken idaremiz eli böğründe ezhar acz ediyor.

Tahsil ve terbiye unutuldu. Herkes birbirine düştü. El an idaremiz hilmiyet ve samimiyeti ifrat, tefrit derecelerine getirerek bir talebenin afv edilemez bir kabahati tahakkuk etmez iken nasayih-i mükerrere ile geçiriyor.

İşte idarenin bu hali talebeyi şımarttı. Mektebin intizamını kendi eliyle bozmuş oldu. Artık talebe bu müsammaha-ı karane harekate karşı yüz bularak nasihati ve tenbihati kabul etmez oldu. Şimdi buna da mı idare derler? İlan-ı hürriyetten beri Ankara İdadisinde ahlak-ı etfal tamamıyla bozulmakta (ihtimal ki her mektepte) ber devamdır. Esbabı ise bir taraftan idarenin müsammaha karane hareketi diğeri ise İstanbul'da Darü'l hayr namı altında vaktiyle küşad olunan mektebin kapatılarak açıkta kalan talebenin vilayate kırkar, ellişer taksim olunmasıdır. Ahlaktan bi nasip olan bu talebe taşra mekteplerinde bir belaya mübrem oldular bunlarda çalışmak yok, terbiye yok, itaat yok yalnız milletin kazandığı paraları rahat rahat yiyorlar güzel güzel giyiyorlar. Bu mektebin lağvi dört sene oldu. Buraya gönderilen talebenin bir kısmı el an ibtidaiyenin ikinci sınıfını bitiremedi ve rüştiyeye dahil olanlar ise sınıfta kaldılar yine ihraç edilmediler belki bol iltifatla, hüsn-ü kabule mazhar oldular, birde hiçbir talebeye verilmeyen imtiyazı bunlara verdiler. Ay gelir o tembel, terbiyesiz millet kurtlarına mahzan idaremizin iltifati olmak üzere aylık verilir ve bu aylık neden veriliyor anlamıyoruz. Bu iltifat bu müsammaha neden yapılıyor bilmiyoruz. Bu Darü'l hayr talebesinin hareketi yalnız Ankara'da görülüyor Konya'dan, Midilli'den el hasıl ne kadar mahale gönderilmiş ise oralardan bunların hakkında şikayetle mali mektuplar alıyoruz. Biçare Anadolu'nun masum evladı da onların daire-i terbiyesine dahil oldu. Malumdur ki terbiyeden mahrum bir yerden geçen hayat-ı elbette safiyetini kaybeder, üzüm üzüme bakarak kararır binaenaleyh beş yüz mevcut talebe

*bugün onların terbiyelerine feda edildi bunu bizler binlerce imzalarla gönderebiliriz. Yani bunların su-i hallerini ispat edebiliyoruz işte maarifimizin dikkat ve ihtimamı bu kadar. Onların yerine zeki, çalışkan bir talebe alınmış olsa elbette milletimize hayırlı vazifeşinas kimseler yetiştirdi. Kime söz anlatmalı, kime dinletmeli maarif lazım demek marifet değil idareyi hazırlamak marifettir. (Usul-ı Tedris) ünvanlı makaleyi yazan zat-ı muhterem buraları da nazar-ı itibara alsın. Hakikati saklamak muvafık şime-i nisyanıyet değildir. Bu bizim kusurumuzun binde biri olarak gösterilir”.*¹⁸⁵

Derginin içindeki yazarlar eğitim konusunda birbirlerinin makalelerine eleştirel cevaplar yazmışlardır. Bu durumda eğitim sorununun bir bütün halinde değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Örneğin bu makalede *Usul-ı Tedris* başlığı ile yazılan makalelere cevap niteliğindedir. Dergi yazarlarının birbirlerinin fikirlerini eleştirmesi eğitim ile ilgili konuların çok yönlü değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Farklı yazarların eğitim sorunları ile ilgili makaleler kaleme alması İslam Dünyası Dergisinin eğitim konusuna vermiş olduğu önemi gözler önüne sermektedir. Kendisinde öğretmen olduğu anlaşılan yazar, eleştirisinde eğitim sistemindeki tek kusurun öğretmenlere ait olmadığını belirtmiştir. Eğer ortada bir kusur varsa bu tamamıyla idareye aittir demiştir. Yalnızca binalar inşa etmek ile binaların okul olarak adlandırılmayacağına dikkat çekmiştir. Okullarda tahsil ve terbiye unutulduğunu, herkes birbirine düştüğünü ve bu durumunda öğrencilere yansıyarak onları şımarttığını söylemiştir. Öğrencilerin bu hal ve durumları okullardaki idarenin önemini de ortaya koymuştur. Okullarımızda öğrenci affedilmeyecek bir suç işlediği halde idare ona ceza vermek yerine ona nasihatler ederek olayları geçiştirmiştir. Hal böyle olunca da öğrenciler şımartıkça şımartmış idarenin nasihatlerini dinlemez hale gelmiştir. Yazar, Osmanlı’da ki eğitim sisteminin kötü gidişatını Ankara Mektebi özelinde açıklamıştır. İstanbul’da Darü’l Hayr namıyla açılan mektepler kapatılıp buradaki öğrenciler kırkar ellişer kişilik gruplarla Anadolu’da ki okullara gönderilince buradaki öğrencilerin de terbiye ve ahlaklarını bozduklarından bahsedilmiştir. Bu okullar kapanalı dört yıl olmasına rağmen bu öğrenciler ikinci sınıfa dahi geçememişler, sınıfta kalmışlar tembellikten başka bir şey yapmamışlardır demiştir. Onların yerine daha akıllı öğrenciler gönderilmiş olsaydı o zaman memleketin hayrına daha kaliteli öğrenciler yetiştirilirdi

¹⁸⁵ “ Bizdeki Maarife Ağlamalı mı, Gülmeli mi? ”, *İslam Dünyası*, Sayı : 6, 15 Cemaziyelahir 1329-1331 (22 Mayıs 1913), s. 94-96.

diyerek bu nedenle Usul-ı Tedris makalesinin yazarı bu faktörleri de görmeli ve ona göre yazılarını kaleme alması gerektiğini belirtmiştir. Yani maarif demek yeterli değil mesele maarifi teşkil edecek idareyi hazırlamakta diyerek konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir.

“HOCALAR ÇALIŞIYORLAR

Bizde umûmiyetle hocalar avâma rehber olarak pîşdâr olacakları yerde dâ'imâ sû'i emsâl olurlar. Yazacağım hata Ankara hocalarına ait ise de, umum vilayatta ve İstanbul'da dahi, aynı ahval esef-i iştimal adeta ananat derecesinde şayidir. Hocalar para gelecek bir menba bulurlarsa helal ve haram sormazlar, yalnız para gelsin, nereden gelirse gelsin, tek gelsin. Hoca fetvasını akaid kitabından bulur. Bir (ve inne's-sihhat rızk-ı misl-i hal) ne kadar medreseler ne kadar camiler evkafı varsa, vakfın şartı ne olursa olsun, hoca efendi eline geçirdiği gibi yer ister imamet ister hitabet ister müderrislik, hoca efendi vakfını ele geçirebilirse yer. Vazifeye gelince bazısını yarım yamalak kendi eda eder ve bazı ahirinin de varidatdan da yüzde beş mukabilinde bir ücretle gayet cahil bir adamı vekil tayin eder. Ankara'da yirmi otuz kadar medrese vardır. Ve o miktarda da cami ve mescit var. Camilerde bir kere cemaat katiyen yoktur. Ekserisi beş vakit namaz için dahi açılmaz. Selçukilerden kalma gayet büyük ve muntazam camiler ve her cami civarında medresede var fakat hiçbirinde talibü'l-ilm yoktur. Hacı Bayram-ı Veli dershanesi hububat anbarı ittihaz olunmuş, Zincirli Medresesi odaları pazara gelenlere han ittihaz olunmuş, halbuki bu medreseyi evkaf nazırı Hayri Bey müceddeden inşa ve imar ederek bin kuruluş mahiye maaş ile bir cahil müderrisde tayin buyurmuşlar. Hala müderris efendi o medresenin bir odasında falcılık eder, bir tek talebe yoktur.

(Sarı Hatip) medresesine gelince, (bu medresenin üçyüz lira geliri var) burada yirmi seneden beri katiyen bir talebe bulunmadığı gibi, müderrisi olan (Kadınkız zade? Halim Hoca) da medreseyi değil Ankara'yı bile gördüğü yok, İstanbul'da oturur, zanni galib burada dahi müderristir. Şimdi Ankara müftüsü bu müderrise müderrisliğini (daha doğrusu üçyüz lirayı) kendine almak için dava açmış, (Kadınkız zade aleyhinde ikame-i dava ediyor, Kadınkız zade, devr-i istibdadda büyük paşalardan birinin taht-ı himayesinde gıyaben tedrisatda bulunmuş, şimdi müftü efendi de İstanbul'a kadar beher şahide ikişer buçuk lira sarf ederek sevk ettiği otuz şahidin şehadetiyle kesb-i istihkak etmek istiyor. Bizce kim olursa olsun medrese-i hemişe tedrisden mahrum olacak, asıl müddeâ üçyüz liradadır.

Asıl bizce acı bir hakikat var ki, o da evkaf-ı müslimine bu suretle su-i tasarruf o âli muhteşem binalar, menba-ı irfan olsun diye açılmış kapılar, bu suretle cahil hocalar sayesinde harabe-

zara dönmüş. Vakıfları bir hizmet bedelinde meşrut iken, başka zaman (şartü'l vakıfkensuşşâri) diye bar bar bağırın hocalar, kendi hesaplarına seslerini çıkarmıyorlar.

Hariçten biri gelipte bu gibi mevkuf leha müinkarız olmuş evkafla ila-yı kelimetullah için donanma menfaatine sarf edelim. Menafi-i ammeye sarf edelim diyecek olursa, bütün bâb-ı meşihat ve evkaf nezareti alt üst gelir, herkes (şartü'l-vakf) diye bağırır. Ama hocalara me'kkül olduğu gibi kimse de bir şey diyemez, zira orada kefalet-i mütesilsile var, bu suretle evkaf-i müslimin na-ehil ellerde su-i tasarrufa hedef olduğunu bu kerre Anadolu seyahatimde bir çok şehirlerde müşahede ettim, hatta Akşehirde bir medrese odalarında manda, hayvanlar bağlı olduğunu dahi kendi gözümle gördüm, hatta bu mübarek hayvanlar bağlı olan medresiyi ziyaret ettiğim zaman orada bir köylüye tesadüf etmiştim, buranın müderrisi kimdir diye sorduğumda "belediye reisidir" cevabını verdi. Hayret! Ben burda ulemaya sormak isterim: Bu vakıfların varidatını hilaf-ı şartü'l-vakf hocalara yemek caiz oluyor da, menafi-i amme-i müslimin için sarf olunması neden caiz olmuyor?

Ben bu hususu daha ziyade etraflıca mülahaza etmek için memalik-i ecnebiye taht-ı himayesinde olan Müslümanların evkafla hakkında dahi bundan sonra sırası geldikçe "İslam Dünyası" sayfelerinde bazı malumat vermek fikrindeyim. Türkiye'de umumen evkaf varidatı maarife ve menafi-i millete sarf olunacak olursa, bizim pek çok yaralarımızı kapatır ve bahriyemizi de az bir zamanda a'dâmızı tehdit edecek derecede alâ ettirir. İlahi yarabbi basiret gözlerimizi aç! Hoca efendilere helal nimet nasip eyle yarab".¹⁸⁶

Derginin baş muharriri ve sahibi olan Abdürreşid İbrahim tarafından yazılan bu makalede yazar, Ankara'da bulunan okullar özelinden yola çıkarak tüm öğretmenleri eleştirmiştir. Okullarda görev alan öğretmenlerin amaçlarının çocukların eğitimleri ile ilgilenmek yerine sadece keselerini dolurmak olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin bu medrese ve camilerde görev almak için her türlü yola başvurduklarını, görev aldıkları zaman ise görevlerini yarım yamalak yaptıklarını hatta bazen yerlerine başkalarını vekil tayin ederek sadece maaşlarını aldıklarından bahsedilmiştir. Anadolu seyahatinde gördüklerini aktaran İbrahim, Ankara'da yirmi otuz kadar medrese ve bir okadar da mescit ve cami olduğunu ne medreselerde okuyacak öğrenci ne de camilerde namaz kılacak bir cemaat bulunmaktadır demiştir. Seyahatı sırasında eğitim kurumlarının amaçları dışında kullanıldığına dikkat çekmiş ve buralardaki eğitim kurumlarının âtil

¹⁸⁶ Abdürreşid, "Hocalar Çalışıyorlar", *İslam Dünyası*, Sayı : 20 ,23 Kanun-i Evvel 1329-1331 (6 Ocak 1914), s. 309-310.

bir durumda olduğunu hatta içlerine hayvanların doldurularak ahıra çevirildiğinden üzüntüyle dile getirmiştir. Öğretmenlerin görevlerini yerine getirmek yerine sadece maaşlarını düşünmeleri Osmanlı idarecilerinin dikkatini çekmiş ve bu kötüye kullanmanın önüne geçebilmek için dava açmışlardır. Ankara müftüsü Sarı Hatip medresesi müderrisinin göreve geldiğinden itibaren Ankara'ya dahi uğramadığını ileri sürerek dava açmıştır. Fakat buradaki amacı eğitim sistemi ile ilgili bir karar değil buradan gelecek olan maaşı kendisine aktarmaktır.

“(İSLAM DÜNYASI) MÜDİRİYET-İ BEHİYYESİNE

Müdür Efendi

23 Kanun-ı Evvel- 329 tarih ve 20 adetli gazetenizin beşinci sayfasında (Hocalar Çalışıyorlar) serlevhası altında muharrer makaleyi okudum. Sahib-i makale Abdürreşid Efendi bundan birkaç ay evvel li-eceli's-seyyahe Ankara'ya geldi. Hane-i acizide dört gece misafirat-ı beytunat (hane, ev) ederek ahiren başka mahale mütevecihen hareket etti gazetenizin bir senelik abone bedeli de kendisine nakden verilmişken ila maşallah hiçbir nüsha gelmedi. Makalesinin bilad-ı saireye ait cihetleri hakkında bir şey demeyeceğim. Çünkü ona dair vukufum yoktur. Memleketimizde medreselere ve camilere müte'alik yazdığı şeyler külliye hilaf-ı hakikattir.

Vakıa medreselerimiz pek mükemmel ve muntazam olduğunu ve şurut-ı evkafın bi tamaha ifa olduğunu iddia etmem ancak şayan-ı teşekkür ahvalindedir ki senelerden beri ihmal ve tesip ve su-i istimalat eseri olarak bozulmuş olan medaris-i ilmiyemizin islah ve ahvali ve tedrisatın varidatını me'kül ittihaz etmiş olan na ehil ve gayr-ı müdavimlerin ellerinden kurtarıp kemahi-i hakkuhâ icra-i tedrisat olunmak için memleketimizde büyük ve küçük bil'-umum evlat vatanda yegane bir emel ve arzu hasıl olmaktadır. Gelelim makalenin memleketimize ait muhteviyatına camilerde bir kere cemaat katiyen yoktur. Ekserisi beş vakit namaz için açılmaz deniliyor: bu ifade-i kat'iyeye şayan-ı kabul değildir. Elhamdülillah camilerimizde cemaat mevcuttur. İcabat-ı mahaliyeden olmak üzere çarşılarıdaki camilerde öğle ve ikindi vakitlerinde namazlarımız cemaatle ifa olunur. Evkat-ı sairede çarşılar kapalı olduğundan bit'tabi namaz kılacak kimse mevcut bulunamaz, mahallat aralarındaki camilerde dahi herkes çarşılarda ve memurin vesaire müstahdemin hükümet vazifeleri başında olduğundan öğle ve ikindi vakitlerinde cemaat kalil olsa bile evkat-ı sairede daima küşada ve ehl-i iman eda-i salavat için daima hazır ve amadedirler camilerdeki müezzin ve imam efendilerin şehri on, yirmi kuruştan ibaret olan maaşlarının tezyid ile kendilerinin başka cihetlerden istihsal-i maişet emrindeki mecburiyetlerden kurtarılmalari hakkında bir şey yazmış olsa idi daha isabet etmiş olurlardı

medreselere gelince : Hacı Bayram Veli Medresesi dediği mahal (.....) medresesidir burada tahsil-i ulum muntazamen icra olunur. Mezkur medrese-i Veli müşarünileyhin dergah-ı şerifi civarında ise de dergah-ı mezkurla hiçbir alaka ve irtibatı yoktur. Ve hububat-ı anbariye de değildir. Sarı Hatib medresesinin varidatı üç yüz lira değil altmış liradır. Burada yirmi seneden beri talebe yok denilmesi sırf kezb ve bühtandır orada pek çok talebe yetişmiş ve elyevm fahri olarak Kemalettin Efendi isminde bir zat icra-i tedrisata ikdam etmekte bulunmuştur. Bunun müderrislik cihetini uhdesinde bulundurmakta olan Abdülhalim Efendi on beş seneyi mütafaviz bir müddetten beri ders okutmak şöyle dursun medresenin semtine yanaşamamış ve ancak meblağ-ı mezburu ekl ile vaktini İstanbul'da meclis-i maarif azalığı gibi hizmetlerinden istifade suretiyle demgüzar olmuştur bu hal ahal-i memleketin ve ba husus teşengan-i ilm ve irfanın hamiyet-i vicdaniyelerine dokunduğundan müracaat-ı vaki'a üzerine keyfiyeti tahakkuk ederek müderrisliğin uhdesinden refi' ve ehliyet vakitdarı müsellim olan ve bir çok telebeye icazet vermiş bulunan müftü efendiye tevcihi malumatına ibtidar edilmiş ve Abdülhalim Efendi tarafından bu babda Rumeli Kazaskerliğine naklen ikame-i dava olunmakla racih tarafı bulunan Abdülhalim Efendi'ye dersi okuttuğuna dair şühud getirmesi hakkında tebliğ olunan karar üzerine Ankara'nın yüzünü görmemiş bazı kimselerden mürekkebe olarak getirdiği şahitler bit'tabi kabul edilmediğinden mercüh tarafına şühud beynine ikame etmesi teklif olunmuştur. Binaenaleyh şahadeti tehamül ile emr-i vacibi ifa etmek için şühud-ı mukteziye kendi arzuları ile ve herkes kendi masrafını keselerinden vermek üzere İstanbul'a şedd-i rahl ettiler. Bunlar içinde vakt-i hali müsait olmayan birkaç kişi bulunabiliyorsa da diğerleri mütevalattan ve erbab-ı salah ve hakk-ı güyandan bulduklarından ikişer buçuk lira verilerek şahitler gönderildi denilmesi ve hususuyla şimendifer ücret-i azimet ve avdet olarak iki lira tutar iken yarım lira mukabilinde İstanbul'da bir aya karib bir adamın kalabilmesi muvafık akıl ve mantık olamaz şahitlerin muhakemede ispat-ı vücud ettikleri gün Abdulhalim Efendi icabet etmemiş ve ahiren Ankara'ya giderek işi sürüncemede bırakmaya muvaffak olmuştur, bu halden dolayı mahkemeye vuku' bulan tezallüm-ü ahval ve şikayet hiçbir tesir-i icra etmediğinden şahitler müşkülât içinde burada beklemeye mecbur edilmişlerdir. Sahib-i makale mesalih-i vakıf ve i'badın teshil umuru için merci'-i aidiyenin nazar-ı dikkatini celep edecek şeyler yazsa idi daha beca olurdu. Zincirli Medresesi'ne gelince burası üç yüz lira ile fevkani olarak evkaf nazırı Hayri Bey tarafından imar edildi fakat bin kuruluş maaş-ı şehri ile cahil bir müderris tayin etmedi. Çünkü müderrisliğin tahsilatı şehri değil senevi bin kuruluşur. Müderrisliğe ehil bir zatın nasbi lazım ise de Sarı Hatib müderrisliği hakkında balada yazıldığı üzere tesadüf olunan müşkülât-ı adide ve azime meydandadır. Bu gibi müşkülât ve izahat-ı ref' edilemezse maksat hiçbir vakit hasıl olamaz.

*Matbuat kanununun madde-i mahsusası mucibince bu varaka-i itirazımın ilk neşr olacak gazetenizin aynı sahifesine dercini talep ederim.*¹⁸⁷

Abdürreşid İbrahim Efendi'nin Ankara seyahati üzerine okullarda gördüğü eksikleri ele aldığı ve burada bulunan öğretmenleri eleştirdiği *Hocalar Çalışıyor* adlı makalesine cevaben bu okullarda bulunan öğretmenlerden Atıf Bey tarafından yazılmıştır. Atıf Bey öncelikle Abdürreşid Efendi'nin parası ödendiği halde abone olunan gazeteleri göndermediğini söylemiştir. Daha sonra Abdürreşid İbrahim'in bahsettiği gibi Hacı Bayram-ı Veli medresesinin bir tahıl ambarı haline getirilmediği aksine muntazam şekilde eğitim verilmeye devam edildiğini Sarı Hatip medresesinde gelirinin üç yüz lira değil altmış lira olduğunu ve burada öğrenci yoktur demenin iftara olduğunu söylemiştir. Sarı Hatip medresesinin müderrisliği ile ilgili dava hakkında bilgi verdikten sonra yazmış olduğu bu makalenin derginin yayınlanacak ilk nüshasında yer verilmesini rica ederek sonlandırmıştır. Bu makale yayınlanan ilk nüshada yer bulmuştur. Anlaşıyor ki: Osmanlı dönemi aydınlarının basın özgürlüğü konusundaki düşünceleri sadece kendilerine bir alan oluşturmak için olmamıştır. Düşüncelerine karşı çıkan bir makaleyi dahi dergilerinde yayınlamışlardır. Bu durum basın özgürlüğü fikrinin göstermelik değil tüm halka hizmet eden bir araç olması istediklerinden ileri gelmiştir.

“İslam Dünyası- işte aynen derç eylediğimiz şu reddiye Ankara'nın ulema-i muhterimesinden faziletli Hacı Atıf Efendi tarafından gelmiştir. Dikkatle okunursa mana itibariyle bizim neşr eylediğimiz makaleden başka bir şey olmadığını muhterem kari'miz elbette idrak buyurlar.

Yalnız bir noktayı izaha lüzum hiss ediyoruz o da abone meselesi : Hoca Efendi : (Gazetenizin bir senelik abone bedeli de kendisine nakden verilmişken eli maşallah hiç hiçbir nüsha gelmedi.) diyor ve zımnen kim bilir neler anlatmak istiyor.

Halbuki Abdürreşid Efendi Hazretleri seyahatinden avdet ettikten sonra mihmandarı Hacı atıf Efendi, Hocanın adresini idareye verdi. Ve Hoca Efendinin nam-ı alilerine birinci numrodan itibaren gazetede gönderildiği peyderpey çıkan nüshalarda gönderilmektedir. Binaenaleyh ya Ankara Postahanesi'nde bir tehhür vuku bulmuştur veyahut Hoca Efendi hasbetullah şehadet için çoktan beri İstanbul'da ikamet etmektedir. Zanneriz ki Hoca Efendi Ankara'ya mektup yazmak zahmetini Ankara'ya ihtiyar buyurlarsa gazetemizi saadethanelerine varmış ve

¹⁸⁷ Atıf, “ (İslam Dünyası)Müdiriyet-i Behiyyesine” , **İslam Dünyası**, Sayı : 21 , 6 Kanun-i Sani 1329-1331 (19 Ocak 1914), s. 323-325.

varmakta bulunmuş olduğunu anlayacak ve gönderdikleri reddiyeden böyle adi şeylerden bahsettikleri nedamet bile edeceklerdir¹⁸⁸.”

“BİR İZAH

Ankara Medreseleri Hakkında

Yirmi numaralı nüshamızda Abdürreşid Efendi Hazretlerinin (Hocalar Çalışıyorlar) ünvanlı bir makalesini neşr eylemiştik. Buna karşı Ankara ulemasından vasıl makalede mevzu bahis olan şahitlerden Hacı Atıf Efendi tarafından bir reddiye aldık ve kendi arzusu vechiyle aynen derc eyledik ve bizim makalemizin mealini teyit ettiği için bu reddiyeye karşı hiç cevap vermeye bile lüzum görmeyip yalnız pek mütenakıs olan noktalarını çizgiler ile – nazar-ı dikkati celp etmek için- işaret ettik.

Halbuki neşriyatımızın doğruluğunu daha sarıh açık bir surette anlatmak mezkûr reddiyeyi biraz tahlil etmek icap ediyormuş binaenaleyh şimdi bazı noktalarda o tahlilatı yapacağız yalnız şahsiyattan pek ziyade içtinab ettiğimiz için teferrüata geçmeyeceğiz.

Atıf Efendi Abdürreşid Efendi'nin misafirliğinden, abone bedelinden falan bahsettikten sonra: (makalenin bilad-ı saireye ait cihetleri hakkında bir şey diyemeyeceğim çünkü ona dair vukufum yoktur memleketimizde medreselere ve camilere mütealîk yazdığı şeyler külliyen hilaf-ı hakikattir) diyor da ilave ediyor: (vakıa medreselerimiz pek mükemmel ve muntazam olduğunu ve şurut-ı evkafın bi tamamıha ifa olunduğunu iddia ettim! Ancak şayan-ı teşekkür ahvaldendir ki senelerden beri ihmal ve tesib ve su-i istimalet eseri olarak bozulmuş olan müderris-i ilmiyemizin ıslah-ı ahvali ve tedrisatın varidatını makul ittihaz etmiş olan na ehil ve gayr-i müdavimlerin ellerinden kurtarıp kemah-ı hokka icra-i tedrisat olunmak için memleketimizde büyük ve küçük bilim evlad-ı vatanda yegâne arzu ve temennimizden ibarettir.

Büyük küçük bütün evlad-ı vatanda medreselerin ıslahı yegâne bir amil imiş! Evlad-ı vatanın arzusuna bakılırsa o yalnız Ankara'nın değil bütün memleket medreselerinin, hatta kâffe-i medaris-i İslamiyenin ıslahını candan gönülden arzu ediyor, fakat arzu başka fiil başkadır.

¹⁸⁸ (İslam Dünyası)Müdiriyet-i Behiyyesine, **İslam Dünyası**, Sayı : 21 , 6 Kanun-i Sani 1329-1331 (19 Ocak 1914), s. 323-325.

Saniyen: Atıf Efendi şurut-ı evkafa riayet olunmadığını ve medreseler na ehillere me'kül olduğunu kendisi itiraf ediyor ki Abdürreşid Efendi'nin söylediği başka bir şey değildir. Ama me'kül-i ittihaz eden Ali değilmiş de Veli imiş. Kim olursa olsun netice birdir.

Sonra: (Sarı Hatip Medresesi'nin varidatı üç yüz lira değil altmış liradır. Burada yirmi seneden beri talebe yok denilmesi sarf -ı kezb ve bühtandır. (iftira) orada pek çok talebe yetişmiş ve elyevm fahri olarak Kemaleddin Efendi isminde bir zat icra-i tedrisata ikdam etmekte bulunmuştur)

Varidat üç yüz lira olmamışta altmış lira olmuş ikisi de kavl, mücerred belki yüz elli belki üç yüz liradır. Medresede talebenin yirmi senedir bulunmaması bir bühtan ise Hacı Atıf Efendi'nin kendi sözüne göre on beş seneden beri bulunmaması bir hakikattir.

Çünkü iki satır aşağıda Hacı Atıf Efendi: (bunun müderrislik cihetini uhdesinde bulundurmakta olan Abdülhalim Efendi on beş seneyi müteceviz bir müddetten beri ders okutmak şöyle dursun medresenin semtine bile yanaşmamış ancak...elh.) diyor. İşte on beş seneyi müteceviz bir müddet müderristen mahrum kalan bir medrese de talebe nasıl bulunabilir. Bulunsa bile (harc-ı kemah dahil) girdiği gibi çıkar ki yine bulunmamış demektir. Bugün fahri olarak henüz icazette almayan Kemaleddin Efendi'nin orada müzakere nev'inden ders okutması on beş senelik günahı setr edebilir mi?

Sonra şahitler meselesi de katiyen bühtan değildir, bunun için daha fazla söz söylemek istemiyoruz.

Sonra: (Zincirli Medresesine gelince burası üç yüz lira ile fevganı olarak evkaf nazırı Hayri Bey tarafından imar edildi. Fakat bin kuruş maaş-ı şehriye ile cahil bir müderris tayin etti. Çünkü müderrislik tahsisatı şehri değil senevi bin kuruştur. Müderrisliğe ehil bir zatın nasbı lazım ise de Sarı Hatip müderrisliği hakkında Bala'da yazıldığı üzere tesadüf olunan müşkülât-ı adide ve azime meydandadır.) Tahsisatın senevi veya şehri olması bir şey değildir her halde ortada bir bin kuruş vardır, ihtimal beş bin kuruştur.

Saniyen: Atıf Efendi müderris cahil değildir dedikten sonra: müderrisliğe ehil bir zatın nisbı lazım ise de diyerek kendi sözünü kendisi tezkib ediyor çünkü müderris cahil olmayıp ehil olsa başka ehil bir zatın nisbı lazım olmaz!

İşte bizim şu izahatımızı okuyan kari'ler elbette neşriyat-ı sabıkamızın isabetini tasdik ederler.

E.D

“Hamiş”

Ankaralı Nuri Efendi 'ye bu mesele hakkında gönderilen uzun makalenizi aldık. Teşekkür ederiz. Lakin ma'teessüf derc edemeyeceğiz çünkü böyle bir münakaşa kapısı açmaya gazetemizin ne hacmi ne de mesleği müsait olmadığı gibi esasen bizce matlub olan Sarı Hatip Medresesi müderrisliğinin Abdülhalim Efendi meselesinin tarihçesi de değildir zira bizim nazarımızda ne Ali ne de Veli hiçbirisi mültezim değildir. Bizim yegâne maksadımız birtakım davalar ihtiraslar, iltimaslar yüzünden medaris-i İslamiyenin harap olmaması ve evlad-ı Müslimiyenin tahsil ilim ve irfandan mahrum kalmamasıdır".¹⁸⁹

Sarı Hatip Medresesi öğretmenlerinden olan Hoca Atıf Efendi'nin derginin 20. Sayısında yer alan "Hocalar Çalışıyor" makalesine vermiş olduğu cevap isteği üzerine aynen gazetede yayınlanmıştır. Ama yazmış olduğu bazı şeylerden ötürü Abdürreşid Efendi'nin cevap hakkı doğmuş ve kendini açıklamak üzere bu makaleyi yazmıştır.

2.2 İslam Dünyası Dergisi'ne Göre Medreselerin Islahı:

İslam Dünyası Dergisi sayfalarında yer alan konulardan bir tanesi de medreselerin ıslahıdır. Çünkü medreseler, 1331-1924 yılları arasında yaklaşık altı asırdır Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim, kültür ve bilim müesseseleri olmuştur.¹⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, medreselerde başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere bu geniş coğrafyaya yayılarak eğitim kültür faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti pek çok alanda olduğu gibi eğitim ve kültür alanında da kendilerinden önce gelen Türk-İslam devletlerini örnek almış, yürüttükleri eğitim faaliyetlerinde onların izinden gitmiştir. Bu devinimi ise açmış oldukları medreselerde önemli ilim merkezlerinden getirdikleri hocaları yerleştirip, onların talebeler yetiştirmesini sağlayarak gerçekleştirmişlerdir. Medreselerde görevli bu hocalarda, şeyhülislam, kadı, müftü, müderris, imam vb. gibi devletin adli ve idari birçok kurumunda ihtiyaç duyulan görevlileri yetiştirmiştir. Osmanlı devletinde eğitim ve yargı sistemi özellikle XVI. yüzyılla birlikte ulema sınıfı tarafından yönetilmekteydi. Medreselerde okutulacak derslere, alınacak öğrencilere, atanacak öğretmenlere kısacası eğitimle ilgili her türlü kanunnamenin hazırlanmasına ve uygulanmasına karar veren sınıf ulema sınıfı idi. Medreselerin yapımı, korunması, geliştirilmesi, giderlerinin karşılanması gibi konularla ilgilenen kurum ise vakıflardır. Bu da ister istemez açılan medreselerin vakfın kurucusu

¹⁸⁹ E.D., " Bir İzah", **İslam Dünyası**, Sayı : 22 , 21 Kanun-i Sani 1329-1331 (4 Şubat 1914), s. 359-361.

¹⁹⁰ Kasım Kocaman, "Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Cilt:2, sayı:3, Aralık 2017, s.402.

ya da vakfı idare eden mütevellî heyetinin dünya görüşüne uygun olarak eğitim vermesine neden olmuştur.¹⁹¹ Devletin kötü gidişatı ile birlikte de maalesef medreselerde verilen eğitim sistemi de bozulmuş zamanla pozitif bilimlerin okutulması terk edilmiş, eğitim kadrolarına liyakatsiz kişiler atanmaya başlamış, hatır gönül işleri ilim irfan işlerinin önüne geçmiş yapılan her türlü usulsüzlüğe göz yumulmuştur. Tanzimat ile birlikte toplumsal düzende yaratılmaya çalışılan modernizasyon çalışmalarından medreselerde nasibini almıştır. Öncelikle batı tarzında açılan yeni okullarla devletin memur ihtiyacı karşılanmak istenmiş ve Osmanlı'da eğitim sistemini tekeline alan ulema sınıfının gücü kırılmak istenmiştir. Ama ne yazık ki Osmanlı Devleti uygulamaya çalıştığı bu eğitim reformizasyonunu gerçekleştirememiştir. Ne eskiyi kapatıp açtığı yeni okullarla yoluna devam edebilmiş, ne de yeni okulların Avrupa etkisiyle başına açtığı işlerden kurtulabilmiştir.

Her dönemde uygulanmaya çalışılan bu eğitim hareketi II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Dergi de bu konuyla ait bir kamuoyu oluşturmak adına medreselerin ıslahı ilgili pek çok makaleye sayfalarında genişçe yer vermiştir.

“MEDRESELERİN ISLÂHI

Dört seneden beri medreselerin ıslahından bahs olunuyor. Matbu'at da bu hususta hayli mübahaset ve münakaşat cereyan etti. Hatta ıslah-ı medaris için komisyonlar bile yapıldı. Böyle olmakla beraber bugün hiç esaslı bir şey yapılamamasından dolayıdır ki yine mesele açılıyor, bir çare-i hal aranıyor.

Hadisat-ı ahire de medreselerin ıslahı meselesini yeniden kurcalamaya sebep oldu. Bazı mütefekkirlerin iddiasına nazaran, Osmanlı Devleti'nin hayat-ı siyasiyesin de mühim bir rol oynayan Tanzimatçılık yani bütün tebaya hukuk-ı mütesaviye vererek bir Osmanlı milleti icat etmek usul siyaseti, mekteplerin tesisine ve medreselerin yüz üstü bırakılmasına sebep-i asli oldu ve dinde husule gelen gayesizlikte bu müselsel felaketleri tevlit etti.

Fi'l hakika bizde mektepler te'sis edildi. Müslüman, Rum, Ermeni...elh. Bütün vatandaşların bir arada bir terbiye-i milliyeye alarak dünyevi bir tahsil görmeleri gaye ittihaz edildi.

Fakat asırlardan beri alem-i İslam'a bunca dâhiler yetiştirmiş medreseler nazar-ı ehemmiyetinden düştü ve adeta bu medreseler siyasette husul bulacak tahsil-i dünyeviye karşı

¹⁹¹ Kocaman, a.g.m. s.402

resmi bir lakaytlık meydan aldı. Rüştiyeler ve idadiler her sene yüzlerce şakirt yetiştiriyor, memleket bunlardan, bi şüphe çok istifadeler ediyordu. Fakat bu mekteplerin yetiştirdiği kimselerde, programların fenalığından ve gayesizliğinden dolayı milli, dini ve içtimai... Bir iman birleşemiyordu. Buna mukabil medreselerde ise tenperverane bir hayat, maksatsız ve mesleksiz bir tahsil hüküm sürüyordu. Bunun neticesi olarak Osmanlılık her iki cihetinde müstefid olamayarak iki cami arasında kalmış bir beynamaza döndü gitti.

Medreseler İslam'a lazımdır ve İslamiyet aleminin terakkisi medreselerin haklı ıslahına vabestedir. Fakat medreseler ne yolda ıslah edilmelidir? Mesele buradadır.

Eskiden medreseler iki büyük kısma ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmında ulûm-u diniye ve lisan-ı arabi ve teferruatını tahsil edilirdi. İkinci kısımda ise fûnun tahsil olunurdu. İstanbul'da bulunan medreselerin büyük bir kısmı muhtelif nameler altında mesela hendese medresesi, tıp medresesi elh. gibi isimlerle yad olunur ki bu gün o medreselerde avamil izahar talebeleri otururlar.

Bu gibi medreselerin vazifesini hal-i hazırda mühendis mektebi, tıp fakültesi gibi bir takım hususi mektepler ifa etmekte olduklarından artık mezkûr medreselerin hikmet-i mevcudiyeti kalmamış demektir. Binaenaleyh bu gibi medreselerin varidatı vesairesi vakfın şartına riayet edilmek için, ait oldukları fenlerin tahsil kılındığı mekteplere verilmek iktiza eder. Medreseleri ıslah için yapılacak en mühim ameliyatın birinci kısmı bu olmalıdır.

Derununda ulum-u diniye ve felsefe hikmet okunmak için tesis edilmiş medreselerde ise ber vech-i ati kavaide riayet ederek ıslah edilmek iktiza eyler:

1. Medreselerin binaları asr-ı hâzırın kavaid-i sahiyesine katiyen muvaffak değildir. Bu zamanda böyle ratıb ve ziyasız yerlerde birtakım insanları çürütmekte mana yoktur. Binaenaleyh bu gibi medreselerin cem varidatından husule gelecek meblağ ile ayrı ve hıfzı sahhaya muvaffak surette inşa olunmuş binalar vücuda getirmek elzemdir.

2. Avrupa'da din ehilleri yetiştirmek içinde (mektep) usulünü (bizde kabul edilmiş manada olmayıp yalnız ilm-i terbiye ve usul-u tedris nokta-i nazarından mektep usulünü) kabul etmişlerdir. Bizde asrın icap ettiği bu usulü behemehâl kabul etmeliyiz. Bu takdirde medreselerde ki tahsil üç büyük devre-i tahsile yani ibtidâ'î, tâlî ve âli devrelerine ayrılmak suretiyle tertip ve tanzim edilmek lazım gelir.

3. Hâlihazırda medreselerimizde beş on sene lisan-ı arabi okutuluyor. Halbuki Beyrut'ta ve Mısır'da Avrupa misyonerleri bu lisanı en mükemmel bir tarzda olarak, nihayet üç senede okutuyorlar. Üç senede elde edilebilen bir lisanı beş on sene okutmak ısrarından hiç

olmazsa çok tekrar edilen “ıslah” kelimesinin hatırı için olsun vaz geçerek lisan-ı arabi tedrisatının bu usulleri vesairesi hakkında Avrupalı müsteşrikler ve mu’allimler tarafından tertip edilen eserlerden istifade etmek ve bizde dahi böyle yeni kitaplar meydana getirmelidir.

4. Medreselerin idaresini, usul-u idareden anlar bir irade dahilinde tevhid etmeli ve idare-i mezkûrenin hususi bir bütçesi olmalıdır.

5. Medreselerde ki tahsil ile beraber talebenin yiyecek, içecek ve giyeceği vesair levazım-ı zaruriyesi meccanen olmalıdır.

İşte şu beş madde göz önüne alınarak medreselerin ıslahatına böyle esaslı bir surette başlanılırsa bu kadar yazılardan ve komisyonlardan bir fayda hasıl olur. Yok, medreselerin halihazırını muhafaza şartıyla tecdidatdan ziyade tamiratına kalkışıyorsak yüz sene sonrada medreselerimizi bu halde göreceğimize şüphe edilmesin.¹⁹²

Tanzimat’ın ilanı ile değişen eğitim sisteminin bir sonucu olarak medreselerin ikinci plana atıldığından yakınan yazar, idari kadronun yüzyıllardır Osmanlı Devleti’nin eğitim yükünü yüklenen medreselere gereken önemi vermediğinden bahsetmiştir. Toplumun her aşamasında görülen ikilik burada da kendini göstermiştir. Modern şekilde açılan rüştiye ve iptidailerde her sene yüzlerce mezun veriliyor olmasına rağmen, bu mezunlar milli birlik ve beraberlik duygusundan yoksun yetişmişlerdir. Diğer bir yandan medreselerde ise tembel bir hayat ve gagesiz bir eğitim verilmiştir. Bu sistemle Osmanlı Devleti ise iki cami arasında bir beynamaza dönmüştür. Yazar bu cihetten yola çıkarak medrese ıslahı konusunda birtakım görüşler öne sürmüştür. Buna göre;

1. Medrese binaları verecekleri eğitim öğretime uygun olarak yeniden inşa edilmelidir.

2. Din adamı yetiştirmek amacıyla Avrupa okulları örnek alınmalıdır. Ve bu eğitim ilk, orta ve yüksek gibi üç kısma ayrılarak gerçekleştirilmelidir.

3. Medreselerde verilen Arapça eğitimi 5yılıda tamamlanmaktadır. Halbuki Beyrut gibi ekser medreselerde bu eğitim 3 yılda tamamlanmaktadır. 3 yılda bitirilebilen bir eğitimi neden 5 yıla dağıtıyoruz. En azından yıllardır ağzımıza sakız ettiğimiz ıslah kelimesinin hatırına bu konuda Avrupalı eğitimcileri örnek alarak ona göre kitaplar hazırlayıp süreyi gereksiz yere uzatmayalım.

¹⁹² ‘ ‘Medreselerin Islahı ’ ’, **İslam Dünyası**, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1329-1331 (27 Mart 1913), s. 29-30.

4. Medreselerin en önemli eksiklerinden biri de idari kadrodur. Bu nedenle medrese yönetimini işin ehli olan kişilere bırakalım ve onlara işlerini daha rahat yapmaları amacıyla ayrı bir bütçe tahsis edelim.

5. Medrese de eğitim gören öğrencilerin yiyecek, içecek ve giyecek gibi ihtiyaçları karşılanmalıdır.

Bu 5 maddeden yola çıkarak medreselerin ıslahı konusunda çalışılmalıdır. Aksi takdirde bir şeyler yapmak yerine konuşmayı tercih edersek bundan yüz sene sonrada medreselerimizi bu halde görürüz diyerek konuyla ilgili çözüm önerileri öne sürmüştür.

Medreselerin ıslahı konusunda önemli bir diğer husus ise, medrese yönetimini elinde bulunduran ulema sınıfı ve onun uygulamaları idi.

“AÇIK MEKTUP

Makam-ı Muâllâ-yı Meşihata

Faziletma'ab!

İslam Dünyası'nın gayet açık, riyasız, doğru, fakat biraz da çetin olan neşriyatı sizi memnun etmedi. Hatta aleyhimize ikame-i dava edecek kadar infialinizi mucip oldu. Bir tarafta davamız rü'yet oluna dursun, biz yine aklımıza gelen noktalara kemal-ı safvet ve ehemmiyetle nazar-ı dikkatimizi celp etmekten tabii geri durmayacağız:

Zat-ı fazilaneleri de teslim buyurursanız, ki bu sene zarfında cereyan eden vekayi Müslümanlar, hasseten biz Osmanlı Müslümanlar için ne kadar acı, ne mertebe-i faciadır. Zerre kadar insaf ve hamiyeti olan bir fert bu kara günlerin acısını kıyamete kadar unutamaz. Bütün bu felaketlerden bu hezimetlerden bizim için bir hisse –i intifa varsa o da vukuat-ı tahlil edipte kusurlarımızın esbabını anlamak vuku'ndan ibret-i beyn olmaktır.

Sebat ve muhakkaktır ki biz mücadele –i hayata henüz hazırlanmamışız, maddi, manevi lazım gelen cihazı takmamışız; hulasa geri kaldıkça kalmışız. Acaba bunun sebepleri nedir? İşte bunun için küllü yevm serd olunun esbap arasında pek mühim olarak halkın cehli ve layığıyla irşat olunmaması gösteriliyor ve bundan dolayı da en ziyade makam-ı aliyeleri muahaza olunuyor.

Filhakika makam-ı mualla-yı meşihata ehemmiyet ve ulviyeti ile münasebet şimdiye kadar bir icraatta bulunmadı. Belki eski kürenin ve ananesinin muhafazasında anudane sebat etti.

Yeniliğe delalet eder hiçbir iz göstermedi. Medreselerin ihyası programların ıslahatından o kadar çok bahis olunduğu, hatta bunun için suret-i mahsusa da komisyonlarda teşkil edildiği halde hiçbir netice-i failiyesi zuhur etmedi. Merak edip cüzi bir tahkik buyurursanız medreselere ilave olunan fünun-ı cedide derslerinin de esastan ari, kuru bir laftan ibaret olduğunu anlayacaksınız Fatih Medreselerinden birinde bu derslere devam eden bir hemşehrim vardı. Hakikaten dersinden başka bir şey bilmeyen ve düşünmeyen bu hemşehrime gördüm. Okudukları dersler içinde tarih-i İslam dersi de olduğunu anladıktan sonra kendisine bazı sualler irad ederek hazret-i peygamberin babası kimdir dedim. Bilemedi, hülafa-i raşidinden kimlerdir dedim bilemedi. Bundan ben tabi pek çok müteessir oldum. Yirmi yaşında bir medrese talebesinin velev ki tarih okumasa bile peygamberin babasını bilmediğine adeta ağladım. Sonra nasıl kitap okuduklarını sordum, çıkarıp gösterdiği Mahmut Esat Efendi'nin Muhtasar Tarih-i İslam kitabı idi. İşte bu muhtasar kitaptan birisine zarfında ancak sekiz sayfa okumuşlar...

Faziletma'ab!

Dikkat buyurunuz; müşahedatıma müsteniden yazdığım şu sualler zannedersem bizde icraat teceddüt namıyla yapılan şeylerin ne kadar sudan, sabun köpüğü kadar boş olduğunu tamamıyla göstermeye kifayet eder. Fakat sizde teslim buyurursunuz ki bunda talebe-i ulumun zerre kadar bir günah ve kusuru yoktur, onlar Rumeli'nden, Anadolu'dan gelmiş henüz işlenmemiş gayet saf kıymetli madenler mesabesinde onlar her türlü terbiyeye müsteid temiz simalardır. Binaenaleyh böyle yirmi, yirmi beş yaşına kadar medresede bir dini Darü'l muallim de olduğu halde peygamberin babasını bilmeyişi ancak onun aldığı terbiyenin tesiriyledir. Binaenaleyh bütün kabahatler onları terbiye ve tedris edenlerde ve nihayet netice itibariyle sizdedir değil mi?

*Talebe-i ulum haklı haksız birçok hücumlara maruz kaldıkları halde onların- tatilden bil istifade –teal-i fikriyelerine ıslah hallerine dair bilmem ki makam-ı meşihat ne gibi çareler tedbirler düşündü. Şimdi ne kadar gazetelerde bu babda bir havadise tesadüf edemediğinizden ma teessüf istidlal ediyoruz ki yazık har günlerini yine eskisi gibi okumakla geçirdi. Ben daha ziyade sözü uzatmayıp ihtiramat-ı mahsusama terdifin nukad-ı mesrudaya nazar-ı dikkat-i alilerini celp ederim”.*¹⁹³

A.C. mahlasıyla, doğrudan Bab-ı Meşihat yani şeyhülislamlık makamına yazılan bu makalede Osmanlı eğitim sisteminin gerilemesi üzerine eğitim kurumlarından sorumlu

¹⁹³ A.C. , ‘‘ Açık Mektup : Makâm-ı Muâllâ-yı Meşihate ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 14, 14 Şevval 1329-1331 (16 Eylül 1913), s. 220-221.

olan Bab-1 Meşihat dairesinin neden taşın altına elini koymadığı sorulmuş ve icraatları eleştirilmiştir. Medreselerin ıslahı konusunda o kadar konuşulmasına rağmen Bab-1 Meşihat dairesi eski ve geleneksel eğitim sisteminde inat etmiş, yenileşmeye dair hiç adım atmamıştır. Yazar, yenilik namına konulan fünun dersleri de tamamıyla kuru laftan, göstermelik işlerden başka bir şey olmamıştır diyerek eleştiri oklarını daha da sivrilmiştir. Bu savını doğrulamak amacıyla başından geçen bir olayı aktararak hadiseyi somutlaştırmıştır. Fatih Medreselerinde eğitim gören bir hemşerisi ile karşılaşan yazar Tarih-i İslam adında bir ders aldıklarını öğrenince ona birkaç soru yönelttiğinden bahseder. Peygamber efendimizin babası kimdir? Hulefa-i Raşidin (Dört Halife) kimlerdir? Gibi basit sorular sorduğunu ama yirmi yaşındaki ve tek derdi okumak olan derslerden başını kaldırmayan bu medrese öğrencisinin böyle basit soruları bilememesine hem şaşırıldığını hem de üzüldüğünü söylemiştir. Yazar bu durumdan öğrencileri değil onlara iyi bir eğitim veremeyen ulema sınıfını ve medrese yöneticilerini sorumlu tutmuştur.

“HAYAT-I İSLAM ULEMA ELİNDEDİR

Hiç şüphe yoktur ki İslamiyet'in en büyük hadimleri ulema idi, zira onlar veresetü'l enbiya idiler. İbtida-i İslamiyette asr-ı saadetten itibaren birinci, ikinci ve üçüncü asırlara kadar ulema-ı İslam o makam-ı mukaddesi bi hak muhafazaya muvaffik oldular. O zamanlarda hulefa ve ümera dahi o makama hürmet ederlerdi. Ulema-i azamın sözü söz ve fetvası da fetva-i kati' idi. (rahmehümullah) zira her ne söylerse rızauallah söylerler, ve şeriat gara-i mutahhara her ne emrederse ona göre fetva veriyorlardı, hak ve hakikat ne ise içtihat ve fikri ne ise onu söylerlerdi ve kimsenin hatırını saymaz, hulefe –i azamın dahi bir hatasını görürse bile bila tereddüt onu söylemekte ihmal etmezlerdi.

İşte o zamanlar İslamiyet güneş gibi parladı Asya'yı baştan başa boyladı. Afrika'yı münteha-i garba kadar istila ettikten sonra Avrupa'ya kadar da geçti. Londra caddelerinde geceleri insan zulmet-i leyallden sokağa çıkamadıkları zaman Bulunsiye' caddelerinde muntazam belediye fenerleri tenvir olunuyordu, Paris sokaklarında çamurdan insanlar geçemedikleri zaman, Kurtuba'da muntazam parkiyat taşları ile şoseler tefriş olunmuş bulunurdu. Müslümanların en mütedeyyin vahiyperver olan zamanlarda uleması her yerde rehber ve pişdarlık vazifesiyle mükellef bulunurdu ve ümerası da her umurunu ulemaya istişare ederek mevki tatbiki vaz ederdi. Bilahire ne zaman ki ulema müdaheneye başladı. Hatta kitapların dibacesinde dahi ümera isimlerini takdise kadar nuzul-u ihtiyar ettiler ise o zamandan itibaren artık ulemanın da

haysiyeti kalmadı ulemanın mevkiî tedenni ettikçe hemen aktar-ı arzın her tarafında ilim dahi münkarız oldu. Yani ilim var fakat ehli kalmadı.

Bu gün tasavvur edecek olursak en alim zannettiklerimizi teraziye çekecek olursak kürre-i arzı baştan başa yoklayalım göz dolduracak bir alim yoktur. Cehalet bütün cihanı istila etti. ilim olamadığı gibi ilme rağbette kalmadı. Bu da gayet acı bir hakikattir. Bunu setr etmekte gizlemekte bir fayda olamaz belki gittikçe mazereti tamim eder, şu hâlde biz bunları itiraf ederek kendi kendimizi intibaha davet edersek daha münasip olur.

Bugün ulemamız umumiyetle gaflet içinde yuvarlanmakta imal-ı uhraviyedin de büsbütün vaz geçmiş yalnız bu gün toplayabildiğini kar zannetmektedir. Artık bu ketm olunabilecek bir halde değildir. Milletın kara gözlerinde katiyen vazifesini ifa etmedi ve hala hiçbir şey yapmak istemiyorlar hatta bütün cihan Müslümanlarına karşı İstanbul'da sarıklıların en büyük adamı ila-i kelimetullah için yirmi lira iane veriyor. Bugün umum-ı ulema her tarafa karınca gibi yayılarak milleti donanma ianesine teşvik etmek lazım iken ve kendileri de millete rehber olacakları yerde belki fiilen ön ayak olarak sokak sokak köy köy dolaşarak iane toplamaları lazım iken kimseden ses seda yok hilafe şerri' şehadet arkasından dolaşıyorlar. Hala evkaftan kendi şahısları için birkaç para koparmak çaresini düşünüyorlar, biçare millet varını yoğunu feda ederek vatanım dinim dediği bir zamanda hoca efendiler nefsi nefsi demekten kendilerini alamıyorlar, efsus sadhezar! efsus. Bugün millet! Efrad-ı millet vatan uğrunda feda-i can ederken ashab-ı amayim gaflet içinde yuvarlanıyor.

*Ey ulema-i kiram ey hoca efendiler bu milletin hayatı sizin elinizdedir, insaf ediniz Allah'tan korkmazsanız kendi hemcinslerinizden haya ediniz. Bu hal ulema-i İslam'a yakışmaz. Tövbe edelim nedamet edelim millete rehber olalım. Milletın hayatı ulema elindedir”.*¹⁹⁴

Abdürreşid İbrahim tarafından kaleme alınan bu makalede medreselerin bozulma nedeni olarak ulema sınıfı gösterilmiştir. Ulema sınıfı peygamber efendimizden bu yana hiç şüphesiz İslamiyet'in en büyük hizmetkarı olarak gösterilmiştir. Bu nedenle onların sözü söz, fetvası kati bir emir olarak kabul edilmiştir. Kimsenin hatırını gözetmeyen, halifenin dahi bir hatasını görse hemen yüzüne söyleyen Ulema sınıfı bu düsturda çalıştığı vakitlerde İslamiyet bir güneş gibi doğmuş Asya'dan Afrika'ya hatta Avrupa'ya kadar ışık saçmıştır. Londra sokaklarında çamurdan yürünemezken

¹⁹⁴ Abdürreşid, ‘‘ Hayat-ı İslâm Ulema Elindedir’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 21 , 6 Kanun-i Sani 1329-1331 (1914), s. 321-323.

İslamiyet'in hüküm sürdüğü Kurtuba sokakları ışıklarla süslenmiş, parke taşları ile döşenmişti. İşte tüm bunlar ulema sınıfının öncülüğünde onların rehberliğinde gerçekleşmiştir. Ama ne zamanki ulema sınıfına yalakalık başlamış, işte o doğan güneşte yavaş yavaş ufuk çizgisinde ilerleyerek kaybolmuştur. Hatta ulemaya yapılan yalakalıklar kitapların giriş cümlesinde yer almaya başlamasıyla ulema sınıfı gerilemeye başlamıştır. Yani ilim var fakat bunu öğretecek bir ulema sınıfı yok!. Bunu düşünmek gerekirse bütün yeryüzünü dolaşalım en alim zannettiğimiz alimler bile zamanın çok gerisinde kalmış verdikleri ilim yalnızca ismen var olmuştur. Cehalet tüm yurdu sarmıştır. Bunu gizlemenin bir manası kalmamıştır. Ulema sınıfı topluma rehber olup devletin bu kötü günlerinde halkın yardımını için kapı kapı dolaşması gerekirken tamamen kendi cebini düşünen bugün kazandığını yanına kar sayan bir kurum haline gelmiştir. Ülkenin terakkisi için eski günlerde olduğu gibi ulema sınıfı yeniden halka rehber olmalıdır diyerek ulema sınıfını göreve çağırmıştır.

“Hayat-ı İslam Ulemanın Eindedir” diyerek makam-ı meşihat dairesini donanma-i hümayuna yardım etmeye davet eden İslam Dünyası Dergisinin bu çağrısı karşılığını bulmuş ve makam-ı meşihat dairesi halkı donanmaya yardım etmesi konusunda bir tebliğ yayınlamıştır.

“Donanma Ağasına

MAKAM-I MEŞİHATİN TEBLİĞİ

Donanma Ağasının tezyid-i kuvvet ve itila-i şan ve şerefi için her taraftan ibzal edilmekte olan muavenet-ı nakdiye hususunda halka teşvikat-ı lazımede bulunmak için makam-ı meşihatten bi'lumum hakem ve memurin-i şer'iyeye sureti atide münderic ta'mimname gönderilmiştir.

“Satvet-i beriye ve sükût-ı bahriyesiyle mefahir-i sabika-ı şan ve şevketini tehdit ve i'la etmek isteyen millet muazzama-i Osmaniye saadet ve selamet vatanın bilhassa kuvvetli bir donanmaya ve abiste bulunduğunu mesaib-i ahire üzerine katiyen cezm ederek müste'aynen ..... teali istihlas mevcudiyet ve isticlab-ı kuvvet ve ..... azim eylemiştir. İşte bu cümleden olmak üzere bu kerre mübayaa olunarak Sultan-ı Osman ol tesmiye kılınan ..... bedeli bu maksad-ı ulviyenin netice peziz olması için teşkil etmiş olan dananma-ı Osmani Muavenet –i Milliye-i Cemiyeti tarafınan te'diye kılınacağına ve bu uğurda hiç bir sahib-i hamiyetin nakdine-i

hamiyeti ..... geri kalmayacağı müslim olmasına binaen ahali-i İslamiyeye teşvikat ve tergibat-ı mütamadiye ifasıyla cem'-i ianat esbabının istikmali hususunun hükkam-ı kirama tebliği cemiyet müşarünileyhenin ol babdaki tezkiresi üzerine tensib ve icabi icra kılındığının beyanına ibtidar ve mülhakat kuzatına gönderilmek üzere işbu tahriratın nesh-i kifayesi leffen tesir kılındı.

İslam Dünyası- makam-ı meşihatın şu karar ve tamimi şayan takdiridir. Bugün donanma-i hümayunun iade-i satvetine, ila-i şanına çalışmak bütün müslümanlar üzerine vaciptir, çünkü makam-ı hilafetin muhafaza ve bekası ancak kuvvet-i hasseten kuvvet-i bahriye ile mümkün olabileceği güneş kadar aşikar olarak görülmektedir.

Bütün alem-i İslam'ın maddeten ve manen merci-i yeganesi olan makam-ı hilafet-i İslamiyenin halas ve bekası mükemmel bir donanma ile tenin olunacağı tezahür ettikten sonra bu donanmayı vücuda getirmeye çalışmak elbette her müslim üzerine bir farzadır. Bila istisna herkes tarafından bu farza ifa olunduğu takdirde matlub olan kuvvetin meydana gelmeside o derece müşkil bir şey değildir.

Makam-ı meşihatın bu babdaki emrine telakki eden memurin ve hükkam-ı şer'îye vazifelerini pek ciddi ve aynı zamanda halkı rencide etmeyecek surette ifa etmelidir. Ve hasseten suistimaline zerre kadar şüpheyi dai harekete katıyen ve katibeten meydan vermemelidirler. Çünkü halkımıza bu hususta öteden beri hayli yılgınlık gelmiştir. Bunu her halde nazar-ı dikkate almalıdır. Yoksa gerek İstanbulda ve gerek dışarılarda ahalinin gayret ve fedakarlığı gayr-ı kabil inkardır. İşte bu gün (Osman-ı evvel) dretnot alıp parasını da te'diye eden hükümetimiz erbab-ı hamiyet ve ashab-ı servetin gayretleri sayesinde inşallah daha pek çok dretnotlar almaya muvafık olur ve bu suretle bütün alem-i İslamın yüzlerini güldürür.”¹⁹⁵

Makam-ı Meşihat Dairesinin donanmayı kuvvetlendirmek amacıyla halkı yardıma çağırması ve bu konunun önemini vurgulayan bir belge yayınlaması İslam Dünyası Dergisi tarafından sevinçle karşılanmıştır. Çünkü tüm dünya Osmanlıyı parçalamak için hazır beklerken Osmanlının sadece karada değil denizde de güçlü olması gerektiği düşünülmüştür. Bunu da halkın yardımı olmadan başaramayacağı anlaşılmıştır. Halk yardım konusunda tereddütte kalınca İslam Dünyası Dergisinin önceki sayılarında donanmaya yardım etmenin her ehli Müslümanım diyen kişiye farz olduğundan

¹⁹⁵ “Makam-ı Meşihâtin Tebliği”, *İslam Dünyası*, Sayı: 21, 6 Kanun-i Sani 1329-1331 (19 Ocak 1914), s. 335-336.

bahsedilmiş bu konuyla ilgili fetva vermesi ve halkı yardıma davet etmesi için Makam-ı Meşihat Dairesine çağrıda bulunulmuştur.

“İSLAH-I MEDARİS VE FÜNÛN-I CEDİDE:

Gazeteler, risaleler medreselerin ıslahı terakkisi hususunda hayli neşriyatta bulduktan sonra nihayet sükût ettiler, şu sıralarda hiç bahsetmez oldular ki bu sükût iki seneye atf olunabilir.

1. Söyle söyle fayda yok ne kadar söylersek eski tas eski hamam...
2. Yazıldı, söylendi ve tesiri de görülmedi.

Islahat-ı lazıme yapıldı. Medrese programına asra, zamana muvaffak kanun-ı lazıme ilave olundu bu suretle matlup husul bulduktan sonra neye bağırıp çağırılmalı denildi. Sükût edildi. Bunlardan başka sebep aramak zannedersem doğru olamaz.

Şimdi şu gösterdiğimiz sebepler tahlil olunacak olursa sükût için acaba bize izar olunabilir mi?

Birinci sebebin bir mazeret olup olmayacağını anlamak için bir defa düşünmeli: medreselerin ıslahı kabil midir? Şüphesiz kabildir. Pekâlâ insan böyle mümkün, böyle kabil olan bir meselenin lüzumunu hissederken vücut bulmasını da istedikten sonra şöyle böyle sebepleri bahane ederek istedikten vazgeçmeli midir? Yoksa huduset edecek her nevi müşkülata rağmen maksadının husulüne kadar çalışmalı mıdır? Elbette çalışmalıdır. Binaenaleyh medreselerin ıslahı tarifdârı olanlara ve bundan millet için necat bekleyenlere sükût için birinci sebep hiçbir vakit bahane ve mazeret olamaz.

İkinci sebebe gelince: zannederim bugün müderrislerce matlub olan ıslahatın vücut bulduğuna kani olup da bundan dolayı sükût eden kimse tasvir olunamaz. Eğer varsa o gibiler ıslahata taraftar olanlar zümresine dahil olamaz çünkü her sahip-i idrak teslim eder ki medreselerin şu şekl-i hazırına bakılınca ıslahatın elifi bile meydana gelmemiştir.

Vakıa medreseler de şimdiye kadar okutulması adet olmayan bazı dersler (fünun-ı cedide) unvanıyla medrese programına idhal olup tedris olunmakta ise de bu bir kere esas-ı itibar ile katiyen ıslahattan sayılamayacağı gibi tedris ve faide-i itibari ile de bir kıymeti haiz olamaz. Belki (tuzuna göre hıyara şeker) kabilinden eskiye nazaran şöyle böyle bir yenilikten ibarettir ki kendimizi aldatmaktan başka bir fayda temin edemez. Zira evvela: tedris gayet dikkatsiz ve ehemmiyetsizdir. İçinden bazı muallimler istisna edilecek olursa diğerlerinin tedrisi hemen azami evkattan başka bir şey değildir. Çünkü geçende tesadüf ettiğim fünun-ı cedideye müdavim bazı efendilerden tahkikat icra ettim. Biçareler yana yakıla istifade edemediklerinden ve hocalarının tedrisatına dikkat etmediklerinden bahsediyorlar ve misal olarak da bazı dersleri

gösterdiler. Mesela üç seneden beri hesaptan amel-ı erba'a (dört işlem) okuyorlarmış her sene amel-i erba'a, amel-i erba'a daha ilerisi yokmuş.

Keza tarihten de üç seneden beri zuhur-ı İslam, bir türlü ilerisine geçemiyorlarmış, artık bir medrese talebesine iki senede tarih-i İslam muhtasar surette tamamen öğretilmezse hem ayıp hem günah olur.

İşe bu arz eylediğim şekiller ile de medreselerde matlup olan teceddüd ve ıslahat hasıl oldu deyip de sükût edecek bir kimse tasvir edemem.

Alem-i İslam için bu müesseselerden yani medaris-i İslamiyeden fayda necat bekleyenler ve onun için medreselerde ıslahat isteyenler bu gibi şeyleri hiçbir zaman teceddütten ıslahattan ad edemeyecekleri gibi bu meseleyi böylece yüz üstü de bırakmamalıdır. Binaberin resmi gayr-i resmi medreselerin ıslahını düşünenler bu mesele ile zihin yoranlar bununla her vakit meşgul olmalıdırlar. Ta ki maksat hasıl olsun.

Bizim burada gerek matbuatın gerek ehl-i vukufun bu gibi meselelerde günahları af olunmayacaktır.

Gazetelerimizde matbuat da takip ve tenkit olunduğu gibi ehl-i vukufumuzda da tetkik ve tenkit fikirleri yoktur. Heyet-i milliye ve içtimaiyemize talik eden en mühim meseleler bile meydana atıldığı zaman pek az iltifat görür, bazen de hiç kulak asan olmaz. Ez cümle bundan üç dört sene evvel neşr eylediğimiz bir mecmuada İslamları mümkün mertebe fikren birleştirebilmek için Mekke-i Mükerrede de yahut Medine-i Münevvere de bir medrese-i İslamiye vücuda getirilmesi bir makale-i mahsusa ile teklif etmiş ve böyle bir müessesenin temin edeceği faydaları da uzun boylu anlatmaya çalışmıştık. İşte o vakit matbuattan hiçbirinin iştirak etmediği bu fikrin bugün Medine-i Münevvere'de (Dar'ul fünun-ı İslam) namıyla vücut bulduğunu görmekte müftehîrîz. İşte bizde meydana konulan en muazzam meseleler bir neticeye ermeden unutulur gider. Halbuki başka yerlerde böyle olmuyor. Milletın dinine, mektebine, medresesine, iktisadiyesine, hulasa hayatına talik eden bir mesele bir kere meydana atıldı mı bütün matbuat ve ehl-i vukuf tarafından tetkik ediliyor, muhakeme olunuyor, nihayet nafi bir surette halledilip bitiyor. Geçenlerde Rus mezahib-i ecnebiye idaresi müdürü Kazan mektebiyene mektep ve medreselere oralarda okunacak derslere şeriat-ı İslamiye'nin nazarına dair bazı sualler irad etmişti. Bu sualler (evvelce İslam Dünyası'nda derc olunmuştur) oradaki matbuat-ı İslamiye ile Müslümanlar arasında o kadar ehemmiyetle telakki eyledi ki gazeteler umumen günlerce bundan bahsettiği gibi etrafında ki ulema ve muallimin-i kiramda arizeler ve telgraflar ile müftü efendiye ve matbuata fikirlerini beyan ettiler. Bu suretle mesele matbuatta tamamiyle münakaşa ve muhakeme edildikten ve efkâr-ı umumiye layıkıyla bildikten sonra hükümetin ruhsat-ı

resmiyesiyle müftü hazretlerinin taht-ı riyasetinde içtima eden elli altmış kişilik bir ulema meclisi tarafından lazım gelen cevap remi surette makam-ı resmiyesine verildi ki bu cevapları layığıyla tetkik etmek bizim ulema hazretleri için de pek faydalıdır. Bugün bizce medrese meselesinin ehemmiyetini ve pek çok ehemmiyetli olan bu mübarek medreselerin şekil-i hazırı ile ikası gayri caiz olduğunu tasdik etmeyecek zannederim kimse bulunmaz. Böyle olduktan sonra matlup derecede ıslah olununcaya kadar beyan-ı mütalaa etmek daha doğrusu istesek iktiza eder".¹⁹⁶

II. Meşrutiyet dönemi eğitim alanında çok fazla değişikliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle çağın gereksinimlerini karşılayamayan eğitim kurumlarının ıslahı vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Konuyla ilgili o dönemde çıkan pek çok gazete ve risalede bu ıslah konusu konuşulmuş, tartışılmış, fikirler öne sürülmüş olmasına rağmen makalenin yayınlanma tarihine mukabil 2 yıl kadarki süre zarfında bu konuyla ilgili artık konuşulmaz olmuştur. Bunun sebebi olarakda; medreselerde gereken ıslahat hareketleri yapıldı, programlar değiştirildi daha da yapılacak bir şey kalmadı diye düşünmek gösterilebilir. Lakin yazar medreselerin ıslahını isteyen bir kişinin yapılan değişiklikleri yeterli görmesini kabul etmemektedir. Çünkü değişen sadece programdır. Getirilen yeni programla eskiden okutulmayan fünün dersleri okutulmaya başlatılmıştır ama okutan hoca eski hoca olduğu için matematikte dört işlemden sonrası yoktur diyerek aslında bu programların kâğıt üstünde kaldığını uygulama alanında değişen bir şey olmadığını savunmuştur.

2.3. İslam Dünyası Dergisine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanında Yapılan Düzenlemeler ve Bunların Yansıması

İslam kültüründe genellikle eğitimin karşılığı olarak terbiye, öğretimin karşılığı olarak da talim kavramları kullanılmaktadır.¹⁹⁷ Osmanlı Devleti de altı yüz yılı aşkın varlığı boyunca İslam medeniyetinden devraldığı bu kültürel mirası devam ettirmiştir. Bu anlayış doğrultusunda da okulun temel görevi hem devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu görevli ihtiyacını karşılamak hem de devletine bağlı inançlı, ahlaklı bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Sıbyan Mektepleri, Medrese ve Enderun gibi açılan bu eğitim kurumları da bu anlayışa uygun bir eğitim vermişlerdir.

¹⁹⁶ Hadimüddin, "İslah-ı Medaris ve Fünûn-ı Cedide", **İslam Dünyası**, Sayı : 22 , 21 Kanun-i Sani 1329-1331 (4 Şubat 1914), s. 357-359

¹⁹⁷ Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", **TDVİA**, Cilt: 39, İstanbul 2010, s. 545.

“İSLAMIN TERAKKİSİ YALNIZ (USUL-I TERBİYE)NİN TANZİMİ İLE OLACAKTIR!

Din-i İslam ile mütedeyyin milletlerde, birkaç asırdan beri umumi bir inhitat baş gösterdi, hele son beş on sene zarfında bu inhitat, bir sürat-i müthişe iktisab etti:

Belki on Fransa'ya muadil Fas kıta-ı azimesi bütün-tacıyla tahtıyla, on milyon nüfusuyla, Fransa'ya ..... inkıyâd olmakla mecbur oldu. İran iki parçaya ayrıldı. Trablus'u İtalya'nın elinden kurtarmanın imkânı olmadı. Rumeli baştan başa kanla sulandı. Müttefiklerin kanlı çizmeleri altında kaldı. Bütün şu vekâyi arasında galip ve mağlupların dinleri nazar-ı itibara alınırca görülüyor ki ale'el umum (hristiyanlık) galip ve din-i İslam ile mütededdin kavimler ve milletler, hemen her yer de mağlup olmuşlardır. İstiklalini yahut hali hazırını muhafaza eden İslam memleketlerinde ise, istikbal için bize hayırlı ümitler verilecek alamat henüz yok; yani o hükümetler yahut kavimler de uçurumun kenarında bekliyorlar gibi bir şey.

Bu sukut-ı müteselsilin sebebini anlamak için sükût eden kavimlerin terbiyelerini tetkik etmek kafidir. Göreceğimiz şey gayet basittir: Memalik-i İslamiye'nin hiçbir noktasında (usul-u terbiye) bir gaye-i muayyene tevcih edilememiştir yahut daha umumi bir tabir ile oralarda terbiye-i tanzim olunamamıştır. Esrar-ı engiz ulumun mahal-i iktisabı olduğu iddia edilen Mağrib medreseleri hatıra gelmez ki ilm-i cafer, ilm-i kehanet, ilm-i nücum gibi şeylerle iştilgal edebilsin bilakis iki kere iki dört eder kadar basit ve amel-i mesâ'ili olsun öğretemediklerinden dolaydır ki baştan başa harabezâra dönmüş! Bir vakitler aktar-ı İslâmiye'ye müctehidler, allameler yetiştiren Buhara medreselerinde bugün sakal bıyık kavgasından başka hiçbir şey göremezseniz. El'an dahi pek mebzul olan İran müctehidleri ise nargileyi haram kılmak ve bilahare bir hile-i şer'iyesini bulup o harami ref' etmekle meşgul bulunuyorlar. Hali hazırda İslam'ın en büyük ilim kürsülerinden birisi olan Medresetü'l- Ezher'in ıslahı meselesi Mısır'da adeta vahim bir mesele-i siyasiye şeklini aldığı daha unutulacak zaman geçmedi. Velhasıl her yerde, her diyarda nur-u hakikate karşı umumi bir göz yumma, daha esahı, hakikatin ziyasından dide-i hufaş misilli müteessir olma ber devamdır.

Buna mukabil her tarafta kudret ve galibiyet kazanan Hristiyanlar da ise muntazam ve mükemmel medreseler, mektepler, daru'l- fünunlar meydana getirilmiştir.

Yirminci asrın bir hakikat-i riyaziye haline gelmiş düsturlarından birisi şudur: bir milletin derece-i kuvvet ve medeniyeti, malik olduğu mekteplerin adetiyle mebsûten mütenasiptir. Burada (mektep) kelimesinden maksat dört duvar arasında bir hoca ve birkaç talebe demek değildir. Eski zamanlarda böyle yerlere bu nam verilebilirdi fakat zamanımızda her kısım sanat ve meslekte olduğu gibi mektepçilik dahi gayet dakik ve mazbut bir sanat haline gelmiş

olduğundan tedrisat vuku bulan her yer ilm-i terbiye, usul-u tedris gibi mekteplerle rabita-i layemfeki olan bir takım ulum ve usulün saha-i tatbiki olmak elzemdir.

İslam'ı inhitat beliyyesinden kurtarmak için medeniyet dünyasının istifade ettiği (mektep) usulünü memalik-i İslamiye' nin her köşesinde ta'mim etmek vaciptir. Akvam-ı İslamiye' nin en şedid ihtiyacı, hakiki muslihler demek olan muktedir muallimlerdir. Bu gün bomboş duran Ulum ve fünun-ü hakikiyeye karşı tozlu ve müzlim bir vaziyet alan medreseler, baştan başa ıslah ve tanzim edilmeli ve dünyada ahirada da faydalı olacak bir hale irca olunmalıdır.

Vaktiyle bu kadar muhakkakin ve müdekkikin yetiştiren medreselerin bu günkü hali garebet iştimaleri insana cidden hüznün veriyor.

İşte her şeyden evvel bu müessesatın ıslahı ve köylerimizde de çocuklara bir ruh-ı dini ve milli verebilecek mektepler ihdası elzemdir.¹⁹⁸

Yazar makalesine giriş yaparken öncelikle İslam medeniyetinin hâkim olduğu topraklardaki ahvalden bahsetmiştir. Son birkaç asırda İslam topraklarında bir gerilemenin söz konusu olduğundan, hele ki son yıllarda bu düşüşün çok süratli bir şekilde gerçekleştiğinden bahsetmiştir. “Fas toprakları Fransız sömürgesi altına girmiş, Trablusgarp İtalyan, Balkan toprakları kan gölü halinde...” Bu hale mütakip baktığımızda İslam Medeniyeti mağlup Hristiyan Medeniyeti galip gelmiş olduğunu görüyoruz demiştir ve bu gerilemenin sebebi olarak da İslam medeniyetinin eğitime önem vermemesini göstermiştir. İslam memleketlerinde bir sisteme bağlı olarak eğitim verilmemiş usul-ı tedris hâkim olmamıştır. En çok övündükleri bir zamanlar bilime yön veren Mağrip Medreseleri bugün iki kere iki dört ederi dahi öğretmez hale gelmiş harabeye dönmüştür. Bir dönem önemli İslam alimleri yetiştiren Buhara Medreselerinde konuşulan en önemli konu ise sakal bıyık kavgası olmuştur. Bizde bu cehalet devam edip sudan sabundan meseleleri tartışırken Hristiyan dünyası tam manasıyla bilimin ışığı ile aydınlanmış memleketlerinin her köşesinde okullar, üniversiteler açarak o karanlıktan çıkıp bugün dünyaya yön verir hale gelmiştir. Yirminci yüzyılda artık milletlerin seviyeleri sahip oldukları okullarla ölçülmektedir. Ama okul derken sadece dört duvarı kapalı başta bir öğretmen ve öğrencinin yer aldığı kurumlar akla

¹⁹⁸ M. Nuri, ‘İslam'ın Terakkisi Yalnız (Usul-ı Terbiye)nin Tanzimi İle Olacaktır . ’, **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir 1329-1331 (15 Mart 1913), s. 10- 12.

gelmemelidir. Okul artık eğitimin verildiği her yerdir. İşte bu karanlıktan çıkmak için ihtiyacımız olan tek şey eğitimidir. Ama öyle eski usulle değil dönemin bilim ve teknolojilerine uygun olarak eğitim verilmeli, bu donanıma sahip öğretmenler yetiştirilmeli, Darü'l fünun ve medreseler bir an önce dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ıslah edilmelidir. Bir zamanlar İslam meşalesini yakan ilime yön veren kişileri yetiştiren medreselerin bu hali insanlara üzüntü vermektedir. İşte bu yüzdende memleketin her köşesinde çocuklarımıza dini ve milli duygularını yüceltecek eğitimler vererek bu durumdan kurtulabiliriz diyerek makalesini sonlandırmıştır.

2.3.1. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu:

II. Meşrutiyet döneminde eğitimle ilgili çok önemli adımlar atılmış, var olan sorunların temeline inilerek bunların uygulanan eğitim problemlerinden kaynaklandığı görülmüştür. Her düzeyde okullaşmaya gidilmiş, öğretmen ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu çağdaşlaşmanın ilk ayağını ise ilköğretim okulları yani Osmanlı Devleti'nde ki adıyla Sıbyan Mekteplerinin ıslahı konusu oluşturmuştur. Osmanlıda okul çağına gelmiş olan çocuklar ilk olarak Sıbyan Mekteplerine gönderilmiştir. Buralarda verilen eğitim daha çok Kur'an, din bilgisi ve okuma yazma üzerine olmuş, kullanılan eğitim metodu da ezber sistemi üzerine kurulmuştur. Bu mektepler başlarda Osmanlının ihtiyacını karşılamış olsa da zamanla dönemin ihtiyaçlarına cevap veremeye başlamıştır. Özellikle Tanzimatla birlikte toplumda yaşanan dönüşümden Sıbyan Mektepleri de nasibini almış ve birtakım değişikliklere uğramıştır. Öncelikle bu okullar usul-ı cedit eğitiminin verildiği ibtidailere dönüştürülmüştür. Kur'an, din bilgisi ve okuma yazma eğitiminin yanında tarih, coğrafya, matematik gibi temel eğitimler verilmiş ve dört yıllık bir öğrenim süresi öngörülmüştür. 1913 yılına gelindiğinde ise *Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu* çıkarılarak ilköğretim de yeni düzenlemelere gidilmiştir.¹⁹⁹ Bu kanunnameye göre ilköğretimin süresi altı yıla çıkarılmış, eğitim programlarında ilk kez eliş, resim, müzik, beden eğitimi ve sağlık bilgisi gibi dersler konulmuştur. Bu kanunname ile uygulanan eğitim programları millileştirilmiş, tarih, coğrafya ve lisan-i Osmani gibi derslerde çocuklara vatan ve millet aşkı verilme istenmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Lütfi Budak, Çiğdem Budak, “ Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936)”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3, 2014, s. 382.

²⁰⁰ Lütfi Budak, Çiğdem Budak, *a.g.m.* s. 382.

“TEDRİSAT-I İBTİDAİYE KANUNU LAHİYASI MÜNASEBETİYLE

“İslam Dünyası” vasıtasıyla nam-ı aciziye gönderilen kırmızı kaplı, cazip bir kitabı elime aldığım zaman, üzerindeki “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu lahiyasına dair mütaalat ünvanı daha biraz yukarısında ince yazı ile aşkını, fikrini, kıymetini, bir sözle ruhunu pek ala tanımak şerefi ile mübahi olduğum sahip-i mütaalaanın ismini, tedrisat –ı ibtidaiye müfettişlerinden ..... Bey’in ismini, okur okumaz, sırf ilim, tecrübe, tetkik mahsulu bir hazine-i irfana malik olduğumu anladım, münşerih oldum. Okudum nihayetine kadar bir hücumda okudum bitirdim. Okudukça münbesit oldum.

Merci; aidince şöyle seve seve bila müşkülât okutup fevaid-i maneviyesinin tamimini kazanmak için fuzuli paralar sarf edilerek tab ettirilen ve altmış kadar büyük sahifeyi ihtiva eden bu lahiyada ne kıymetdar fikirler ne derin teşrihler ne derece musib-i tedbirler var. Bu mutalaatın hakikaten büyük müstesna bir kıymeti var, çünkü her maddesi medid ve müfid bir tecrübenin mahsulu çünkü muhite, memlekete yabancı, ecnebi bir gözün mahsul-ı temaşası meltem için asla tirtremeyen bir kalbin zade-i tefekküranı değil, milletin mesaibi meyanında doğmuş ve bu alâm ve felaket mitvaliyesinden her gün acı bir ders ibret alarak tenemmü ve tekemmül etmiş bir dimağın yine sine-i mecruh milletten istihraç ve istinbat eylediği dai ve devasıdır.

Mamañih lahiya-i mezkure ihtimal henüz makam-ı aidince derdest-i tetkik bulunduğu cihetle biz şimdilik heyet-i umumiyesinden bu kadar bahs ile iktifa edip “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu” kesb-i katiyyet ettikten sonra işbu lahiyanın mübahis-i mühimmesini – sahibinin muvaffakatiyle ve menaf-i tamim maksadıyla aynen neşreylemek niyetindeyiz.

Şu sırada her şube-i idare ile beraber maarif nezaretine de birkaç ecnebi mütehassısı davet edildiğinden bahs olunup duruyor, biz o kanaatindeyiz ki Avrupa’dan hatta Amerika’dan mütehassıs celp edilsin fakat memleketimizde yetişen böyle ashab-ı tecrübenin eşkâr ve ara-yı saibesi de ihmal edilmesin. Zira bize Avrupalı mutahassıs umur-ı maarifin umumi bir programını, hutût-ı esasiyesini çizebilir lakin bizim köylümüzün ruhuna asla nüfuz edemez. Memleketimizin hususiyet-i ahvalini hiç teşhis eyleyemez bizde ekseriyeti teşkil eden köylünün köy maarifinin şimdiye kadar nasıl olduğunu ve bundan böyle nasıl olabileceğini anlamak için mevzu –ı bahsimiz olan müfettişin lahiyasını bir defa güzelce okumak kafidir. Zanneder ve muharrer fezailini samim-i kalbimizle tebrik eyleriz.²⁰¹

²⁰¹ A.S, “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Lahiyası Münasebetiyle”, **İslam Dünyası**, Cilt-I, Sayı : 10, 13 Şaban 1329-1331 (18 Temmuz 1913), s. 159-160.

İslam Dünyası Dergisinde dönemin siyasi olaylarından ziyade halkın ilerlemesi ve İslam aleminin terakkisi amacıyla yapılan düzenlemelere daha çok yer verilmiştir. Bu dönemde eğitim alanında yaşanan önemli gelişmelerden biri de Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'dur. Kendisi de öğretmen olan yazar, bu kanunu görünce duymuş olduğu mutluluğu bu makaleyi kaleme alarak herkesle paylaşmak istemiştir. Ama makalenin sonunda eğitim camiasında güzel hadiselerin yanı sıra aldığı bir duyumu da paylaşmıştır. Bu duyuma göre Maarif Nezaretine birkaç yabancı uzman geleceğini ve bu uzmanların Osmanlı Devleti için bir eğitim programı hazırlayacağı ile ilgilidir. Yazar bu duyuma binaen yabancı uzmanların gelmesinde hiçbir sakınca görmediğini ama onların hazırlayacağı programın yalnızca ana hatları ile belirlenebileceğini, çünkü “onlar bizim halkımızı, köylümüzü tanıyamazlar o yüzden de hazırlanan programın bize uygun olamaz” demiştir. Aslında bakıldığında yazar çok doğru bir noktaya değinmektedir. Çünkü milli değerlerden yoksun bir program halka sirayet edemez, milli kültürden uzak hazırlanan eğitim programının gelecek kuşaklara hiçbir faydası olamaz.

2.3.2. Darülfünun Reformu:

Osmanlı'da yeni bir yüksek öğretim kurma fikri XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başlamıştır. Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da Avrupa'yı örnek alan Osmanlı Devleti'nde klasik eğitim veren medreseler bu ihtiyacı karşılamamaya başlamış ve bu nedenle de yeni bir öğretim kurumu inşa etmek amacıyla Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile çalışmalara başlanmıştır. Medreselerden farklı olarak her türlü eğitimin verileceği bir kurum şeklinde tasarlanan Darü'l fünun “*fenler evi*” manasına gelmektedir.²⁰² II. Meşrutiyet döneminde yapılan eğitim reformlarından önemli bir kısmı da yüksek öğretim kurumları ile alakalıdır. Çağdaş bir eğitim kurumu oluşturmak isteyen İttihat ve Terakki hükümeti Darü'l fünun'da birtakım düzenlemelere gitmiştir. Yeni kürsüler açılmış, öğretim kadrosunu gençlerden oluşturulmuş, yurt dışından yabancı öğretim elemanları getirilmiş, Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş, fakültelerde dergiler çıkarılmış

²⁰² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “*Darü'l-fünun*”, TDVİA, Cilt: 8, İstanbul 1993, s.521-525.

ve ders kitapları yayınlanmıştır.²⁰³ Özellikle 1912 yılında Emrullah Efendi'nin bakanlığı döneminde Darülfünun yapısında önemli değişiklikler yapılmış bu düzenleme ile üniversite 5 kısma ayrılarak yönetilmiştir. Buna göre Darülfünun bölümleri;

1. Ulum-1 Şeriye
2. Ulum-1 Hukukiye
3. Ulum-1 Tıbbiye
4. Fünun
5. Ulum-1 Edebiye

Şeklinde ayrılmış ve ancak her bölüm kendi içinde de birtakım bölümlere ayrılarak eğitim vermiştir. (Örneğin Tarih ve Coğrafya, Ulum-1 Edebiye bölümü Felsefe, Ulum-1 İhtimaiye, Edebiyat ve Yabancı diller gibi)²⁰⁴ Yayınlanan nizamname ile her şubenin başına Muallimler Meclisince seçilen bir başkan tayin edilmiş ve bu şubeler fakülte olarak adlandırılmıştır.²⁰⁵ Balkan Savaşları sonrası Anadolu topraklarında başlayan hareketlilik Darülfünunda da kendini göstermiştir. Alınan yenilgi üzerine başlayan göç dalgaları Osmanlı Devleti'nin nüfus yoğunluğunu arttırmıştır. Muhacirlerin her türlü ihtiyacını karşılayan Osmanlı Devleti eğitim ihtiyaçlarını da karşılamak amacıyla bu öğrencileri Darülfünun'a yönlendirmiştir. Buda Darülfünun için yoğun bir öğrenci kapasitesi manasına gelmekteydi aynı zamanda değişen ideoloji sonrasında eğitim programları da hareketlenmiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin yerini alan Türkçülük düşüncesi üniversite içinde yankılar uyandırmıştır. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi üniversite içinde Darülfünunun ıslahı konusunda çalışmalarda bulunan kişilerden bir tanesi de İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur.²⁰⁶

İslam Dünyası Dergisi'nde S.A. serlevhası ile yayınlanan bu makalede İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünunda vermiş olduğu konferansa dair bilgiler ve bu konferanstan duyulan memnuniyet bildirilmiştir.

²⁰³ Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", **Osmanlı Bilim Araştırmaları** 10/1 ,Aralık 2008, s. 4

²⁰⁴ Tekeli, İlkin, a.g.e. s.95.

²⁰⁵ Şahin, Tokdemir, a.g.m. s. 864.

²⁰⁶ İsmail Hakkı Baltacıoğlu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Faruk Bayraktar, "İsmayil Hakkı Baltacıoğlu" **TDVİA**, Cilt:5, İstanbul 1992, s. 36-38, Mehmet Güngör, "Çağın Önünde Koşan Bir Aydın : İsmayil Hakkı Baltacıoğlu", **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Haziran 2008, ss. 54-64

“USÛL-I TEDRİS VE TERBİYE DERSLERİ

Vatan-ı muazzezimizin son zamanlarda geçirmekte olduğu müthiş felaketlerden ne derece dilhun ve meyus isek, velev en küçük mukayesede olsun, ötede beride beliren bazı asar-ı intibah ve teyakkuzda o mertebe ümitvar ve müteselli oluyoruz.

İşte maarif nezaretinin emriyle Darülfünun salonunda umum-ı mekatip-i iptidaiye ve rüştiye muallimlerine darülmualimin mütehasıs muallimleri canibinden verilmekte olan konferanslar bu cümledendir. Küçük fakat ameli basit fakat feyiznak bir teşebbüs mebrurdur.

Hatiplerden İsmail Hakkı Bey medeniyetçe eski mücerreb lakin bizce henüz meçhul bir terbiye, bir terbiye-i tabiiye-i beşeriyenin hutut-ı esasiyesini çizerekten açık, mükerrer, baliğ ve şedit hitabeler ile tarike, telkine – kendi tabirleri veçhile- terbiyede bir inkılap vücuda getirmeye çalışıyor, bütün kuvvetiyle bu uğurda uğraşiyor. İhsan Bey, o kerim-i zat ders numuneleriyle usul-ı tedrisin son tatbikat-ı ameliyesini bütün incelikleriyle vaz-ı inzar istifade eyliyor. Selim Sarı Bey, Ulvi Bey ve bunların refika-i mesaileri hep mucip istifade bahisler mevzular takrir ve beyan buyuruyorlar.

Biz, acizane, bunun böyle olmasını yine İslam Dünyası sütunlarında kemal-i süzişle temenni etmiş hatta makam-ı resmi aitine de müracaattan geri durmamıştık. Lehülhamd ve.....? bu gün emellerimizden birine – kısmen- nailiyle bahtıyarız.

Şu hulasa mı biraz tafsil ve izah etmeliyim ihtimal uzaklarda bulunan muhterem karilerimizin bazıları okumak, anlamak isterler.

İsmail Hakkı Bey bizce meçhul yahut metruk bir terbiyenin mekteplere idhaline çalışıyor, demiştim. Evet İsmail Bey ne diyor; bunu bir cümle ile beyan edebiliriz buyuruyorlar ki: mekteplerimizde şimdiye kadar icra-i hükm eden istibdat artık def' olsun yerine her bir terbiye girsin. Bunun netice-i tabiyesi olarak da çocuklarımızdan istibdatın tevlit eylediği: havf, atalet, belahat gibi emraz-i ahlakiye ve bedeniye kalksın yerine hürriyet-i idarenin bahşeylediği cesaret hareket selamet gibi fezail-i insaniye ve medeniye kaim olsun çocuklarımıza çok şeyler öğretmeye uğraşmayalım onları fikren bedenlen hayatla pençeleşebilecek surette yetiştirmeye gayret edelim. Filhakika şu zamanda terbiyeden maksat ancak bu olabilir.

Bu da her ne kadar bizim muhitimizde ca-yı tatbik bulamamış ise de – arz ettiğimiz gibi- yine bir fikir değildir. Ehl-i garp evladını asırlardan beri hep bu yolda terbiye etmekte ve onun için her zaman ve mekânda bize tehakküm ve tegallüp eylemektedirler.

“Tecrübeler” nam-ı eser meşhurun müellif hâkimi Micheal Monte'nin bundan 25 sene mukaddem terbiyeye dair yazdığı bir eserinin la yemût fikirlerinden birkaç tanesi nakledelim. Bakınız. O da tıpkı bu günkü İsmail Hakkı gibi söylüyor.

1. Ben terbiye hususunda, o latif ruhun üzerine her türlü şiddet ve tazyiki men-i vird ederim. Çünkü haber ve tazyikin her nev'in de esaret vardır. Ben öyle iddia ediyorum ki akıl ile tedbir ve maharet ile elde edilmeyen bir şey mümkün değil şiddetle ele geçmez. Şiddet insanları yadını ahlaksız eder veyahut garazkar kindar ve muannid eyler.

2. Çocukların oyunları oyun değildir. Onu şöyle düşünmeli: çocuk oynuyor demek iş pek ciddi ve tabii yolunda gidiyor, demektir.

3. Mekteplerimizin ekserinde ki fevkalade inzibat benim hiç hoşuma gitmiyor. Gençliğin bundan ala hapishanesi olmaz. Bu çocukları vaktinden evvel soldurmaya kafidir.

4. Biz şakirdane hareket-i serbestane bahşederek kendi kendilerini idareye alıştıracığımız yerde bilakis adem-i serbesti ile esir korkak yapıyoruz.

5. Ben isterim ki muallim gelip hep kendi söylemesin sırasında talebeyi de dinlesin. Hâkim Sokrat ile ..... ilk önce talebesine söyletir sonra kendileri söylerdi.

6. Her kim ki diğer birini takiben gider o hiçbir şey takip etmiyor demektir. O hiçbir şeyde bulamaz çünkü hiçbir şey aramıyor...

7. 15 – 16 yaşlarındaki çocukları mektepten avdet ettikleri zaman şöyle bir gözden geçirmek ne kadar elimdir! Bunlar hiçbir işe yarayacak değildir. Yüzlerinden sarahaten okunan meal eski Latin ve Grek lisanlarının verdiği kibir ve gurur ile münteziç hamakat ve bela'attan ibarettir. Şüphesiz bunlar evvelce böyle aptal değillerdi. Demek oluyor ki bu faydasız şeyler çocuğun melekât-ı akliyesi tenmiye edecek yerde bilakis perişan etmiş. Şu hâlde ders cetvellerini hayatta en müfid olan derslerle tahdid etmek en doğru bir hareket teşkil etmez mi?

8. Çocuğun yalnız ruhunu tehzip etmek, suvarmak kâfi değildir. Azaletin kuvvetlenmesinde çalışmak vaciptir. Çünkü ruh ile cisim arasında muvazene olmaz ne kuvveti mütekaddi bir ruh ile zayıf, cılız bir beden nasıl şirket-i hayatta devam edebilirler? Hatta çocukları her türlü mihnet ve meşakkate habis azap ve işkencelere tahammül ve mukavemet edebilecek surette hazırlamalı zira zamanımızda bu gibi ahval-i elimeye kötülerle beraber iyi insanlarda düçar edebiliyorlar! El an öyle değil mi? ”²⁰⁷

II. Meşrutiyet döneminin önemli eğitim adamlarından biri olan İsmail Hakkı Bey tarafından Darülfünun salonunda verilen bu konferanstan duyulan memnuniyeti dile

²⁰⁷ S.A. ‘‘ Usûl-i Tedris ve Terbiye Dersleri’’, İslam Dünyası, Sayı : 12, 11 Ramazan 1329-1331 (17 Ağustos 1913), s.185-187.

getirerek sözlerine başlayan yazar, daha sonra bu konferansta anlatılanları gazete sütunlarına taşıyarak konferansa katılamayan insanları da bilgilendirmek istemiştir. İsmail Hakkı Bey bu konferansta medeniyetçe ileri gitmiş uluslar tarafından denenmiş ve tecrübe edilmiş ama bizde henüz denenmemiş olan yeni eğitim programı ile ilgili bilgi vermiştir. Yapılması gerekenleri açık, anlaşılır zaman zaman şiddetli bir şekilde anlatmıştır. Şimdiye kadar okullarda uygulanan istibdadi eğitimin yerine terbiyeyi esas alan bu yeni eğitim pogramıyla çocuklarımızı ahlaksızlıktan düşüncesizlikten, korku ve gerikalmışlıktan kurtarıp onları hürriyet ortamının gerektirdiği gibi cesaretli, faziletli, medeni bir şekilde eğiterek, onları okullardan mezun olduktan sonra hayattaki her türlü zorluğa karşı koyabilecek güçlü bir birey olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Batı medeniyetinin yıllardır bu şekilde eğitim verdiklerini ve bu nedenle hep bizi yendiklerini söylemiştir. Yazar aynı zamanda İsmail Hakkı Bey'in düşüncelerinin, "Micheal Montaigne"nin düşünceleri ile çok benzediğini ileri sürerek karşılaştırma yapmıştır ve Montaigne'nin *Tecrübeler* adlı eserinden birkaç not vererek İsmail Hakkı Bey'in düşüncelerini temellendirmiştir. Buna göre;

- Akıl ve yetenekle elde edilmeyen bir şey şiddetle elde edilemez, şiddet insanları onursuz, ahlaksız, kindar ve inatçı yapar.
- Çocuk oyunları ciddiye alınmalıdır. Çünkü bu sadece bir oyun değil onların dünyasıdır. Çocuklar bu oyunlar sayesinde dünyayı tanımlamakta onu keşfetmektedirler.
- Okullardaki yüksek düzeyde disiplin, öğrencileri sıkmakta ve okulu onlar için bir hapisane konumuna getirmektedir. Buda genç yaşta açan çiçekleri soldurmaktadır.
- Öğrencilere verilen eğitim, onları konuşmaya, düşüncelerini savunmaya ve hareketlenmeye teşvik etmelidir. Aksi takdirde verilen eğitim ile öğrenciler bir esir bir köle gibi yetişirler.
- Öğretmen rehber olmalıdır. Hep onun anlattığı öğrencinin dinlediği bir sistemde öğrenci başarılı olamaz aksine hep dışarı bağımlı hale gelir, özgüvenini kazanamaz. Bu nedenle öğretmen yeri geldiğinde öğrenciyi dinlemeli, ona söz hakkı vermelidir.
- Ders programları öğrenciyi hayata hazırlayacak şekilde hazırlanmalı, okul hayatın kendisi olmalıdır.

“DARÜLFÜNUN'DA USUL-I TEDRİS VE TERBİYE KONFERANSLARI

On dokuzuncu asrın en müstesnâ bir hakîmi olan meşhur L. N. Tolstoy işbu âlem-i küllin yani – Micheal Montaigne – talim ve terbiye mesailinde ki bu misillü âsâr ve efkâr-ı dâhîyânelerinden mülhem olarak bundan tamam yarım asır mukaddem Rusya'da ve (Yasnaya Polan)²⁰⁸ denilen kendi karyesinde serbest ta'lim ve terbiyeye bir numûne-i kâmile olmak üzere bir mektep açmış idi. Ekserisi fakir olan köylü çocukları için açtığı bu mektepte koca filozof bizzat hocalık etti. Terbiye âleminde husûle getirdiği harika inkılap ve tebeddülü muasırlarına ve ahlakına da göstermek niyetiyle resâil-i mevkutelerle neşrettiği makalâtta başka usûl-ı tedris ve terbiyeye dair bir hayli cild âsâr mahalde dahi tedvîn eyledi. Bunun üzerine cihân-ı medeniyetin birçok taraflarından mütehasıslar, müdekkikler Tolstoy'un köyüne kadar gelip icrâ-yı tettebbu' ve tedkik eylediler.

Tolstoy'un usûl-i tedris ve terbiye hakkındaki mesleğini tamamen şerh ve beyân etmeye ne makalemizin hacmi ne de tettebbu' ve bidaamızın derecesi kâfi değildir.

Ancak şu kadarını olsun söylemeyelim ki: Tolstoy mektebinde gerek tedris ve gerek tertib-i inzibat nokta-i nazarından serbestinin en son derecesine varmış hatta bizim tasavvur bile edemeyeceğimiz kadar ileri gitmiştir. Bunu îzâh edebilmek için şöyle diyelim.

Tolstoy mektebinde kendi dilediğini yapmaz, talebesinin istediğini yapardı! Talebe, okuyalım derse okuyor; kâfidir, bırakalım derse bırakır; oynayalım derlerse oynatır, keman çalar onları eğlendirirdi.

Demek ki Tolstoy'un mektebinde bizim bildiğimiz veçhile günde şu kadar saat ders, bu kadar zaman teneffüs mecburîdir gibi kuyûdât yoktur. Tolstoy talebesini bizde olduğu gibi ne papağan ne de çok bilgiç yapmaz, ancak insan etmeye çalışır ve yapar idi.

Şimdi Dârülfünûn'da erbâb-ı ihtisas taraflarından verilmekte olan konferanslarda hep bu serbesti esası üzerine veriliyor. Tabii bu derece değil ve olamaz, buna resmîyet manidir. Biz eski kayıtları öyle bi muhabba kırıp atamıyoruz.

Mesela bu kocaman Osmanlı İmparatorluğu'nun yegâne mekteb-i ibtidâi numûnesi olan “numûne-i tatbikat mektebine” gitseniz tedrisatta ki fevkalade serbestiye rağmen intizam ve inzibâta, hatta bir inzibat-ı askeriyeye fart-ı ibtiladır hal nazarınıza çarpacaktır.

²⁰⁸ L.N.Tolstoy'un doğduğu yer.

Faraza talebe dershaneye girerken, çıkarken, otururken kalkarken hatta söylerken arş bir iki kumandalarıyla karışık nizami askeri ve taklit olduğu için ca'li tavırlar sizi sıkar. Hele o adım başına yapılan soğuk temennalar her dakika size eski duyguları ihtar eder.

Konferanslara müdavim ve muallim refiklerimden bazıları İsmail Hakkı Bey'in hemen aynı mevzu' üzerine verdikleri müteaddid konferanslarla ne demek istediğini artık anlamış olduklarını, fakat her dersin usûl-i tedrisi hakkındaki o mütenevvi' kavâidi henüz kâmilen ihata edemediklerini itiraf ediyorlar.

Bundan tabii bir şey olamaz. O eski bir fikirdir. O kadar bir defada olmasa birkaç defada anlaşılır. Fakat ikinci tatbiktir, amildir. Bunun için yalnız konferans vermek kâfi değil, vesâit-i maddiyesini de bir taraftan hazırlamalı. Mesela her fennin talebe ve muallimine mahsus kitapları da yapılmalıdır.

Bugün mekatib-i ibtidâiyemiz de tedrisata elverir kitabımız yoktur, desem mübâlağa etmiş olmam. Tolstoy gibi asrın ferîdi bir hakîm zû fûnûn elifba yazsın, kıraat, hikâye kitapları yazsın ve bunu mühim hizmet-i milliye, vataniye diye telakki etsin de bizim erbab-ı ihtisasımız neden bu hususa rağbet etmesin? Bu mesele pedagoglarımızın cidden enzar-ı ibtisarını celbe layık bir mesele-i muaddala müsta'celedir zannındayız".²⁰⁹

Yazar, Darülfünunda verilen konferanslardan izlenimlerini yansıtmaya devam ettiği bu makalesinde de 19. Yüzyılın en büyük düşünürlerinden olan Tolstoy'un doğduğu köyde eğitim ve öğretim alanında yaptığı en büyük atılımlardan biri olarak gösterilen açtığı okulu örnek göstererek bu görüşleri İsmail Hakkı Bey'in düşünceleri ile bağdaştırarak anlatmıştır.

Tolstoy'un kurmuş olduğu eğitim sistemi ile Osmanlı Devleti eğitim sistemini kıyaslamıştır. Burada dikkat çektiği nokta ise Tolstoy'un kurmuş olduğu sistemde tam bir öğrenci serbestliği olmasıdır. Bizim eğitim sistemimizde ise öğrenciler kışla standartlarında bir eğitime tabi tutulmuştur. Tolstoy'un sisteminde günümüzde de uygulanmaya başlayan öğrenci merkezli yapılandırmacı eğitim anlayışı uygulanırken bizim sistemimizde ise öğrenciler çeşitli görev ve sorumluluklara tabi tutulmuştur. Öğrencilerden beklenen yegâne şey ise dayatılan bilgilerin ezberlenmesi olmuştur.

²⁰⁹ A.S. , ‘‘ Darülfünun 'da Usul-ı Tedris ve Terbiye Konferansları ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 13, 25 Ramazan 1329-1331 (28 Ağustos 1913), s. 204-205

Tolstoy'un uyguladığı metotta, asıl amacı öğrencilerinin iyi birer insan olması iken bizim sistemimizde öğrencilerin sorgulamadan kışladaki gibi “emre itaat” düzeninde yetiştirilmesidir.

“USÛL-I TEDRİS VE TERBİYE KONFERANSLARI MÜNASEBETİYLE

İşte, birkaç gün sonra meşrutiyetin altıncı sene-i cedide-i dersiyyesine giriyoruz. Nihayetsiz ümit ve hayallerle meşbu' olarak geçip giden şu uzun devr-i tecedüdün – beş sene gibi mühim bir zaman zarfında- irfan-ı millimizce husule getirdiği netayici burada şerh ve beyan edecek değiliz. Zira bu netayic her halde mesaimizin lehine şehadet edemeyecek, bilakis biraz bedbin olanları büsbütün yeise düşürecek mahiyettedir bunu şimdilik bırakalım da bu sene için neler yapıldığını yahut yapılmak lazım geldiğini araştıralım:

İşte mektepler açılıyor derslere şûru olunacak acaba dersanelere yine o eski âlat ile mi girilecek?

“Âlat gerek etmeye tahsil-i kemalat”

“Tahsil-i kemalat, kem alat ile olmaz!”

Mekteplerimiz için acaba ihtiyacı asriye ve milliyemizi tatmine kâfi, esaslı, ciddi, yeni bir program tertip olundu mu, yoksa bu program ceratı daha doğrusu, bu programsızlık, o müziç gitmiş bundan sonra da devam edip gidecek mi?

Bilhassa mekteb-i iptidai şakirdanı için matluba muvaffik kitaplar ihsar edildi mi, yoksa yine o hiçbir işe yaramayan, zavallı, mahsul-ı hırs ve tamah, vesile –i zevat ve şöhret kitapçıklardan devam edilecek mi?

Müfettişler bu sene tedrisatı usul-ı tedris ve talime muvafik surette teftiş ve takip edecekler mi, yoksa kemafile's sabık bir mektep binasını bir de muallim-i evvel veya müdürün yüzünü görüp bir şekerli kahvesini neş ile iktifa ederek geldikleri gibi dönüp gidecekler mi? Mevzumuzu dolayısıyla, şu sualin de münasebeti derkardır. Müstahdimin maarifin azl ve nasb-ı terfi, taltif veya tecziyesi akıl ve hikmete, adl ve nısfete muvafik kavaid-i salimeye hem de serian bat edilecek mi, yoksa herhangi bir amir madununda hoşuna gitmeyeni bila sual ve la hesap tard ve tedmir kuvvetini muhafaza ederek müstahdemine her an hayf ve dehşet edip duracak mı?

İşte, merc-i alisine raci birçok suallerin en kaba, adeta ellemelerinden birkaç tanesi ki bunların hocaları kısmen olsun bu tatil zamanında hazırlanmış olduğunu koyan ümit ve intizar etmek en sarih hakkımızdır!²¹⁰

Bu suallerden birincisini teşkil eden program meselesini biraz mevzu-ı münakaşaya çekmek isterim; çünkü pedagoglarımızdan muhterem İsmail Hakkı Beyefendi verdiği konferanslarda buyuruyorlar ki: mekteplerimizi tabir-i aherle maarif-i umumiyemizi ıslah edecek şey program değil, oyundur, terbiye-i bedeniyedir, muallimdir. elh ...

Halbuki bendeniz mumaileyhin program hakkındaki mutalâtını – haddim olmayarak- pek doğru telakki edemiyorum. Evet, itikadımca program demek muayyen bir hedefin muayyen yolları demektir. Muayyen bir gayeye doğru yürüyen bir şahsın yine muayyen, salim kestirme bir yoldan gitmesi ise birinci derecede zaruri ve lazımdır. Tahsil-i iptidai ve tali mektepleri hep hedefleri muayyen müesseseleridir. Binaenaleyh bunların muayyen, mezbut, esaslı programları olmak şayet -bizde olduğu gibi- yoksa bu hususta son himmet ve gayretle çalışmak lazım gelir. Bütün bu çektiklerimiz bütün bu mekteplerimizde meşrutiyetin tecellisinden sonra yüz gösteren tedenniyat hep programsızlığın siyesi değil midir, acaba?

İstiraden şunu da arz edelim ki bizde birçok mekteplerin alan gaye-i tesisleri bile tayin edilmemiştir. Nerede kaldı programları... işte Darülfünunumuz, işte numune mektepleri namıyla açmaş ve emsalini tezyide gayretle çalıştığımız mektepler, bu cümledendir.

Darülfünunun şubat-ı selasesi bugün resmen (muallim) yetiştirip durmakta iken bir programının “darülmualiminler” programına temas eder cihetini bulmak güçtür. Numune mekteplerinin programına baksanız renksiz, tıpsız birer garibedir! Bilmem, bana öyle geliyor ki bu mektepler bu kıyafetler ile hiçbir şey numunesi değil, ancak olsa olsa dimağlarımıza arız olan hastalığın birer numune-i felaketidir! Allah hepsini hepimizi ıslah eylesin Âmin... ”²¹¹

İsmail Hakkı Bey’in verdiği konferans üzerine yazar birtakım eleştirilerde bulunarak bu makalesini kaleme almıştır. İsmail Hakkı Bey’in açıkladığı eğitim programının uygulanması konusunda bu programı uygulayacak öğretmenler ve okutulacak kitapların eski sistemle devam ederse eğer bu programdan verim alınamayacağından duyulan

²¹⁰ Maarif nezaretinin mekatip idaresine ahiren vuku bulan bir tamiminden bu ümidimizin boşa çıktığını ma'teessüf öğrendik

²¹¹ A.S. , ‘‘Usul-ı Tedris ve Terbiye Konferansları Münasebetiyle’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 14, 14 Şevval 1329-1331 (6 Eylül 1913), s. 218-220.

endişe belirtilmiştir. Ayrıca müfettişlerin bu programın uygulanışında takipçi olmaları istenmiştir.

“TA’LİM ve TERBİYE: USÛL-I TEDRİS- USÛL-I TEFTİŞ

Tesis ile teftiş yekdiğerinin lazım gayr-ı mefarikidir.

Maarif-i umumiye nezareti senelerden beri iyi, kötü tesisat ile uğraşiyor teftişatıda, şöyle böyle idameye çalışıyordu. Bu tesisatın ma’lesef şimdide kadar hiçbir zaman muttarid bir usulde salim bir mecrada devam etmediğini söyledik. İslam Dünyası ’nın geçen seneye ait nüshalarında neşr olunan silsile-i makalatımız telhis edilirse maksadımız vuzühle anlaşılır. Biz hulaseten, demek istiyorduk ki: bizde ıslah umur-ı maarif mekatip-i ibtidaiyeden ve bunun da bilhassa: usul-ı tedrisinden – tabir-i diğerle- usul –ı tedrise aşına muallimlerinden ve ihtiyacat-ı mahalliye ve milliyemize mütabık kitaplarından başlamalıdır.

Vakıa bu hususta altı seneden beri hayli müşevveş adımlar atılmadı değil, ancak bu adımlar dediğimiz gibi müşevveş idi. Muayyen ve metin değil idi. Şimdi hakikaten şayan-ı şükran bi payandır ki bu iki nokta, yani usul –ı tedris ile kitaplar meselesi kâfi dercede nazar-ı dikkate alınmıştır. Darü’l muallimin –i aliyyede muallimlere mahsus olarak tesis edilen “usul-ı tedris ve terbiye” kursuyla mekatip-i ibtidaiyemize ait kitapların müsabakaya vazi bu noktaları tenvir içindir. El verir ki bu işlerin mertebe-i matlubeye isal için musirrane çalışılsın.

Salifü’z zikr emellerimizin – kısmen- husulpezir olması merci alisinin nazar-ı ittila’na diğer mühim bir meselenin de vaz-i hususunda bizi teşci ve teşvik eyledi. Evet işte bu meselede “usul-ı teftiş” mesele-i mühimmesidir.

Dünyada hiçbir nevi idare yoktur ki teftişten müstağini olsun. Saha-i medeniyette gözlerimizi kamaştırın envai terakkiyat ve tekemmülâtın seva’ikinden en mühimi “teftiş” olduğunda hiç şüphem yoktur. Ancak teftişten matlub olan fevaid –i kesireyi elde edebilmek için usul-ı teftişi bi hak tanzim ederek bir kaide-i salimeye rabt etmek iktiza eyler.

Bizde maarif müfettişliği pek berbat bir halde idi. Bu memlekette mevazi-ilihenik gayride müstamil olan şeylerden biride maarif müfettişleri idi. Şüphesiz, eğer bu böyle olmasa idi on dokuzuncu asırda harkulade bir inkişah ve terakkiye mazhar olan usul-ı tedris fenni garbın en hücre köşelerine varıncaya kadar neşr –i envar eylediği halde muhitimize bu derece bigane kalmazdı! Gariptir; bizim buranın maarif-i ibtidaiye müfettişleri tedrisat-ı teftişten ziyade mekatibin: odun, kömür gibi levazım –ı adiyesini tedarik tamir ve termim misüllü nevakıs-ı maddiyesini temşiyete memurdurlar. Binaenaleyh bir mektebe müfettiş bey veya efendi geldi mi

vazifesi doğruca müdür odasına geçip kendisine ikram olunan bir kahve, sigarayı içtikten sonra bu şeyleri sormak, eğer yoksa iskeleden iskeleye mağzadan mağzaya dolaşarak onları tedarik ve buna ait raporlarını bi tanzim idareye takdim eylemekten ibarettir. Zannederim, buna mebni olsa gerek ki tayin edilen müfettişlerin usul-ı talim ve tedrise derece-i vukufları ya hiç aranamıyor yahut – adem-i lüzumuna binaen” zaid bir hitap olmak üzere savruluyor!

Pek ümit ederiz ki merci-i aliyyesi usul-ı tedris kadar usul-ı teftişi de tehdit ve ıslaha ann-ı karib himmet buyurur!.”²¹²

Bir eğitim programının işler hale gelmesi için bir bütün halinde bu pogramı benimsemek gerekmektedir. Sadece eğitim programını değiştirmek bunun için yeterli değildir. Öğretmenler gerekli kurs ve seminerlerle eğitim alanında kendilerini geliştirmeli, ders kitapları uygulanmak istenen felsefeye yönelik hazırlanmalı, okulların fiziki yapıları ona göre donatılmalıdır. İdare ve müfettişlerde bunun denetçisi olmalıdır. Zira bu bütünlük sağlanamazsa yapılmak istenilen şeyler kâğıt üstünde kalmaya mahkumdur. Hiçbir fayda ve yarar sağlanamaz.

2.4. Misyoner Mektepleri:

Dinsel manada misyonerlik, Havariler döneminden başlayıp XIX. Yüzyıla kadar devam eden süreçte İnsanlara İncil’i öğretmek ve Hristiyan olmayan insanları Hristiyanlaştırmak olarak algılanmıştır.²¹³ Coğrafi Keşifler sonrası toprağın zenginlik kaynağı olmasından çıkıp yerini altın, gümüş gibi madenlere bırakmasıyla değişen ekonomik anlayış sonrası devletler arası bir sömürge yarışı başlamıştır. Kapitalizmin yerini hızla emperyalizme devrettiği bu dönüşüm sırasında en önemli görev misyonerlik örgütleri üstlenmişlerdir. Gittikleri yerlerde sadece dini hizmet veren kurumlar olarak kalmamışlar görevlendirildikleri ülke lehine siyasi, sosyal, kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Emperyalizmin uygulama araçlarından biri olarak kullanılan misyonerlik faaliyetlerinin en önemli oluşumu ise açtıkları okullar olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa’ya tanınan ilk kapitülasyonların ardından Osmanlı

²¹² A.S., ‘‘ Ta’lim ve Terbiye: Usûl-ı Tedris- Usûl-ı Teftiş ’’ , **İslam Dünyası**, Cilt-II, Sayı : 2 , 1330-1332 , s. 24-25

²¹³ Hüseyin CANYAŞ ,F. Orkunt CANYAŞ, ‘‘Osmanlı’dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri’’, **TÜBAR**-XXXI-/2012-Bahar, s.56.

topraklarına başlayan ilk misyonerlik faaliyeti de Fransa tarafından başlatılmıştır. Ardından kapitülasyonların kapsamı ve verildiği ülke sayısı artıca Osmanlı topraklarında ki misyoner okullarının sayısı da artmıştır. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk çeyreği misyonerlik faaliyetleri açısından altın çağ olarak nitelendirilmiştir. Misyonerliğin kabul gören amaçlarını gerçekleştirmek için buldukları toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını derinlemesine inceleyen misyonerler buldukları her delikten sızmaya çalışmış, toplumlar arasındaki ön yargıları tespit edip ve hor görülenin yanındaymış gibi davranarak devleti önce sömürgeleştirme sonrada parçalamaya çalışmışlardır.

İslam Dünyası Dergisinde ise bu konu Samizade Süreyya tarafından kaleme alınmıştır.

“MİSYONERLER VE MEKTEPLERİ

Geçen nüshadaki makalemizin sonunda: “az çok sermayeye malik, ilme, fenne aşına olanlarımızın- bu hakikati nasıl inkar edebiliriz? - ecnebi mekteplerinde ikmal-i tahsil edenlerimizdir.” Demiş ve ayrı başına bir bahis teşkil eden bu meseleyi başka bir makalemizde mevzu-ı bahis edeceğimizi vaad eylemiş idik. İşte vaadimizi ifa ediyoruz. Fikrimizi de etraflıca arz edelim:

*Çocuklarının mesail –i tahsiliyeleri ile az çok alakadar olan babaları iki kısma ayırabiliriz; **birinci kısım:** Ecnebi mekteplerinde ihtiyar olunan tarz-ı tahsil ve talimin mükemmeliyetini görerek devamda bir mahzur bulmayanlar.*

***İkinci kısım:** misyonerlerin malum olan gaye ve maksatlarını bilenler ve bundan tevahhuş ederek çocuklarını mektep-i ecnebiyeye vermeye cesaret edemeyenlerdir. Birinci kısım şöyle düşünür:*

“derler ki, bunların gaye ve maksatları İslamları dinlerinden tecrit ile kendi mezheplerinin revac ve intişarını temin eylemek. Bütün bu mektepler, bu müesseseler hep o gaye için imiş! Neme gerek evladım tahsil etsin, öğrensin de...

İkinci kısım ise şu fikirdedir:

“doğrusu evladımı tahsil ettireceğim diye bir takım fikri bozuk adamların ağuş-ı iğfaline atamam. Bizim mekteplerin nesi var? Okuyup da allame olacak değil ya!...

Birinci kısım biraz lakayt ve müsamahakâr ama haklı tarz-ı tefekküründe isabet var. Arz edeyim:

Bugün misyonerler şarktaki mekteplerinden, müesseselerinden maada garp da birçok gazetelere mecmualara malik bulunuyorlar. Bu gazetelerin hepsi bir araya toplanıp da göz gezdirecek olsanız sizi müthiş bir hayret ve endişe istila eder, eğer birazda safdil iseniz inanırsanız ki misyonerler, mesai –i mütemadiyelerinin semerelerini belgan mebalîğ iktitaf ediyorlar! İslam memleketlerinin muhtelif cihrelerinden gönderilen makaleler sizi ikna eder ki İslamlar dinlerini terk ile akın akın fevc fevc protestanların ağışuna atılıyorlar! İşte size bir iki numune Londra’da çıkan (The Moslem World – İslam Dünyası) mecmuasında İslamlar arasında İncil! “serlevhası ve Bouwden – Bouden” imzasıyla münteşir makaleden bir kaç satır:

“Yirmi sene evvel Mısır ve civarını ilk ziyaretimde mesai-i hida pesendanemizin pek boşuna masraf olduğunu gördüm İncil’in İslam’lar tarafından hüsn-ü kabule adem-i mazhariyeti değil yalnız beni, hepimizde me’yus eyleyecek bir raddeye gelmiş idi. Bugün ise (Bible colporteurs- İncil mevzuları-) bâ’is memnuniyet haber veriyorlar. Bir çok incidents hadiseler yazıyorlar ki şayan-ı dikkattir. Elh elh.

Yine Londra’da intişar eden (The Orient) mecmuasına Afrika’dan şöyle yazılıyor:

“evvelleri misyonerlerden tevehhüş eden İslam’la bugün onlarla pek samimi uhuvvetler tesis etmişlerdir. Kendilerini İslamiyet’in saha-i müzikinden kurtararak en tabi ve medeni bir din olduğunda şüphe bulunmayan nasraniyetin ağış-ı hayat bahçesine atmak için büyük bir tehalük gösteriyorlar. Elh elh.

Şimdi misyonerlerin iç yüzünü bilmeyip de bu yaveleri, bu saniaları mütalaa eden kimse elbette korkacak ve oğlunu ecnebi mekteplerine vermekte tereddüt edecektir. Lakin vakıf –ı hal olan adam, bütün bu yazıların esassız ve binaenaleyh uydurma olduğunu bilir. Diyeceksiniz ki “misyonerler neden bu yalanları irtikaba bir mecburiyet hissetsinler? “burası câ-yı sualdir. Onuda arz edeyim:

Gerek İngiltere’de ve gerek Amerika’da birçok heyetler vardır. Bu heyeteler vasi teşkilata maliktirler. Board of Trustees denilen ayrıca bir heyet-i mütemne de mevcuttur ki bunlar cihet-i maliyeyi deruhde ettikleri gibi teftiş ve mürakabe hakkını da haizdirler. Bu heyeti teşkil edenler ise gayet zengin, maruf ve muteber adamlardır. Parayı bunlar verir, misyonerlerde giderler mektepler açarlar, hastahaneler tesis ederler hulasa protestanlığı neşr için ne ki lazım ise hiçbiri ihmal olunamaz. Fakat şurasını kaydetmek isterim ki misyoner denilince hatra katolik papazları gibi yahut sair taife-i ruhban gibi mutaassıb, cahil adamlar gelmesin bilakis protestan misyonerleri memleketlerinin en benam darü’l fünunlarından neş’et etmiş –binnisbe- har, kimi felsefede, kimi fünun-ı sairede ihtisas kesb etmiş alim adamlardır. Müddet-i medide içlerinde

bulduğum için bilirim; bunların kimi işsizlikten, kimi o yolda bir hayat sürmeyi tercih ettiğinden, kimi de seyahat meraklısı olduğundan bu mesleğe sülünk etmiştir. Ve bunlar adeden pek çoktur. Fakat temin edebilirim ki yazdıkları şeylerin yüzde yüzü de hilaf-ı hakikattir. Bu, böylece bilinmeli neşriyat-ı malume sırf birtakım muvaffakiyetler göstermeye çalışarak göz boyamak gerek hayat-ı mutemineden ve gerek memleketin zenginliklerinden fazla para koparmak emelinden ileri gelir. Çünkü; bilhassa Amerika'da zenginler öleceklerine yakın misyoner heyetlerinden hangisinin daha ziyade yararlığı meşhud oluyorsa ona mühim bir meblağ tefrik ve tahsis eder. Mülkümüzün her tarafında müşahede ettiğimiz mektepler, hastaneler o zengin adamların vasiyetnameleri mucibince tefrik edilen ve müthiş yekunlara baliğ olan paralarla yapılmıştır. Bugün, Bebek sırtlarında ki Robert Kolej'de vasi mukayesede bir faaliyet-i müşahide edilmektedir. Yer yer binalar inşa ediliyor, taraf taraf temeller atılıyor. Bütün bunlar ne ile oluyor zannedersiniz? Amerika zenginlerinin paralarıyla!

Üç dört sene kadar evvel Mister Dautch (Dotch) isminde Amerikalı bir milyoner gelmişti. Robert Koleji de, Beyrut'ta ki protestan darülfünunada bir çok para verdi. Şimdi bu paralar sayesinde ikisinde de bir faaliyettir gidiyor! Ve bittabi misyonerler bu paralardan istifade etmekte ma'îşetlerini temin eylemektedirler. Böyle olunca da pek tabi değil midir ki neşriyat-ı mezkureye ihtiyaç görülsün? Şark da misyonerlerin en ziyade ibraz-ı faaliyet etikleri kıt'a Suriye'dir. Muharer aciz ise vilayat –i mezkurenin her tarafını gezdim, misyonerlerin muhtelif şehirlerindeki mutelif mekteplerinde bulundum fakat bu müddet zarfında hiçbir müslüman görmedim ki dinini terk ile ki evvelce bu gibi mesailde müsamahakâr olanlar bile misyoner mekteplerine girince dinlerinde adeta müthiş birer mütaassıb kesiliyor ve misyonerlere tarif kabul etmez bir gayz ve kin hissedyolarlar. Halbuki protestanlığı kabul etmiş bulunsun. Hatta diyebilirim Londra'da ve Amerika'da çıkan gazetelere mecmualara bakacak olsanız Suriye'de bir tek İslam kalmadığına inanırsınız. Bu cihet pek gariptir.

&

Şimdi şu arz ettiğim noktalar derpiş te'emmül edilirse görülür ki misyonerlerin faaliyeti pek beyhudedir. Hiçbir emelleri husul bulmuyor. Fakat bu hakikat-i elimiyi onlar hangi cesaretle ilan edebilirler. Bunu yapmak aç kalmakla müsavidir! Binaenaleyh hep şarlatanlık hep gevezelik. Biz ise istifade tarikini düşünmeliyiz. Mektepleri bütün manasıyla mükemmel. Hatta garbinkilere rekabet edecek derecede mükemmel. Tarz-ı tedris ve talimde öyle şimdi, malum olan şarlatanlıklardan sarf nazar edecek olursak mekatip –i ecnebiyeden hiçbir korkumuz kalmaz.

Bilakis onlardan istifademiz çoktur. Ne zaman bizim mekteplerimiz de o derece-i mükemmeliyete vasıl olursa misyoner mekteplerinden yüz çevireceğimiz tabiidir. Fakat henüz değil.

Mekatip –i ecnebiyeye devam edenin akaid-i diniyesine kat'an bir haleb tarı olmayacağını bilen ve bu hakikati teslim eden hiç durmasın oğlunu bu mekteplerden birine versin. Zira bizim en mükemmel mekteplerimiz bunların yanında solda sıfır kalır. Emin olalım.

Bahsimiz pek mühimdir. İsterdik ki bütün tafsilatıyla yazalım, ne çare ki buna gazetenin hacmi müsait değil. Binaenaleyh husus-ı mezkura dair istihsar da bulunmak isteyen karilerimize cevap vermeye hazırız. Bir mektupla Anadolu Hisarında Samizade Süreyya .. idaresine müraccat buyurula.”²¹⁴

Samizade Süreyya'ya göre çocuklarını misyoner mekteplerine gönderen anne ve babaların ikiye ayrılır. Birinci kısım, yabancı okullardaki eğitimin kalitesinden çok memnun olup çocuğunun oraya devam etmesinde bir mahsur görmeyenler, ikinci kısım ise, misyoner mekteplerinin amaçlarından haberdar olup çocuklarını o okula göndermek istemeyenler. Bu ikilemin yarattığı görüş farklılığından yola çıkarak makalesini yazmıştır. Makalenin içersinde Hristiyan zenginlerin misyonerlik faaliyetlerini yürütenlere maddi yardım sağladıklarını ve bu yardımlarla misyonerlerin halk yararına faaliyetlerde bulunarak Müslüman halkın sempatisini kazanmaya çalıştıklarında bahsetmiştir. Bu misyonerlik faaliyetleri genellikle Osmanlı coğrafyasında yoğunlaşmıştır. Misyonerler kendi ülkelerinde yayınlamış oldukları gazetelerde bu coğrafya ile ilgili asılsız haberler yayınlarak birçok kişinin Hristiyanlığı kabul ettiğini öne sürmüşlerdir. Ama Samizade Süreyya'ya göre hiç kimse din değiştirmemiş hatta dini duyguları zayıf olanlar bile bu misyonerle kin besleyerek onlardan uzak durmuşlardır. Misyonerlerin en önemli faaliyetleri eğitim alanında olmuştur. Eğitim kaliteleri bizim okullarımızdan daha iyi olduğu için misyoner okullarına önlem olarak Osmanlı eğitim sisteminin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Süreyya Bey'in bu düşüncelerine karşı çıkanlar olmuş ve derginin diğer nüshasında bu makaleye cevaben bir makale yer almıştır.

²¹⁴ Samizade Süreyya , “Misyonerler ve Mektepleri”, **İslam Dünyası**, Cilt-II, Sayı : 2 , 1330-1332 ,(2 Nisan 1914) İstanbul,s. 19-22.

“MİSYONERLER MEKTEPLERİ MAKALESİNE CEVAP

Her millette mağlubiyetten sonra bir intibah hasıl olur, bu intibah ceryanını idare edecek olanlarda milletin kısm-ı münevveridir, kısm-ı münevver millete yanlış yollar tavsiye ederse felaket uçurumlarına sürüklenmekte isti'cal göstermekten başka bir şey yapılmamış olur.

İşte o yanlış yollardan biride İslam Dünyası'nın ikinci senesinin ikinci adedinde (misyonerler mektepleri) serlevhası tahtında misyonerleri ve mekteplerini medh ve sena buyuran ve İslam çocuklarının, misyonerlerin ağıuş terbiyesine atılmasını hararetle tavsiye eyleyen bir makaledir.

Sahib-i makale diyor ki:

*“Çocuklarının mesail-i tahsiliyeleri ile az çok alakadar olan babaları iki kısma ayırabiliyoruz; **Birinci kısım:** Ecnebi mekteplerinde ihtiyar olunan tarz-ı tahsil ve talimin mükemmeliyetini görerek devamda bir mahzur bulmayanlar.*

***İkinci kısım:** misyonerlerin malum olan gaye ve maksatlarını bilenler ve bundan tevahhuş ederek çocuklarını mektep-i ecnebiyeye vermeye cesaret edemeyenlerdir. Birinci kısım şöyle düşünür:*

“derler ki, bunların gaye ve maksatları İslamları dinlerinden tecrit ile kendi mezheplerinin revac ve intişarını temin eylemek. Bütün bu mektepler, bu müesseseler hep o gaye için imiş! Neme gerek evladım tahsil etsin, öğrensin de...”

İkinci kısım ise şu fikirdedir:

“doğrusu evladımı tahsil ettireceğim diye bir takım fikri bozuk adamların ağıuş-ı iğfaline atamam. Bizim mekteplerin nesi var? Okuyup da allame olacak değil ya!...”

Birinci kısım bir az lakayt ve müsamahakâr ama haklı tarz-ı tefekküründe isabet var. Arz edeyim: elh.”

Muharrer bundan sonra medayihe başlıyor, söylüyor, söylüyor da bitiremiyor, makalenin nihayetinde de:

Mekatib-i ecnebiyeye devam edecek akaid-i diniyesine kat'an bir haleb tarî olmayacağını bilen ve bu hakikati teslim eden hiç durmasın oğlunu bu mekteplerden birine versin. Zira bizim en mükemmel mekteplerimiz bunların yanında solda sıfır kalır emin olalım. Bahsimiz pek mühimdir elh. Diyor.

Yine merakını alamıyor, zavallı daha yazmak istiyor, gazetenin hacminde kabahat buluyor fakat bu hayırlı (!) delalet ve irşada başka çare düşünüyor ve buluyor, diyor ki:

“isterdikki bütün tafsilatıyla yazalım, ne çare ki buna gazetenin hacmi müsait değil. Binaenaleyh hususi mezkure dair istifsarda bulunmak isteyen karilerimize cevap vermeye hazırız. Bir mektupla (...) adresine müracaat buyurula... “

Bunu okuduktan sonra başımı ellerimin arasına aldım da öyle bir düşündüm: Eyvah!... Eğer pederler hakikaten muharrir makalenin dediği gibi düşünülürse yazık, bu millete yazık!... Bu felaketlerin menşei hala anlayamadık mı? Mahvolduk, bittik, hala misyonerlerden, papazlardan medet umuyoruz.

Muharrir makale efrad-ı milletten biridir, ihtimal ki hüsn-ü niyet ile yazmıştır, fakat yanılmıştır, tek bir ferdin yanılmasından bir zarar hasıl olmaz, benim kanaat-ı kelam vardır ki ekseriyet millet muharrir makalenin düşündüğü gibi düşününüz.

“ Neme gerek! evladım tahsil etsin de” diyen babalar eğer varsa aptaldırlar, acaba onlar (tahsil) i nasıl anlıyorlar! Tahsil demek : malumatı tika basa çocuğun dimağına doldurup da malumat fıçısı yapmak demek midir? Malumat sahibi olmuş, fen aşına bulunmuş, ilim ve mütefennin olmuş ne zaman ki benim arzu ettiğim hisler, kendisinde bulunmayacak, o ilminden ne fayda hasıl olur?

Çatalca’da düşman topları patlarken Beyoğlu’nda zevk ve sefa edenler, şehirler birer birer sükût ederken kalbinde zerre kadar bir acı bir tesir hissetmeyebilirler, işte hep o misyoner papazlarının şakird-i irfanlarıdır.

Bakınız; azizim, bir tahsil var, bir de gaye –i tahsil var, bunlar, ayrı ayrı şeylerdir; tahsil bir vasıta, gaye değildir, keza ulum ve maarif hep o gayeye vusul için ittihaz edilen vesait cümlesindedir; evvela biz gayemizi tayin edelim ondan sonra o gayeye vusule çalışalım bakalım misyonerler, bizi o gayeye isal edecek mi?

Gaye-i tahsili “hayata hazırlanmak” diye kısaca tarif edenler varsa da bu tarif pek umumidir, bunu biraz tahlil lazımdır. Nice gaye-i tahsil budur: “bir çocuk; (1) milli ideale sahip olmalıdır. (2) Müslüman evladı Müslüman olarak yetişmelidir. (3) milletperver olup eslaf ve ecdad-ı azamına hürmet hissiyle daima meşbu bulunmalıdır. (4) yalnız müslümanları yekdiğeri ile kardeş bilmelidir. (5) Müslümanlığın göğsüne kibrit suyu dökmeye çalışan ve bu kadar müslüman kanları dökerek Müslüman arzları, namusları hetk eden canavarlara, vatan-ı mukaddesimize göz diken harici ve dahili umum düşmanlara karşı intikam hissiyle perverde

edilmelidir. (6) vatanperver olmalı vatanından başka hiçbir şey onun dimağında yer bulmamalıdır. (7) müteşebbis faal, seciyeli, fedakâr ve malumatlı olmalıdır.”

Siz isterseniz bunların adetini çoğaltabildiğiniz gibi bazılarını da tayy edebilirsiniz. Fakat her halde yalnız yedincisi ile iktifa edemezsiniz. Çünkü insanların ihtiyacı yalnız yemek, içmek, zevk etmek değildir, insanlar hayvanat-ı saire gibi yalnız da yaşayamazlar, her insanın mutlaka bir milleti bir milliyeti bir vatan olmak lazım gelir ve vardır; insan bulunduğu cemiyetin efradı arasında kendi sa'detiyle mesud, kendi ızdırabıyla muzdarip olacak insanların bulunmasını ister.

&

Her milletin bir (ideali) bir (gaye-i emel)i vardır ki bu gaye-i emel efrad –ı millete mekteplerde telakki edilir fakat bunun telkihi kolay bir mesele değildir, bunun için bütün tedrisatın bilcümle malumat ve mükteşebbatın - hatta oyunların bile- gayeye tevcihi lazımdır, her malum dersini ihzar ve takrir ederken mutlaka o gaye-i emeli hedef ittihaz eder, ezhan-ı etfali o hedefe takribe çalışır, tedrisatında gaye-i emel-i milliden uzaklaştığı nispette muallim ; vatanına , milletine hıyanet etmiş olur.

Her milletin (gaye-i emel)i başka başka olduğu gibi bir müslüman ile bir hristiyanın (gaye-i emel) i de yine başkadır, milel-i nasara arasında gaye-i emeller tehalif eder.

İdealleri- ahirete inanlarda dahil olmak için- dünyevi ve uhrevi olmak üzere umumi bir taksime tabi tutmak lazım gelir. Uhrevi gaye-i emelimiz: “inne'd-dine indallahi'l İslam inne²¹⁵ ekremüküm indallahi etkaküm²¹⁶ lillezine ahsenü'l hüsna ve ziyadeh²¹⁷” ayet-i celilelerinde mümdemicdir misyoner cenabları, müslüman çocuklarını bu gayeye takribe elbette çalışır(!)

Dünyevi gaye-i emele gelince:

Biz Müslümanların gaye-i emelini tetkik ve taharri etmeden evvel milel-i ecnebiyeden daha doğru tabir ile düşmanlarınızdan misal almak faydadan hali olmasa gerektir: Bulgarları ele alalım Bulgarların ideali, gaye-i emeli ne idi? Bulgaristan teşekkül edileliden beri bütün Bulgarları Türk ve Müslüman boyunduruğundan tahlis ile büyük bir Bulgar İmparatorluğu teşkil etmek. Bunun için otuz sene çalıştılar, Bulgarlar muallimleri, muharrirleri, şairleri her yerde bu fikri telkin ve telkih ettiler, otuz sene içinde yetişen nesl-i cedit, Türklere, müslümanlara karşı o kadar gayz ve kin ile perverde edildiler ki bir Bulgar ideali uğrunda canını fedadan hiçbir vakit sakınmadı, bombayı patlattığı gibi kendi de feda oldu, lakin

²¹⁵ Ali imran suresi 19.ayet

²¹⁶ Hucurat suresi 13.ayet

²¹⁷ Yunus suresi 26.ayet

Türkiye'nin asayişini ihlal etti ya! Binaenaleyh idealine bir kademe daha yaklaşmış oldu, iptida-i felsefeyi cebren zabt ve ilhak eylediler, Bulgar muallimleri Makedonya'da dehşetli faaliyete başladı, saniyen: ilan –ı istiklal ettiler prenslik iken krallık oldu, derece-i salise de ilan –ı harp ederek emellerine nail oldular, bizi de bitirdiler, tabii Bulgarların şimdiki gaye-i emelleri başka suretle tecelli edecektir.

Yunanlara gelince:

Onların da ideali İstanbul'un zaptıdır, bu muharebede memleketlerine bir mislini daha ilave ettiler. Bununla beraber gaye-i emellerini hiçbir zaman değiştirmemişlerdir. Bu sükutta (karafarya) Rum metropolünün sabık veliahdı vela hak Kral Konstantine söylediği şu sözler ne kadar manidardır: “Hristiyanlık namına ettiğiniz muharebedeki muzafferiyetlerden dolayı sizi tebrik ederim, İstanbul'da böylece muzafferan girmenize dualar ederim ve sizin bizzat ordunuzun başında bulunmanızda faal-i hayr ad eylerim: çünkü vaktiyle (Mehmed) İstanbul'u (Konstantin) den almış idi, şimdi de (Konstantin), (Mehmed) den alacaktır! “ işte metropolid cenaplarının Yunan ordusunu istikbal ederken söylediği nutuk! İbret, Müslümanlar, ibret...

&

Bizim de milliye (idealimiz) bulunmalıdır, “fa’tedu aleyhi bi misli ma’ teda aleyküm²¹⁸” ayet-i celilesiyle buna dinen de memuruz, onlar bize nasıl ve ne suretle düşmanlık adavet yaptılarsa bizde onlara onun mislini yapmalıyız veya yapacağız. Zalime zulm adildir. Milli gaye-i hayal olmak üzere birinci derece, zabt edilen, anavatandan koparılan yerlerin katiyen istirdadı (2) alem-i İslamın Avrupa hükümet-i zalime –i Hristiyanesi tarafından ezildiğini, dört yüz milyon İslam'ın ikim ikim ikilediğini ve bunun çare-i tahlisi (ittihat-ı İslam)ile husul bulacağını evlad-ı müslimine iyi bir surette telkin ve telkih etmektir.

İcabında bu milli gaye-i emel uğrunda bombalar patlatmasını, ölmesini ve öldürmesini göze aldirmek için esna-i tedrisde her fırsattan istifade ile sözü oraya tevcih etmek lazımdır. (Bunların daha tevsî'i mümkün ise de bu kadar kafidir.)

Bu fikir, ihtimal, bazılarında hayal gibi gelir fakat insanların hayale de ihtiyaçları vardır, hem de pek çok hayallerin hakikat olduğu görülmüş şeylerdir.

&

Rica ederim, söyleyiniz, bir misyoner papazı Müslüman evladını Müslümanlık telkin eder mi? Gariptir ki bunun hakkında muharrer makale bakınız ne diyor:

---

²¹⁸ Bakara suresi 104.ayet

“Evvelce bu gibi (yani din) mesailinde müsamahakar olanlar bile misyoner mekteplerine girince dinlerinde adeta müthiş birer muta’assıb kesiliyor ve misyonerlere tarif kabul etmez bir gayz ve kin hissediyorlar.”

Bundan anlaşılıyor ki misyoner mekteplerinde (din-i İslam)a karşı tecavüzat ve tahkirat icra ediliyormuş da mukabeleten Müslüman şakirtler, misyoner cenaplarına bir gayz ve kin hissediyorlarmış. Elbette dururken bir adama karşı gayz ve kin hissedilmez ya!

Fakat muharrer, böyle düşünemiyor o diyor ki hayır bununla müslüman çocukları müslümanlıklarını öğreniyorlar:

Daha garibi: misyonerler ceridelerinde yazıyorlarmış ki: “pek çok İslam çocuklarına Hristiyan ruhu veriyoruz ve gündün güne Hristiyanlık tevsî ediyor.”

Buna karşı muharrir makale diyor ki:

“Sakin bunların böyle dediklerine bakmayınız, bunlar hilaf-ı hakikattir, Avrupa’da ki zengin Hristiyanlardan para koparmak için böyle yazarlar, siz ürkmeyiniz, ben bunların aralarında bulunurum.”

Fakat buna kraldan ziyade kral taraftarı derler, eğer hakikat muharrir makalenin dediği gibi ise o zaman, bunların yalancı dolandırıcı adamlar olduklarını kendisi ikrar etmiş oluyor. Yalancılık, dolandırıcılık ise her yerde fezaih-i ahlakiyedir, ahlaksız adamların ellerine çocuk teslim etmek cinayettir.

&

Gaye-i tedris diye saydığımız (2,3,4,5,6)ncı gayelere papaz cenapları asla yanaşmaz, çünkü onun hesabına elvermez.

Bu sayılan gayeleri zannetmem ki hiç bir peder terk etsin, terk ederse vatanına hıyanet etmiş olur, “milletim nevi beşerdir vatanım ruy-i zemin” derecesine dünya henüz yükselenmedi, bütün küre-i arz halkı vatan gayesiyle, milletperverlik emeliyle üzerimize yürürlerken biz insaniyetten, fezailden dem vurursak yine aldananlar bizler oluruz, Rumelinde zavallı Müslümanları kadın ve çocukları ateşlerde yakarlarken o insaniyetçe Avrupa kahkahalarla gülüyordu, mazlumların şühedanın sıcak kanları hala tütmekte! Ne çabuk unuttuk!... Bulgar kralı Ferdinand hristiyanlık namına (ehl-i salip) muharebesi ilan ettiği zaman biz insaniyetçiler, hayret ettik “hiç yirminci asır medeniyetine din namına muharebe olur mu?” diye itiraz ettikse de herifler “olur” dediler ve yaptılar. Musibet ve felaketleri unutan milletler felaketten kurtulmazlar. “Yemek, yenmek işte budur: yaşamanın kanunu- seni yerler yemez isen sen onu”

Evliya –ı etfale acizane beyana cüret ediyorum ki: Ey Müslümanlar, aklınızı başınıza toplayınız. Tehlikenin büyüğü çocuklarınızı ecnebi mekteplerine vermenizdir, siz masumları Fransız, İtalyan... Papazlarının “dest-i terbiye” sine terk ederek dininize imanınıza vatanınıza iyilik etmiş olmazsınız, belki fenalık yapmış olursunuz, çünkü fransızca , ingilizce daha bilmem nece öğretmek hevesiyle yaptığımız bu fedakarlık size bir dinsiz, bir vatansız, bir milletsiz bir idealsiz yetiştirecektir.

Yetişenler belki bir şimendifere bir bankaya katip olurlar, bol bol maaş alırlar fakat memleketlerine bir faydaları dokunmaz, bilakis zararları olur.

İlim ile terbiye-i milliyeden birini terk etmek zarureti hasıl olsa ilmi terk etmekte tereddüt etmeyiniz, çünkü malumatı az bir vatanperver, malumatı çok bir vatanperverden daha hayırlıdır.” hayrunnas men yenfeun nas”²¹⁹

Samizade Süreyya'nın önceki nüshada çocuklarının daha kaliteli bir eğitim almasını isteyen ebeveynlerin çocuklarını misyoner okullarına göndermesi ile ilgili yazdığı “Misyoner Mektepleri” makalesine cevaben yazılmış bir makaledir. Yazar bu makalede Samizade Süreyyanın ileri sürdüğü tezlere binaen eğitim kalitesi daha iyi olan misyoner okullarına çocuklarını “çocuğum iyi eğitim alsında ne olursa olsun zihniyetiyle” gönderen ebeveynler eleştirilmiştir. Bu bağlamda eğitimin milli bir karakter taşımasının önemine vurgu yapılmıştır. Çünkü içinde yaşadıkları devletin ideolojisini, düşünce yapısını, milli ve manevi değerlerini bilmeyen kişilerin vatan savunması konusunda yetersiz kaldıklarına vurgu yapılmıştır. Denilmiştir ki “Nasıl Mehmet İstanbul’u Konstantin’den aldıysa şimdi de Konstantin İstanbul’u Mehmet’ten geri alacaktır.” Bu gibi fikirlerin olduğu dönemde milli terbiye ile yetişmemiş insanlar vatanın müdafaasında gerekli faydayı sağlayamayacaklardır. bu düşünce aslında misyoner mekteplerinin ne kadar tehlikeli olduğunu aslında gözler önüne serecektir.

2.4.Kız Çocuklarının Eğitim Durumu:

Osmanlı’da Tanzimatla birlikte başlayan dönüşüm ilk kez kız çocuklarının da okula gitmesi gerektiğini, bunun bir zorunluluk olduğunu halka duyurmuştur. Ama bu alanda yaşanan asıl gelişmeler II. Meşrutiyetle birlikte gerçekleşmiştir. Bu konuda ciddi adımlar atan İttihat ve Terakki hükümeti kız çocuklarının okuması gerekliliğini devletin sorumluluklarından bir olarak görmüş ve programında yer vermiştir. 1911 yılında kızlar için ilk idadi, ardından da sultaniler açılmıştır. Darülmuallimat’ın eğitim seviyesi de

²¹⁹ Mehmed Şevket, ‘ ‘ Misyonerler ve Mektepleri Makalesine Cevap ’ ’ , **İslam Dünyası**, Cilt-II, Sayı : 3 , 1330-1332 (16 Nisan 1914) İstanbul , s. 41-46.

yükseltilmeye çalışılmış, kadınlar için İnas Darülfünûnu adıyla bir üniversite açılmış ayrıca aynı dönemde İnas Sanayi Nefise Mektebi de öğretime başlamıştır. ²²⁰ . II. Meşrutiyet Dönemi Gazete ve dergileri incelendiğinde kadın eğitime yönelik; kadınların eğitimi, evlilik kurumu, görücü usulü ile evlenme, kadınların sosyal hayattaki yeri, ev idaresi, karı-koca ilişkileri, tutumlu olma, çocuk terbiyesi tartışılmaya başlandığı görülmüştür.²²¹

“KIZLARIMIZA NE OKUTALIM

Ebeveyn için kız çocuklarına ulum-ı diniyenin gayr-i ilimler öğretilmesi caiz midir?

Geçenlerde Fatih semtinden aldığımız bir varakada bu babdaki fikrimiz istifsar olunuyordu. Bu suale böyle umumi olarak bir cevap verilemeyeceği için meseleyi biraz teşrih ve izah etmek iktiza eder. Çünkü ulum-ı diniyenin gayr-i ilimler içinde bir kısmı vardır ki hatt-ı zatında muzır veya mütealim hakkında abes ile iştigali mucip olduğundan öğretilmesi caiz değildir. Bir kısmı da vardır ki öğretilmesi caiz ve her zaman için faydalı veyahut faydası zaman veya hale göre mütebeddildir.

İlim hatt-ı zatında bir fazilet belki bil cümle fezailin asıl ve esasıdır. Ancak ilmin erbabı tarafından vaz’edilmiş birtakım mertebeleri dereceleri vardır tahsil-i ilm için işbu meratib ve derecat-ı mevzuaya riayet şarttır.

İlim insanın hayvanat –ı saireden mâ behü’t-mâyüzü olan aklın semeresini istihsal için tahsil olunur. Buna binaen etfale her şeyden evvel vezaif-i insaniyeleri öğretilmek lazımdır.

Çocukluktan vezaif-i insaniyesini bilerek yetişmiş olan bir heyetin bir cemaatin efradı arasında menafi’-i müşterike, muavenet-ı mukabile hisleri pek kuvvetli olarak tessüs edeceği için efrad-ı mezkure menfaat ve mazeretin celep ve def’inde mütehiden hareket eder. Bir kitle-i vahide teşkil ederler. İnsanın insan olması yalnız cismiyle değil belki hem de nefs-i natıkasıyla kaimdir. Valideyn için çocuğun cismini muhafaza nasıl lazım ise nefs-i natıkasını muhafaza dahi öylece lazımdır. Belki nefs-i natıkanın muhafazası cismin muhafazasından daha ehemmiyetlidir. Çünkü insanın velev ayel dahi olsa hayata liyakati elbette akıldan mahrum olan bir cisim-i kaviden daha ziyadedir.

²²⁰ S. Tunay Kamer, “II. Meşrutiyet Dönemi İlköğretimde Karma Eğitim Uygulamaları ve Yasal Düzenlemeler”, **e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5 Sayı: 3 Yaz 2014, s. 86

²²¹ Savaş Karagöz, Mustafa Şanal, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8 Sayı: 39 , Ağustos 2015, s. 680.

Nefs-i natıkanın muhafazasına itina ile beraber etfale sözde doğru ile yalanın itikatta hak ile batılın efa'l de iyi ile kötünün farkları anlatılır. Metanet, iffet, hukuk gayr-i hürmet, gadr (haksızlık, zulüm) ve hayattan ve tamah ve ahlak –ı reddiyenin iras edeceği sair efal –i kabihadan (çirkin davranış) mücanebet gibi fezail-i ahlakiye telkin olunur.

Çocuğun mürebbi eğer İslamiyeti mutekid ise telkin olunan fezailin kitap ve sünnetinden delâilini de beyan ve izah ettikten başka çocuğun kabinde adab-ı İslamiyeye ve feraiz-i diniyeye şevk ve rağbet uyandırmaya kemal-i derece itina eder. Eğer mürebbi mutekid-i İslamiyet değil ise telkin olunan fezaili felsefeden, tarihten vesairenden itikadına münasebet olan meselelerle tenvir ve izah eder.

Bu dereceye kadar verilen terbiyede kız ve erkek müsavidir. Bundan sonra erkek ile kız tefrik olunur. Erkek evlada kız çocukları kadar olamayacak veyahut kadir olsalar da umur idare-i beytiye ile kabil-i t'elif olmayacak güç işler öğretilir. Ticarete, sanayiye, ziraate müteallık fününun tedrisatına daha ziyade ehemmiyet verilir. Hariçten gelip dahil memlekette sarf olunan ve dahilde amel ve sani' bulunmayan eşyaya nazar-ı dikkatleri celp ediliyor. Ama böyle yapmayıp da çocuğa vereceğimiz herhangi bir mektepte ancak memur olmaktan başka bir kar ve sanatla iştilal edemeyecek surette talim ve tedris edecek olursak neticede temin –i ma'îşet için herkesi memuriyet kapılarına sevk etmiş oluruz ki son sanata, ziraata, ticarete heves etmiyorlar. Memuriyet peşinde dolaşıyorlar diyerek çocuklarımızı değil belki arzu etmediğimiz halde çocuklarımızı o suretle yetiştirdiğimiz için kendimizi levm ve tayib etmeliyiz.

Kız çocuklara gelince bunlar valide olmak ve vakt-i rızada çocukları terbiye etmek için hâlak olunduklarından ve bünyeleri askerlik, demircilik, dülgerlik vesaire gibi meşakkatli işlere hâlakaten mütehammel olmadığından kendilerine ol emirde terbiye –i etfal, idare-i beytiye, adab-ı muaşeret zevciye gibi ihtiyaçları öğretilmek ve bu talimde şehirli, köylü, zengin, fakir olmak gibi ahval-i muhitiye ile beraber adât-ı mahalliye ve ahlak-ı kavmiye nazar-ı itibardan devir tutulmamak lazımdır.

Kız evlada elzem ve zaruri olan bu talim ve terbiye verildikten sonra örgü, dikiş, nakış vesaire gibi içinde bulunduğumuz kavim için faydası olacak ve gücü yetmekle beraber asıl vazifesini ifaya mani olmayacak işler ve sanatlarda öğretilir.

Bu terbiye ile yetişen evlat-ı inas saadet-i istikballeri ve zevcelerinin celp-i muhabbet ve hoşdudisi için ne kadar ümit besleseler becadır. Çünkü bir valide, bir o kadını, bir reise-i ailedir. Zevcenin emvalini muhafaza eder. Zevci bir işle bulunduğu yerden efgan edecek olsa evi hüsn-i idare eder zevcinin gaybubetini hissettirmez rahatsızlığında kendi rahatını feda edercesine hizmetinde bulunur. Elhasıl hem kendisini hem zevcini mesut kılar.

Ama kız çocuklarımız vezaif-i mezkureyi tamamen veya kısmen öğrenmeyip de ulum-ı tabi'îye, hendese, hukuk, tıp vesaire gibi ulum ve fünun-ı tahsil etse ve hatta bu ulum ve fünunda zevcine haiz-i tefevvuk bulunsa mükellef olduğu vezaif-i esasîyesini kim ifa edecek? Umur-u dahliyesini zevci mi görecek?

Yahut onun vazifesini gördürmek için zevce başka kadınlar mı isdihdam edecek?

Kızların bu usulde terbiye görmeleri izdivaca rağbetten düşmelerine ba'is olur. Nitekim İngiltere'de böyle olmuştur. Orada erkekler mütefenninine kadınlar ile izdivaca rağbet etmemişlerdir. Çünkü evvela o kadın sahib-i ilim ve fen olmak itibarıyla zevcine karşı kendinde daima bir rüchan ve tefevvuk gördüğünden hüsn-ü muaşeret te'essüs edemez. Sanbiyen hiçbir erkek hem kadının hem çocuklarının masraflarıyla beraber kadın ev işleri ile uğraşmaya tenezzül etmeyeceği veya ev işlerini hakir göreceği için tutmaya mecbur kalacağı hizmetçilerin masraflarına tahammül edemez.

İngiltere'de böyle olursa artık bilmem ki bizde bu usul terbiye ne neticeye müncer olur.

Halbuki erkeklerimizin tahsil gören kısmı pek az olmakla beraber bu kısım kalilden izdivaç için taşra kızlarını ihtiyar edenler nadir değildir.

Kız evladın talim ve terbiyesinden maksat zevcleri için makbul ve mergub olmak ve ba'de'l-izdivaç me'sud bir aile teşkil eylemektir.

Beyanat-ı vak'a kız evladın terbiyesi hususunda mülahaza olunan bir kaide-i külliye'dir. Bu kaidenin istisnası olarak sahib-i ilim ve fünun bir zevceye talep ve rağib gençler bulunabilmesi kaide-i külliye'yi ihlal etmeyeceği tabiidir.

*El hasıl kızların talim ve terbiyesi erkeklerin talim ve terbiyesine tabidir. Bir memlekette erkekler ekseriyet itibarıyla ilmen, fennen ne mertebede bulunuyorlar ve ne gibi o safi haiz bir refika -i hayat arıyorlarsa kızların dahi ona göre kendilerinin talep ve rağbetinden düşmesine bais olmayacak bir tarz ve usulde talim ve terbiye edilmeleri icap eder.*²²²

Yıllardır süregelen tartışmalardan biri olan kız çocuklarının eğitimi meselesi bu dönemde de tartışma konusu olmuştur. Kız çocuklarına dini ilimler dışında eğitim verilmesi caiz midir, değil midir?

Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli varlıktır. İlim de aklın zekatıdır. Bu nedenle insan hayatında eğitim çok önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde ilkokul çağına

²²² İsmail Safaîhi , '' Kızlarımıza Ne Okutalım '' , İslam Dünyası, Sayı : 24 , 20 Şubat 1329-1332 (7 Mart 1914), s. 387-389

gelen çocuklara öncelikle insanlık vazifeleri öğretilmiştir. Çünkü ahlak tüm ilimlerin temelini oluşturur. Dürüstlük, saygı, namus, adalet bir insanın öğrenebileceği en temel öğretilerdir. Ahlaki terbiye alındıktan sonra kız ve erkek çocuklarının eğitim alanlarında değişmektedir. Erkekler daha çok sanayi, ziraat, ticaret gibi güç gerektiren ve aile geçimini sağlayacak alanlarda eğitim almışlardır. Ama bu eğitim verilirken çocukların ilgi ve yetenekleri de göz ardı edilmemelidir. Ebeveynler sırf çocuk okuyup memur olsun diye onu zoraki bir eğitim hayatına sokmamalıdır. Kız çocukları için ise durum biraz daha farklıdır. Ahlaki eğitim aldıktan sonra kızlar dikiş, nakış, örgü gibi alanlarda eğitim almaya yönlendirilmişlerdir. Çünkü kız çocukları yaratılışları icabıyla daha naif oldukları için onlara kuvvet gerektiren bir eğitim verilmemiştir. Verilen eğitimin temel amacı ise eşini mutlu etmek, ailesinin geçimini sağlamak ve iyi bir anne olmak üzerine kurulmuştur. Matematik, fizik, tarih, coğrafya gibi ilim öğrenen kızlar bu alanlarda çalışmak isteyeceklerinden ötürü onların işlerini yapacak kimse bulunamayacağı için ya da eşinin karısı karşısında kendini aciz hissetme durumundan dolayı bu ilimleri öğrenen kızlar evlilik için tercih edilmemiştir. Yazar, son olarak kızların pozitif bilimler içeren ilim tahsil etmelerini erkeğin gözünden düşmeyecek şekilde gerçekleştirmesine bağlayarak makalesini sonlandırmıştır.

Derginin yayınlandığı 1913 yılından bu yana hala aynı konuları tartışmamız ve dini böyle atalet içeren batıl düşüncelere alet ederek kullanmamız bizi medeniyet dünyasında gerilettikçe geriletmiştir. Oysa ki İslamiyet kolaylıklar dinidir, bilimsel gelişmeleri ve eğitimi öğütleyen bir dindir. İlk ayeti “oku” olan bir din nasıl olurda kız çocuklarının okumamasını söyleyebilir? Bu tamamen dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan ve yanlış yorumlayan kimselerin uydurduğu bir safsatadır. Ve bu safsatalar maalesef ki günümüzde de hala tartışılmaktadır.

2.5. Öğrenci Mektupları:

Eğitim tek taraflı bir mesele değildir. Sadece öğrencileri eleştirerek, ya da sadece öğretmen ve idarecileri eleştirerek bir yere varamayız. Eğitim bir birlik beraberlik bütünlük işidir. Eğer bu harçlardan biri eksik olursa inşa edilmek istenen sistemde çökmeye mecburdur. Bu nedenle İslam Dünyası Dergisi baş muharriri Abdürreşid İbrahim Efendi de bu birliği güçlendirmek adına öğrencilerde gördüğü sıkıntıları ve onlara nasihatlerini “*Talebe ve Şakirdan*” başlığıyla yazmıştır.

“TALEBE ve ŞAKİRDAN

Hiç şüphe yoktur ki bütün cihanda alem-i İslamiyet ve alem-i medeniyette milletlerin timsal-i mücessimi talebe ve şakirdandır. Milletlerin seviye-i irfanı ve seviye-i ahlakı, mazisi ve istikbalı hemen talebede tecessüm eder: zira en âli fikirler en büyük vicdanlar en saf kalpler, en parlak simalar talebe meyanından zuhur eder. Bütün cihanda talebe tam manasıyla milletlerin istikbalini gösteren (Mizanü'l heva) gibi katiyen yanılmaz bir bar-u metrudur.

Talebe lede'l- icap en büyük meselelerde milletlere rehberlik eder, her umur ve ahval-i cariyede kemal-i basiretle meratib-i insaniyenin en âli tabakasından bakar ve en dakik meselelerde dahi dürbün ile bakarcasına görür. Bilhassa Darü'l fünun ve Mekatip-i aliye talebesi bütün manasıyla ulviyet-i beşeriye de bir numune ve hasais-i insaniyede bir senet-i müsnevne gibi olmalıdır. Namus ve haysiyet-i insaniye nokta-ı nazarından talebe en güzide bir meslek takip ederek milletleri için bir hüccet-i meşru' ve muhaccet-i beyza olmalıdır.

Memleketin siyasetına ve milletin içtimaiyatına hep talebe ve şakirdan tesir eder. Bir talebe nazarında en mukaddes bir şey var ise o da mesleki ve mesleğinde olan haysiyetidir talebe mesleği uğrunda her şeyi feda eder, mesleği uğrunda her şeyinden vaz geçer, talebe meyanında bir ferd-i dini zuhur ederek mesleğin haysiyetine muğayyir harekette bulunursa, bütün talebe Heyet Mecmuası, o ferde veyahut birkaç efrada karşı ezhar-ı nefret ederek namus-ı meslek uğrunda her müzaheme katlanır ve meslek namına lede'l-icap nefsinin dahi kurban eder.

Ben burada misal olmak üzere milel-i mütemmidine meyanında medeniyetin en aşağı derecesinde bulunan Rus talebesi ahvalinden bir numune arz edeceğim: 1904 senesi kanun-ı evvel ibtidalarında Rusya'nın pay-ı tahtı olan Petersburg beldesinde Nevski caddesinde kain “Kazansky Sobor” dedikleri kilise meydanında altmış kadar darü'l fünun talebesi hükümet aleyhinde bir nümayiş yapmışlardı.

Vakadan haberdar olur olmaz şehir muhafızı general “Kaliğlas” süvari jandarmalar ile nümayişçi talebeyi taht-ı muhasaraya alarak kırbaçlar ile süre süre zükur ve inas hepsini birden götürüp kapalı manije tıkmak suretiyle tevkif etmişlerdi. Bu vaka gündüz tamam saat on bir kararlarında olmuştu. O günü akşama kadar nihayet üç dört saat zarfında vakadan haber almış darü'l fünun talebesinden sekiz yüze karib talebe mahpus arkadaşlarının bulunduğu “manije” geldiler (arkası gelmekte idi) madem ki darü'l fünun talebesi tevkif olunuyor, bu mahpus-ı kürsü arkadaşlarımızın cürmü her ne ise bir de kafamız o cerimede müşterikiz, bizi de hapsediniz, diyerek hükümete dayattılar, polisler ne kadar uğraştılar ise de gece yarısına kadar talebeyi dağıtamadılar, belki gittikçe galebelik tezayyüd etmekte idi. gördüler ki sürü sürü hapishane aşıkları gelmekte devam ediyor (sabaha kadar devam eden idi binlerce talebe gelecekti)

hükümette bir an evvel nümayişçilerin tahliyesine bi'l mecburiye karar verdi. O günü bu suretle vaka' teskin olundu ise asıl en büyük nümayişlerde ondan sonra devam etti. Bu suretle talebede olan ciddiyetin neticesi bilahire umum-ı millete sirayet ederek milletin en münevver kısmı da talebe fikrine iştirak etti.

Zira talebe de olan hulus ve talebenin hareketinde olan uluviyet-i vatan ve millet uğrunda fedakârlık bütün manasıyla talebede tecessüm etmişti, o uluviyet-i efkâr ve ciddiyet amal-ı memleketin en büyük simalarını ve en büyük profesörlerini dahi teşrik-i imale mecbur etti.

Rusya da şu son senelerde cereyan eden siyasi hareketlerde ve en mühim meselelerde dahi bilfil müteşebbisler ve fedailer talebe idi.

Hatta Kont "Trobinski" Bey cenaze merasiminde teşrifat ve idare-i merasimi tamamıyla talebe der'uhde etmişti. Polis ve jandarmalardan kimseyi müdahale ettirmeksizin, cenazede bulunan yüz binlerce insan galebeliğini bi hak idare ettiler.

Bizde ise biçare talebe, miskin miskin hiçbir şey elinden gelmez, söz anlamaz, laf dinlemez, adap nedir bilmez, erkan nedir bilmez, haysiyet nedir bilmez, hastalık nedir duymaz Darü'l fünun son senesinde bulunuyor hala bir his-i intibah yok, biraz hayat gösteremiyor, uyuşmuş, dökmüş, yegâne bir marifetleri var ise konferanslara gider, Şak! Şak! Şak! El çırpar da ma'teessüf laf anladıklarından veya bir his ile mütehasıs ve mahzuz olduklarından değil konferansçı efendiler nam ve şöretleri nispetinde alkışlanır zannettiklerindendir, aynı kürsüde yekdiğerine taban tabana zıt söz söyleyen hatiplerin her ikisi alkışlanır, defa'atle vuku olmuştur. Bunlardan maide, bu kerre matbuat sayfalarında darü'l fünun Osmani'nin asker kaçakları için sahte kayıtlar ile melcai olduğunu alenen yazdılar ve tahakkuk etti bizim biçare darü'l fünun talebesinin haysiyeti payemâl olmadı. Etudiant! Efendiler katiyen müteessir olmadılar. O darü'l hiyanete bila tereddüt devam ettiler... bu ne haldir?

Koca bir memleketin yegâne hayat ocağında bu gibi hiyanetlere neden irtikap olunuyor? Nasıl oluyor da bir darü'l fünun namından bu derece sahtekarlığa cesaret olunuyor? Sonra bir Darü'l fünun talebesi bu hali nasıl oluyor da hissedemiyor? Ve hissederse nasıl olurda sükût eder?

Bilahire bu hiyanetler meydana çıkınca talebe efendiler nasıl oluyor da oraya devam edebiliyorlar? Bir memleket ne gibi düşkün olursa olur tahammül eder ve her nevi mağlubiyet ve inhizama da (bozguna uğrama) tahammül eder, zira bunların telafisi mümkündür. Yalnız bu derecede talebe ve şakirdanın duygusuzluğuna tahammül edemez ve bu derecede tedenni-i tezline tahammül edemez. İnsan bi hak ve layıkıyla düşünecek olursa bu pek acı hakikatlerdendir.

Bugün bizde talebe namına namus ve haysiyet muhafazası hissi bulunmazsa, bir darü'l fünuna mensup talebe Heyet Mecmuası kendine güvenemezse, memleketin salâhı ve milletin hayatını düşünemezse, istikbal-i millet, istikbal-i vatan ne olur?

Talebe yalnız bir noktayı hedef ittihaz ederde, mektebi ikmal ettikten sonra kaç kuruş maaş ile nereye kayılabileceğini düşünüydin, derse devam ettiği sıralarda dahi ileride kendine sefa'at edebilecek hoca ve muallimleri eteklemek gibi müzilletleri kabul ederse, eyvah! Sonra o talebe adam olacak da , memleketin mukadderatını zemamı iktidarına alıp idare edecek ümitleri ne olur?

İşte en acı hakikatlerde bu noktalardadır, darü'l fünun gibi bir müessesesi aliye, maaştan başka hiçbir şeyi düşünemez, ulum ve fünunun her mezayasından mahrum muallimler idaresine bırakılırsa, böyle talebe Etudiant Efendiler yetişir.

Yazık Darü'l fünun namına yazık, yazık darü'l fünun kapısında sürünerek zayi olunmuş vakitlere yazık!..”²²³

Bir milletin medeniyet seviyesini inşa eden ana unsur gençlerdir. Bu nedenle de gençlerin eğitimi her şeyden önemlidir. Eğitim konusuna çok önem veren Abdürreşid İbrahim, Rusya’da yaşanan bir olayı örnek vererek Türk eğitim sistemini eleştirmiştir. 1904 yılında Petersburg’da bir grup öğrencinin düzenlediği gösteri sonucu gözaltına alınmaları üzerine, üniversitede okuyan diğer arkadaşları onları kurtarmak için akın akın karakolun önüne gelmiş, öğrencileri dağıtamayacağını anlayan hükümet ise tutuklu öğrencileri serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Abdürreşid İbrahim, bizde ise medrese öğrencilerinin uyuşuk, miskin, bir konferansa gitse kimin ne anlattığına bakmaksızın alkışladıklarını, tepki göstermediğini söylemiştir. Üniversiteye gelmiş çocuk, kendini, milletin ahvalini, devletin durumunu düşünmezse nasıl bir gelecek inşa eder. “Vatan nasıl ona ve onun yetiştirdiği nesillere emanet olunur.” Diyerek gençlerin ahvalini eleştirmiştir.

²²³ Abdürreşid , ‘‘ Talebe ve Şakirdan ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 8, 14 Recep 1329-1331 (6 Haziran 1913), s.129-131.

“TALEBE VE ŞAKIRDAN

Talebe ve şakirdan demek tabir-i ahirle istikbalin yegâne ümitleri demektir. Bütün alem-i insaniyet ve bütün cihan-ı medeniyet “talebe ve şakirdan” a bu nazarla bakar ve bu manayı verir. Herhangi memlekette ve herhangi millette olursa olsun, bu böyledir. Bu bir kanun- la yetegayyür ve nizam-ı la yetebeddüldür. Yegâne ümid-i hayat talebe ve şakirdandır. Milletler meyanında en evvel hissi intibah ve eser-i hayat talebe ve şakirdan da olacaktır, zira bunların gençlikleri hasebiyle kanlarında olan sararet istidad-ı fitriyeleri tahrik eder, ve meslekleri hesabıyla da her nev’i mezayayı insaniyenin .....? olan fünun-ı adide ve bilhassa asrımızca mühim olan zaruriyat-ı cedide ile de taze taze talkih olunmuş fikirler, ve basiretlerine de bir perde-i arz-ı tari olacak kadar muhite henüz hülul etmemiş olmalarından, o, saf kalbleri yalnız müberrata bütün safvetiyle müheyya bulunuyor.

İşte şu sebeptendir ki bütün cihanda istikbal ümitleri talebeye tevcih eder. Talebe, daha talebe iken istikbalin bir efendisidir. Talebe istikbalin efendisi olduğu gibi, istikbal de onların raiyesidir. “Külliküm ra’in ve külliküm mesulün an raiyettihi²²⁴ ” istikbalin bütün mesuliyeti talebeye aittir. Ey talebe efendiler! Ben yine sizi kabil-i hitab zannederek bu satırları yazıyorum:

Bugün devletin, milletin düçar olduğu felaketleri ancak siz düşünebilirsiniz ve esbab-ı inhitatı siz tahkik edebilirsiniz, bu sefalet neden müstehak olduk? Ve bu derecede devleti nasıl oldu da kendi elimiz ile hazırladık? Esbab-ı felaket nedir? Ve esbab-ı tedenni nedir? Ve bir çok nedir? Nedir? Hep size tevcih eder, bunların esbabını aramak bulmak akl-ı selimin vazifesidir. Sebep bulunmadıkça illetin izalesi mümkün olamaz. Sizin aklınız bunları idrak eder, sizin fikriniz bunları ihata eder, hülasatü’l-hülasa memleketin bekası ve milletin hayatı vatanın selameti istikbalde hep sizin dest-i pakinize birer emanetullah olarak teslim olunacağından, siz bugünden itibaren vatan ve millete ait her meselede alakadar olacağınız muhakkak ve derkardır.

Şayet siz bu halleri görmeyip de bundan sonra dahi eskisi gibi yaşamak zannında bulunursanız. Bilmiş olunuz ki, bu memleket ve bu millet için hayat yoktur. Bunlar cüz’i ve teemmül ile zahir ve aşikâr olur.

²²⁴ Hadisin anlamı şöyle verilmektedir: hepiniz çobansınız hepiniz sürüden sorumlusunuz.

“Ruhsuz cesed yaşamaz” bir kanun-ı tabiiyet olduğu gibi, talebesiz millet de yaşamaz, milletin ruhu talebedir.

Ey İslambol mekatib-i aliyye efendileri! Bugün siz kendinize tertib edecek vazife düşünerek tamam etrafıyla mülhaza ettikten sonra hemen kendi vicdanınıza müraccat ederek o pak temiz vicdanınızı hâkim-i ittihad edecek olursanız, bir kere yüzde elliniz tamam manasıyla talebe değildir. O kalan elli içinde de asker kaçağı, maaş tuzağı, tembel ocağı niyetiyle iltica edenler tefrik olunursa bundan sonra ne ki kalırsa, işte odur talebe, asıl hitap bunlara tevcih eder. Bunlar içinde de laf anlamaz, mekatib-i iptidaiye çocukları derecesinde efendiler bulunmak ihtimal-i akrabdır. Zira memleket dahilinde en feci’ vekayi de bizim darü’l-fünun talebesi bigâne kalıyor. Hatta İslambol’da olan vukuat Japonya talebesine tesir ediyorda, bizim darü’l-fünun efendileri yine tiyatrolarda sefaletlerinde devam ediyorlar. Cihan kan ağlarken bizim şehzade başında bayram oluyor. Yine bizim nühusetimizi tasvir eden sinematoğraf manzaraları: şak şak şak, alkışlanıyor, darü’l-fünun ve medrese-i diniyye talebesi tarafından alkışlanıyor.

Bu gibi hal esef-i iştimal tevali edip durduğu zaman bizim darü’l-fünun talebesinden kimsenin haysiyetine dokunmuyor, kimsede müteessir ve müteellim olmuyor, çok gariptir ki “ilelan Osmanlı talebesi her nerede olursa olsun haysiyet manasını bilemiyor. Eskilerini kâle almayacağız, gün bugün Paris’te hilali tahkir ederek ayakkabılarının ökçesine tersim ettirebiliyor, bizim Osmanlı talebesi hala safay-ı hatırla orada derse devam ediyor. Ve burada olan talebe efendilerimizle kemal-i tehalikle aman Fransa’ya gitmenin bir çaresi diyerek düşünüyor, sanki bütün cihanda maarif yalnız Fransa’da kalmış gibi görüyor. Bu güne kadar başımıza gelen felaketlerin kaffesi ve en büyüğü olan ahlaksızlığı, bize Fransa’nın yadigarı olduğu hala kimsede tasavvur edemiyor.

Ey darülfünun talebesi efendiler! Eğer sizlerde bu halleri muhakeme ve idrak edecek kadar da fikir bulunmazsa, sonra ne olur bu milletin hali ve ne olur bu ümmetin istikbali?

Tekrar edeceğim yine ehl-i hitap siz olacaksınız, son söz de sizin sözünüz olacaktır. Bu memleketin istikbali sizin ile kaim olacaktır...

İşte bu hakiki nazar itibar olarak evvel memleketin hayatı nokta-i nazarından kendinize bir hatt-ı hareket ve meslek tayin etmeniz icap eder. Saniyen millet-i İslamiyeye şehrah-ı necat olabilecek siz efendilerin mesleği tamamıyla refah temin ettikten sonra bütün alem-i İslamın’da istikametini mütekeffil olacaktır. Talebe milletin en hassas bir uzvu olup cesette olan bütün hastalıkları hissedecek olursa işte o talebe bi hak talebedir. Bugün bizim cesedimizin her

tarafını hastalık sarmış müzmin bir hale getirmiş tehlike yüzde yüz, ümit olunur hiçbir ciheti kalmamıştır. İşte maharet işte kemalat bundan sonra gösterilecek sanattadır.

Vatanın necatı sizin hüzakatlığınıza vabeste olup şu hâlde en büyük vazife yine size tevci eder.

Emin olunuz hastalık bu kadar mühlik ve müzmin olursa olsun, esbabı keşf olunduğu gibi tedavisi de kabildir. İş marazı keşfetmektir. Güzelce mülahaza olunursa esbab-ı maraz zaten meydanda. Basiret gözüyle bakanlar her zaman görebileceklerdir.

Bütün cihan için bir kanun-ı tabii vardır ki “devletleri yaşatan millettir” yani devlet millet sayesinde yaşar. Bizde ise tamam bilakis “milleti yaşatan devlettir” bütün milleti beslemektedir, bütün millet avucunu açmış devlete bakıyor. İşte esbab-ı felaket buradadır.

Size tertip edecek vazifede kemal-i serbest ile devlet kapısına göz dikmeyip, istişfa'î ve şefa'at kapısını tamamen kapayıp, kendi maişetinizi yine kendiniz temin etmek. İşte salah da buradan başlar.”²²⁵

“TALEBE VE ŞAKIRDAN

“İslam Dünyası”nın bundan mukaddem nüshalarında mektep talebesine hitap olunuyordu, bu kerre sözümüz medrese talebesine ait olacaktır. Mamefih mektep talebesi hakkında dahi sözlerimiz hitam bulmamıştır. Lakin vaktin ehemmiyeti ve zamanemizin kıymeti nazar-ı itibare alınarak medrese şakirdanı hakkında dahi şimdiden birkaç söz söylemek icap etti. Zira, burada matbuat sütunlarında şakirdan ve ulemaya hitap olunarak makaleler tevali etmekte olduğu görülüyor. Bir aralık bazı muharrirlerimiz ashab-ı amaim üzerine hücum edercesine daire-i edep haricinde sözlerde söylediler ve talebeyi tahrik için acı hakikatleri ortalığa attılar, hatta hududu bile tecavüz ettiklerini o muharrir efendiler kendileri de hissederek ashab-ı meslekten bazı aharlerini zahiren istisna eder gibi oldular. Mamefih istisnaları da hakiki olmayıp (zuk inneke entel aziz²²⁶) kabilinden olduğu cüzzi teemmül edenler için aşikâr idi. Fakat biz o zaman yine tahammül cihetini ihtiyar etmiştik, hatta hem mesleğimizden bazıları itidallerini muhafaza edemeyip meydana atılarak hücum edenlere mukabele arzusunda dahi bulundular bilfiil müdafaa edenlerde bulundu. Biz yine hep kulak misafirliğini ihtiyar etmiş ve söz söylemeye lüzum görmemiştik fakat şimdi zaman iktizası söz sırası bize de geldi.

Ben muteriz ve muhacimlere mukabil söz söylemek taraftarı değilim, biz biraz teemmül edecek olursak şüphe yoktur ki bizim aleyhimize söylenenler mazurdur bilakis biz onlara teşekkür

²²⁵ Abdürreşid, “ Talebe ve Şakirdan ” , İslam Dünyası, Cilt-I, Sayı : 9, 1329-1331 , s. 129-131.

²²⁶ Duhan suresi 49.ayet

etmeliyiz, onların bize hiçbir güne adavetleri yoktur ve olamaz. O bizim ağır zannettiğimiz sözleri söylemeye onları mecbur eden zaman ve ihtiyaçtan başka bir şey değildir.

İnsan biraz mücevvelidir. Fazlada söyler, ağırda söyler ve bazen vakitsiz de söyleyebilir.

Madem ki biz kendimizi şeriat-ı gara’i mutahhara hadimleri zannediyoruz bizim için müsammahakarane muamele etmek daha münasip olur. Asıl bizim için mühim olan ciheti elhamdülillah sümme’ elhamdülillah bugün ümmetin bize ihtiyacı hissetmesidir, o acı ve ağır zannettiğimiz sözler ihtiyaç-ı saikasıyla olan feryatlarıdır, aman bizi kurtarınız nidasıyla müracaat ediyorlar, filhakika ümmetin bize ihtiyaç hissetmesi bizim için başarıdır. Buna mukabil bize müdafaa değil belki me’al mesar vel iftihar –ı telbiye ile istikbal etmek icap eder. Layıkıyla düşünecek olursak filhakika bunlar bizi vazife başına davet ediyorlar, burada bizim için te’essüf olunacak ve telaş edilecek bir şey yoktur, esasen ümmetin bu suretle bize ezhar –ı ihtiyaç etmesi bizim için şayan-ı şükran bir fali hayırdır.

Bundan dört beş sene mukaddem: din ne demektir? Yirminci asırda dine lüzum var mı? Ve emsali bir takım hezeyan ruzmanelerimiz de meydan tutmuştu, her şey medeniyete isnad ederek, sahte insaniyetler, manasız hürriyetler, müsavetler bilmem neler ortalığı kavuruyor ve yakıp yıkıyordu, üç dört çocuğun aklıyla memleketi ihya edecektik.

Mazallah o hallerimiz devam ede idi, bir takım ulema kıyafetinde dalkavuklarda bab-ı fetvada yer tuta idiler, esbab-ı amayim için dünya ve ahiret mucip hüsrana olurdu.

Elhamdülillah sümme elhamdülillah ki öyle olmadı. Başımıza yüz bin felaketler çöktü, dahili ve harici gavaill yekdiğerini tevali etti, bir takım kavm-i necibler cibiliyet nifakilerini izahar ettiler, en büyük düşmanlar içimizden zuhur etti. Vezir zannettiklerimiz rezil oldu, ve bir tarafta bizim çoban zannettiklerimizde bize meydan okurdu, gazanfer asakir-i nasr tesirimiz varlık içinde bir yokluk gösterdi, herkes her şeyden kati ümid etti ve düşmanlarımızda bizim aleyhimize birleştiler kendi beyinlerinde olan adavetlerini hazmederek el birliğiyle üzerimize yürüdüler, bizim südurumuz keşkül bedest kapı kapı dolaştı ise , her tarafta insaniyet kapılarını kapattılar , ne Fransız dostlarımızdan ve ne İngiliz hamilerimizden bir tatlı söz bile alamadık ,Allah’tan başka bir muayyininimiz olmadığını tamamiyle anladık ise de iş işten geçti zannettik mamefih arada enin-i hafti ile Allah Allah ! diyenlerimiz olduğu gibi ulemaya tecavüz suretiyle feryad edenlerimiz de oldu.

Cenab-ı vacibü’l vücud errahimürrahimin aziz zü- intikam saffetiyle tecelli etti. O bizim zann-ı fasidimiz ile müttefik zannettiğimiz Balkan haşeratları beyninde “ve elkayna beynehümül adavete vel bağda’e ila yevmi’l kıyame²²⁷” serri zahir oldu, köpekler birbirine saldırdılar,

²²⁷ Maide suresi 64. ayet

Romanya devletinde onların tanburuna bir name ilave etti. Bizim de Londra'da bağlanmış ellerimiz ayaklarımız mahza bir lütf-u ilahi olarak çözüldü. Elhamdülillah sümme elhamdülillah asakir-i Nusret müesserimiz veliü'l emr olan halife –i muazzam efendimizin “emirba” sevabını telakki ettiler, elhamdülillah sümme elhamdülillah on gündür geceyi gündüzlere katarak ileri yürümektedirler. İnşallah otuzuncu haziranda sadır olmuş ferman –ı alişan mucibince kaybetmiş olduğumuz mülkümüzü ann-ı karip bi tamama istirdad ederiz. Memleketimiz tekrar merkez-i İslam olarak bakidir.

Şimdi ve bundan sonra bize tertip edecek vazife nedir, insaf edelim vicdanımıza müracaat ederek muhakeme edelim, biz bugün İslamiyette en büyük vazife ile mükellef bulunuyoruz, emr-i maruf ve nehyi anil münker bizim vazifemizdir, İslamiyette en büyük vazife budur. Ve milletin en büyük ihtiyacı da budur, cami kürsülerini bir takım sürücü ve yumurtacı hocalardan tahlis edelim. Ümmetin salâhi ulemanın salâhındadır. Ulema bu ümmetin rehberidir. Ulema bu ümmetin şehrah selametidir. Evvel be evvel ulemanın salâhi lazım, milletin ihtiyaç-ı müberremi budur. Bu ise bizim için büyük bir nimettir. Fi ma ba'ad, evvela kendimizi ahval ve etvarımızı kisvemize münasip tarzda ıslah edelim, haysiyet-i ulema nedir? Şer'an mezmum olan müsaviden evvel be evvel biz içtinab edelim, mekarim-i ahlak ne ise onu gözetelim. Kahvehanelerde tiyatrolarda ashab-ı amayim için bir yer bulunmamalı, ramazan –ı şerif geceleri sabahlara kadar direkler arasında ihya etmek ulemaya yakışmaz, ulema bütün mevcudiyetiyle bugünden itibaren hiç vakit geçirmeyip Anadolu köylerini dolaşarak milletin istikbali ve hayatı için birer ibadettir. Milletin bütün hayatı sanat, ziraat, ticaret ile kaimdir. Bunları millete takdir ettirmek söylemek anlatmak hocaların vazifesidir.

İşte şakirdan efendiler! Size terettüb edecek vazife budur. Eğer bundan daha mukaddem bir vazife var ise o da kendi cehlinizi hissetmek ve bu cehlin esbabı usul-ı tedriste olan fenalıklar olduğunu bilmek, üstadlarımızın cehlini anlamaktır. Eğer talebe efendiler bunlardan da hisse mend olurda bu cihetin de ıslahına gayret ederseniz artık bu ümmetin de hayatı kati surette temin edilmiş olur. İşte şimdilik en mühim vazife budur. O bizim aleyhimizde itale-i lisanda bulunanlarda bizden bunu isterler ve istemekte haklarıdır. Şu hâlde hak-ı itiraf olunmalı ve hakikat meydanda iken görülmelidir. Ve cahedü emr-i celili evvel be evvel bize teveccüh eder, bugün saff-ı kıtalde birinci kolordu ve cepheyi teşkil etmeliyiz, cihat ianesinde mal ile iane edenlerin en evveli şeyhülislam ve bab-ı meşihat ricali olmalıdır. Bizim şeyhülislamlarımız evvel be evvel konaklar, köşkler, cariyeler halayıklar çaresini düşünüyorlar, hiçbir şeyhülislam eli alan kendisine terettüb eden vazifeden haberdar olmamış ve olamıyor, şeriatın hürmetini hetk

*ettiler. Bütün sefahatlerine milleti kurban ettiler. İşte bunları görmek talebe vazifesidir. Görürseniz milleti kurtarmış olursunuz.*²²⁸

Abdürreşid İbrahim Efendi bu makalesinde öncekilerden farklı olarak medrese talebesine seslenmiştir. Önceki makalelerinde çok sert bir üslup kullandığını kabul ettiğini ama onu bu duruma sokan durumun memleketin ahvali ve kötü gidişatı olduğunu söyleyerek kurtuluşu talebelerde gördüğünden ötürü onları harekete geçirmek amacıyla öyle konuştuğunu söylemiştir. Önceki makalelerde de tekrarlandığı gibi Memleketin istikbali gençliktedir. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ilk yıllarda doğan hürriyet ortamı sonucu insanlar din nedir? ne işe yaramaktadır? gibi sorular sorarak bunu medeniyet kisvesi altında insanlara savunmalarını eleştiren Abdürreşid İbrahim, “çok şükür bu yılları geride bıraktırtık, yoksa dünya ve ahiret hayatımız nice olurdu?” diyerek gençlikten ümidini kesmediğini göstermiştir. 1913 yılı Osmanlı Devleti açısından zor bir dönem olmuştur. Balkan uluslarının birleşip Osmanlı’ya saldırmasının ardından devletin eski başkenti olan Edirne ve yüzyıllardır Türk toprağı olan birçok bölge elden çıkmıştır. İbrahim Efendi bu gidişattan “Allah’a sığınarak ve iman gücü ile kurtulduk, bizi parçalamak isteyen devletler kendilerine düştü nihayet ki 30 Haziran’da Edirne dahil olmak üzere kaybettiğimiz toprakları geri alacağız.” demiş ve bundan sonraki süreçte ulemaya çok büyük görevler düştüğünden bahsetmiştir. Ulema sınıfı bir milletin rehberidir. Öncelikle cami ve kürsülerde yetkin olmayan kişilerin görevden alınması gerektiğini ve daha sonrada ulema sınıfının kahvehane, tiyatro gibi mekanlarda vakit öldürmesi yerine Anadolu’ya geçerek halkı bilinçlendirmesi gerektiği tüm bu yaşananları onlara anlatarak onları iman kuvvetiyle birlik olmaya davet etmesi gerektiğini söylemiştir. Burada en büyük görev ise öğrencilere verilmiştir. Onlar bu cehalet ortamını görerek, hissederek olaylaylara müdahale etmeli ve hocalarını uyarmalıdır.

---

²²⁸ Abdürreşid, ‘‘ Talebe ve Şakirdan’’ , **İslam Dünyası**, Cilt-I, Sayı : 10, 13 Şaban 1329-1331 (18 Temmuz 1913), s. 145-147.

3. İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAŞANAN DİNİ HAYAT

3.1. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Toplum Yapısında Genel Ahlaki Vaziyet:

Devletlerin yaşamış oldukları ekonomik sıkıntılar, isyanlar, savaşlar var olan toplumsal düzende birtakım sıkıntılara, ahlaki çözümler yol açmaktadır. Kuruluş ve Yükselme dönemlerinde siyaseti, ekonomisi, dini ve ahlaki değerleri ile üç kıtaya egemen olup, farklı millet ve dinden olan insanlara adalet ve hoşgörü ile yaklaşan Osmanlı Devleti, İslam'ın inanç ve ahlak anlayışını yöneten sınıfından yönetilenler sınıfın en aşağı tabakasındaki kişiye kadar ulaştırmış ve hissettirmiştir. XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bozulmalar toplumsal alanda da kendini göstermiştir. Celali İsyanlarının sonucunda ortaya çıkan ve “*Büyük Kaçgun*” olarak tanımlanan kırdan kente göç hareketi bu bozulmada bir dönüm noktası olmuştur. Göç sonrası kente göç eden insanlar burada hayata tutunmak adına her şeyi yapmayı başlamışlardır. XVIII. Yüzyıla gelindiğinde ise içerde ve dışarda pek çok yıkıcı etkenle mücadele eden Osmanlı Devleti “*Lale Devri*” ile birlikte bilim ve teknik bakımdan Avrupa'dan geri kaldığının farkına varmış ve bu açığı kapatmak adına Avrupa örnek alınarak pek çok alanda ıslahatlar gerçekleştirmişlerdir. XIX. Yüzyılda ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında Avrupayı tarzda okullar açılmaya başlamış, yurt dışına öğrenci gönderilmiş, yurt dışından uzmanlar getirilmiş vb. buda klasik dönem Osmanlı toplum yapısını bir ikileme sürüklemiştir. Halkın bir kesimi Avrupa'yı örnek alarak yaşamlarını ona göre düzenlemişler onlar gibi giyinmişler, yeme alışkanlıklarını onlara göre düzenlemişler, onların açtıkları okullarda eğitim görmüşlerdir. Diğer bir kesim ise uzun süren savaşlar neticesinde ağır vergiler ödemeye başlamış, savaşa giden aile üyelerinden uzun yıllar ayrı kalmış, isyancıların ve eşkıyaların hedefi olmuşlardır. Toplum arasında yaşanan bu uçurum gün geçtikçe daha da artmıştır. Devleti hem bu toplumsal alanda yaşanan çöküntüden hem de siyasi olarak dağılmaktan kurtarmak amacıyla milli ve dini ahlak konularında tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar iki ana esas üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki ahlakın temelini din olduğunu ve okullarda dini ahlakla ilgili eğitimler verilmesi gerektiğini savunurken diğeri, ahlak eğitiminin dini temeller üzerinden değil diğeri ülkelerde olduğu gibi psikolojik, pedagojik ve sosyolojik temeller üzerinden verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.²²⁹ Bu iki görüşün birleştiği temel nokta ise

²²⁹ Muhammed Ali Yazıbaşı, “*Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi ve Öğretimi*”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, sayı: 4, 2014, s. 773

gençlere kuvvetli bir ahlaki eğitim verilmesidir. Bu amaçla dönemin basın yayın organlarında bu konu çok geniş yankı uyandırmış ve pek çok yazar bu konuyla ilgili makaleler kaleme almıştır.

İslamcılık fikir akımının etkisiyle çıkan İslam Dünyası Dergisinde de bu konu ile bir çok makale yayınlanmıştır. Özellikle derginin baş yazarı ve derginin kurucusu olan Abdürreşid İbrahim “İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler” başlığı altında yazdığı yazılarında devletin kurtuluşu olarak bu ahlaki yozlaşmadan bir an önce kurtulmak gerekliliğini savunmuştur.

“AHLAK VE İCTİMÂ’İYYÂT: İTİRAFİ LÂZİM OLAN ACI HAKİKATLER

Ahlak düşkünlüğü bizim en büyük hastalığımızdır. Büyük küçük bizde ahlâksızlık derece derece taammüm etmiştir. Fahrü’l-kâinât Efendimiz “beastü li-etem meâarimü’l-ahlâk” buyurmuş iken biz de veresetü’l-enbiyâ olacak ulemâmız ibtidâ-i ahlâksızlık ile müptelâdır. Evet birdenbire bu söz herkesin istiğrab-ı müceb olabilir. Bilhâssa kendisine hüsn-i zan etmekte olan zevât-i kirâm hiç nefesine müracaât etmeyerek doğrudan doğruya sâhib-i kalemi küstahlık ve belki de terbiyesizlik ile de ithâm edebiliyorlar. Fakat her ferd-i âlim ve sahib-i insâf nefesine müracaât ider de kendisini bir kere yoklayacak olursa en menâfi ve en büyük bildiğimiz kimseler ceblerine ellerini soktukları gibi parmaklarına birinci def’âda dokunacak enfiye kutusu, tütün ağızlık ve tabakasını dest-i mübâreklerine alur da başında bulunan imâme ile cübbeyi de hâtırına götürecektir olursa zân değil yakînen diyebiliriz ki: o makâmlar ile o tabakalar arasında zıddiyetinden mâadâ bir alâka bulamayacaktır. Evet, adam ne ehemmiyeti var! Bunu diyebilirler. O ehemmiyetsiz, bu ehemmiyetsiz yavaş yavaş hepsi ehemmiyetsiz, sonra sünnet-i müekkide olan cemaât-i namazide ehemmiyetsiz, derken ferâizin dahî ehemmiyeti kalmaz, bil-âhire o ulemâ zan ittiğimiz zevâtın dahî ehemmiyeti kalmaz.

Düşüncemizi az daha ta’mîk idecek olur da, ulemâ-i benâmdan zan olunan samûr kürkleri efendilerimizin husûsiyet-i şahsiyelerini de nazar-ı i’tibâra alacak olursak, artık daha büyük te’sîrler ile diyebiliriz ki: ahlâksızlık bizde tabi’at-i sâniye hükmünü almış ve şu sebebe mebnî ahlâksızlık neden ibârettir ve nasıl olabiliyor bizce tabiyeti dahî müşkülleşmiş olduğunu görürüz. Ekser ulemâmızın muhammerât içinde yuvarlandıklarından bile haberleri yok ve belki daha ileri gitmek üzere yol aramaktan geri kalmazlar. Bugün sarıklı ulemâda imâm, câmi ile alışverişi kesmiş vazîfesini en câhil diğer bir sarıklıya mâhiye yirmi kuruş bedelinde tevdi’ etmiş, kendi fesli Bâb-i Âli’de bilmem ne kalemi hulefâsından bulunur, bâb-ı meşihatde dahî tetkîkât-ı şer’iyyede âzâ sıfatıyla haftada üç defada oraya gidip geliyor. Gümüş suyunda

Sürmegir Tekkesinde de şeyh, hülâsa burada mahallece sarıklı hoca efendi orada fesli bey daha ötesinde sikkeli şeyh, kavuklu dede... Mâhiyelerİ sağlâm, maâşlar işler, helâl ve harâm kim dinler, hepimizde bu beliyeye ile müptelâ, yolu bulunursa daha münâsib bir yer açıldıkça eteklere kapanmaktan da çekinmez, herhangi kapıya bakacak olursak yüzlerce emsâli mevcûd. Daha tuhafı şurasıdır ki: bunlar millet pazarında da herkese meydân okudukları gibi vatan masharalıklarında da atıp tutar ve müteşerri´ olarak da yâlnız kendisi kalır. İşte efendim her ferd-i munassıf kendini yoklar da şahsını ancak kıstâs-ı müstakîm ile muvâzene ve muhâkeme iderek imtihân idecek olursa bu sözlerin acı hakikatler olduğuna şüphe itmez. Hattâ cüz´i bir vicdâna mâlik ise şüphesinde İslâm´a lâyık bir sıfat bile bulamayacaktır.

En âlim en münekkî olanlarımızın boğazından bir lokma olsun helâl taamet geçmemişdir, desek mübâlağa ider miyiz acaba? Dîn ve diyânet kelimelerini herkes vürd-i zebân edinmiş diğerlerine tavsiye ede ede kendinde dîn ile alâka bile kalmamıştır. Bütün dünyanın ağladığı zamân bir para harb îanesi kalbinden kopmaz, “teâvünü” nas-ı celîli sanki hocalara virmek için diğerlerine hitâb itmiş.

İşte hoca efendiler! Bu milletin islahâtı buralardan başlanmadıkça ortalıkta salâh bulunamaz, insâf edelim vicdânımıza müracaât idelim: Medreselerde on beş sene mütemâdiyyen ulûm-ı Arabiyye tahsîl ittiik. İçerimizde iki kelime Arapça biliyor, birkaç cümleyi bir araya toplayıp yazar, Arabi bir gazete okur, veyâhûd tekellüm eder bir adama pek nâdir tesâdüf olunur, medreseden çıktıkdan sonra da tâ lahde varıncaya kadar bizde ne meziyet ve ne de haysiyet hiçbir şeylerimiz yok.

Bütün ma´rifetimiz bir çâre bulup maaş uydurmak, helâl ve harâm bakmayub aylığı biraz yükseltmek....

Biz şeri´at nâmıyla kaç hâneler söndürdük, kassâm dedik kimselerin hukûkuna tecâvüz itmedik, ufaktan neler mahv itmedik, bu gün umum-ı ehl-i İslam´ın kalbi mesâbesinde olan bâb-ı meşihatpenâh â´detâ bir batakhâne oldu, şehâdet-zûr orada meydân tutdu, nice nice hukâk orada zâyi´ oldu, Hak Allah ve hak ibâd her ikisine orada tecâvüz olundu. Komşunuzda olan koca Süleymaniye câmi-i şerifi sizin sâyenizde sünnet-i müekkide olan cemaâten mahrûm oldu. Tiyatrolar, kahvehâneler beyaz sâdik ile doldu, iskambil tavla â´detâ sarıklı gençlere ders oldu. Müderrislik vazîfesi ne oldu, ve bir çok adamlar da sarıktan bezdi, ve daha neler var.

Biz her ne kadar nefsimize ağır olsa dahi bil-âhire düşmanlarımız tarafından söylenecek sözleri şimdiden kendimiz söylemek cihetini tercih edersek belki salaha doğru bir kapı açmış bulunuruz. Maksadımız kimseyi mü`ehheze değil yalnız kusûrları i´tirâf ile tarîk-i müstakîme

dâvetdir. Şimdilik bu kadarla iktifâ ederek ahadis-i nübüviyyeden ber vech-i âti hadis rivâyetiyle hatm-i kelâm ederim.

An Abdullah Bin Mesud:

Eğer ehl-i ilm, ulemâ hıyânet idüb de ehline söyleye idilir, o ilim sâyesinde zamâne ehline siyâdet iderlerdi. Fakat ne çâre dünyaya nâil olmak için bezl idilir de okuma iânet itdirilir ve Hazret-i Ömer Radiyallâhu Anh da mukaddemâ demiş ki: yehdemü'l İslâm, ziletü'l-ilm.

Bu büyük sözlerin ma'nâsı ifâde itmekden kelimeler âcizdir.”²³⁰

Ahlak düşkünlüğü bizim en büyük hastalığımızdır diye sözlerine başlayan yazar, bu ahlaksızlığın büyük küçük demeden herkese sirayet ettiğini Peygamber efendimiz sizin en hayırlınız güzel ahlaklı olanınızdır diye buyurmuşken onun varisi olan “ulema ahlaksızlık içinde bulunmaktadır” diyerek eleştirilerde bulunmuştur. Sokağa çıktığımızda en alim insan bile sigara içmektedir evet belki sigara günah değil ne önemi var diyeceksiniz ama bu nefis düşkünlüğü zamanla insanları o önemsiz bu önemsiz diyerek ehl-i sünneti terk etmesine neden olacak diyerek insanları uyarmıştır. Ulema sınıfının halkı uyarmakla görevli olduğu halde onların yapmak zorunda oldukları camii işlerini bile para ile tuttukları insanlara yaptırdıklarından, o helal bu haram diyerek haram yemekten korkmayan, sorma gir tekkesi gibi şeyhlerin dervişlerin çoğaldığını ve tek düşündüklerinin daha fazla para kazanmak olduğunu ileri sürerek ulema sınıfını ağır eleştiri oklarına hedef tutmuştur. İşte hoca efendiler öncelikle toplumu bu yönde eğitmeliyiz onlara ahlaki bir eğitim vermezsek toplumsal huzuru yakalayamayız. Onun akrabası, bunun tanıdığı demeden Arapça okuma yazma bilen herkesi medreselere öğretmen ya da camilere hoca olarak atıyoruz onlarında tek amacı ceplerini daha çok doldurmaktan öte geçemiyor demiştir. Yazar makalesini tamamlarken aslında niyetinin kimseyi kırmak olmadığını bu sözlerinin acı olduğunu fakat bu sözleri düşmandan duymaktansa bi an önce önlem alınmasını istediği için söylediğini yazmıştır.

“Hayat-ı İçtimai

²³⁰ Abdürreşid İbrahim, ‘ *Ahlak ve İctimâ’iyyât: İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler* ’, **İslam Dünyası**, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1329-1331 (27 Mart 1913), s. 17-19

“İTİRÂFI LÂZİM OLAN ACI HAKİKATLER

Umûmiyetle ehl-i İslâm'ın, ya 'ni kendilerini Müslümân zan iden kimselerin asırlardan beri İslâmiyet'den uzaklaşmakta olduğunu kimse inkâr idemez. Mamañih her ferd-i müslim de kendine hüsn-i zan ider ve kendini en mütedeyyin Müslümânlardan add iderek, kendi şahsında mügâyir İslâmiyet hiçbir şey göremez, belki Müslümânlık için bir numûne aratmak icâb iderse hemen birinci derecede kendini takdîm itmek de aslâ tereddüd itmez, bu da gâyet garîb bir hâlet-i rûhiyyedir.

Nefs-i emre gelince; İslâmiyet'i tamâm ma'nâsıyla mülâhaza idecek olursak, Fahr-i Kainat Aleyh Ekmelü't-Tahiyyat Efendimizin akvâline kendi ef'âlimizi tatbîk iderek muhâkeme ve mukâyese idecek olursak, bir tek nefer hakiki mü'mîn bulunması da hiç şübhesiz imkân hâricinde gibidir. (lâ yu'min ehadikûm hattâ yuhubbü la hayye ma muhibbü'n-nefse) ve emsâli ahâdis-i nübüviyye karşısında bir hâle tesâdüf itdiğimiz gibi kendi hâlimizi bildiğimizden hemen bin çeşit te'vilât ile yine kendimizi ma'zûr tutmak isteriz. Bu da bütün ulemâmız için â'detâ bir, burhân tarzında kabûl olunmuş mazeret gayr-i meşrû'a hükmünü almışdır. Yalnız ahâdis-i nübüviyye değil necibe âyet-i beyyinât-ı sarîha vardır ki, insan fikir ve mülâhaza idecek olurda kendi zımmesine lâzım olacak vazîfeyi düşünür, cüz'i bir insâfa da mâlik olursa, kendisini mü'minim demekde tereddüd eder.

Ez cümle: “felâ ve reykyuminûn hattâ muhakemûn fimâ şecr-i beynihüm süm lâ yecdevâ fî enfeshüm haricen mümâ kazıyyet ve yeslevmâ teslîmâ” Cen”b-ı Allah kendi ism-i pâkiyla yemin ederek diyor ki: şeri'at karşısında aleyhinize hükm olunduğu zamân dahû nefsinizde cüz'i bir harc ve ağırlık hiss itmeyüb tamâm rızalık ile mutâva'at itmezseniz mü'min olamazsınız.

Şu mefhûm insâf ile muhâkeme olunursa tüyler ürperir. Vücûdlar titrer, nerede biz ve nerede o inkiyâd, yüz bin bahâneler ile paralar mukâbilinde şeri'atı çekmez geçeriz. Hazreti şer'-i a'zam-ı hükm olduğu gibi: ne hocasını ve ne hacısını ve ne de ümerâyı ve ne de me'mûru hiçbirini mü'min değildir. Arap hakkında nâzil olmuş âyet-i kerime ki, hükmü alâ yevmi'l kayâme bâkidir bu gün tamâmıyla bize hitâbedir.

“.....”

Yâhu insâf edelim Müslümânlık nerde kaldı? Ben alenen ve cihâren söyleyeceğim: bizim o herkesi tekfîre cesâret itmekte olan hocalarımızın hiçbirini hakkıyla mü'min değildir. Buna nas-ı Kur'ân şahiddir.

Biz İslâm dünyası sahifelerinde imân ne olduğunu tahkikatıyla bazen Allah yazar kari'in kirama arz ederiz, şimdilik yalnız ahval-i perişanemizden kurtulmak için çare nedir onu düşünmek ve o çareyi aramak cihetini iltizam edeceğiz, ben mine'l kadim doğru söz meftunu idim, ve hala o doğru sözü aramaktayım bulamıyorum ' ' el hakimür'' demişler, fakat ben öyle bir acı söz bulamıyorum bu kadar, acı söz hangi kelimedir ve nasıl sözdür onu ne zaman bulursam o zaman bu milletin hayatından ümit edeceğim. Bazı ahbaplara soruyorum, bana diyorlar ki senin bu sözlerin hep acı sözlerdir. Halbuki benim sözlerim hiç kimseye tesir etmiyor, belki aks-i tesirini görüyorum. Benim zannımda bu gün milletin ciğeri parçalanmış ve her tarafı mecruh yara içinde sağlam bir ciheti yoktur, cüz'i bir acı hissettiği gibi hemen parçalanacak kendinden gidecek, her şeyini gözüne aldırarak ve her şeyini feda edecek hulasa mucizeler, harikalar gösterecekti. Halbuki biz söyledik söyledik hemen söylemekteyiz, kimse de acı hissetmiyor, kimse de asla ve kata' bir çarpıntı göremiyoruz, fil hakika benim sözlerim ya acı değil ya doğru değil? Doğruda olup acıda olursa mutlaka tesir edecek ve milleti çarpındıracaktı. Madem ki tesiri görülemiyor, yine de doğru sözleri aramakta devam edeceğim. Ve bulmak için de vüsûmun tamamını sarf etmeye gayret edeceğim.

Benim fikrimde dünyada hiçbir millet kuvvetsiz yaşayamaz, ve dünyada iman ve itikattan büyük bir kuvvette tasvir olunamaz, kuvvetlerin en büyüğü imandır. Bu gün Türkiye'nin başına gelen felaketlerin başlıca esbabı imansızlıktır. Ve bu imansızlık da bizde adeta müzmin bir hale gelmiş kökleşmiş, ve her ferd-i Osmani kendi derecesinde kendi mesleğinde ve kendi vazifesine salah ve ıslah ümidini kat'i etmiştir. Hemen hepsi bela..... kendi derecesine göre idare-i maslahat politikasını meslek ittihaz edinerek maaşın devamını temin meselesini netice-i emel olarak nazara almışlardır. Bilhassa İstanbul ahalisinin ..... maaş olmuştur. Maaş kaç kuruş çıktı idi çıkacaktı, hükümet verecekti veremeyecekti, bila nihaye dedikodu değil yalnız büyükleri hatta küçük çocuklar mekteplerde bile yek diğerine karşı babasının maaşıyla iftihar ederlermiş, ve yek diğerinden babanın maaşı kaç kuruştur diye sorulurmuş. Din, iman, vatan, millet hep maaştan ibaret kalıyorsa sonra bu milletin yaşamasında menfaat kalmaz, böyle bir milletin küre-i arzdan silinmesini de tabiat-ı selime eshabı ister, ve tabiatta o milleti siler. Eğer küre-i arzdan silinmek istemezsek tashih-i iman etmeli ve doğru yola gitmeli. Milleti iğfal etmek ve idare-i maslahat politikalarıyla iş görmek yaşamak için değil, bir müddet kazanmak içindir.

İman ile iş görülmekte ne derece meziyet ve o işin netice itibariyle ne derece ehemmiyeti olduğunu bundan otuz beş sene mukaddim bize Plevne kahramanları göstermişti, bu kere de imansızlık neticesinde idarena istihkamı kırk bin asker ile mukavemet edilemeyip imanın zaafında ki mazeretleri bize gösterdi. Ruslar, Prut Artur kumandanı 'İstisyal'' kırk gün daha

mukavemet için imkan var iken teslim olduğundan dolayı aleni mahkemeye verdiler ve idamında hükmetmişlerdi.

Biz ise sükut eden, teslim olan mevki kumandalarını alkışlar ile gazete sütunlarını doldurmaktan geri kalmadık bereket versin Selanik kumandanını alkışlamadık. İşte derece-i kanaat ve itikat göstermek için biz şu suretle muhakemedен sonra neticeyi de nazar-ı itibara alarak mülhaza edecek olursak, fima ba'd bizim dirayet ve kahramanlığımız hususunda verilecek hüküm kendiliğinden meydana çıkar.

Şu halleri muvazene bi'adında muhakeme edebilmek iktidarını haiz olanlar, imansız iş görülemeyeceğini itiraf etmekte tereddüt etmezler

Uzun sözlerin kıyası : iman sayesinde bütün dünyayı fethetmiş olan Türkler , imansızlık neticesi olarak Avrupa'dan çıkıyor.

Bulgarlar ise itikatları sayesinde otuz sene zarfında yirminci asırda Avrupa'nın merkezinde muvafık tuttuktan sonra bugün Türkleri Avrupa'dan tard etmeye çalıştıkları gibi otuz sene sonra da düvel-i muazzamadan bazılarını tehdit edebileceklerini bu günden itibaren düşünmektedirler.

Bizim için bundan sonra mühim bir mesele var ise, oda tashih-i iman mümkün ise tekrar yaşamak hakim-i melik olabiliyoruz. Yok, mümkün değil ise, bizim için hayat-ı hakimiyet müddeti münkazi olmuştur diye zelil-i esarete hazırlatmaktan başka çare yoktur.”²³¹

Derginin yayınladığı yıllarda Osmanlı Devleti özellikle Balkan Bunalımı neticesinde çıkan bağımsızlık isyanlarını önlemekle meşguldü. Yazarda bu kötü günlere bir son vermek adına halkı uyandırmak amacıyla yazdığı bu makalede ülkenin dağılmasını önlemek için sarılacağımız tek dal imandır, dünya üzerinde kuvvetsiz hiçbir millet yaşayamaz ve dünyada iman ve itikattan daha büyük bir kuvvet olamaz diyerek halkı bir olmaya çağırılmaktadır. Bugün Türkiye'nin başına gelen tüm felaketlerin sebebi imansızlıktır. Ve bu imansızlık büyükten küçüğe her Osmanlı ferdini etkisi altına almıştır. Herkes aldığı maaşı düşünür olmuş maaşa ne kadar zam geldi ne kadar artacak tek dertleri bu olmuştur. Okula giden küçük çocuklar bile birbirlerine babalarının

²³¹ Abdürreşid İbrahim, “ İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler” , **İslam Dünyası**, Sayı : 3, 3 Cemaziyelevvel 1331 (10 Nisan1913), s. 33-35.

maaşını sorar ona göre mukayese eder olmuştur. Sorsan herkes en iyi Müslümanım benim der ama kimsenin İslamiyetle ve Müslümanlıkla pek alakası kalmamıştır diyerek sözlerini sertleştirmiştir. Türklerin iman gücüyle otuz beş yıl önce Plevne’de başarılı olduğunu isterse yine başarabileceğini öğütlemiştir. Halk otuz beş yıl önce direnen Gazi Osman Paşa’yı alkışlarken bugün Selanik’i direnmeden teslim eden komutanı da alkışlamaktadır. Ruslar bile direnebileceği halde şehri kırk gün önce teslim eden komutanlarını yargılayarak idama mahkum etmişken bizde ise her şey tersine dönmektedir. Direnerek dünyayı fetheden Türkler, bugün imansızlık neticesinde direnmeden sessiz sedasız Avrupa’dan çıkarılmaktadır.

Bu makalesinin ardından Abdürreşid İbrahim Müslüman halkı uyandırmak ve iman gücü ile onları direnmeye sevk etmek amacıyla İman konusu ile ilgili yazmaya devam etmiştir.

“İTİRÂFI LÂZİM OLAN ACI HAKİKATLER

Bundan mukaddem İslâm Dünyası sütünlarında yazdığımız makâlelerin bir kısmı imâna âid olduğu gibi bütün bizim hayât ve bekâmımız dahî yalnız imân ile muhâfaza olunub ve imân ile kâ'im ve dâ'im olabileceğinden, sa'âdet-i dünyeviyye ve uhreviyyemizi mütekellif olan hakikat-ı imândan ne kadar arız ve amîk sözler söylenüb mülâhazalar dermeyân olunursa zan iderimki yine çok değildir.

İmân kelimesi yeni bir kelime olmayub mine'l kadîm bizim esâs dînimizi tecessüm itdirir ve umum-ı Ehl-i İslâm'ın hüviyyetini isbât ider gâyet ma'rûf bir kelime-i tayyibe ve mübecceledir. Ve bu kelime-i mübârekenin ma'nâsı lağvî ve islâhîsi herkesçe ma'lûm olduğu cihetle ol-bâbda fazla söz söylemeye lüzûm görülemez, yalnız burada bizim şerh ve beyân olunmasına cesâret itdiğimiz bir cihet var ise o da imânın ma'nâ-yı hakîkîsinden bir az hasb-ı hâl iderek kendi imânımızı ölçmektir.

Hakikat-ı imân Şâri'-i Ekrem Sallahu Aleyhi ve Sellem tarafından nasıl ta'yîn olunmuş ise o sûretle anlatmak icâb ider ve başkaca bu kelime-i mübârekenin lehine kimse tasarruf idemez, bir kere nüsûs Kur'ân'a mürâca'at idecek olursak bütün Kur'ân'da yüzlerce âyet-i beyyinât bulunur ki: imân hep amele mükârin zikr olunmuş “âmenü ve amelû” â'detâ ikisi bir kelime hükmünü almıştır. Ahâdis-i nübüviyyeye gelince artık “amâtine'l- ezain el-tarîk” gibi en büyüğü ameller dahî imândan add olunursa düşünmeli. İnsan fikir ve mülâhaza iderde cüz'i bir insâfa da mâlik olub muvâzane ve muhâkeme idecek olursa yol temizlemek gibi belki de

bir çöp parçasını yoldan kaldırmak gibi ameller ki imândan cüz'î olması şâri' ağızından söyleniyorsa zâhir ve âşikâr olur ki tasdîkin ma'nâsı yine yalnız ben inandım demekden ibâret olmayub inandığı gibi de o işin fi'ilen amele mükâreneti lâzım ve gayr-ı müfârikdir. Namaz farzdır, farz olduğuna da ben inanıyorum demek kâfi değildir. Madem ki tasdîk olunuyor amel itmeli. Hamr harâmdır tasdîk ediyorum demekle tasdîk olamaz. Asıl tasdîkin ma'nâsı odur ki; her ne gibi hakikat tasdîk olunursa esaâ o hakîkatin tasdîk olduğuna amel ile isbât itmelidir. Nasıl ki mürettebât ma'âşa inanıyoruz, ve inandığımız için derece derece sa'î iderek o rütbeleri vaktinde ihrâz ve kesb-i istihkâk uğrunda fedâkârlık iderek esbâbına teşebbüs ediyoruz. Ve yakinen biliyoruz ki; elli lira ma'âşa kesb-i istihkâk itmiş bir adam kat'yyen iki yüz liralık bir makâmı işgâl idemez.

İşte aynen her neye imân eiersek o nisbetde çalışmak ve derece derece makâmâta vâsıl kavânin-i ulhiyye ve tabi'iyedendir, imânımız nisbetinde çalışmadıkça tasdîk ma'nâsı yoktur, tasdîk olmadıkça imânda olamaz. Bunların inkârı mekâbire belki ma'nâdan başka bir tefsîr kabûl idemez.

Bizde imâna herkes "ikrâr bâ-lisân ve tasdîk bâ-kalıb" diyorlarsa da ma'nâ i'tibâriyle her iki cümle bir derece de kalmış ve her ikisi yalnız ikrâr derecesini geçmemiştir.

İşte vâkı'a-i zâile de cümlemiz bunu fi'ilen göstererek rütmâma bil-ittifâk ameli olarak isbât itdik: cihâd farzdır diyoruz "bâ-müvelkim ve enfesküm" diye i'tikâd ve tasdîk idiyoruz da vâsındayız. işte da'vâmız fi'l-hakîka ikrârdır, tasdîk değildir ve tasdîk olamaz. Zirâ biz cümlemiz mâlik olduğumuz servetten mâ'adâ bimâ yüzlerce binlerce liraları hazîne-i milletten aldığımız hâlde hiç olmazsa harb iânesi nâmına muhârebe devâm itdikçe yardım ma'âşımızı olsun terk idemedik, fi'ilen ve amelen ve bad-ı nâ-cihâd farz olanlarımız da bir ta'vîl ve bahâne ile meydân-ı harbe gitdikden istinkâf ettik halbuki umûm-ı ahâli imân nâs-ı Kur'ân ile kurasız asker idi. biz mala ve bednâ farzımızı ifâ itmekden kaçdık ve meydân harbinden firâr iderek "ya eyyühellezine âmenü eza lakeytümi 'zîn keferu ez hafâfla tevlühüm alâ debâr" nâs-ı celîli ve aîdine mâ-sıdk olduk. artık bundan sonra da tasdîk ma'nâsı pek ma'nâsız olur. Bizde havâs ve avâmı her kim olursa olsun en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar kimse istisnâ olunmayarak cümlemiz imândan bi behre olduğumuzu bu kerre ameli olarak gösterdik ve ifâlimiz ile isbât itdik, bundan sonra artık ma'nâsız sözler ve evhâm ve hayâlât ile kendimizi işgâl itmekte bir ma'nâ yoktur. Bu kerre hiçbir Müslümân imân derecesinde kendi vazîfesini ifâ itmedi.

Belki kimse de sefâhetinden böyle vaz geçmedi Trablusgarp Muhârebesi eyâmı saraylar i'mârî ile geçirildiği gibi Çatalca'da düşman güllesi yağarken İstanbul'da caddeler ve hatta park gibi sefâhet mevkilerine yüz binlerce liralarda sarf olunuyordu.

Düşmanımızdan bile ibret alamadık onlar umûmen nasıl i'tikâd itmişler ise öyle de amel istediler. İmparatorları ve hânedan âileleri ulemâsı ve edeblisi en büyük varıncaya kadar kâffesi meydân-ı harbde fi'ilen iştirâk itdiler. Biz ise yine hiçbir ferd-i istinâda olunmayarak kefemiz doğru eden ta'limât-ı diniyyemizi okuttuk:

1. El-cihâd mine'l-iman
2. El-sabr ve'l-semâhate min el-imân
3. Efdâlü'l-imân halak-ı hüsn
4. El-imân ma'arifete bi'l-kalb kul bâ-lisan ve amel-i bi'l-rükkân
5. Lâ imân liman laemanetülîh velâ dîn liman lâ ahdele
6. El-mü'min emane'n-nâs alâ demâihüm ve emvâlihüm.

Daha bugünü ahâdis-i nübüviyye ki bize rehber olabiliyordu. Biz â'detâ inkâr edercesine belki fi'ilen inkâr iderek tarîk-i hakk'dan udûl ve bu sûretle de terbiyeye müstehak olduk. Cenâb-ı Allah bizi terbiye etdiriyor.

İşte bizde sebab-i inhizâm ve inhitât ne olduğunu şu sûretle hakûyıkı i'tirâf idersek tahkîk ider bizim büyük babalarımız da gâyet mânidâr ve câmi' bir söz vardır ki i'tirâf ideceğiz:

“Borcunu beşirken bular, hastalığını beşirken tavlur.” Yani borcu gizleyen iflâs ider, hastalığını gizleyen de bu dünyadan gider, demişler.

İşte biz hep hastalığımızı gizlerken akıbet bu hâle geldi, şimdi artık her ne kadar geç ise de hep hastalıklarımızı i'tirâf itmeliyiz. En büyük hastalığımızda imânsızlığımızdır.

Bunu sad-ı hezâr te'essüf ile i'tirâfa mücevveriz, bu da ba'zı adamların zan itdikleri gibi bizde yeni bir hastalık değildir ve b'zı cihetlere ve ba'zı efrâd ve eşhâsââ âid hastalıklardan da değildir. Belki yüzlerce senedir umûm-ı ahâli-i İslâm derece derece hastalığa tutulmuş ve bilâhire birçok cihetlerimizde maraz müzmin haline gelmiş, fakat bizim haberimiz yok idi ve olamazdı. Zirâ bir zamânlarda esbâb-ı hüsn ve ihtisâs yoktu.

Şimdi elhamdülillâh ihtisâsa bir mâni' yokdur olabiliyor ki hastalığın esâsı teşhîsi olunduğu gibi tashih-i imânda mümkün olur. İbtidâ bu esâsı kabûl itmek vâcibdir. Hastalığında hiç başka bir hastalık olmak ihtimâli yokdur. Yâhûd var ise onlar hep esâsen bu hastalığın bu dakikalarından add olunur şeylerdendir, büyük ve mühlik hastalık budur, lâyıkıyla mülâhaza olunursa yüz senedir hiçbir pâdişâh ve hiçbir sadra'zam ve ricâl-i siyâset bu memleketin yakasına ve bu milletin hayâtına ve bu ümmetin sa'âdetine imân itmediler, hep bir müddet idâre-i maslahat ile işgâl makâmı esâs meslek ittihâz iderek, devir bakalım siyâsetini ta'kîb ve Avrupa devletlerini gücendirmeyelim politikasını tatbîk itdiler.

Kendilerine mahsûs bir hayût programına sarılarak, bu, böyledir diyerek i'tikâdlarını te'mîn idemediler veya itmiyorlar. İşte bizi felâkete yuvarlamakta olan şu kendimizi adm-ı i'timâd imânsızlık neticesi olarak bize â'detâ tabî'at oldu.

Tekrâr idelim tashîh-i imân itmedikçe te'mîn-i hayût mümkün değildir."²³²

“İTİRÂFI LAZIM OLAN ACI HAKİKATLER

Biz milletin salâh ve islâhını arzu idiyorsak hermişe kendi vicdânlarımıza mürâca'at itmekte tereddüt etmeyelim, hemen her ferd-i müslim ve bil-hâssa mehâm-ı umûrda bulunanlarımız vatan ve memlekete hizmet niyetinde bulunuyorsa bütün umûr-ı mühimmede “hasbiva-i kabilan tahassibava” hadîs-i şerîfini herkes kendi şahsında tatbîk etmeğe çalışmalıdır. Biz hepimiz ‘âlimi muhâsebe iderken kendimizi unutuyoruz. Halbuki mü'min olmak için evvel kendi vicdânımızı yoklamak ile mükellefiz. ‘‘ aza sertin hüsnetin vesâitin sebâtın fânet-i mü'min’’ hadîs-i şerîfini bihakkın mülâhaza idecek olursak, mü'min olmak için hasenât-ı vesâ'itimizde evvel kendimizi yoklamak icâb ideceğini açık görebiliyoruz. En büyük hâkim-i âdil herkesin vicdânıdır, zirâ o âdil-i mutlâkdan mülhemdir. Şu hâlde her ferd-i müslim bu yolda kendi vicdânı pâk ve sıdk-ı hulûsuna tâbi' olarak çalıştığı gibi mü'min olur gibidir. Bil-hâssa efrâd-ı millete rehber olmak isteyenlere bu yolda meslek-i ta'kîb itmek vâcibdir.

“da' mâyerîbin alâ mâlâyerîbin” ve emsâli ta'limât peygamberi bizim her umûrumuzda hakk ve hakîkate dâima rehber olmalıdır.

İslâmiyet'in en parlak muzaffer ve fütûhât zamanları: en mütemâdiyen hükümdârân ve en mütemâdiyen ümerâ ve ulemâya mâlik olduğu zamânlardır. Fütûhat-ı İslâmiyet'in tevâli itdiği devrelerini der-i hâtır idecek olursak, efrâd-ı milletin bile dîn uğrunda ‘âlâ-i kelimetullâh için çalıştıkları zamânlardır: İspanya'ya kadar gidenlerimizin rehberi şerâit-i gara mutahhere olduğu cüz'i te'ehhül ile zâhir olur. Viyana'ya dâhil olanlarımız hemen orada bir mütâreke müddetinde buldukça: kendilerine namaz kılmak için imparator sarayı kurbunda kâ'in bir kiliseyi muvakkat mescid ittihâz iderek, şî'âr-ı İslâm olmak üzere yandan iki minâre²³³ ikâme ederek hemen hilali ref'etmişlerdi. Buda o kahramanların ne derece dine merbut olduklarını gösterir. O zamanda bütün vicdânlar tamâmıyla dîne bağlı ve her hareket-i dîn nâmına ve her

²³² Abdürreşid İbrahim, ‘‘ İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 4, 17 Cemaziyevvel 1329-1331 (24 Nisan 1913), s. 49-52.

²³³ Bu minâreler, hâlâ mevcûd olup bil-âhire hilâl yerine Avusturyalılar tarafından karakuş resmi vazî' olunmuştur.

fedâkârlıkda dîn uğrunda olduğundan ecnebi nazarında te'âlâ haysiyet de o nispetde olacağı muhakkak idi.

Hattâ göz boyası derecesinde olsun dîne hürmet olduğu zamânlar ile dînin doğrudan doğruya ayaklar altına alındığı zamânlarda insâf ile mukâyese ve muhâkeme olunuyorsa gâyet büyük bir fark görüleceğinde şübhe olunamaz.

Bu güne kadar İslâmiyet ile alâkadâr olmak istemeyen yevmi gazetelerimiz bile, zan iderim bu felâketi müte'akib şu farkı görebildiklerinden, bir müddetdir ruznâmelerinde ba'zıları doğrudan doğruya "Âlem-i İslâm" ser-levhâsıyla bir sütûn mahsûs gûşâd itdiler, ve ba'zıları da hiç olmazsa havâdis sırasında olsun Âlem-i İslâm ahvâlinde bahs itmeye başladılar.

Her ne kadar bunlar şimdilik ızırârı olsa bile tashîh itmeye lâzım gördüler demektir. Fi'l-hakîka bunlar bu günden i'tibâren "vicdan muhâkemesi" ile meydâna gelmiş bir imân ma'nâsı verilemez, lâkin el-muslihan olsa bile mâdemki i'tirâf olunuyor, behemehâl firavun imânı derecesinde telakkî olunmayub hiç olmazsa Ebu Süfyan ve ızrâbı imânına mukâyese olunabiliyor. Buda, yine bir imândır, imân-ı ye's derekesinde kalamaz, belki biraz itminân olunur da hiç olmazsa hiss-i intikâm ile olsun takviye olunursa şübhe yoktur ki zamân gelecek salâha doğru matlûb derecede hatve atılmış olacaktır. Esâsen işin görülmesi imân lüzûmu his olunması yine bir nevi' muvaffakiyettir. Zan iderim her ne kadar ızırârı olsa bile hâkimiyet-i milliyyenin muhâfazası İslâmiyet'den başka olamayacağını i'tirâf etmek derecesi de istikbâle doğru bir ümîd bahş ider.

Elbette! elbette! İmânı tamâm müâasebetiyle kalblerde birleşmedikçe sa'âdet-i ebediyye te'mîn olunamaz. Nifâk derecesinde olan i'tikâdler bir müddet hayâtı ve mahdûd eyyâm-ı rahâtı muhâfaza edebiliyorsa da bil-âhire tekrâr işler akîm ve âkîbetler vehîmdir. Muvakkat imân yalnız sâhibini iğfal ider.

Şu sebebe mebni biz tekrâr diyebiliyoruz ki memleketin hayât ve bekâsı için ricâl-i devlete "emanetullâh" olarak tahammül olunacak mehâm-ı umûrda her şeyden ziyâde liyâkat ve ehliyyete bihakkın re'âya olunduktan sonra her ferd-i me'mûrda kendine tevdi' olunmuş vazifede deruhde itmiş olduğu emâneti bihakkın ifâ edebileceğini aynü'l-yakîn kanâ'at-ı vicdâniye ile, evvel bâ-evveline o adam kendi imân itmelidir. Başkaca sa'âdet-i ebediye te'mîn olunamaz. Bizde mine'l-kadîm bu cihetlere i'tibâr olunmamak bil-hâssa adam kayırmak mesleği de tabî'at derecesine varmış, ve fazla olarak da bizde tevârüs makâmı âdet kabihası da en büyük makamat-ı diniye de dahi tecavüz olunmuş ve şu sebepten bütün memelik-i İslâmiye'de tarîk-i tasavvuf â'detâ mahcûb olarak tekyeler çorba ocağına döndüğü gibi sefa-i ümmetin ta'n ve istihzâlarına ve hedef oldu. Daha doğrusu "işe adam aratmıyor da, adama

iş aranıyordu” her ne kadar bu hastalık aliyyü’l-alân zâ’il olmadıysa da, izâlesi vâcib olan hastalıklardan birincisi olduğunu i’tirâfa mecbûruz. Bu felâketden sonra bu memleketde idâre-i maslahat ilaçları kullanmak kat’iyyen câiz olamaz, bir elde kırbaç diğeriinde adâlet oldukça felâketden kurtulmak kâbil olamayacağını artık idrâk etmeli, tekrâr demek isterim ki kat’î bir i’tikâd kalblerde birleşmedikçe sa’âdeti ümîd etmek kendimizi aldatmaktan başka bir şey te’mîn idemez. Hülâsatü’l-hülâsa imânımız sa’âdet olamaz. Müslümânların sa’âdet-i dünyaya ve uhreviyeleri dîn ile kaimdir, her umûrumuzda dîni kendimize rehber-i ittihâd itmedikçe ve dîne de bihakkin sarılarak habl-i metîn şeri’at gara-yı mutaharaya her hâlimizi tatbik itmedikçe bu varta-i felâketden kurtulmak mümkün olmayacağını artık bilmek icâb ider. “el-dinü’n-nasîhatullâh ve’l-Resûlihi vela semetü’l-müslimîn ve âmethüm” hadîs-i şerîfi ve emsâli ahâdis-i nübüviyye ve nüsûs-ı furkâniye bil-hâssa ulemâ-yı kirâm ve ricâl-i uzzâm hazreti için meslek olmalıdır. Biz beynimizde uhuvvet ve muhabbeti te’sîs itmedikçe memleketimizi harâbe-i zâre döndüren nişk ve şîâk bizden ref’ olunamaz. Hazret-i Fahrü’l Kâinat-ı Aleyhi Ekmelü’t-Tahiyyat Efendimiz buyuruyorlarki “vellezi nefsi beyde lated halve’l-cennet hattâ tü’metvâ velâ sü’minvâ hattâ tehavvâ evvelâ edleküm alâ şey’in ezâ fa’letmevihi tehâbibetüm eşşevâ’s-selâm bîneküm” Sıdk-ı Resüllullâh ve hüve asdikü’l-fâ’ilîn.

Biz ise sünnet peygamberi olan selâmı yarım “Estavrusa” tebdil itdik hiç olmazsa ricâl-i dîn olan ulemâmız ve ashâb-ı amâ’im beyninde olsun bu sünnete ihtirâm lâyıkiyla muhâfaza olunamıyor. İşte bu ve emsâli hakikatleri i’tirâf itmedikçe vicdânlarımız bizim berâ’itimize hüküm idemez. Her ne kadar ba’zı sühefâmız bunlara ehemmiyetsiz şeyler nazarıyla bakarlarsa da, bizce senîn peygamberi de ehemmiyetsiz hiçbir şey yoktur.”²³⁴

“ İTİRÂFI LÂZİM OLAN ACI HAKİKATLER

Vezâif-i İslâmiyye’den her ne aranacak olursa bizde o yok. İslâmiyet’de hilâfetin teşekkülü mülâhaza olunursa, Fahrü’l-Kâinat-ı Aliyye-i Ekmelü’t-Tahiyyat Efendimizin tebşîr itdiği vech üzere haklarında vârid olmuş: “levvezn imân Ebu Bekir bâ-yemânü’n-nâs el-racih” hadîs-i şerîfi masmûnuna hakikate mısdağ olan sıddık-ı ekber radyallahu anh kalblerinde birleşmiş o büyük imân neticesi olarak o makâm-ı mu’âlayı muhâlifîn ve mekâbirîne rağmen i’lâ iderek ehl-i rüddeti dahî teşkîl ve hilâfeti de arzu eyledikleri gibi te’sîs, bil-âhire teşettüse

²³⁴ Abdürreşid İbrahim, “ İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler” , **İslam Dünyası**, Sayı : 5, 1 Cemaziyelahir 1329-1331 (8 Mayıs 1913), s. 65-67.

uğramış kalbleri de bir araya cem ' ve te' lif itmek ve sakîfe-i benî sâ ' adede kendine bi ' at itmek istemeyenleri de ra ' kab hüsn-i rızâları ile bî ' ate mecbûr eylemişdi. Hattâ bî ' âtden te ' hir itmişlerin en sonu olan Hazreti Ali ' ye hitâb iderek: " irdet an teşekkük asâ ' l-müslimîn " buyurdıkları zamân seyyidinâ Alâ Aliyyü ' s-Selâm ve Kerimullâh ve cühe hazretleri de: lâ tesrîb ya halîfet Resulullâh " diyerek derhâl bî ' âta mübâderet itmişdi. Nice müşkülât-ı azîme ve meşk-i kesîreye kemâl-i metânet ile mukâvemet iderek sıddık-ı ekber Radyallâhu anh ancak imân sâyesinde iki buçuk sene zarfında dâhili ihtilâlleri tamâmıyla teskîn itdikden mâ ' adâ o kadar fütûhât-ı azîme ve muvaffakiyyât olanlar inkâr idemezler. Fi ' l-hakika sıddık-ı ekber Radyallâhu şeref sohbet ile mü ' eyyid ve fart-ı zekâ ile de münevver oldukları cihetle dünyada hiçbir dâhi kendilerine kıyâs olunamaz, fakat teberrüken sîret-i seniyyelerini der-i hâtır itdikden sonra şu on üç asır zarfında İslâm ' da zuhûr itmiş dâhilerin her hangisinin ahvâlini nazar-ı em ' ânla tatbîk ider ve muvaffakiyyâtını da tahkîk edecek olursa, diyebiliriz ki: değil yalnız Halife-i Râşideyn (Rıdvanullâh aleyhim ecmaîn) efendilerimiz belki Muâviye radyallâhu anh ve Musa Bin Nasır ve Târik Bin Ziyâd ve etbâ ' i dahî gâyet büyük imân sâyesinde ba ' zıları haksız iken haklı çıkmışlar ve bazı âherleri de tâ Arabistan ' dan Avrupa içlerine kadar yürümüşler, hattâ sonradan sâhe-i siyâsetde mevki ' tutmuş ve alemleri titretmiş: Gazneliler, Selahattinler, dahî yalnız imân sâyesinde nâ-mallarını tecbîl itdirdikleri gibi bütün cihâna meydân okumuşlardır. Hattâ ba ' zı bedbînân ve ..... tarafından en zâlim ve hun-ı havâr tanınmış olan emir Timur Gürkani ' nin sîretlerini dahî bi hak tahkîk edecek olursak hiç şübhesiz gâyet büyük imâna mâlik oldukları ve her hareketini şeri ' -i şerîfe tatbîk itdikleri, hattâ Toktamış Hân üzerine yürümek kastında buldukları zamân, Kur ' ân-ı Kerim ' in (ana cea ' linân halife-i fi ' l-arz) âyet-i kerimesiyle tefâ ' il-i tebeyyün ider ve diğeri bir seferinde (innalâhe iştari mine ' l-mü ' minin enfeshüm ve emvâlihüm bân lehümü ' l-cennet) âyet-i kerimesiyle tefâ ' il itdiğini kendi hatt-ı destîyle tevezük nâm eserinde yazdığı dahî mülâhaza olunursa Timur ' un ne derecede imâna mâlik olduğu pek açık görülebilir.

Vesâir dehât-ı İslâmdan her kim tasavvur olunursa: Muhammed Ali Paşalar ve Abdurrahman Efendiler hep imân-ı kâmil ve i ' tikâd-ı azîm sâyesinde kendilerine bir makâm-ı siyâsiyye tehiye itdikleri zaâir olur. Hattâ bu adamların cehâletleri dahi muvaffakiyyâtlarına mûmâna ' at teşkîl idemedi. Hiç şübhe yoktur ki bu zevât-ı kirâmın arkalarında olub istinâd itdikleri ümmet dahî o derece imâna mâlik idiler ve hedefleri de millet-i İslamiyye ' nin hayâtından başka bir şey değil idi garz-ı avz hâtır ve hayâllerine gelmezdi. Hüsn-i niyetleri derecesinde ba ' zen içtihadlarında olan sarîh hatâları dahî netice i ' tibâriyle bir muvaffakiyyet te ' mîn iderek yüzlerini güldürdü.

Hulâsatü ' l-hülâsa ne kadar tekrâr idersek bizim hayâtımızı te ' mîn edecek yegâne bir kuvvet tasavvur olunabiliyor ki orda: her mü ' mîn kendi vazifesini ifâ itmekde emrinden ziyâde kendi

bî-hakk mü'mîn olmak değildir, cihânda hiçbir kimse yapacağı bir işin ne yolda yapılabildiğini kendi imân itmezse yakinen bildiğimiz, ne dünyâda ve ne de âhiretde netice-i matlûba istihsâl idemez, zan ve tahmîn ile iş görebilecek zamânlar geçmiştir.

Bâlâda mezkûr eslâfımızın kâffesi ma'iyetlerinde birkaç ulemâ bulundururlar, ve her umûru erbâbına tevdi' için adam ararlardı (ya 'ni işe adam aranır ve adama iş aranmazdı) ulemânın gâyet büyük makâmı ve ulemânın gâyet büyük kadr ve kıymeti vardı, şimdi biz ise ulemâyı tahkîr ve terzîl itmek cihetine zâhib olduğumuz gibi nazarımızda ilminde kıymeti kalmadı, zâten ulemâ ve ümerâmızda haysiyetlerini muhâfaza idemediler. Makâmât-ı aliyye den şeri'at ve kanûna istinâd olunarak evâmîr-i sudûr idiyor, kimse de te'sîrini göremiyor, zirâ âmirlerimiz kendileri o verdikleri emre imân ve i'tikâd itmedikleri gibi hürmet ve riâyetde etmiyorlar. Şu sebeptendirki, umûmi emirler olarak üzerinde kalıyor. Bizde bu hâller devâm ider de ulemâmız bize rehber ve dînîmiz bize mâlik olmazsa yakinen bilmeliyiz ki: bizim kıyâmetimiz kâim olacaktır. (min mât fikd kâmet-i kıyâmet)."²³⁵

Abdürreşid İbrahim "İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler" başlığını kullanarak 4. ,5. ve 6. Nüshalarında yayınlamış olduğu makalelerde milletin salah ve istikbalini ancak iman gücü ile kazanılacağını öğütleyen ve birbirini tamamlayan yazılar yazdığı için bu makaleler birlikte değerlendirilmiştir.

Abdürreşid İbrahim, "İmansızlık en büyük hastalığımızdır" diyerek başımıza gelen tüm felaketlerin sebebini dini alanada yaşadığımız çözülmeye ve irade zayıflığına bağlamıştır. Bu hastalık öyle birdenbire de ortaya çıkmamıştır, yıllardır süregelen bir şekilde kademe kademe tüm Osmanlı devlet ve toplum yapısına bulaşmıştır. Hastalığın yayılma sürecinde teşhisi geç konulmuş olsa da tedavisi için mümkün olan en gerekli ilaç iman kuvvetinin yenilenmesi olacaktır demiştir. İmanın manası ile ilgili Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman yüzlerce ayet imanın amel ile mana kazandığı gerçeğini göstermektedir. Bu mana hadislerle de tasdik edilmiştir. Ben inandım demekle iman sahibi olunmaz, eğer bunu amelle desteklemezseniz kuru bir laftan ibaret kalır demiştir. İslam tarihinde büyük işler başarmış devletlere baktığımızda bunu iman kuvvetiyle kazandıklarını, ne zamn ki bizde imansızlık haiz oldu bu hallere geldik diyerek imanın önemine vurgu yapmıştır.

²³⁵ Abdürreşid İbrahim, "İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler", **İslam Dünyası**, Sayı : 6, 15 Cemaziyelahir 1329-1331 (22 Mayıs 1913), s. 81-82.

“İTİRÂFI LÂZİM OLAN ACI HAKİKATLER

Musibetlerin en büyüğü bundan sonradır. Fil-hakika bu kerre geçirdiğimiz felâketler de az değildir. İnsan cüz'î bir te'amül ile düşünecek olursa, dört sene zarfında geçirdiğimiz felâketler, dünyada milletlerin başına gelebilmek ihtimâli olan en büyük musibetlerdir. Tamâmıyla tasavvur olunursa insanın â'detâ inanacağı gelmez: bu sene Hersek gitti, Rumeli şarkı gitti. Koca Trablusgarp vilâyeti gitti, koca Rumeli'de gitti, yüz milyonu mütecâviz borç da sırtımıza yüklendi. Yüz binlerce cân fedâ ve kurban olundu. Kim bilir ki daha neler oldu ve neler olacak!!!

İnsan ne kadar ahmak ve ne kadar câhil ve ne kadar âafil olsa bile mâdemki insandır bu hâlleri hâtırına getirdikçe titrer ve tüyleri ürperir ve kendi kendine gâyet tabî'î mâtem kisvesine bürünür, kafasını kaldırub insanların yüzlerine bakacak yüzü kalmaz, hecâletinden yerlerin altına geçer, kenarından bir lokma ta'âm yiyemez her ne dirsek hepsi olur ve her ne olursa yine azdır. Yâhu koca İslâm hilâfeti mahv oldu. Bundan daha büyük bir felâket tasavvur olunamaz. Üç yüz elli ve dört yüz milyon Müslimân yetim ve öksüz kaldı.

Allah ! Allah!

Şimdi bu felâketlerin esbâbını ta'dâda lüzûm görülmez. Dört senedir serâpa hatâlar tevâli itdi durdu. Sevâb diyerek tuttuğumuz yollar kemâle hatâ oldu. Yapdığımız nümâyişler kimseyi ürkütmediği gibi kendimizin dermân olmadı.

“Girit bizim canımız feda olsun kanımız” diye bağırdık çağırdık milleti iğfâl ve kendimizi aldatmaktan başka bir semeresini göremedik, dört sene mütemâdiyen acı felâketler içinde yuvarlandığımız hâlde, hâlâ biraz intibâh yok, ne millette ve ne hükümette bir ta'lîm ve te'sîr görülemiyor. Genç ihtiyâr, hacı hoca, âmir me'mûr sefahâtinde devâm ediyor. Kahvehâneler kiraathâneler, birahâneler mamûr iskambiller, bilardolar, tavlalar şak şak sabahtan akşama kadar tiyatrolar hınca hınç sabahlara kadar, câmiler bom boş kıyâmete kadar, insâf nedir bilmeyiz, hayâ nedir bilmeyiz felâket nedir dıymayız. En akıl zan itdiğimiz adamlar milletin salâh ve islâhı için mâtem kanûnu tavsiye ediyorlar tekrâr hayâli bir intikâm davul ve zurnaları ve sahte kayışlar ile milleti iğfâl itmek istiyorlar. İşte şu hâl nazar-ı i'tibâra alınırsa musûbetlerin büyüğü bundan sonradır.

Münevver-i efkâr zan itdiğimizde akıl fikir yok, milleti tenvir edecekleri yerde Duyûn-ı Umûmiye'den ve bankalardan almakda oldukları mahiye ikrâmiyeler bedelinde gözleri kapatmaya çalışıyorlar, ulemâ kisvesine bürünenlerimizde dîn ve diyânet yok, millete rehber

olacakları yerde ma'âşlar hâtırası için dalkavukluk ediyorlar. Ve üdebâ zan itdiklerimiz de imân ve hayâ yok ve bütün sınıf-ı millet tamâm ma'nâsıyla " müflis fi emânullâh "

Bu hâl ile berâber diğer tarafta; herkes diplomat, kahvecilere varınca mücessim bir siyâset, ve mükemmel bir ma'rifet kendinden mâ'adâ herkese akıl veriyor ve bütün cihâna ma'lûmat-ı feruşluk ediyor, vücûdu hamiyet kesiliyor. Lafa gelince her ne dersiniz o oluyor, iş ve amele gelince başı ağrıyor, vakti yok "istihlâk malı cem'iyetinde a'zâ kayd olunmuş "....." mağazalarından vaz geçemiyor. Müdâfa'a-i milliye cem'iyetine a'zâ kayd olunmuş herkesi teşvik ediyor kendi bir para vermiyor.

Yâhu düşünelim insâf edelim aklımızı başımıza toplayalım kendi hâlimizi yoklayalım. Rezil, sefil çoban zan itdiklerimiz düşman karşısında hiç olmasa bir noktadan olsun, cüz'i bir muvaffakiyyet gösteremedik bütün sefahât-ı harb imânsızlık yüzünden yüz karalığı ile neticelendi. Düşman kapımıza kadar geldi. Nâmûs ve haysiyet nâmına hiçbir şey bırakmadı. Bütün memleketi mezaristân bütün gülistânımızı güristân itdi. Biz ise hâlâ sefahâtimizde hâlâ atâlet ve semâhatimizde bir devâm oluyoruz.

Mâtem ve te'essür kalbi ile olur, kânûn ile olamaz kalbde imân olursa kağıf üzerinde yazılmış kânûnlara hacet kalmaz, ve ıslâh-ı nefis olunmadıkça kânûnlardan istifâde olunmaz, umûr-ı ehline tevdi' itmedikçe hayât-ı vatan muhâfaza olunamaz. Fahrü'l-Kâinat-ı Aleyh Ekmelü't-Tahiyat Efendimiz emâneti zâyi' itmiş milletin kıyâmeti kâim olura buyurmuşlardır.

Dört senelik tecrübe bize gösterdi: imânsız iş yavrumuz, dînsiz millet paşamız, hürriyet ne müsavat ve ne de hüsn-i niyet, imân olmadıkça birinden hayır görülmez, memleket idâresinde imân ile adâlet-i sermâye ittihâz olunursa, memleket ve milletin hayâtından ümîd olunabiliyor. Laf ile ne pilav pişer ve ne de değirmen dönmez. Hakikatler i'tirâf olunmadıkça hatâlar tashîh olunmaz.

Bu gün millete terettüb ider bir vazîfe var ise umûr-ı ehline tevdi' itdikten sonra kemâl-ı hulûs ile hükümete itâ'at ve bütün imân ile herkes kendi vazîfesinde sebât ve metânet ve rûhâniyet peygamberinden istimdâd ile istikbâli te'mîn uğrunda hiçbir fedâkârlıktan çekinmeyerek çalışmaktır.

Hudânekerde bundan sonrada tecrübeler ile dedikodular ve firkalar ile uğraşacak olursak artık nihâyet üç beş sene sonra tamâm ma'nâsıyla esârete mahkûm olacağımız mukarrer ve muhakkaktır. Artık sonra da ne ma'âş kalır ne aylık ne devlet kalır ve ne de babalık... Allahım

Müslümâna ve sellem denînâ velâ tesellüb vaktü'n-nez'-i imânen velâ tasallut-ı aleynâ min lâ-yehâfik velâ ber cemnâ allahım amin..."²³⁶

Derginin çıktığı yıllarda Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı'nın akabinde Balkan Savaşları'na girmiş ve büyük toprak kayıplarına uğramıştı. Bu savaşlar sonrasında Kuzey Afrika'da ki son toprak parçamız olan Trablusgarp'ı ve Doğu Rumeli topraklarını kaybettik. Yine II. Meşrutiyetin hemen sonrasında Bosna Hersek bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Uzun süren savaşların ve toprak kayıplarının ardından Abdürreşid İbrahim insanların bu duruma sessiz kalmaları üzerine yaşananları kaleme almıştır. "Son dört yılda yaşadıklarımızı dünya üzerinde başka bir milletin başına gelme ihtimalini büyük felaket olarak tanımlarlar, Bir insan ne kadar ahmak, ne kadar cahil olursa olsun son dört yılda yaşadıklarımıza bakınca utancından kimsenin yüzüne bakamaz, bir lokma ekmek yiyecek hali kalmaz. Koskoca Osmanlı yok oldu hala ne halkta ne de hükümette bir kıpırdanma, bir uyanma belirtisi yok" diyerek üzüntüsünü belirtmiştir. Tüm bu yaşananlara rağmen insanların alim ulema demeden hayatlarına sefahat içinde devam ettiklerini kahvehanelerin, tiyatroların, birahanelerin sabahtan akşama kadar hıncahınç dolu olduğunu ve yaşanan felaketleri görmezden gelerek hayatlarını devam ettirdiklerinden bahsediyor. "Lafa gelince herkes diplomat kesilir, siyaset hakkında konuşur akıl verir ama iş icraata gelince ortada kimse kalmaz. Rezil ve sefil diye tabir ettiğimiz düşman kapımıza kadar geldi, namus ve haysiyet namına bir şey bırakmadı ve biz hala konuşmaktan başka bir şey yapmıyoruz ve bu imansızlıkla hayatımıza devam edersek yaşayacağımız felaketler daha ileridedir" diyerek bir kişi dahi olsa birilerinin kalbinde o iman ateşini yakmayı amaçlamıştır. O dönemde yaşananları düşündüğümüz zaman Abdürreşid İbrahim Efendi'nin yazdıklarındaki haklılık payı çok büyüktür peki etkili olmuş mudur? Belki Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için hayır, ama Kurtuluş Savaşı sırasında halkın verdiği mücadeleye bakarsak evet etkili olmuştur. Düşmanın nefesini ensesinde hisseden halk artık uyanma vaktinin geldiğini anlamış ve iman gücüyle vatanlarını savunmuşlardır.

Devletin kurtuluşunu iman yoluyla kazanılacağını savunanlar arasında Tatar-Cedit hareketinin öncü isimlerinden Musa Carullah Bigiyef'te yer almaktadır. Rusların Orta

²³⁶ Abdürreşid İbrahim, "İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler", **İslam Dünyası**, Sayı : 7, 29 Cemaziyelahir 1329-1331 (5 Haziran 1913), s. 97-99.

Asya’da uyguladıkları asimilasyon politikalarına karşı İslam akidelerine sarılarak birlik ve beraberlik sağlanarak başarılı olunacağını savunan Bigiyef, Osmanlı Devleti içinde bu kötü gidişatın ancak iman sayesinde durdurulacağını söylemiştir. “İman” başlığı altında yayınlanan bu makaleler, Musa Carullah’ın “*Halk Nazarına Bir Nice Mesele*” adlı eserinden alınarak dergi sayfalarında yer verilmiştir.

Musa Carullah aydın fikirli bir İslam alimiydi. İslamiyetin ruhunun köhne düşüncelerin esiri olamayacağına inanmış, bu nedenle de yazdığı eser ve makalelerinde sık sık Kur’an-ı Kerim’in her çağın düşüncelerine uygun olduğunu vurgumış, İslamın gericiliğe karşı olduğunu savunmuştur. İslam medeniyetlerinde yaşayan insanları uyandırıp ve onlara kurtuluş çareleri sunmuştur. Dergide yer alan bu makalelerde de bu kurtuluş çarelerini sıralamış ve insanların imanlarına sarılarak bu bataktan kurtulacaklarını söylemiştir. İslam Devletleri içersinde Türkiye’yi en kuvvetli devlet olarak gören Carullah, Osmanlı Müslümanları üzerinde bu uyanışı gerçekleştirerek onların diğer İslam devletlerine de örnek olacağını belirtmiştir. Makalelerin alındığı “*Halk Nazarına Bir Niçe Mesele*” adlı eserinde de bu görüşlerini şöyle dile getirmiştir. “*Ben, aklı, fikri esaretten kurtarmak içi yazdım, İslamiyet’in kudsiyetine, îtilâsına imanım tamdır. İslam iyi anlaşılırsa her zaman medeniyet kaynağı olur.*”²³⁷

“İMÂN

Âlem-i İslamiyet’in edebî ve siyâsî tercihlerinde imân mes’elelerinin büyük ehemmiyeti var idi, vardır ve olacaktır.

İmân kalbte karâr kılan bir i’tikâd olmak cihetiyle, insanın ahlâkına, irâdesine, hareketlerine te’sîr eder. Belki ahlâkın bütün hareketlerin ruhudur. Binâenaleyh hakk-ı itikadlerden, pek hissiyâtdan ibâret olan imân-ı İslâmiyet nazarında en mukaddes, en muhterem rûknlerden ad idülüb dünya ve âhirete medâr-ı necât olmuştur.

Bunun için ben insanın imânına ufak gözle nazar eden mezheblere hürriyetle muâalefet itdim. Lâkin İslâm nazarında en mukaddes ad olunan akîde-i İslâmiyye’ye desîse tarîkiyle katılan zehrleri, yahûd gaflet yoluyla kabûl edilen ufak nazarları göstermek ve sonra da bunları izâle etmek gibi ağır bir şey yokdur. Çünkü katılmış o zehrlerin, kabûl edilen ufak nazarların her biri mürûr-u zamân ile, eskimesi i’tibârıyla bugün â’detâ eczâ-yı imândan ad olunuyor. Buna

²³⁷ Osman Keskiöğlü, “*Musa Carullah(1875-1949) Hayatı, Görüşleri ve Eserleri*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Ankara 1964, s. 65

ikdâm itmek dehşetli, mühlik bir belâdır. Maksadın anlaşılmaması yüzünden müttehim olmak, sarf edilen sözler zâyi' olmak gibi beliyyeler vardır. Biâenaleyh buna her adam cesâret edemez. Lâkin ben sükût edemeyeceğim, iki dünyada medâr-ı necât olacak imân, mefsedâtların en büyüklerine bile âlet ittihâz edilmiş iken sükût etmek benim nazarımda keba'irdendir, büyük günahdır.

*

* *

İmânı, erkân-ı imânı, diyaneti, felsefeyi, insanın bütün tefekkürâtını ben hakikat ve menfaaddâr olması i'tibâriyle takdir ederim. Bir talimde hakkaniyet ve menfaat bulunursa, o ta'lîm elbette mu'teber olur. Butlanı ma'lûm yahûd zarârı sâbit ta'lîm benim nazarımda herhâlde merdûddur.

İmânda, dinde hakikatle berâber hayr-i siyâsi, menfaat-i ictimâiyye bulunmak elbette lâzımdır. Tecrübeye aklın hükmüne, muktezâ'i menfaate muhâlif olan şeylerin hiçbiri dinde değildir, imânda değildir.

Bunun için benim nazarımda imân hak i'tikadlarından fâideli amellerden, güzel âtıfelerden, pek hissiyâtdan ya'ni şu şeylerin heyet-i mecmûasından ibârettir. Hakk-ı i'tikâdın ehemmiyeti de yâlnız amelde zâhir olan eseriyledir. i'tikâd insanın ahlâkına amellerine te'sîr iderse, zarârdan men' idüb insanı nâfi şeylere sevk ederse, öyle i'tikâd mu'teber olur. İnsanın amelinde zâhir olmayan i'tikâdın benim nazarımda hükmü yoktur.

Şâri'-i Ekrem Resûl-ü kerim Seyyidü'l-vücûd-ı aliyye's-salâtü's-selâm Hazretleri "el-imân bez' ve seb'ün şu'be. Fâfizâhâ kavîlâ ilâhe illallâh ve idnâhâ imâtatellezi ani'l-tarîk. Vel-hayâ-i şu'betü mine'l-imân" Buyurmuştur.

Şu câmi' ve gâyet müfid hadîs ve ma'nâ i'tibâriyle buna mürâdif hadîfler bütün imâmlar tarafından hadîs kitâblarında rivâyet edilmiştir. O hadîslerin açık beyânlarına göre amel, i'tikâd, ahlâk, imânın rûknlere'dir. Şu hâlde imânın rûknlere mahdûd değildir. Rûknlere'den en büyüğü ve ezâli Allah'ın varlığına birliğine imân itmek, en ednâsı ve ufağı da yoldan insana ezâ veren şeyleri def' itmektir. Erkân-ı imânın en ednâsında "yoldan ezâyı def' itmek" gibi bir menfaat-i içtimâiyye olursa diğere rûknlere'de de menâfi-i içtimâiyye olması elbette mu'teberdir. Güzel vazîfeleri terk itmekden menfûr işleri yapmaksan utanmak ma'nâsına olan hayâ-i hadîsin beyânına göre imânın büyük şu'besidir

İmânın en büyüğü Allah'ın varlığına ve birliğine imândır. Allah'ın birliği varlığı bir hakikat-i kat'iyyedir, insanların her birine en sâde tarikle ma'lûm olan bir hakikat-i fitriyyedir. Şu

imânın menfaat-i şahsiyyesi de menfaat-i içtimâiyyesi de gayet büyüktür. İnsanın kendine kendinden yakın, her husûsûtuna vekîl, bütün hâcetlerine kefi, kerîm-i mutlâk bir Allah'ın vücûduna imân, yalnızlık ve korku dakîkalarında insan için en büyük enîs, şiddet ve ağırlık sâatlerinde en büyük muayyen olur.

İnsanın saâdeti için lâzım olan istirahat-ı kalbiyyeye yâlnız şu imân sâyesinde te'mîn olunur. Heyet-i içtimâiyye umûrun tanzîmi için lâzım olan sadâkat, emânet, istikâmet gibi mebdâilerin her birine esâs-ı kavî ancak şu imân olabiliyor. Kerim-i mutlak, rahîm-i mutlak bir Allah'ın vücûduna imânın fevâid-i içtimâiyye ve şahsiyyesi kalem ile tahrîr, lisân ile ta'rîf olunamayacak derecede çokdur. Gönül rahat, heyet-i içtimâiyye saâdeti imânın en güzel iki fâidesidir.

İşte bunun için ya'ni kat'iyyen haklılığına hesâbsız fâidelerine binâen şu imân akîde-i İslâmiyye'ye esâs kılınmıştır.

Hadîs-i şerîfin beyânına göre erkân-ı imân mütefâvitdir. Rükünlerin sefâvatı hissiyle mü'mînlerin İmândaki dereceleri de mütefâvit olur. Allah'ın birliğine imândan sonra, rükünlerin en büyükleri namaz, zekât, oruç, hac, bundan sonrada diğer hasenât.

Din ve insâniyet vazîfeleri olan rükünleri tamâmıyla ali kadri'-istitâ'a ifâ iden kimse en kemâl mü'mindir. Diğer insanlar hayrâtları hasenâtları nisbetinde derece derece mü'mîn olurlar. Zirâ imân şu'belininin rükünleri mütefâvit, dereceli olduktan sonra mü'mînlerin imânda dereceleri de mütefâvit olmamak mümkün değildir.

İmânın şu'beleri olan hayrât, hasenât, ihmâl-i salîha, şer'-i kerîm lisânında Kur'ân-ı Azîm örfünde benim i'tikâdımca yâlnız âhirete müteallik-i umâra münhasır değildir. Belki az çok fâidesi olan amellerin cümlesi imânın şu'besindedir. Aklın, bedeninin melekelerini tevsi' iden ameller devlet ve millet fâidelerini hakîkatıyla te'mîn iden hizmetler, kendi derecelerine göre hepsi imânın şu'besini teşkîl ederler.

İnsanın ve bütün insaniyetin saâdetine sebep olacak esâs olmak i'tibâriyle imân hakk-ı i'tikâdlerden, hayrât-ı hasenâtdan, güzel ahlâktan pek hissiyâtdan ibârettir didik. Kur'ân-ı kerîm âyetleri Şer'-i Kerîm-i aliyü's-salâtü ve's-selâm Hazretlerinin hadîsleri şu hakîkatleri gâyet açık tarzda beyân itmiştir.

Lâkin bütün mü'mînleri kendi gölgesi altına cem'idecek sancak olmak cihetiyle semâlara kadar yükselmiş bir livâ-yı da'vet olmak i'tibâriyle bil-cümle mü'mînleri kardeş iden bir şî'âr olmak sıfatıyla imân "Lâ İlâhe İllallah Muhammeden Resûlullah" kelime-i tayyibesini canla ve dil ile söylemekden ibârettir.

Bir insan şu sancağın gölgesi altına gelirse, şu kelime-i tayyibeyi kendi lisânı ile vârid ederse, bütün Âlem-i İslâmiyet'in kiblesine yüz ile ve kalbiyle müteveccih olursa o insan Millet-i İslamiyye'nin a'zâsından olur.

Şu kelime-i tayyibe bir kitle hâsıl olan iâan umûmi bir şî'âr kelime-i câmia olmak cihetiyle İslâmiyet nazarında mukaddes ve muhterem olur. Böyle imâni olan bir adam bütün hayrât ve hasenâtdan tamâmıyla mahrûm rezîl, sefîl olursa da hürmet-i İslâmiyyesinden hiçbir sûretle mahrûm olmaz, İslâmiyet dâiresinden çıkmaz tahkîr ve tekfîr idilmez, hukûk-u diniyye ve insâniyyesinden mahrûm kalmaz.”²³⁸

Usûl-ı Cedit hareketinin öncü isimlerinden biri olan Musa Carullah'da Abdürreşid İbrahim gibi kurtuluşun asıl kaynağı olarak iman gücünü göstermiştir. İmanın manasının Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde beyan edildiğine göre amel, itikat ve ahlak imanın temel taşları olduğunu, bu imanın en büyük şartının Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmek iken en küçüğünün de yoldan geçerken insanlara zarar veren şeyleri kenara atmak olduğunu söylemiştir. Yapılan işler devlet ve millet yararına oldukça imanın derecelerini arttırır demiştir. İnsanların bir ferd-i Müslüman olarak görevinin dini hurafelerle, batıllarla doldurup din adına yaptığı ve Alem-i İslamı atalet batağına saptıran davranışlardan bir an önce kurularak asıl ibadet olan Allah'ın varlığına ve birliğine iman ederek birleşmek gerektiğini savunmuştur.

“İMAN- II

İslâmiyet'in en câmi', en büyük şî'ârı olan şu kelime-i tayyibe sâyesinde hâsıl olan imân, “innema'l-mü'minûn ahve” âyet-i kerimesinin hükmüyle, umûmi mü'minler arasında bir nasipbi ma'nevi kılındı. İmân hasebiyle karındaşlık -umûmi meyillerde, umûmi arzularında, güzel âtufelerde birlik bulundurmak mülâhazasıyla- siyâset-i İslâmiyye esâsına vaz' kılınmış idi. İmân karındaşlığı “El-neb' evveli bil-mü'minîn min enfesihim ve ezvâcehü emhatihüm” âyet-i kerimesinin hükmüyle kan karındaşlığından i'tibâr da üstün add olundu. – ezvâc-ı mutahhara mü'minlerin anaları olub nebi-i kerîm mü'minlere kendilerinden yakın babaları, olur ise imân karındaşlığı hukûk cihetiyle kan karındaşlığından elbette üstün olur.

Bütün Âlem-i İslâmiyet için şu iki âyet-i kerime de gösterilmiş siyâset-i İslâmiyye'yi beyândan ben bil külliyye-i âcizim. Lâkin şu iki âyetin ifâdeleri gâyet açıktır, ma'naları gâyet geniştir:

²³⁸ ‘İman’, **İslam Dünyası**, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1329-1331 (27 Mart 1913), s. 21-24.

kendi başlarına müstakil, biri diğerine her cihetle berâber Ehl-i İslâm, kelime-i tayyibe bereketiyle kan karındaşı gibi karındaş olur ise, bütün Âlem-i İslâmiyet – babaları Resûl-i Kerîm olan – büyük âileyi teşkil ider ise, o âile a'zâlarının hukûk-ı mütekâbileleri kan karındaşların hukûklarından hem ziyâde hem kuvvetli olur ise, Kur'ân-ı Kerîm o büyük âilede en âdil imâm olmak sıfatıyla kâim olur ise, bundan da güzel bir siyâset bulunmaz, yâhûd bundan da güzel siyâseti aramaya hacet kalmaz.

Lâkin ne denir? Tarih-i İslâmiyet'de şu siyâsetin hükmü yok idi. Ahd-ı risâletde birleşmiş ümmet-i İslâmiyye evvelki asrın kendisinde, fitneler iktizâıyla müteferrik oldu ve bundan son Âlem-i İslâmiyet birlik yüzü görmedi. Hilafet da'vâları cibârların havaları dînin kuvvetine galebe etti. Dînin en büyük kânûnu ya'ni câmi'ası terk kılındı. Cengiz kıyâmetleri, İspanya dehşetleri Salîb muhârebeleri İslâm Devletlerini, yalnız müdâfa'a vazîfelerinde olsun, cem' idemedi.

İslâm devletlerinin tarihlerinde nazar eden insan ta'accüb eder. Mezheplerde ihtilâfları gâyet saathî iken, Ehl-i İslâm'ın o kadar iftirâkları, biri diğerine adâvetleri, Nasrâniyet mezheplerinde ihtilâf gâyet büyük iken, Hristiyanların o kadar birlikleri ta'accüb kılınacak bir hâldir. Salîb muhârebelerinde Nasrâniyet Nasrânilerin kelimelerini cem' itdi. Lâkin o sâ'atlerde biri diğerine en yakın Müslümânlarda bile birlik yok idi. Salîb ordularına galebe edebilmiş Sultan Selahaddin Eyyûbi Hazretleri de o vakit Ehl-i İslâm'ı birleştirmekten âciz kaldı. Düşman İslâmiyet'i harâb ider sâ'atlerde o vaktin zâhidleri o zamânın velileri tekkelerde kapanırlar idi. Helal ta'âmın, farz namazın harâm olduğu sâ'atlerde o zamânın velileri nâfile namaz kılıyorlar idi.

Bundan son Hindistan'da Türkistan'da İran'da Türkiye'de Afrika kıt'alarında ve Volga boylarında bulunan ufak büyük İslâm Devletlerinin hâlleri bundan güzel değil idi. Din düşmanı gibi öz âra muhârebeden memleketlerinde ifrît gibi fesâddan başka himmetleri yok idi. Endülüs düşmanlarını o vakit İslâm devletleri rızâ-yı göz ile belki şaâlık gönliyle temâşa iderler idi. Endülüs'de yalnız dinleri için ta'zîb kılınub katl idilen hesâbsız Müslümânların en suzüşlü feryâdlarını iltizâz kulağıyla işitüb durmuş Türkiye Devleti o Müslümânların birkaç def'a isti'dâdlarını her def'a red iderdi. Ticârî, sanayi muâhedeler akdini talep kılub Devlet-i Osmaniyye kapısına mürâca'at itmiş birtakım Hindistan Emirleri, iâne talep kılub ilticâ itmiş Türkistan Hânları hemen ret kılınıyorlar idi. Volga Boylarında bir Tatar hükümet-i İslâmiyyesi üzerine Rusların hücumları sâ'atlerinde Kırım Hanı yalnız kendi kuvvetiyle o hükümet-i İslâmiyyeyi kurtarmak sonra Türkiye Devleti'ne koşmak husûslarına hükümet-i Osmaniyye'den müsâ'ade talep itmiş ise de yeniden bir Devlet-i Cengiziyeye te'sîs ediliyor korkusuyla hükümet-i Osmaniyye hân-ı cenâblarını şiddetle men' itdi. Yeniden bir devlet-i

cengiziye te'sîs etmiş arzusuyla hân-ı cenâbları töhmet kılınıp, şiddetle tekdir kılınmış idi. Hân-ı cenâblarını tekdir iden sultan- Sultanların en büyüğü – Süleyman Kanuni Hazretleri idi.

İslâm devletlerinin tarihlerinde böyle şâhidler az değildir. Hilâfetin evvelki senelerinde iftirâk başlandı. Sonra en rezîl sîretlerde hemen devâm itdi. İmân karındaşlığı, İslâmiyet nazarında, kan karındaşlığı gibi yâhûd daha ziyâde ise de, öz âralarında adâvetleri en ziyâde olan devletler İslâm Devletleri idi. Birlikleri en az millet İslâm milletleri idi.

İslam Devletlerinin siyâsi hâlleri şöyle idi; edebi hâlleri de bundan güzel değildi. Garb siyâsileri, devletlerine vatanlarına sadâkatle iftihâr iderler iken, milletlerinin fâidelerine gazetelerine âid hizmetlere son derece içtihad iderler iken, İslâm Devletlerinin siyâsileri hıyânet meydânlarında müsâbaka ider gibi hareket iderlerdi. Siyâset dâirelerinde hıyânet, hudûdu geçmiş idi. Nâgâh arada tabi'en emîn bir adam çıkar ise, muhît te'sîriyle hıyânet yollarına sevk olunur idi. Medeni milletler sâdık, istikâmet, taharet gibi faziletleri iltizâm iderler iken bizde o kelimelerin hilâfına meyil ziyâdeleşti.

Âlem-i İslâmiyet'de şu siyâsi ahvâlin, edebi hâllerin hukûki sebeplerini te'mîn etmek meşgûl olsa gerek. Lâkin insanın akîdesi insanın irâdesine, ahlâkına, bütün hareketlerine elbette bilâ şübhe en büyük bir esâsdir. İnsanın her bir hareketi her bir ameli-i akîdesine göre vicdânına göre olur. Buna göre siyâsi ahvâlin edebi hâllerin hakîki sebeplerini imân mezheplerinde aramak mümkün olsa gerekdir.

Âlem-i İslâmiyet'in ahvâliyle imân mezhepleri arasında, benim husûsi nazarıma göre, gâyet büyük irtibât vardır. İki den bir :

1. *Ya siyâsi edebi hâller imân mezheplerinin neticeleridir.*
2. *Yâhûd imân mezhepleri siyâsi hâllerin nüshaları olmak üzere tertîb kılınmıştır.*

Herhâlde, imân mezhepleri, husûsen iş'ârilerin ta'lîmleri ahlâk-ı fesâdına, siyâset müfsidelerine en müsâit sîretlerde vaz' kılınmıştır. Şi'ilik, Sünnilik gibi ihtilâflar adâvet, lanet, iftirâk, esâslarına te'sîs kılınmıştır.

İmân gönülde mestûr-ı i'tikâddan, lisânla söylenir resmi sözlerden ibâret kılındı. Akıl, ilim, güzel ahlâk, hayrât, hasenât gibi insanın insâniyetine rûkn olan mübdâların her biri medâr-ı necât olan imândan hâriç kılındı. Yalnız Allahu Te'âlâ Hazretlerine ma'lûm olan kalb-i i'tikâdı imân kılındıktan son, ekseriyen ayub zünûb perdesi zâhir hâl hâtırı için i'tikâdın kendi de fedâ edildi. Âkıbet yalnız lakablar, kuru isimler zâhir-i hâlden bedel kılınub İslâmiyet kuru nâmdan kuru lafdan ibâret olub kaldı.

İsmi mü'min bir adam ömrü boyunca müskerât denizlerine dalsa , fuhşiyet'in her birine boyalsa Fakirlerin yetimlerin mallarını dâlâsa, binler masûmların bedbahtlıklarına sebep olsa, lisânıyla şu şeyleri helâl demedikçe, yalnız ismi yüzünden mü'min olur, kalbinde mestûr i'tikâdı hâtırı için pek müslim olur. Ba'zen istifâr yolunda birtakım lafları da ağzına alır ise, 'lâ kebîretü ma'a'l-istifgâr' kâ'idesiyle öyle adamlara hayırlı sıfatı veriliyor.

İmânı yalnız kalbinde mestûr i'tikâddan lisânda câri ikrârdan ibâret add eimek İslâmiyet'in fesâdına en büyük sebep oldu. Çünkü güzel ahlakı, güzel işleri, hayrâtı hasenâtı hayât-ı necât verir nâfi hizmetleri ihmâl idüb, gönülde mestûr i'tikâda lisânla söyleniyor ikrâra kanâ'at itmek yolları feth olundu. İnsanın necâtına sebep kılınmış imân yalnız i'tikâddan, yalnız ikrârdan ibâret olur ise öyle imân insanın mağrûriyetine en büyük sebep olur. İnsan gözünde hasenâtın hayrâtın ehemmiyeti kalmaz şerverin, fesâdın hıyânetin ağırlığı bulunmaz.

Âlem-i İslâmiyet de siyâsetin fesâdı da imânı yalnız i'tikâda yalnız ikrâra hasr itmek hasebiyle oldu.

Gönülde mestûr itikâddan lisânda câri ikrârdan ibâret kılınmış imân milletin ve devletin umûr-ı umûmiyyesinde esâs kılınub zâlimlerin, hâinlerin bütün zulûmlerine bütün hıyânetlerine en müsâit kalblere ifrâğ edildi. Bir hâkim kuru laf sâyesinde mü'min olup milletin menfa'atleri yolunda amelden azâd olur ise, zâlimlerin hıyânetlerin en büyüklerini irtikâb idüb de imânına hiçbir sûretle zarâr gelmez ise fakihlerin fetvâları hileleri sâyesinde zulûmlerini adalet fasıklarını diyânet gibi gösterebiliyor ise kariyeleri şehirleri harâb itdikden son, dervişlere dört beş dirhem tevzi' itmek büyük merhametden hisâb kılınır ise bu memleketi kahren soyub türbeler mescidler binâ itmek büyük hayrâtdan sayılır ise hüccâc gibi yüz binden ziyâde masûmu katl itmek harâm-ı ilâhiyi ihânet idüb Kâbe'yi hedem itmek yâhûd Yezid gibi ravzâ-i sa'âdeti harâm nübüvveti en şeni' sûretlerde tahkîr idüb beyt-i nübüvveti en şeni' sûretlerde katl itdirmek cinâyetleri de imânın sağlığına zarâr virmez ise, o kadar sağlam imân bütün fesâdın en büyük vesîlesi en metîn âleti olur. Zâlimlerin kâffe-i seyyileri hâinlerin bütün rezâletleri hıyânetleri öyle imân-ı siyâsiyle mestûr ise öyle imân Ehl-i İslâm'ın İslâm devletlerinin helâkına en kuvvetli mukaddime olur.

İmân mesâilerinde ehl-i kelâm mezheplerine beni ta'accüb ederim: lisânın ikrârı kalpte mesûur itikadın tercümesi ve delili olabiliyor ise, insanın ameli, hayrâtı hasenâtı daha kuvvetli daha ziyâde mu'teber delil olmaz mı? Ahkâm-ı dünyeviyede ikrâr-ı usûl olabiliyor ise, güzel amel daha güzel usûl olmaz mı? İnsan ameline göre mü'min i'tibâr kılınsa idi, ağız ikrârından daha ziyâde i'timâda layık olmaz mı idi?

“A ‘mâli imândan hâriçtir, zâ’iddir.” gibi gâyet fenâ, en kaba ta‘bîr yerine “a ‘mâl-i imânın delilidir.” Dimek lâzım idi. Âyet-i kerûelerin sünnet-i nübüviyyelerin ibârelerine müsûslarına daha ziyâde muvâfık olur idi. Ehl-i İslâm hakkında daha ziyâde nâfi’ olur idi.

Şer‘-i kebîr resûl-i kerîmesiyle aleyhi ‘s-salâti ve ‘s-selâm hazretlerinden rivâyet kılınmış:

Gibi hakikat ma‘naları irâde kılınub söylenmiş hadisler var iken, ehl-i kelâm şu hadisleri tahrîf kılub mecâzi ma‘nalara haml itdiler.

Şu ma‘nâya da gelmiş hadislerin Kur‘ân-ı Kerîm de inmiş âyet-i kerîmelerin delâletlerine rağbet eder isek, şer‘-i kerîm nazarında i‘tibâr olunan imân akıldan, güzel ahlâkdan hayrât hasenâtdan hak-ı i‘tikâdlardan ibâret olur. A ‘mâlde eseri yok i‘tikâdın nazar-ı şer‘de i‘ibârı yoktur. Lisânda câri olur. Söz, kalbte mestûr i‘tikâd-ı amele mükarın olmadıkça mu‘teber değildir.

Ameli imândan hâriç idüb imânı yalnız i‘tikâddan ikrârdan itmek mantık felsefesi i‘tibârıyla ehl-i kelâm nazarında makbûl olabiliyor ise de, insanın edebine istikâmetine bütün maslahatlarına esâs olmak i‘tibârı ile takdîs kılınur imândan amel-i hâriç olamaz.

İnsanın yalnız şahsına nisbetle imân şudur, yani hakk-ı itikattan güzel amelden güzel ahlâkdan ibâretdir. Lâkin mülk-ü devletin umûr-ı umûmiyesine nisbetle imân adâletinden salâhdan emânetden hakkâniyet gibi şeylerden ibâretdir. Bir insanın hayâtını, fesâd-ı zulmü, zarârları gözümüze görünüb durur iken, kalbinde mestûr i‘tikâdının ma‘nâsız ikrârının ehemmiyeti kalmaz.

İdâre işlerinde, siyâset umûrunda imân yoktur, kefare yoktur. Yalnız adl vardır, yalnız zulüm vardır.

Umûr-ı umûmiye de i‘tibâr kılınur imân. Şer‘-i kerîm nazarında adlin mürâdifidir. Küfr-i zulmün aynıdır, mürâdifidir. Kur‘ân-ı Kerîmin şer‘-i hekîminin örfleri şudur. Hem devlet hem millet kâidelerine İslâmiyet’in en ziyâde münâsebeti de bununladır. Şer‘-i hekîmin büyük hikmetine en ziyâde münâsib siyâset de şudur. Zulm-ü kefereden, imânı adilden tefrîk itmek cinâyeti, zâlimlerin cebbârların havalara arzularına en muvâfık en müsâid bir desîse olub, satılık hâinler tarafından ihdâs kılınmış bir bid‘atdır.

Şeri‘at-i İslâmiyye umûr-ı umûmiyeyi kalb-i i‘tikâdına lisân-ı ikrârına te‘sis itmemiş, belki adâlet ve maslahat esaâlarına te‘sis itmiştir. Kalbde mestûr i‘tikâd, lisânda câri ikrâr umûr-ı umûmiyede hiçbir sûretle esâs olamaz. Eğer de din-i adl esâsına te‘sis kılınmaz ise, yâhûd biri diğere mürâdif gibi olmaz ise, öyle din hâinlerin zâlimlerin havalara âlet olur, hukûk-ı ashâbına her cihetle zarâr olur.

Ne olur idi, eğer de imâni kuru i'tikâddan kuru ikrârdan ibâret kulub amel-i imândan hâriç etmek kelâm-ı mezhepleri kendilerinin beyhûde usûllerini ufak mes'elelerini hilûfet nizâ'larına cinsiyet te'assublarına binâ kılınmış Şi'îlik Sünnilik ihtilâflarını da imândan hâriç itseler idi?

Âlem-i İslâm hiç olmazsa, kan düşmanı mezheblere biri diğerine lânet okuyan fırkalara bölünmüş olmaz idi. İslâm akîdesi diyânetle hiçbir münâsebeti yok beyhûde şeylerden hiç olmazsa pâk kalırdı."²³⁹

Aklı merkeze alarak toplumsal hayatın düzenlemesi gerektiğini savunan Musa Carullah, örnek olarak Peygamber Efendimizden sonra İslam Devleti'ni yöneten Halifeleri göstermiştir. O dönemde halifelerin önünde insanların görüş ve düşüncelerini savunmaktan çekinmediğini, devlet liderlerinin düşünce hürriyetine önem verdiğini söylemektedir. Dönemin müçtehitleri bu hürriyet ortamından dolayı bir sorunla karşılaştıkları zaman akıl yürütme yoluyla hüküm verebildiklerini böylelikle de fıkıh ilminin sağlam temeller üzerine oturduğunu, sistematikleştirdiğini belirtmiş, Hanbeli, Hanefi, Maliki, Şafi gibi mezheplerinde dönemde ortaya çıktığını söylemiştir. Ama ne zamanki fikirler daralmaya başladı, müçtehitler kendi çıkarlarına göre hüküm vermeye başladılar, akli batılın ağına saktular işte o zaman mezheplerin bir önemi kalmamıştır. Bu nedenle mezhepçiliğin Müslümanların aklını esir aldığını, mezheplerle getirilen sınırlamalar kalkmadıkça Müslümanların akıl ve fikir hürriyetinin gerçekleşmeyeceği gerçeğinden yola çıkarak mezheplerin kaldırılması gerektiğini savunmuştur.²⁴⁰ Mezhepler arası doğmaların kırılması demek, Müslümanlar arasında bulunan şii, sünni gibi ayrılıklarında sona ermesi demektir. Buda Müslümanlar arasında yeniden birlik ve beraberliği sağlayacak önemli bir adım sayılabilir.

Kelime-i tevhidi gönülden dile getiren herkesin Müslüman olduğunu bu nedenle de mezhepleşmenin haram kılınacağını, mezhep geleneğinin emevi adeti olduğunu savunan Musa Carullah'ın düşünceleri pek çok kişi tarafından kabul edilmemiştir. İslam Dünyası dergisinde onun görüşlerine yer verilirken karşıt görüşlere de yer verilmiştir. Tunus hâkimi Şeyh İsmail Safahi tarafından gönderilen makalelerde Musa Carullah'ın görüşleri tez- anti tez şeklinde eleştirilmiştir.

²³⁹ Musa Carullah, 'İman- II', **İslam Dünyası**, Sayı: 3, 3 Cemaziyelevvel 1331 (28 Mart 1913), s. 38-42.

²⁴⁰ Mesut Aydın, "İslamcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2018, s.84-93.

“MUSA CARULLAH EFENDİ’NİN MAKALATI MÛNASEBETİYLE

Musa Cârullah Efendi eserinde (dervişler tarafından neşr idilen sakîm tekke fikirleri; dünya hayâtına dâima lânet okuyan minber vâ’izleri; rahatı, sa’âdeti bu telakkîde arar zâhid nazarları ehl-i İslâm’ın tutkunlukdan mu’azzeb akıllarına te’sîr iderek bu sebeble Âlem-i İslâm hem aklen hem bedenen itâlatda kaldı) diyor.

Bu hükmüyle istidlâl olunur ki müşârün ileyh zâhidin ma’nâsını lâyıkıyla anlayamamışdır. Çünkü taleb-i zühd sa’î ve amele teşvîke, atâleti zemme-i menâfi değildir. Şeri’at-i zühd ile berâber çalışmayı da emr idüb tembellikden nehy eyler. Şeri’inde bu vechile her iki cihetinde me’mûriye olduğunun kitâb ve san’atdan âdilesi erbâbının ma’lûmudur.

Hatîblerin dervişlerin hakkı zâhide da’vet ve teşvîkleri şeri’atde olmayan bir şeyi ahâdis olmayub belki usûl-ı şeri’atden olduğundan i’tirâz vâki’ kendilerine gayr vardır. Zühdüin terakkiye, te’aliye ma’ni olması şöyle dursun belki zühd insanların gerek şahsına ve gerek ebnâi nev’ine karşı uhdesine tertîb iden vezâifin hüsn-ü ifâsının yegâne medâr ve mebnâsı ve terakkiyât-ı maddeye ve kemâlât-ı beşeriyenin ibnü’l-âsîdir şevket ve kudret sâbıkâ-i İslâmiye ancak zühd sâyesinde vücûd bulmuş ve İslâmiyet’in bu günkü inhitât ve tednîsinin başlıca esbâbından birini de Müslümânların zühdi terk eylemeleri teşkîl eylemekte bulunmuşdur.

Zühdüin ma’nâsı Musa Efendi’nin zehâbı vechile yokluk içinde rahat ve sa’âdet aramak değildir. Sâhib-i şeri’at Sallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretleri zühdi şu vechile beyân buyuruyorlar: (liseti’z-zehâdet fi’d-dünyâ bitahrîmü’l-helâl velâ azâ’atü’l-mâl ve leknü’z-zehedân tekûn bimâ fi yedullâhü te’âlâ evsak-i minek bimâ fi yedek vân tekûn fi sevâb-ı musibet ezâ âsabet bahâ ergab minek feyhâ livâniha bikayt lek) ma’l-i münîfi: (zühdilik dünyada helâli haram kılmak ve malı mahv ve izâ’a eylemek değildir. Lâkin zühd-i servet zâtiyekden ziyâde Cenâb-ı Hakk’ın bitmez tükenmez hazinelerine i’timâd itmekliğin ve elinde ki servetin zâyî uğradık da bu zâyî sebebiyle hâsıl olacak sevâbdan dolayı o servetin elinde kalmış olmasından daha ziyâde memnûn ve ferahnâk olmaklığıdır.)

İşte Cenâb-ı Peygamber Zîşan-ı Aleyh Salavâtü’r-Rahman Efendimiz zühdi bu sûretle ta’rif ve beyân buyurdıkları için bizim de böyle bilmemiz, başka türlü ma’nâ virememesi tabî’idir. Zühd-i hükümdâr olsun, vezir olsun, efrâddan bulunsun herkes için me’mûr behedir Dervişlere sa’âdeti yüksüzlükde arayanlara mahsûs değildir. Zühd zenginlikde menâfi değildir. Fahrü’l-kâinat-ı aliyye-i Ekmeli’t-Tahiyyat Efendimiz Hazretleri Seyyidü’z-Zâhidin oldukları hâlde Kur’ân-ı Kerim’in şehâdeti vechile zengin edilir. Sahâbe-i kirâm hazreti dahi cümle zühd ile muttasıf olmakla berâber ekserîsi hem de gâni idi.

Bu hadis-i şerîfte pek çok hakâyık- mündemic olduğundan ma'nâsını biraz şerh ve izâh idelim:

İnsan âlem-i tabi'atta mevcûd eşyâdan kendisi için nâfi olanı elde etmeye ve muzır olanından tevki eylemeye muhtaç olarak halik olunmuştur. Nafi veyâ muzır olmak eşyanın evsâf-ı zâtîyesinden değildir. Belki insandan insana vakitten vakte, hâlden hâle göre tebeddül ider. Nâfi olan şu ba'zen muzır ve muzır olan şey de ba'zen nâfi olur. Meselâ ekmek hal-i sıhhatde bulunan bir kimse için nâfi olduğu hâlde hasta için muzır olur. Kezâlik rüzgar insan için yarın fâideli iken kışın îrâs-ı zarâr eder. Kâinatta mevcûd eşyâ-yı bînihâye içinde insanlık ihtiyâcına en ziyâde yarayan hâldir. Binâberîn insanın mala telakki eşyâ-yı sâireye ta'allûfünden ziyâdedir. Çünkü her matlûbunu insan ancak mâl sâyesinde elde ider ve bil-cümle ihtiyâcâtını onunla def' ider. Nitekim Furkan-ı mübînde:

(Zeyne'n-nâs habbü'ş-şehvât min inkisâ-i ve'l-benîn ve'l-kanâtır el-muknatırat mine'z-zeheb ve'l-fezat-ı ve'l-haylü'l-mesûmet ve'l-in'âm ve'l-hars) buyrulmuştur.

Mala muhabbet Cenâb-ı Hakk'ın insanlara bir ni'met ve inâyet-i sübhâniyesidir. Bu latifü'l heyden insanlar müstefîd olurlar ve nâil mal olmak için cehd ve ikdâm iderlerse rızâyı Rabbâniye muvâfikk bir hareketde bulunmuş olurlar.

Ancak şu muhabbet inşâallâh âtiyen beyân ideceğimiz vechile insanı ba'zen birçok zarârlarda şahsî ve içtimâi nice mühlike düşürdüğü için şer'-i şerîf zühdi emr eylemiştir. Emvâlden istifâde mukâbilinde zühdi menâfi-i tibbiyyeden fâide olmak emrinde hıfz-ı sıhhatin vesâyâsı müsâbesindedir. Meselâ talim insan için nâfi ve muhtâç olduğu hâlde hıfz-ı sıhhat insanı doyduktan sonra yemekden men'idildiği gibi iktisâb-ı servet ve mal esâsen makbûl ve meşrû' olmakla berâber zühd bu husûsda insanı birtakım mühlikin ve muhâtırâta düşmekden vekâye ve sıyânet eyler.

Zühdin ma'nâsı Müslümân olan ve belki akıl ve idrâk sâhibi bulunan her ferdin elinde bulunan maldan ziyâde Allah'ın indindeki emvâl ve hazâin ile kendini zengin add etmiştir. Allah'ın indindeki mal tükenmez. Tasdik ve infâk ile eksilmez. Serkat ve yangın tehlikesine ma'rûz değildir. Nereye gider, nerede olursa insan ile berâber bulunur. Taşımak külfetine, yolda ziyâ'a uğrar korkusuyla sigorta itdirmeye lüzûm göstermez. İnsan ile evmâle nâil olmak arasında esbâba teşebbüsden başka bir mâni'yoktur. Halbuki insanın kendi elindeki mal hatt-ı zâtında kalil olmakla berâber bir çok âfâta ma'rûzdur.

Zühd bu sûretle insanın kendi elindekinden ziyâde hazin-i ülhiyeye güvenmesi olduğu gibi birde insanın mal ve mülkü bir zarâr ve hasara uğrarsa ve ya külliyen zâyi' ve telef olsa eksilen veya zâyi' iden şeyi kadr-i zü'l-celâl hazretlerinin tekrâr vereceğine ve bu hasar ve zâyi'den

dolayı sevâb-ı ihsân buyuracağına i'timâden insanın emvâli bir güne zâyî' uğramaksızın elinde mevcûd olduğu zamânkinden daha ziyââe memnûn ve müteşerrih olmasıdır.

Meselâ toprağı eken bir kimse bu sâyeyle mahsûlât idrâk eylemek, hayvanât besliyen atın yavrusundan hâsîlâtından istifâde etmek, ticâret için karada ve denizde icrâ-yı seyr ü sefer iden kimse dahî bundan bir kâr ve menfa'at elde etmek maksadındadır. Ekincinin ektiğı tohum bitmese, yâhûd ekin yetişmiş iken bir âfet sebebiyle mahv olsa, hayvan besliyenin hayvanı kuvvet olsa veyâ sirkat olunsa, tâcirin malı da yolda eşkiyâ tarafından gasb olunsa veyâ denizde gark olsa hiç biri çalışdığımız neticesi kaldı diyerek mahzûn olmazlar.

Çünkü netice hâsıl olmuşdur ki o da işbu âfet ve musîbet sebebiyle ihsân buyurulacak sevâbdan ibâretdir. İndü'l-leheydeki emvâl ve hazâine vüsûk ve i'timâdlarından nâşi bu adamlar asla ümitsizliğe ve me'yûsuna düşmeyib yeniden işe başlar ve sa'î ve sebât ile fâide-i matlûbeyi istihsâl eylerler.

İşbu hadis-i şerîfde daha bir çok fevâid vardır. Gelecek nüshada inşâallâh onlardan bahs ideriz".²⁴¹,

Şeyh İsmail Safahi hazretleri bu makalesinde Musa Carullah Efendi'nin, dervişlerin öne sürdüğü ve benimsenmesini istediğı düşüncelerin dünya hayatını yok saydığı bunun da Müslümanları dünya için çalışmaktan uzak tuttuğunu bundan dolayı da İslam medeniyetinin diğer medeniyetler karşısında geri kaldığına dair söylediğı sözlerini eleştirmiştir. Ona göre Şeyhler, dervişler, muidler birer İslam neferidir ve bu ataletin yükünü onlara yıkmak çok yanlıştır. Onlar mala mülke tamah etmezler çünkü Allah sevgisi onlar için en büyük nimettir. Onlar yaptığı her ameli Allah'ın sevgisini kazanmak için yapmaktadır. O nedenle Allah için gidilen yolda çekilen çile kutsaldır diyerek bu durumdan memnun olduklarını belirtmiştir.

“MUSA CARULLAH EFENDİ’NİN MAKALATI MÜNASEBETİYLE

-Mabad -

Geçen nüshada zikir ve tafsil itdiğimiz hadis-i şerîfde bir takım fâideler daha mündemic olduğunu söylemiş idik. Bu fevâidden birisi şudur ki hizmet-i hükümete dâhil olan ve zühd ile muttasıf bulunan bir me'mûr bu vazîfeyi ancak vatani, milleti uğrunda vakf-ı vücûd etmek,

²⁴¹ Mehmed Gıyaseddin , “ Musa Carullah Efendi'nin Makâlâtı Münâsebetiyle ” , **İslam Dünyası**, Sayı : 7, 29 Cemaziyelahir 1329-1331 (5 Haziran 1913), s. 107-110.

umûr-ı mesâlih ümmeti kemâhi hakhâ-i ru'yet ve ifâ eylemek için der'uhde idüb yoksa asla para kazanmak emelinde bulunmaz. Binâenaleyh vazîfe-i me'mûresinde doğruluktan kat'iyen şaşmaz ve ikmâli mümkün olan bir işi hiçbir sebep ve bahâne ile geri bırakmaz. Mâfevkînin te'sîri nüfûzuna kapılarak haktan udûl itmez. Ashâb-ı musâlaha bildik olsun yabancı olsun siyyânen mu'âmele idüb bildiğini, tanıdığını âşinâlığı olmayanlara tercih itmez.

Erbâb-ı mürâca'ata şiddet ve huşûnet göstermez hakk-ı kemâl-i azîm ve cesâretle iltizâm ve müdâfa'a ider. Azilden korkmaz, me'mûriyete girdiği için mahzûn, me'mûriyetden kurtulursa memnûn olur. Kendinden daha ehliyetli bir diğeri bulunduğu vakit bir me'mûriyete tâlib olmak şöyle dursun tevcîh edilecek bile olsa kabûlden istinkâf ider.

Kavâidden biri de zühdün insana şecâ'at-i bahş olmasıdır. Çünkü zâhid, hayatını muhâfaza ve idâme iden kendisi olmayub infâs-ı ma'dûde-i hayât indallâh mukadder bulunduğuna ve mevt de sebep-i zâhirenin te'sîri olmayub müessir-i hakiki helâk-ı zül-celâl olduğuna mu'tekid ve mutma'in olduğundan ulûmdan bir gûnâ havf ve ihtirâz etmeksizin vatan ve milletin hayır ve selâmeti uğrunda büyük şecâ'at ve fedâkârlıklar ibrâz eier. Her ne zaman olsa ulûma mahkûm olduğunu ve ulûmdan tahlis gariban gayr-ı kâbil bulunduğunu bildiği için tehlike-i mevt ile azim ve sebâtı helâldâr olmaz. Ve belki hüsn-i niyetinden dolayı âail olacağı sevâb-ı azim bir kat daha izdiyâd-ı şevk ve gayreti mûcib olur.

Fevâ'id den birisi de zâhid, nefsinin ve ehl-i iyâlinin infâk ve iâşesi husûsunda ta'makârlık itmek, umûr-ı hayriyye ve hasenede bezl-i iânetden geri durmamak, vatan ve memleket bir musibet veya tehlikeye dúcâr olduğu vakit fedâkârlıktan çekinmemekdedir.

Çünkü zühd ile muttasıf olmayan ancak elinde ki mâl ile kendini zengin add itdikten ve sarf idecek olursa milletin azalmasından korktuğundan vatanın ma'rûz olduğu felâket ve tehlikeyi bizzât def' edecek kudret-i milliyeyi hâiz dahî olsa ebnâ-i vatandan cem'-i iânete ibtidâr olduğunu bu misüllü haâet kuvvetü'l idâde şahs-ı mezkûrun vereceği iâne gâyetü'l-gâye cüz'î bir miktârdan ibâret kalır. Bu iâne-i cizyeyi verışı de vatan, millet o tehlikeden kurtulsun diye değil belki kendisi hilâfin sihâm-ı levm ve ta'rizinden masûn kalsın fikr-i zelilânesiyledir.

Ama o iktidâr-ı mâliye sâhib olan, sakat zühd ile mütehâllil bulunsa hükümetin meselâ levâzım-ı harbiye veya donanma tedârîki vesâire için muhtâç olduğu mübâliği – derece-i servette emsâlinin mikdâr-ı iânetini asla kendisi için mikyas (ölçek) mürût-ı ittihâz itmeyerek bizzât te'diye ve fedâ itmekden çekinmez. Çünkü o, servet-i zâtiyesine değil Allah zü'l-celâlin tükenmez hazînelerine i'timâd eidiyor. Buna binâen Allah yolunda malını sarf ve fedâ itmekde tereddüt eylemez.

Diğer bir fâide dahî zâhidin insanı sa'î ve ameli teşvik ve tembellikten nehiy (yasaklama) eylemelidir. Çünkü istihsâl itdiği servet ile kendini zengin add iden kimse kendisini alâ âhirü'l-emr müreffehen geçindirecek bir irâd elde edince çalışmaya it'âb vücûduna lüzûm görmez. Kuvâ-yı cismâniyye ve akliyyesini mahkûm-ı atâlet kılar.

Ama Allah'ın emvâl hazainiyle kendini zengin add iden zâhidi nazarında kendi servet zâtîyesinin bir güne kıymet ve ehemmiyeti olduğundan emvâl ve hazâin-i ülhiyeden mahrûm istifâde olmamak için aliyü't-tevâli çalışmaktan, esbâba teşebbüsden bir an geri durmaz. Çünkü Cenâb-ı mün'im hakîki ni'met mala nâil olmayı teâti esbâba mütevakkıf kılmış ve âdet-i sübhâniyesi bu menâal üzere câri bulunmuştur.

Bir diğer fâidesi daha şudur ki zâhid mal ve emlakça bir zarâr ve ziyâ'a uğrayınca zühd ile muttasıf bulunmayanlar da her vakit görüldüğü üzere ifrâd derecede mahzûn ve müte'essir olmak, sâife-i yâs ile muvâzene-i akliyyesini gâib itmek ve tûl-ı müddet âtil ve işsiz durmak gibi hâllere aslâ dûçâr olmaz.

İşte buna binâen hadis-i şerîfde (ce'lullâh el-hayr külle fi beyt ve ce'al-i müftesahâel-zehd fi'd-dünyâ) buyrulmuştur.

Diğer bir hadis-i şerîfde de (habbü'l dünyâ re's-i külli hatî'h) buyurulmuştur. Çünkü hab-ı dünyâ ya'ni adem-i zühd insanı gayrın mâlîna tama' itdirir.

Tama' ki (el-fakrû'l-hâzır) diye ta'bîr olunmuştur.

Hırsdan, tembellik insanların yekdiğerine te'âvüne ihtiyâçlarındaki hükümet-i ülhiyeyi bilmemekten neş'et ider mezelletdir.

Cemiyet-i beşeriyye içinde yaşayan her insan ebnâ-i cinsine hidmet için çalışmakla mükellef olup bu sa'îne (çalışma) mukâbil kendi de diğerlerinin sa'î ve amelinden istifâde eylemek hakkını ahrâz eder. Bir cihetden kendisi halkın ve bir cihetden de halk kendisinin hâdimidir. Sâhib-i tama' hakikatden gâfil olduğu için diğerlerinin sa'î ve servetinden bilâ-istihkâk istifâde etmek ister, nefsinin çalışmaya mecbûr görmez, atâleti elzem ider.

Adem-i zühd bu vech ile atâleti müntic olan tama'ı mü'dî olduğu gibi ba'zen de hırsı tevlîd ider. Hırs dahî sâhibini hilekârlığa, hıyânete sevk eylediği gibi bir mahrûmiyete dûçâr olduk da hüzn-ü azîme giriftâr ve ba'zen sâife-i ye's ile intihâra icbâr ider.

Harîsin akıl ve fikri gûna gûn hileler, hud'âlar gayr-ı meşrû' tarîkler, tedbîrler taharrîsiyle perişân ve elindeki malı gâip olur korkusuyla kalbi herdem lertzân ve hirâsandır.

Hırs ve tama ' ile me'lûf olan bir milletin efrâdı vatanperver olamazlar. Ecnebi boyunduruğu altına girmek zilletine katlanıyorlar. Düşmana karşı nâmûs ve şeref-i milliyeyi ve hâkimiyet ve istiklâl memleketi muhâfaza husûsunda bezl mâl ve cân idemezler.

Çünkü mala fart muhabbetleri olduğu cihetle memleketleri düşman tarafından muhâsara olunduğ da memleket hâl-i müdâfa 'a da bulunduğça malları zâyî ' olacağından, kazançlarına halel geleceğinden korkarak memleketi düşmana teslim itmekde ye's görmezler. Halbuki bilmezler ki düşman bir kere memlekete girdi mi onların ne malı, ne canı ta'aruzdan, tecâvüzden masûn kalmayacaktır.

El-hâsıl hab-ı dünya sâhibi için azâb olub yoksa medâr-ı refâha ve rahat değildir. (felâ te 'acübün emvâlihüm velâ evlâdihüm innemâ beridüllâh li'zebhum bahâ fi'l-hayvâtü 'd-dünyâ) nas-ı celîli bu hakîkati nâtıkdır. ''²⁴²

Bu dönemin en çok tartışılan konularından bir tanesi de memurların görevini layıkıyla yapmamaları konusunda olmuştur. Hükümete hizmet için kendini adanmış bir memur vazifesini devlet ve millet için yapmalıdır amacı asla para kazanmak olmamalıdır. Kendi malını mülkünü arttırmaktan ziyade devletin menfaatini düşünmelidir. Eğer ki devlet zor durumda kalır ve vatandaşlarından bir iane talebinde bulunursa memur hiç düşünmeden devlete yardım elini uzatmalıdır. Yapılan bu yardımlar aynı zamanda kişiyi zenginliğine güvenip çalışmamazlık etmesinden men etmektedir. İslamiyette en önemli ibadetlerden biri de çalışmaktır. Kuran-ı Kerim'de inananları tembellik ve uyuşukluktan uzak tutmak adına pek çok ayet yer almıştır. Bu ayetlerin yanı sıra peygamber efendimizin de bununla ilgili pek çok hadis-i şerifi bulunmaktadır. Buna binaen İslamiyeti gerçek manasıyla anlayamamış ve kavrayamamış bazı insanlarda dünya malına tamah eder ve yardımlaşmayı göz ardı ederler. Oysa ki insanlar yeryüzünde birbirlerine yardım için çalışmalıdır. "Hep bana" anlayışı devam ettiği müddetçe insanları daha fazla mal mülk edinmeye çalışmaları onları hırsa yönlendirir. Bu hırs ise kişileri açgözlülüğe, hilekarlığa, hıyanete sevk eder. Ve kişiler sırf para kazanmak için çalışmaya başlarsa inşa ettikleri medeniyeti atalet bataklığına sürüklerler. Hırs ile yetişen bir milletin evlatları vatanperver olamaz aksine mallarını korumak adına yabancı bir devletin boyunduruğu altına girmeyi kabul ederler.

²⁴² Şeyh İsmail , '' Musa Carullah Efendi'nin Makâlâtı Münasebetiyle '' , **İslam Dünyası**, Sayı : 8, 14 Recep 1329-1331 (19 Haziran 1913), s. 122-125.

Şeyh İsmail Safahi Hazretleri bu makalesini Musa Carullah Efendi'nin İslam Dünyası Dergisinin birinci nüshasında çıkan “*Medeniyet Dünyası Terakki Etmiş İken İslamiyet Aleme Niçin İndi?*” adlı makalesine cevaben yazılmıştır.

“MUSA EFENDİ’NİN MAKALATI MÜNASEBETİYLE

Mabad ve Hitam

Musa Carullâh Efendi'nin (İslâm Dünyası)'nin birinci nüshasında münderic makâlesinde şöyle denilmiş idi. (Her bir sözümden, her bir satırımdan yalnız bir maksûdum var idi. Mezâhib tarafından bağlanmış kayıtları tamâmıyla kırmak, ihtiyarımızı irâdemizi zayıflıktan çıkarmak yani aklımıza hürriyet, irâdemize kuvvet virmek benim maksadım yalnız şu idi. zîrâ bütün Âlem-i İslamiyet'i istilâ iden ahvâlin en büyük sebebi aklın mahbûsluğu, esirliği, ihtiyârın za'ifliği idi.)

Mezâhib tarafından gösterilmiş hudûdlar, bağlanmış kayıtlar ne olduğu izâh idilmemiş ve bu hudûd ve kuyûdun Âlem-i İslamiyet'in terakkisine ne sûretle mâni olduğu edillesiyle gösterilmemiş olduğundan sâhib-i makalenin bu kelâmdan maksad-ı hakîkisi bizce tamâmen anlayamadığı cihetle vârid hâtır-ı kâsırânemiz olan ihtimâlât üzerine binâen mütâla'ât mecbûriyetinde bulunduk:

Ukûle hürriyet bahş itmekle Musa Efendi eğer ashâb-ı mezâhib tarafından ta'yîn idilen ve el-veyv beyne'l-müslimîn câri ve ma'mûliye olan ahkâm-ı şer'iyenin kitâb ve senetden keyfiyeti istinbât ve istihrâcını bilmek ve ahkâm-ı şer'iyenin hikmet ve felsefesine âgâh olmak ma'nâsını murad idiyorsa böyle bir ilim ve itlâ'dan kimse men' idilmiş değildir. Mezâhiblerden hiçbirinde böyle bir memnûniyet yoktur.

Yâhûd Musa Efendi beyânât-ı mezkûersiyle ehl-i mezâhibin istinât-ı ahkâm için vaz' itmiş oldukları birtakım usûl ve kavâidin bizim içtimâdımıza mâni olmakda bulunduğu ma'nâsını kast idiyorsa cevâben denilir ki mezâhib usûl ve kavâid-i mezkûreyi vaz' itmekle kimseyi içtihadından men' itmiş değildir. Binâenaleyh siz de muhayyersiniz ya kendiniz bizzât usûl ve kavâid te'sîs ider yâhûd bir usûl ve kavâideye râğbet itmeksizin içtihad idersiniz.

İçtihadındaki isâbet veya hatânızdan dolayı terettüb edecek ecr (ücret) veyâ mes'ûliyetde size âid ve râci olur.

Gerçi bâb-ı içtihad mesdûd (kapalı) değildir. Lâkin İslamiyet'in bugünkü hâli za'af ve inhitâtını (zayıf düşme) nazar-ı ibrete alan ve eslâf-ı (geçmişler) kirâmın içtihad ve istihrâc itmiş oldukları mesâil ve ahkâmın ihtiyâcât-ı hâzıramıza kefil bulunduğunu cüsem-i insâf ile

gören erbâb-ı akl ve basîret-i içtihadından kendilerini men' etmişlerdir. Çünkü tarîk-i içtihadın ihtiyârı hâlinde birtakım müctehidler zuhûr idecek, ihtilâfât çoğalacak, mezâhibe etbâ' husûsunda yekvücûd olan Müslümânlar birbirine düşerek yekdiğerine la'net ider olacaklardır.

Müslümânlar beynine tefrika ve nifâk sokarak aralarındaki râbita-i ittihâdı kesr itmek husûsunda hiçbir fırsatı fevt (geçip gitme) itmeyen İngilizler içtihad ihtilâfını husûl emellerine en güzel bir vâsita olarak telakkî itdikleri için Mısır'da ve Hindistan'da Müslümânları içtihadâda teşvîk iderek bir takım telkinâtda bulunmaktan hâli kalmıyorlar. Fransızlard a Tunus'da aynı usûle tamâmen ulemâ-i mahalliyyeyi içtihadâda da'vet ve teşvîk itmişlerse de bu da'vet ve teklîf andi'l-ulemâ mazhar-ı rağbet ve kabûl oldu. Çünkü ulemâ-i içtihadâda kıyâm idecek olurlarsa Müslümânlar arasında tefrika baş göstereceğini ve tefrikanın çok geçmeden Müslümânlığın zevâl (sona erme) ve inkırâzına (sönme, zevâl bulma) bâdi olacağını anlamışlardı.

Kezâlik (bunun gibi) Rusya ulemâsından ba'zılarının fâizin, kadınlarda adem-i tesettürün, zebâih-i ehl-i kitâbın ve tasâvirin cevâzı hakkındaki neşriyâtı üzerine diğeri bir kısım ulemânın muhâlefet ve münâza'aya kıyâm itmesi beyne'l-müslimîn tefrikalara sebebiyet virmiş ve Rusya hükümetini memnûn ve müstefid eylemiştir. Nazar-ı ibretle bakılmıyor mu ki bu gibi münâkaşât ve münâza'âta müte'allik her dürlü neşriyâta hükümetce vâsi'

bir serbestî virilmekte olduğu hâlde Müslümân çocuklarının terbiye ve ta'lîmi için bir mekteb açılmasına rû-yı rızâ gösterilmemektedir.

Mezhebler tarafından bağlanmış kayıtlar ile Musa Efendi mezâhibde mevcûd mes'eleleri murâd iderek mesâil-i mezkûre ahvâl-i zamâne mutâbık değildir, halbuki şeri'at-ı zamâne, ahvâle muvâfık olmak gerektir. Dirse cevâben diriz ki bu fikre zehâb iki şıkkı ihtivâ ider: birinci şıkkı göre fukûhânın istihrâc itdikleri mesâilin asl-ı şeri'atden olması teslim idilir. Bu sûretde takayyüd mezâhib tarafından değil belki keyif ve arzûya tabi'iyetden mâni olan şeri'at tarafından vâki' olmuş olur. Kuyûd-ı şeri'atden çıkmaya çalışmak ise ba'zen dînden hurûcu müstelzimidir. Çünkü şeri'atın bir kısmını inkâr iden Müslümân olmaz.

İkinci şıkkı yani mesâil-i müstahrece (usûl-ı şeri'atdan olmayub belki fukûhânın kendi âsâr-ı içtihadları olduğu iddiâsına göre deniliyor ki bu sûretde fukûhânın şeri'atı tebdil ve tağbîr ve te'vil eyledikleri ve Dîn-i İslâm hakkında beni esrâ'ilik ahkâm-ı Tevrât hakkındaki muâmelelerine şeybe bir hareketde bulunmuş oldukları tecvîz idilmiş olmak lâzım gelir. Halbuki şeri'atın tebdil ve tağbîrden masûniyeti min kable'l-rahmân tekeffül buyurulmuş ve

peygamberimiz Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretleri (ümmetim dalâlet üzere içtimâ' itmez) buyurmuşlardır.

Yahûd Musa Efendi mezhed-i kayıdlarının o mezâhibi iltizâmdan ileri geldiğini murâd iderek mezâhibin vaz' ettiği ahkâm bizim bu günkü ihtiyâcâtımıza kâfi değildir, esbâb-ı te'ehhürümüzü def' edecek bais terakkiyâtımız olacak bir takım ahkâm-ı cedîdeye muhtâcız derse cevâben sorarız ki ihtiyâcımız olan mes'eleler hangileridir? Tasrih idiniz neden dolayı bu mes'eleler bizim terakkîmize mâni oluyor? Terakkî ve te'ehhürden murâdınız nedir! Evvelce mezâhib mâni terakkî değil iken şimdi neden oluyor?

..... tarîk-i medeniyetde vâsıl oldukları mertebe-i bâlâ-yı Avrupalılarda inkâr etmiyorlar İmâm-ı Mâlik mezhebinden idiler. Irak, Mısır, Şam kıt'aları muhtelif mezheblere ve Hint İslâmları İmâm-ı Azam mezhebine sâlik idiler. Mezâhib-i memâlik-i mezkûre Müslümânlarının terakkiyât-ı kadîmelerine hiçbir vechile mâni olmamış idi.

Musa Efendi mezâhib kuyâdâtıyla şu serd itdiklerimizden başka bir mâni kast idiyorlar ise izâh etsinler. Mülâhâtımız üzerine vârid olacak cevâba intizâran biz burada tenkikâtımıza hitâm viriyoruz, cevâb-ı sahîh, gazezden hâli olursa mâ el teşekkür teslim ideceğimiz tabî'idir."²⁴³

Musa Carullah Bigiyef'in " . Ne yazmış isem ne söylemiş isem hepsi şu itikadımın irşadı ile idi. Her bir sözümünden her bir satırımdan yalnız bir maksudum var idi. Akli fikri esarettten azat etmek mezahib tarafından gösterilmiş hudutları hedm eylemek, mezhep tarafından bağlanmış kuyudları tamamıyla kırmak ihtiyarımızı, irademizi zayıflıktan çıkarmak yani aklımıza hürriyet irademize kuvvet vermek benim maksadım yalnız şu idi. Zira bütün alem-i İslamiyet'i istila eden ahvalin en büyük sebebi aklın mahpusluğu esirliği ihtiyarın zayıflığı idi."

Daha önceki makalelerde bahsedildiği gibi Musa Carullah'ın en çok eleştirildiği noktalardan biri de mezheplerin kaldırılmasına yönelik düşünceleri olmuştur. İsmail Safahi Hazretleri de bu düşüncelere cevaben İslam'ın ilerlemesinde mezheplerin ona nasıl engel olabileceğini sormuştur. Çünkü mezhep dediğimiz oluşumlar Kuran-ı Kerim'in anlaşılmasına ve yorumlanmasına dayanarak ortaya çıkan muhtelif düşüncelerden ortaya çıkmıştır. Temelinde araştırmayı ve sorgulamayı alan bu oluşum nasıl İslam'ın geri kalmasına neden olabilir? X. ve XVI. Yüzyıllar arasını kapsayan dönemi İslamiyet'in Rönesans dönemi olarak nitelersek eğer bu tarihlerden önce ortaya

²⁴³ Şeyh İsmail Safaihi , " Musa Efendi 'nin Makalatı Münasebetiyle" , İslam Dünyası, Sayı : 12, 11 Ramazan 1329-1331 (17Ağustos 1913), s.183-185.

çıkmiş olan bu mezhepler o zamanda bu gerilemeyi gerçekleştirmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü altı yüz yıl gibi uzun bir dönem ilim güneşi İslam medeniyetlerinden doğmuştur. Gerçekleştirilen pek çok çalışma, yapılan deneyler, yazılan kitaplar bugün birçok Avrupa Medeniyetinde hala kaynak olarak kullanılmaktadır. Safahi hazretleri makalesinin sonunu ucu açık bir şekilde tamamlayarak Musa Carullah Efendi'ye bu görüşünü biraz daha açması ve aydınlatması konusunda teklifte bulunarak sonlandırmıştır.

3.2.Ana Dil ile Hutbe:

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra Arap alfabesini kullanmaya başlamışlar ve resmi dil olarak Arapça ve Farsçayı kabul etmişlerdir. Osmanlı Devleti de kendinden önce kurulan Türk Devlet gelenekleri miras olarak kabul ettiğinden, Arap alfabesi ile yazılan Türkçe yani Osmanlıca'yı resmi dil olarak kabul etmiştir. Kuran-ı Kerim Arapça olarak indirildiğinden halk nazarında her ne kadar alfabe olarak Arap alfabesini kullanıyor olsada konuşulan dil Türkçe olduğu için Kuran-ı Kerim'i anlamak aşamasında zorluk çekiliyordu. Bu zorluğu aşmak amacıyla dönemin bazı tesfir alimleri Kuran-ı Kerim'in Tercüme edilmesini söylemişlerse de bazı alimler buna karşı çıkarak bunun caiz olmadığını söylemişlerdir.²⁴⁴ Ama her Müslüman Arap değil o yüzden de herkes Kuran-ı Kerim'i hakkıyla anlayamıyor, gereklerini yerine getirmiyor. Bu nedenle Kuran'ın her gönülde yer bulması açısından her dile çevrilmesi gerekmektedir. Cihat yalnızca savaş yoluyla değil ilim yoluyla da gerçekleşmelidir. Bu ilmin rehberi de Kuran-ı Kerim'dir. Alimler Kuran'ı anlayamadıktan sonra nasıl başkalarına anlatsın? İslam Dünyası Dergisi, Tatar-Cedit hareketinin bir uzantısı olarak yayınlanan bir dergi olduğu için bu hareketin mensupları ana dil meselesine büyük önem vermişlerdir. Rusya'da Müslümanları birleştirmek için kullanılan dilin öneminden ve etkisinden yola çıkan Usul-ı Ceditçiler Osmanlı Müslümanlarını uyandırmak içinde onları gerçek rehber Kuran-ı Kerim'i kendi dillerinde anlayarak harekete geçmeleri amacıyla bu konu ile ilgili makalelere sayfalarında genişçe yer vermişlerdir.

---

²⁴⁴ Keskiöglü, *a.g.m.* s.68.

Müslümanların bilgilendirilmeleri konusunda Cuma ve Bayram namazları sırasında verilen hutbeler insanları etkilemekte ve harekete geçirmek konusunda önemli bir yere sahip olmuştur.

İslam Dünyası Dergisi'nin birinci nüshasında “*İrşad Tarikleri*” ünvanıyla bu konuyla ilgili bir makale yayınlayan Hadimüddin Efendi, hutbelerin Türkçeye çevrilmesinin gerekliliğinden bahsederek şöyle demiştir. “ *İslam'ın bayram, cami hutbelerinin şekil itibariyle kıymet-i içtima'ileri ne kadar büyük ne kadar ulvidir. Küre-i arz üzerinde ne kadar İslam varsa hepsi öbek öbek haftada bir senede iki defa ibadethanede Allah .....kemal huşu ve safvetle içtimai eder, toplanırlar ve bu içtimai bir mecburiyet-i vicdaniye ve diniye ile iştirak ederler. İşte bu içtimada irâd olunan haberler ne kadar büyük ehemmiyeti haizdir. Halka gitmek İslam'ı, muvahhidini irşad için ne ele geçmez bir nimettir. Ve salat-ı cem' ile emr eden hallak-ı azim hazretlerinin hikmet-i ilhiyasından biride elbette budur. Nitekim bilad-ı Arap'ta hatibin iktidarı nispetinde pek çok istifadeler edilmektedir. Fakat bizim camiler de okunan hutbede bu hükümetten kıymetten bir eser kalmış mıdır? İşte meydanda... Ben esbab-ı inhitatımızı da çare-i necatımızı da – başlıca- camilerde bilhassa hutbelerimizde arayanlardan ve Rusya'da, sair yerlerde olduğu gibi cami hutbelerini Anadolu ile okumaya başlar başlamaz çok şey kazanacağımıza itikat edenlerdenim. Binaenaleyh nice halka gitmek halkı irşad etmek için en elverişli ve doğru tarik cami, minber yoludur... ”²⁴⁵ ve makalesinin devamında Rusya'nın Omski imamı Niyazi Mahmud Efendi tarafından kaleme alınan Türkçeleşmiş hutbeleri örnek olması açısından gazetede yayınlanacağını söylemiştir. Bu makale de Niyazi Mahmud Efendi'nin Türkçeleştirdiği hutbelerin yer aldığı kitabının ikinci cildinden alıntılanarak verilmiştir.*

“ANA DİLİYLE HUTBE:

İslam Dünyasının birinci nüshasında Hadimüddin Efendi'nin (irşad tarikleri) ünvanlı makalesi münasebetiyle bu nüshada Omsk ²⁴⁶ imamı Niyazi Mahmud Efendi'nin bir hutbesi derc

²⁴⁵ Hadimüddin, ‘*İrşâd Tarikleri*. ’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir 1329-1331 (15 Mart 1913), s. 9-10

²⁴⁶ Rusya'da, Sibirya'nın güney batısında yer alan bir şehir.

olunacağı vaad olunmuştu. Niyazi Mahmud hazreti okuduğu hutbelerin birinci ve ikinci senelerini kitap halinde bastırıp neşr etmiş ve bu suretle iki kitap vücuda getirmiştir.

İşte bizde ikinci senenin hutbelerini ihtiva eden kitaptan bir cuma hutbesini şivesini Türkçeleştirerek aynen naklediyoruz.

Hutbe-i evlâ

Elhamdülillahil Azizül Gaffar, El kerim-ül Settâr. Ellezi halak Halik-ül insan, Min.

Ve halakal canne min maricin min nar²⁴⁷. Ve..... Ve eşşeden muhammeden abduhu ve rasul-ül Mustafa el muhtar. Salallahü alehi ve ali ala ve eshab-ül ahyar. Ya .....

Ama baad ey din kardeşler!

Allah subhane ve teali hazretleri Kuran-ı Kerim’de buyuruyor ki (Ya eyyühellezin amnenü ..... elh) Ey müminler çok zanlarda bulunmaktan içtinab ediniz, uzak olunuz, çünkü hakikatte o zanların bazıları günahdır. Ve başkaların ayıplarını da tecessüz etmeyiniz, araştırmayınız. Gıybette etmeyiniz. Siz hiç ölen kardeşinizin etini yer misiniz? Belki keriyeye görürsünüz... Allaha korkunuz. Allah tövbe edenlerin tövbesini kabul edicidir, rahimdir.

Allah-ü teala bu ayet-i şerifede sizi üç şeyden nehy ediyor: birincisi su-i zan, ikincisi başkasının ayıbını araştırmak, üçüncüsü gıybet etmeye ahiren arkasından söz söylemektir. Su-i zan bir din kardeş üzerine zan ile hüküm etmek ki ekseri vakit bu hüküm yalan yanlış olur. Nitekim Hadis-i şerifede de “Eyyeküm velzan fani-ül zan ekdib-ül hadis” buyurmuştur. Yani su-i zan dan uzak olunuz! Çünkü su-i zan sözlerin yalanıdır.

Kendi ayıbını, kendi noksanını unutup aherin kusurlarını araştırmak kendi gözündeki merteki bırakıpta alevin gözündeki çöpleri görmek İslamiyet ve insaniyeti mugayyer bir diyanet, bir hamakattir.

Gıybet eden kimse Müslüman kardeşinin arkasından zem eder, bin türlü isnadadda bulunur. Halbuki ahvam dinin vazifesi din kardeşine muavenet, merhamet etmek iken, gıybetçi bir adam tamamen bunun aksine hareket eder. Bu ne kadar fena şey ki cenab-ı hak Kuran-ı Keriminde açıktan men ediyor.

Bir ölünün vücudunu, cesedini ne kadar hurpalasak, ne kadar örselesek, canı olmadığı için hiçbir şey diyemediği gibi hurpalayan adamı da başından def etmeye muktedir olamaz. Tabii ki bunun gibi gıybet olunan adam da o mecliste hazır olmadığından kendini müdafaaya gayri

²⁴⁷ Rahman suresi 15. Ayet: Ve cinleri dumanı olmayan ateşten yarattı.

muktedir adeta cansız bir ceset halindedir. Binaenaleyh bir meytin etini hırpalamak, ısırma bir dindaşı gıybet etmek arasında fark yoktur. Onun için Kuran-ı azim-i şanda dahi bir Müslüman kardeşini gıybet etmek, ölmüş kardeşinin etini yemeye teşbih edilmiştir.

Binaberin meytin etini yemek hemde öz kardeşin olan meytin etini ikmal etmek hiç şüphesiz tabii-i selim ve akıl-i müstalim nazarında en çirkin ve eşna bir diyanettir. Daha bunun ötesinde bir fenalık tasvir olunamaz. İşte her müslim leşi ağzına koymaktan ne kadar içtinab ederse gıybeti ağzına almaktan da ol mertebe sakınmalıdır.

Ey Müslümanlar!

Su-i zan etmekten ahirin gıybetini kusurunu tecessüz eylemekten, gıybetten son derece sakınınız. Siz birisini gıybet etmekle ona bir zarar etmiş olmazsınız. Belki kendinize zarar, ona faide edersiniz. Çünkü gıybet ile beraber kendi salah-ı amellerinizi de ona verirsiniz. Onun günahlarını siz yüklenirsiniz.

Her mümin kusuru, ayıbı kendisinde aramalıdır. Siz de öyle yapınız. Kendi gözünüzün mertegini unutarak halkın gözündeki çer çöpü görmeyiniz!

Seid-ül nam Muhammed aleyhüsselati ve sellem efendimiz hazretleri cevami-ül kalam (Sözü az manası çok) denilen mübarek Hadis-i şeriflerinin birinde buyurmuşlar ki (Kül.....) yani her kap içindeki şeyi dışarı saçar.

Hasan Basri hazretlerine bir kimse demiş ki “Ben işittim ki siz beni gıybet ediyor imişsiniz” müşarünileyh cevaben “Sen benim nazarımda amel-i salahımla değişilecek derecede bir adam değilsin”

Allah-ü Teala hazretleri müminlerin basiret gözlerini açıp her şeyi kendi renginde, kendi değerinde görmek nasip etsin. Allah cümlemizi su-i zandan, tecessülden, gıybetten zevk alan şeytan amelleri ile amel etmekten saklasın. Amin. Hutbe-i sani arapça okuduğu için nakle lüzum görülmüştür.”²⁴⁸

Hutbe ilk olarak peygamber efendimizin Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında kıldırıldığı ilk Cuma namazının ardından verilmiştir. Daha sonra bu bir gelenek haline gelerek Cuma ve Bayram namazlarından önce Müslümanları bilgilendirmek amacıyla

²⁴⁸ ‘‘ Ana Diliyle Hutbe ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1331 (14 Mart 1913), s.26-27

verilmeye başlamıştır. Bu hutbede de vaiz, Müslümanları üç şeyden uzak durmaları konusunda uyarmıştır. Bunlar;

1. Su-izan
2. Başkasının ayıbını araştırmak, ortaya çıkarmak
3. Gıybet

Su-izan birinin yaptığı bir iş hakkında kötü düşündürmektir, onun hakkında yanlış yargılara varmaktır ki bu su-izan çoğu kez yanlış çıkmaktadır. İslamiyet bizim harcıımızdır bizi birbirimize bağlar ama biz bir birimizin ayıbını ortaya çıkarırsak imanımıza zarar veririz. Mevlana Celaleddin Rumi'nin de öğüdünde yer aldığı gibi“ başkasının kusurlarını örtmede gece gibi ol” diğer bir huşu ise gıybettir. Bazı alimler bir Müslümanın başka bir Müslüman hakkında arkasından konuşmasını ölü eti yemeye eş tutmuşlardır ve bunun ne kadar büyük bir günah olduğunu ve yapılmaması gerektiğini öğütlemişlerdir.

Önceki sayıda yer alan “ *Ana Dil ile Hutbe*” makalesinin ardından İstanbul'da bir mahalle camisinde hutbenin Türkçe olarak verildiği ve halkın buna rağbet ettiğinin öğrenilmesi üzerine bunun daha geniş kitlelere yayılması amacıyla Niyazi Mahmut Efendi'nin hutbeleri dergide yayınlanmaya devam etmiştir.

“ANA DİL İLE HUTBE

İslam Dünyası'nın ikinci nüshâsında ‘Ana Dil ile Hutbe’ nâmıyla Niyazi Mahmut Efendi'nin hutbelerinden bir numûne derc etmiş ve bunun bilhâssa bizim memleketimizde de tamim etmesini temenni itmişdik neşriyât-ı vâkı'amızın eğri doğru ma'atteessüf hiçbir te'sirini göremedik yâni evet bundan milletin faydası çok olacaktır. Bizde tatbîk edelim diyen bir hatîb görülmediği gibi, hayr, bu veya şu sebeplerden dolayı bu mümkün olamaz diyen bir kimseye de tesâdüf olunmadı. Her vakit, her meselede olduğu gibi eskâr-ı umûmiyemiz bu meseleye de bir cism-i câmid gibi bî-gâne kaldı. Ma'mâfih İstanbul'un mahalle câmi'lerinden birinde hem de Evlad-ı Arab'dan bir zâtın bizim tavsiye ettiğimiz usûle karîb bir tarzda tatbîke başladığını ve buna halkın pek ziyâde rağbet etmekte olduğunu memnûniyetle haber aldık. Eğer bu İslam Dünyası'nın eseri telkînâtı ise alımb da biz bununla iftihâr ider ve her ne avretle olursa olsun o mübarek hutbeyi tebrîk eyleyerek emsâlinin çoğalmasını Cenâb-ı Hakk'dan dilerim:

*Hutbe-i Cum 'a*²⁴⁹

Elhamdülillah El aziz, El Gaffar, El Kerim, El Settâr, ilâh

ÂYET

Yani insanların muhabbet itdiği şeyler ; hâtûnlar, oğullar , çok mal, güzel atlar, türlü develer, sığırlar, koyunlar ve ağaçlar, çimenlerdir. İşte bu türlü nimetler insanların dünya hayâtında fa'idelendiği şeylerdir.

İnsanlar öldükden ve kabirlerinden kalktıktan sonra en güzel müreccah Allah'ın nezdindedir. Cenâb-ı Hakk bu âyet-i şerife de insanların sevdiği şeyleri beyân buyuruyor.

İnsanların en ziyâde sevdiği şeyler altı dürlüdür.

1. *Hâtûnlardır ki insanların pek sevdiği mahlûkdur. Çünkü onlar insanların ömür yoldaşları idi. Arkadaşları ma'îşet-i meşakkatlerine yardımlaşan hakikî koldâşlarıdır. Dünyanın kaygı ve kederlerini, şâdlık ve meserretlerini ortâklaşân arkadaşları ve her hâllerinde gönülleri alan bütün esrârını arz eden sırdâşlarıdır. İnsan hâricdeki meşgûliyeti tamâm olunca, dünyanın meşakkatleri ile ezilen vücûdunu, ma'îşet düşüncesiyle yorulan dimâğini âile içinde dinlendirmeye çalışır. Çünkü insan aile arasında bulunduğu râhat ve saâdeti başka bir yerde bulamaz, bu hayâtdan mahrûm olanlar cidden acınmağa lâayık kimselerdir. Âile â'detâ vücûd-ı geminin, ma'îşet dalgalarının hücumundan barınmasına mahsûs bir limandır. Âile, â'deta zahmet, meşakkat tûfânlarından kurtulmak için sığınacak bir yuvadır. İş bu saâdet yuvası, râhat limanı olan âilenin rûkn-ı aslîsi, temel taşı ise hâtûnlardır, hâtûnsuz âile, âile değildir. İnsanlar hâtûnların karnında vücûd bulur, onların elinde kucâğında terbiye görür. Binâenaleyh bir milletin mâ'rifetli, terbiyeli olması için mutlakâ kadınlarının iyi terbiye görmesi vâcibdir. Kadınları evden eve gıybet kaçakçısı olan bir milletin erkeklerinden de fazilet aramak boşdur.*
2. *Oğullardır ki ânlar insanın kartlık ve za'îflik zamânlarında yârdımcısı olduğu gibi neslinin devâmı, nâminin bekâsına da hizmet ider babaların arzûsu yerine gelmek için çocukların oğulların ma'rifetli, terbiyeli olması lâzımdır.*

²⁴⁹ Niyazi Mahmut Efendi eserinden – Terk-i Hutbeler

3. *Mal çokluğudur ki o mal insanların istediğini elde itmek için bir vâsıtaadır. Binâenaleyh insanların arzûsu pek çok olduğundan malda ne kadar ziyâde olsa yine çoksunmazlar...*

Nitekim hadis-i şerifde : ( )

Yani ben-i Âdem'in iki deve dolu altını olsa idi onun yanında üçüncüsünün dahi olmasını elbetde isterdi: Evlâd-ı Âdem'in karnını topraktan başka bir şey doldurmaz Cenâb-ı Hakk tövbe edenlerin tövbesini kabûl eder.

Lâkin eğer insan bütün düşüncesini mala hasr ederse, ânun muhabbetinden, hayâlinden başka bir şey düşünmezse âhirette hayırlı adamlara va'd olan derecelerden mahrûm olur mal hem hayra hem şere yarar, Allah Müslümân ağniyâsını hayra hâdim eylesün

4. *Alâmetlenmiş, güzel atlardır.*

5. *Dürlü develer, sağırlar, koyunlardır.*

6. *Ekinler, her dürlü meyveler, ağaçlar, çiçeklerdir. Bunların ba'zıları ziynet, ba'zıları ni'met olup her biri ile insan fâ'idelenmektedir. Her vakit insanın fâ'idesine yaradığı için insan bunları cidden sever.*

Hâsıl-ı kelâm bu altı şey insana tab'an mahbûbdur. Hemde Kurân-ı Azîm insanın bu şeyleri sevmekle meclûb olduğunu bunları sevmekle tab'an meyl olduğunu beyân buyuruyor.

İnsanın bu altı şeyi tabîi olarak sevmeleri mezmûm değildir. Meselâ: hâtûnları sevmek niçin mezmûm olsun? Zîrâ ânları Hazret-i Peygamber de sevmiş hem de ânlar ben-i beşerin va'deli bir güne kadar bekâsına sebebdir. Yâhûd malı sevmek niçin mezmûm olsun? Zîrâ dînin ve milletin muhâfazası müdâfa'ası kıvâmi hepsi mal ile para iledir.

Fakat şu kadar var ki bu şeylere ifrât derecede aldanub ve ahireti unutmak mezmûmdur ki âyetin sonu da bunu anlıyor.

“ âyet ”

Hülâsa, bunları sevmek mezmûm olmasa bile bunlar fânidir. Nezd-i Âlihîde olan sevâb ve derecât bunlardan daha güzel, daha efdaldir.

Bu fâni şeylere aldanub bâkilerden mahrûm kalmayınız, büsbütün dünyaya aldanub da âhirette cehenneme müstehakk olmayınız.”²⁵⁰

²⁵⁰“ Ana Dil ile Hutbe ”, **İslam Dünyası**, Sayı : 6, 15 Cemaziyelahir 1331 (22 Mayıs 1913), s. 88-90.

Dünya hayatı insanlar için bir imtihandır. Bu imtihan ki insanın var oluş nedeni, hayat gairesidir. Bu dünya hayatında insanların sevdiği altı şey vardır.

Bunlardan ilki kadınlardır. İnsanlar kadınların karnında vücut bulur, onların elinde terbiye görür. Bu nedenle bir milletin marifetli ve terbiyeli olması için mutlaka kadınlarının iyi bir eğitim alması gerekmektedir. Aksi takdirde kadınları evden eve dedikodu taşıyan bir milletin erkeklerinden de hayır gelmez.

İkicisi oğullardır. Bir neslin devamı ve babanın namı erkek çocuğundan devam eder. Erkek çocuklar aynı zamanda yaşlılık zamanı onlara yardımcı olacağı için oğullar maharetli ve hünerli olmalıdır, öyle yetiştirilmelidir.

Üçüncüsü ise mal çokluğu, zenginliktir. Ama bu durum çok ince bir çizgide seyretmektedir. Eğer ki kişi malından mülkünden başka bir şey düşünmez, tüm gayesini ona bağlarsa bu onun ahiret hayatında bahsedilen mertebelere ulaşmasını engelleyecektir. O nedenle bu konuda çok dikkatli olunması gerekmektedir.

Dördüncüsü güzel atlardır. O dönemi düşünecek olursak at çok önemli bir ulaşım aracıdır bu nedenle insanlar tarafından arzulanan bir şeydir. Günümüz için düşündüğümüzde de bu sıraya arabaları, ulaşım araçlarını koyabiliriz.

Beşincisi deve, koyun ve sığırlardır. Yine döneme göre düşünecek olursak halkın temel geçim kaynağı hayvancılık olduğu için hayvan sayısının çokluğu bir insanın zenginlik kaynağı olarak görülmüştür.

Sonuncu sırada ise meyveler, ağaçlar ve çiçekler yer almaktadır. Aslında bunların hepsi doğanın süsüdür ve insanın faydalanması için yaratılmıştır.

Hutbenin sonunda da bahsedildiği gibi bunların hepsi insanların onları sevmeleri için yaratılmıştır. Önemli olan bunların güzelliğine ve sevgisine kanıp ahiret hayatını unutmamaktır. Çünkü fani olan dünyada kalır baki olan amellerimizdir.

İslam Dünyası Dergisi'nin amacı İslam alemini uyandırdığı derin uykudan uyandırıp onların ilerlemesini sağlamaktır. Bu birliği sağlayacak en önemli iletişim araçlarından biride kuşusuz camilerde okunan hutbelerdir. Bir önceki nüshada İstanbul'da bir camide verilen Türkçe hutbe sonucu duyulan mutluluğu arz etmiştik. Bu nüshada da

---

Kocamustafapaşa Camiinde de Türkçe hutbe haberi bu sevinci ikiye katlamıştır. Kar topu olarak başlayan hareket yavaş yavaş çığa dönmektedir. Neticede bu tarihten üç beş sene evvel Arapça verilen hutbeler ana dile çevirilmiş, ve artık Tatarca verilmekteydi. Bu durum o coğrafyadaki Müslümanların birliğini sağlamasında çok etkili olmuştur.

“ANA DİLİ İLE HUTBE

İslam dünyasının esâs mesleği –Ümmet-i İslâmın ikâz ve irşadı olduğu ve bu da bilhâssa cevâmi ‘-i şerîfe minber ve kürsilerden idilecek telkinât ile olacağı i ‘tikâdında bulunduğu için hutbelerin mümkün mertebe ana dili ile okunması ve bu sûretle Ümmet-i Muhammed’in ma ‘nasız gürültülü, yaygaralardan kurtulmasını iltizâm iderek fırsat düştükçe bu husûsda neşriyâtta bulunduk. Tabî ‘i bu gibi umûr-ı mühimme an ‘âne-i kadîme birdenbire tebdil ve terk idilemez. Ale ‘l-husûs şer ‘a ta ‘alluk olan şeylerde.. ma ‘mâfih zamânla ta ‘bkib olunan bir fikir ve emek vücûd bulmaması mümkün değildir. Üç beş sene evvel bu hutbe meselesi Rusya Müslümanları arasında dahî tıbkı bizim gibi Arapça ve fâ ‘idesiz bir şekilde iken şimdi hemen umûmiyet itibâriyle Tatarca ‘dır. İşte biz ümîd ediyoruz ki az bir zamân sonra İnşâallah bu usûl tamâmıyla bizde de ta ‘ammüm idecektir. Nitekim İstanbul ‘un bazı cevâmi ‘inde okunmağa başlandığını kemâl-i memnûniyetle işidiyoruz. Bundan evvelki nüshalarımızın birinde Bâyezid civârında bir hatîbin kendi câmi ‘inden hutbeyi Arapça ‘dan sonra Türkçe okuduğunu yazmışdık. Bu def ‘a Kocamustafapaşa ‘da bir hatîbin de bu usûlü tatbîke başladığını ..... istibşar eyledik. Cenâb-ı Hakk bu zevâtın teşebbüslerini meşkûr, emsâlini kesîr eylesün. İşte biz Rusyalı Mehmed Niyaz Efendi ‘nin Türki hutbelerinden birisini daha derd ediyoruz.

Hutbe-i Mehmed

Elhamdulillah El-Aziz El-Gaffar. El-Kerimü ‘s-settar. Ellezi halakü ‘l-ezân min-Salsân-ı Gülfihâr

Emmâ ba ‘d ey din kardaşlar!

Allah Subhâne ve Te ‘âlâ Hazretleri Kur ‘ân-ı Azimü ‘ş-şân da buyuruyor ki: (yâ eyyuhellezine âmenu edhalû fi ‘n-neslim kâfetih) yâ ‘ni ey ehl-i îmân hepkes sulh ve selâma, ittifâka giriniz. Şeytânın yoluna gitmeyiniz. Hakikat-i halde o şeytân sizin için düşmandır. İmdi eğer siz Cenâb-ı Allah tarafından âyât-ı beyyinât geldikten sonra Allah yolu olan sulh ve selam, ittifâk yolundan çıkar, ayrılırsa ki iyi biliniz ki Allah azîzdir. Hakîmdir.

Bu âyât-ı şerîfede Allahü Te'âla mü'mînleri kendinin hitâb-ı şerîfiyle müşerref kılarak ey imân getiren kimseler diye mü'mînlere hitâb edip buyuruyor ki: ittifâk, ittihâd ediniz. Birleşiniz. ... iftirâktan uzak olunuz.

Allahü Te'âlâ'nın yolu birdir ki o da ittihâd, ittifâk, sulh ve selâm-ı tarîkdir. Hakk ve hakîkate, hayr ve necâta ancak işbu yol ile varılır. Her kim ki bu yoldan ayrılırsa ol kimse tarîk-i hakktan çıkıp şeytân yoluna gitmiş olur.

İmdi eğer siz, Allahü Te'âlâ kendinin doğru yolu: sulh ve ittifâk yolu olduğunu, şeytânın size düşmân olduğunu ve size şeytân yollarından uzak olmak lâzım geldiği beyân kılındıktan sonra da tarîk-i hakktan ayrılıp ittihâd ittifâk, sulh ve selâmı bırakarak ihtilâf, iftirâk şikâk ve nifâka girerseniz, şeytân yollarına sapıp fisk ve fücûra dalarsanız, bilmelisiniz ki sizin önünüzde korkunçlu uçurumlar, fenâ azâblar vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk azîzdür ki kimse ona gâlip olmaz, hiç kimse onu murâd ettiği şeyden, irâde itdiği umûru yapmaktan geri alamaz. O her istediğini icrâ ider. Emr-i âlihîsine karşı duranları fenâ yollara gidenleri unutmaz. Onları azâb-ı elim ile cezalandırır...

Cenâb-ı Allah hakîmdir ki kendinin hikmet bâligasıyla insanlara doğru yolu gösterdi. ve Bu doğru yoldan gidilmesini emr itdi. Bu tarîk-i müstakîmdir ayrılanları cezâlandırdı. Allah'ın seneti bunun üzerine çaredir. Bu tebeddül itmez...

Yine bütün âleme rahmet için gönderilen iki cihân serveri Peygamberimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem efendimiz Müslümân olan kimseler hakkında buyurmuşlar ki: (:.....) yâ'ni Müslümanlar birbirine kardeşdir birinin diğerine fazlalığı yoktur.

Ancak takvâ cihetinden birbirine fâ'ik olur. Ya'ni hangi İslâmın takvâsı fazla olursa o tercihtir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de (.....) buyurulmuşdur. Ya'ni Allah indinde mükerrem olanınız takvâsı fazla olanınızdır. Yine Cenâb-ı Peygamber buyurmuştur ki (.....) ya'ni Müslümân şevl kimsedir ki ânın dilinden, kolundan Müslümânlar mason olurlar. Hakiki Müslümân olan din kardeşlerinin zemm ve gybet itmez, Müslümânlar hakkında fenâ sözler söylemez, ve ânlarla söğmez çünkü bir kimseye söğmek kadar büyük kabâhat, cinâyet yokdur. Nitekim hadîs-i şerîfde: (sebâbü'l-müslim fisk ü katala küfr) ya'ni Müslümân bir kimse ile söğüşmek fiskdır Döğüşmek küfürdür buyuruyor.

Hazreti Peygamber Müslümâna değil, şeytâna bile söğmeğe? Müsaâde etmez. Nitekim: (.....) buyuruyor. Y'ni şeytâna söğmeyiniz. Belki onun şerrinden, Cenâb-ı Hakk'a ilticâ ediniz.

Allahu Te'âlâ Hazretleri cümle Müslümânları şeytânın şerrinden halâs idüb tarîk-i hakk'dan ayırmason. Hakkı hak bilüb hakk'a vusûl, bâtılı bâtıl bilüb de ândan uzaklaşmak nasîb itmesün, amin." ²⁵¹

Türkçe hutbe okunan cami sayısı artıkça bu güzel haerlerin daha çok insana ulaşması ve bu hutbelerden camiye gidip yararlanamayan halkı da bilinçlendirmesi amacıyla Mehmed Niyazi Efendi'nin Türkçe hutbeleri yayınlanmaya devam etmiştir. İslamda birliği sağlamada hutbelerin öneminden daha önce bahsetmiştik. Bu hutbelerin en önemli amacı Müslümanlar arasında birlik sağlamaktır. Ayrılkçı faaliyetlere girişen şeytanla işbirliği yapmaktadır diyen Niyazi efendi tüm Müslümanları ittifak olmaya davet etmektedir.

“YİNE ANADİLİ İLE HUTBE MESELESİ

Biz memleketimizin hayât ve istikbâinden ümîdi kesenlerden değiliz. Belki milletimizin hayât-ı umûmiyesini şöyle bir nazardan geçirdiğimiz zaman kendisinde cem'î, ferdî bir takım hasâil-i cemîle bulanlardanız. İşte bunun içindir ki sevgili milletimiz hakkında fâideli add ittiğimiz şeyleri telkîn etmek, anlatmak için elden geldiği kadar gayret idiyoruz. Ez-cümle hutbeler meselesini şekl-i hâzırı i'tiâarı ile bi'l-hâssa Türkler için biz gâyet fâidesiz buluyoruz. İslam dünyasının bidâyet-i intişârından beri bu husûsta bir hayli neşriyâtda da bulunduk. Ulemânın en büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar nazar-ı dikkatlerini celb itmeye çalışdık. Bu neşriyatımızın şimdiye kadar hiç fâidesini görmedik, yâhûd pek az gördük. Lâkin yine me'yûs olmayıb sırası geldikçe bu bâbda serd-i mütâlaa itmekden hâli kalmıyoruz.

Omski İmâmı Niyâz Mehmed Efendi'nin bir Cum'a hutbesini Türkçeleştirüb yine aynen nakl idiyoruz ki ilmin fazilet ve lüzûmu hakkındadır. Niyâz Efendi hadîs-i şerîfler ve akvâl-i kübrâ ile ilmin fazilet ve ehemmiyetini ne güzel anlatıyor. Tabî'î böyle her Cum'a Niyâz Efendi gibi hatîb bulmak mümkün değildir. Hâl ve zamânla mütenâsib bir hutbenâme tertîb idecek hatîblerimiz de büsbütün yok değildir ya. Bi'l-hâssa makâm-ı meşîhat tarafından böyle bir hutbenâmenin tertîb ve te'mîni güç bir şey midir? Lâkin herhâlde bir himmete mütevakkıfdir.

²⁵¹ “Ana Dil İle Hutbe”, **İslam Dünyası**, Cilt-I, Sayı : 10, 13 Şaban 1331 (18 Temmuz 1913) , s. 155-157.

Niyâz Efendi'nin hutbeleri bir cemâatin imâm ve hatîbi için pek fâidelidir. Bu cemâate dünyevî, uhrevî telkîn eyleyecek pek çok şeyleri muhtevîdir.

HUTBE-İ CUM'Â

Elhamdulillahi El-Azîz El-Gaffâr, El-Kerimü's-Settar. ilâh

Emma bâ'd. Ey Müslümân kardaşlar! Allah tarafından Peygamberimize Kur'an-ı Kerîm indirildi ve kur'an'da Âdemilerin Dünya ve âhirette saâdetli ve mes'ûd olmaları için lâzım olan şeyler bildirildi. Kur'anda zikr olunan şeyleri ta'akkul, tefekkür için akl-ı mizanı ve fikr-i terazüsü ile ölçmesini, bilmeyenlerin bilenlerden sormasını ve binâenaleyh bilenlerin bilmeyenlere öğretmesini emr buyurdu. Ulemâ nihâyet derecede tergîb eyledi. Tahsîl-i ilmi cümleye farz kıldı.

İlm öğrenmek yâlnız, insanın gençlik vaktine mahsûs değildir, belki tahsîl zamânı: sabî-i âkıl olduktan başlayarak tâ kabre kadardır. Nitekim: (et-ta'allum minel-mühid el-hayyu'l-lahid) ya'ni ilm öğrenmek beşikden tâ lahde kadardır, denilmiştir. İlm yalnız din ilmi değildir belki din için dünya için faideli nasıl bir ilm olursa onu öğrenmek, tahsîl etmek lâzımdır. Ulûm-ı dîniyye ve dünyeviyyenin her birisi ve onlardan her birisini öğrenmek faziyâtdır.

Büyük âlimlerden İmâm Gazâli Hazretleri İhyâ-i Ulumü'd-din isimli kitâbında ilmin fazîleti hakkında pek çok hadîsler yazmıştır ki ba'zıları şunlardır: (.....) ya'ni Allahu Te'âlâ bir kuluna iyilik murâd iderse ol kulu dîn ilminde âlim kılar ve o kimsenin gönliüne doğruluk verir.

"el-ulemâ-i veresetü'l-enbiya" ya'ni ulemâlar peygamberlerin vârisleridir. Ma'lûmdur ki peygamberlik mertebesinden üstün ulu mertebe yoktur da ve tabî'î peygamberlik mertebesine vâris olmak kadar büyüklük yoktur. "yestağfirü'l-âlim mâfi semevâti ve'l-ard" ya'ni gökde ve yerde olan şeylerin kâfesi âlim için Allah'dan mağfîret taleb iderler. Düşünmeli böyle bir adamın mertebesinden daha âlâ, daha yüksek mertebe olur mu; eğer bir kişi kendi işi ve kendi başı ile meşgûl olup dururken ferîsteler onun için istiğfâr ile meşgûl olursa bundan büyük saâdet olur mu? Bundan azîm ni'met tasavvur edilir mi?

İşte ilmin faziletini beyân için yalnız bu hadîs kifâyet ider., halbuki fezâil-i ilim hakkında bundan başka da vârid olmuş hadîsler pek çoktur: "....."

Ya'ni ilm ve hikmet büyük adamın büyüklüğünü artırır hatta köleleri padişâh makâmına çıkarır. Bu ilmin dünyevî fâidesini beyândır, uhrevî fâidesi de yine büyüktür. Âhîret, dünyadan hayırlı ve bâkîdir. "....." yani ademilerin ulus, efdali öyle ilmi mümindir ki eğer ona arz-ı ihtiyaç olursa faidesini gösterir eğer ondan ..... Olunursa o nefisini gani kılar.

“.....” Yani iman çıplak bir kimse gibidir ki onun libâsı takvâlık, (.....) bir kabilenin ölümü bir âlimin ölümünden hafifdir. (.....) yani ilim ile meşgûl bir âlimin ibadetle meşgûl bir abidden efdaliyeti. .... ednâ dereceli bir kimseden benim efdâliyetim gibidir.

Peygamberimiz ednâ dereceli bir ..... ne derece efdâl ise bir âlim de bir abidden evvel merteye efdâldir.

Gördünüz mü? İlmi peygamberlik derecesine yaklaştırdı. Ama amelin derecesini ilmin derecesinden aşağı tenzil etti. Bu ma'nâda daha pek çok hadîsler vardır.

(.....) yani Allahu Te'âlâ'ya dîn aliminden ziyâde hiçbir şey ile ibâdet olunmadı. (ya'ni dîn alimi ibadetlerin efdâlidir) Şeytân için dîn âlimi bilen bir âlim bin abidden daha büyük bir düşmandır. Her şeyin direği vardır. Bu dinin direği de dîn âlimidir.

Yine eski âlimlerden, şöhreti bütün İslam Dünyasını dolduran büyük şeyhlerden olan Abdullah bin el-mübârek Hazretlerin'den sormuşlar: (Âdemiler kimlerdir?) (Âdemiler âlimlerdir) diye cevap vermiş, yine sormuşlar: (Padişâhlar kimlerdir) (Padişâhlar – zâhidler) diye cevap vermiş, Yine sormuşlar: Aşağı mertebesi dûn olan kimseler kimlerdir) (Dünyayı dîn ile yiyenler, dîn satıp boğazını doyuranlardır.) diye cevap vermiş. İşte bakınız! Ulemâdan başkasını Âdemden hesâb itmemiş çünkü Âdemilerin diğer hayvanlardan temiz ..... ilimdir.; insan ilm-i şerâfeti ile insan olur, yoksa insanın meziyet ve şerâfeti gücü, kuvveti ile değildir. Çünkü deve insandan güçlü, fil ondan daha büyük, yırtıcı hayvanlar ise ondan daha bahâdır ve cesûrdur. İnsanın insanlığı ilim ve ma'rifet ile. Ma'rifet için yaratılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Azimü's-Şânda : (.....) buyurulmuş ve müfessir tarafından (.....) diye tefsîr olunmuştur.

Fethü'l Musli Hazretleri: (hasta kimseye aş, su ve dua verilirse ölüyor değil mi?) demiş. Evet ölüyor demişler (o hâlde üç gün kadar gönülde ilm ve hikmetle temâsdan men' olunursa bunun gibi ölür) demiş.

Bu söz o kadar doğru bir sözdür ki eğer bu sözü işitse idiler akan sular, esen rüzgarlar ve uçan kuşlar bu sözün hürmetine dururlar idi. Çünkü vücûdun hayâtı taam şarab ile olduğu gibi günlük hayâtı da ilim ve hikmet ile. İlm ve hikmet ve fen ve ma'rifet olmasa gönül şâd olmaz., hasta olur. Lâkin sahibi onu hissedemez. Çünkü dünya şuğlu ve muhabbeti onun hissini bitirmiş, duygusunu öldürmüştür. O dünyada bulunduğu zamân dâima uykudadır. Gaflet diyârında yüzer. Nihâyet bir gün gafletinden, uykusundan uyanır. Fakat o vakitte fırsat elden gitmiş bulunur.

Ey biraderler! Gaflet olmayınız, fırsat elde iken anı ganimet biliniz, dünya ve âhiret için faydeli ilm ve hikmet, fen ve ma'rifetleri öğrenmeye hayırlı ameller işlemeye gayret ediniz.

Allahu Te'âlâ cümlemize Teyfik ve hidâyet verip dünyamız dinimiz için fâideli ameller tahsîl İtmeye, dünya ve âhirette mes'ûd ve bahtiyâr olmaya nasîb ve müyesser olsun amin."²⁵²

İslam aleminin terakkiyatı konusunda elbette sadece birlik olmak yetmeyecektir. İlim alanında ilerlemeden bir medeniyet inşa edilmez. Bu hutbede ilim konusu Kuran-ı Kerim'de yer alan ayetlerle ve peygamber efendimizin hadis-i şerifleri ile desteklenerek ilim alanında ilerlemenin ne kadar önemli olduğu anlatılmıştır.

"Türkçe Hutbeler

HUTBE-İ CUM'A²⁵³

Elhamdülillah Azizü'l-Gaffar. Elkerimü's-Settar. Ellezi halake'l-insân mine's-salsâl Gülfihâr.. İlâh.

Emma ba'd (maksada gelince) ey müslümân kardeşler! Peygamberler beşiği olan Asya kıt'asının Ceziretü'l-Arap demekle meşhûr parçasının garip tarafında meşhûr ve ma'rûf Mekke-i Mükerrreme şehri vardır.

Bu şehir her ne kadar eski zamândan beri Kâbe'nin orada olmasından ma'rûf bir şehir olsa da onun bugünkü şöhreti, bütün küre-i arz ahâline bu derece ma'lûmiyeti ve bâ-husûs onun yeryüzünde olan bütün müslümânlar nazarında ki hürmet ve kudsiyeti ve Kabe-i Muazzamanın Beytullah olması bunların kâffesi Peygamberimizin dünyaya o şehirde teşrîf buyurmaları sâyesindedir.

Peygamberimiz Mekke'de irâs-ı mekiye demekle ma'rûf olan yerde milâdın beş yüz yetmişinci senesinde (fil senesi) doğmuştur o zamânlarda bütün âlem-i kefare ve dalalette bilhâssa Arap halkı nice Dürlü mecusiyyet ve veseniyette (putperest) idi. Şunun için her kabile kendi başına birine tapınır. Düşmanları olan sâir kabilelerin putlarına tapınmaktan pek ziyâde sakınıyorlar ve bundan dolayı düşmanlık artınca putların adedi de artar dururdu.

Peygamberimiz: bu hâlde bulunan bir halkın arasında büyüdüğü hâlde en güzel Hubbeli, en doğru sözlü, en emîn bir zât olarak büyüdü. Binâenaleyh tâ gençliğinde umûm-ı Arap arasında (El-Emîn) ismi ile ma'rûf oldu. Lâkin sonradan vahy-i ilâhi gelip Arap halkına infâka,

²⁵² "Yine Anadil ile Hutbe Meselesi", **İslam Dünyası**, Sayı : 20 ,8 Safer 1332 (6 Ocak 1914), s. 310-311.

²⁵³ Muharrem ayının cumasında okunmuştur.

kardeşliğe ve bir Allah'a ibâdete da'vete başlanınca peygamberimizin davet ettiği din öğrettiği şeyler Arapların ana ve babalarının dinine ve eskiden beri bildikleri şeylere muhalif olduğu için imân etmediler belki Peygamberimize, ashâbına ezâ ve cefâya başladılar...

İmâna davet ettiğinden tarîk-i Hakk'ka celb etmeye çalıştığından dolayı Peygamberimize on üç sene ezâ ve cefânın her dürlüsünü yaptılar Peygamberimiz bunların hepsine sabr idüb içtihadına hiç kusûr getirmedi.

Sonra imân eden kimseler Medine'ye toplanmaya başladıkları gibi Medine ahâlisinin ekserisi Din-i İslâm'ı kabûl ettiklerinden bu sûretle Medine'de bir İslâm kuvvetinin vücûd bulmasından Mekkeliler son derece havf itmeye başladılar ve bunun önünü almak için çâreler düşündüler nihâyet peygamberi öldürmeye karâr verdiler.

Allah-u Te'âlâ kendi Resûlünü Mekke müşriklerinin şerrinden sakladı: Cenâb-ı Peygamber izân-ı hüda ile asıl vatanı olan Mekke şehrinden Medine şehrine hicret buyurdu. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberler hakkında câri olan sünneti peygamberimiz hakkında dahâ vâki' oldu. Allah'ın sünnetinde tebdîl yoktur.

Resûlullah Medîne-i münevvereye girdiği esnâda bindiği devesinin etrafı Resûlullah'ı saklamak muhâfaza etmek niyetiyle silahlı ensâriler ile dolu idi.

Bundan başka her tarafı atlı yayan halk ile ihâta olunmuştu.

Resûlullah Efendimiz devesinin dizginini boş bırakmış, deve nereye çökse oraya misâfir olacakdı Ehl-i Medine'nin her birisi deveyi kendi evlerine çökdürmek ve bu sûretle Habîb-i Kibriyâ'ya mihmandârlık etmek için evleri önüne hurma, arpa koyarak deveyi çökdürmeye gayret ediyorlardı hatta bazıları yâ Resûlullah bize misâfir ol diye devenin dizginine yapışırılar ve Cenâb-ı Peygamber de deveyi ihtiyârına bırakınız Allah'ın murâd İttiği yere çöker diye cevâb verir idi.

Bütün Medîne çocukları: (Câ-i Resûlullah Câ-i Resûlullah) diye yollarda bağırışıb sevinirler idi. Medîne'nin câriyeleri de peygamberin geçtiği yol boyundaki evlerin üzerine binip: yüzü ayın on dördü gibi nûrânî olan peygamber beldemize seniyyetü'l vâdi, tarafından gelip girdi. Onun için biz Cenâb-ı Hakk'ka şükr ideriz. Meâlinde olan:

(ta'al bedri aleynâ netiyyatü'l dâi vâcibü'l şükür aleynâ made Allahu dâi) beyiti kendilerine mahsûs tatlı diller ile okurlar idi. Bütün Medîne halkı sevinçlerinden ne yapacaklarını şaşırılmışlar idi.

Nasıl sevinmesinler Allah'ın peygamberi onların beldesine göçüp gelmişti. Medine-i mübâreğin her tarafını nûr kaplamışdı. Bu esnâda artık bütün halkın gözü devede idi. Bu

devlet kuşu kimin başına konacak diye bakıyorlar idi. Resûlullah hangi bahtiyâr kula misâfir olacak diye büyük bir heyecân ile intizâr ediyorlar idi. Nihâyet deve Beni tüccâr tâifesinden ve Hazret-i Peygamberin babası tarafından olan akrabâsından (Ebû el-Eyyübü'l-Ensâri) Hazretleri'nin mübârek hâneleri yanına çökdü. ve Bu sûretle devlet kuşu da Ebû el-Eyyüb'ün başına kondu.

Medîne'nin şerîfesinden Esad Bin Zürâre tebrîken Resûlullah'ın devesini kendi hânesine alıp götürdü.

Hicret- iş bu peygamberimizin Mekke'den Medîne-i Münevvere'ye göçmesidir. tarih-i hicretde Peygamberimizin Mekke'den Medine'ye göçtüğü birinci Muharreminden başlayarak hesâb olunur.

İşte bugün – bu Cum'a günü Peygamberimizin Mekke'den Medine'ye hicretlerinin 1326 senesi bitüb 1327 senesi başladı. Bugün Muharrem'in birinci günüdür. Bugün yeni sene-i İslâmiye'nin başıdır. İş bu yeni sene-i İslâmiye cümle müslümânlara mübârek olsun! Allahu Te'âlâ hazretleri bu iki sene de İslâm'a yeni kuvvetler, yeni ma'rifetler verüb cümlemizi mes'ûd ve mesrur (sevinçli) eylesin âmin.

Akvâl-i kavli heza vestagfirullah li velakim.”²⁵⁴

Ana dil ile hutbe meselesi derginin ilgilendiği önemli konulardan bir olmuştur. Bu konuyla ilgili sürekli olarak yayınlar yapılmış ve etkisi görülmüştür. Memleket nüfusunun çoğu Türk ve Müslüman olan bir coğrafyada hutbelerin Arapça okunması üzerine maalesef ki halkın büyük bir bölümü bu hutbelerden yeterince faydalanamıyordu. Bu sorun şu an da gündemdeki yerini korumaktadır. Evet Kur'an-ı Kerim Arapça olarak inmiştir, aslı Arapçadır ama önemli olan Kuran'ı anlamak onu rehber edinmek değildir? Kur'an-ı Kerim öyle bir kitaptır ki okudukça insanlara bir güneş gibi yol gösterir, cehaletin karanlığını bir fener gibi aydınlatır. Üstelik sadece Peygamber Efendimiz zamanında ki insanlara değil tüm zamanın insanlarına hitap etmektedir. Ama biz Kuran-ı Kerim'i anlayarak okumadığımız için ne yazık ki bu faziletlerden yeterince yararlanamıyoruz. Anlamadığımız bir dilde ibadet etmek seslerden öteye gitmemektedir. Bu düsturla yola çıkan İslam Dünyası yazarları da Rusya

²⁵⁴ ‘‘ Hutbe-i Cum'a ’’, **İslam Dünyası**, Sayı : 23 , 5 Şubat 1329-1331 (19 Şubat 1914), s. 378-380.

Müslümanlarını örnek alarak hutbelerin ana dilde verilmesi için çalışmalar yapmışlardır. İstanbul'da birkaç camide de olsa etkili olmuşlardır.

Yazar, makam-ı meşihat dairesine itafen yazdığı bu makalelerin ilkinin İslam Dünyası Dergisinin 14. Nüshasında yayınlamıştır. Bu makalede medreselerin ıslahından bahsetmiş, medreselerde yeni düzenleme ile konulan fünün derslerinin kağıt üstünde kaldığını, program değişse de uygulayan hocalar değişmeyince programın hiçbir işler tarafının olmadığını anlatmıştır. 15. Nüshada yer alan bu makalesinde ise hutbeler meselesi üzerinde durmuş ve yine Makam-ı Meşihat dairesine itafen yazmıştır.

“AÇIK MEKTUP- 2

Makam-ı Mala-i Meşihata:

HUTBELER MESELESİ

“.....”

“El Kur’an”

Faziletma'ab!

Zat-ı meşihatpenahilerine bu ikinci mektubumla efendimizce ehemmiyeti inkar olunmayacak hutbeler meselesinden bahsetmek istiyorum...

Filhakika bu gün ümmet-i İslamiyenin ikaz ve irşat kadısının ehemmiyet ve elzemiyetini tasdik etmeyecek zannedersem bir fert bulunamaz. Bunda herkes müttefiktir. İhtilaf-ı eşkar olsa olsa irşadın vesayetinde, yolundadır. Bizce ehl-i İslam için camilerden, minberlerden daha ala ikaz yolu bulunamaz; irşat için bundan daha nisbi bir tarik elde edilemez. Bilhassa salat-ı(namaz) cami bunun için ne büyük , ne azim bir nimettir. Fakat şeriat-ı hazırda dairesinde acaba bu nimetten zerre kadar istifade olunuyor mu? İşte teşrih(açma) etmek istediğimiz nokta burasıdır:

Bizim cami-i şerife de okunan hutbelerin bi fayda, manasız olduğunu ispata bile hacet yoktur, bu hemen herkesçe müselleme (herkes tarafından kabul edilmiş) bir kıfayettir. Mana itibariyle böyle olduk sonra lisan itibariyle de faydasızdır. Çünkü Arapça tertip olduğu için namazda hazır bulunan zevatın yüzde doksan beşi anlamaz. Anlamayınca da içinin sıkıntısından horul horul uyur!...

Bunda tabi cemaat-i İslamiyenin kabahati yoktur. Çünkü insanlar tabien anlamadıkları şeylerden hoşlanmazlar, dinlemezler. Ama böyle camide olduğu gibi dinlemeye mecbur olunca işte böyle horul horul uyurlar.

Birkaç sene oluna gelinceye kadar bu hal alem-i İslam'ın belki her yerinde cari idi. fakat bunun mazeretini idrak eden erbab basiret-i hutbeler yavaş yavaş milletin anlayacağı lisan ile irad-ı (söyleme) hutbeye başladılar ve bunun derhal faydasını da gördüler, çünkü milletin camiye rağbeti arttı, cami de uyuyanlar görülmez oldu. Bilhassa Rusya'da ismini hürmetle yad ettiğim Omski imamı Niyazi Mahmut Efendi bu hususta büyük hizmetler etti. Tatarca irat ettiği hutbeleri (tercüme hutbeler) unvanıyla binlerce nüsha tab ettirip tevzi etti ve bu suretle az zaman içinde Rusya İslamları arasında ana dili ile hutbe taammüm (genelleşme) ediyordu. Ve nihayet etmeye başladı. Ve bu yüzden elbette pek çok faydalar elde ettiler. Zira haftada bir defa cami-i şerife toplanan ehl-i İslam halin iktizasına, zaman ve mekatip icabesine göre yeni yeni dinine, milletine gayet nafi sözler, mevzular dinliyor, hayır ve hasenata haz ve marfete, ticaret ve sanata müteallik bir çok öğütler alıyor ve neticede hakkıyla irşat ve ikaz olunuyor.

Sözün tesiri – acı olsun tatlı olsun- her şeyden keskindir. Aliyy'ül husus cami, mescit gibi mukaddes makamlarda saf kalp ile söylenilen sözler ne kadar müesserdir. Muktedir tatlı sözlü bir hatip muhataplarını istediği zaman ağlar istediği zaman güldürür. Onların ahval-i ruhiyesine o kadar icra-i nüfuz eder. Fakat kavi maddeye hiçbir zaman bu tesiri gösteremez.

Fazilet ma'ab!

Arz ettiğim veçhile birde bizim camilerde ki hutbe ve hatipleri düşünelim :

Mesela ; İstanbul'un her camisinde aynı saatte zavallı Müslümanlar taharet, abdestinden sonra temiz bedenle, saf kalple Allah'ına ibadet, secde etmek hatibinin uhrevi, dünyevi sözleri ile dimağını nurlandırmak için hazırlanıp camilere gelir bir buçuk saat vakit geçirirler. Fakat netice de ma teessüf zerre kadar istifade edemeyip avdet ederler. İstanbul'da böyle olduğu gibi memleketimizin başka cihetlerinde bi'l farz Anadolu'da daha beterdir.

Lakin bu halin devamı bundan sonra olsun tecavüz olunmayıp Müslümanların nef'ini (çıkar) temin edecek bir çare düşünülmelidir ki bu da hutbelerimizi hiç olmazsa kısmen Türkçeleştirmek suretiyle olur. Bunun için de makam-ı aliyelerinin umumi bir emirnamesi kafi ve lazımdır. ”²⁵⁵

²⁵⁵ A.C. , ‘‘ Açık Mektup: Hutbeler Meselesi ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 15 , 29 Şevval 1331 (1 Ekim 1913), s.232- 233.

Osmanlı Devleti'nde dini işlerden sorumlu olan kurum Makam-ı Meşihat Dairesidir. Yani Şeyhülislamlık makamı. İslam aleminde birlik yaratmak için camilerin ve bu camilerde okutulan hutbelerin önemi ortadadır. Yazar, Makam-ı Meşihat Dairesinin bu nimetlerden yeterince faydalanmadığını ileri sürerek kurumun faaliyetlerini eleştirmiştir. Eleştirdiği nokta ise Türkçe Hutbe meselesisidir. Derginin önceki nüshalarında yayınlanan bu konuyla ilgili Rusya'nın Omski imamı Mehmed Niyazi Efendi'nin yazdığı hutbeleri örnek göstererek bu konuda çalışmalar yapılmasını istemiştir. Camilerde okutulan hutbelere halkın hiçbir şekilde faydalanamadığını, ne mana itibarı ile de dil bakımından hiçbir şekilde yarar sağlamadığını, camiye gelen insanların anlamadıkları dilde okunan bir metinden bir süre sonra sıkıldıklarını ve uyuya kaldıklarını söylemiştir. İstanbul'da verilmeye başlanan Türkçe hutbelerin etkisini anlatarak halkın bu hutbelere gerçek manada yarar sağlayabileceğini, namazdan önce dinledikleri bu hutbe ile kalplerinde iman ateşinin tazeleneceğinden bahsetmiştir. Ama bu durumdan faydalanabilmek için makam-ı meşihat dairesinin iznine gerek olduğunu ve bu iznin gerekliliğini vurgulayarak makalesini sonlandırmıştır.

“HUTBE NASIL OKUNMALIDIR?”

İslamiyet; Müslümânların terkiyât-ı dünyeviyye ve uhreviyyelerini te'mîn için birçok usûller vaz' eylemiş bütûn bu mevzû'ât ile gözetilen yegâne gâyeyi şüphesiz refâh-ı Müslümâniyenin te'mîninden ibâret bulunmuşdur. İşte hutbe, hac o kâbilindedir.

Hutbe yek nazarda ve bâ-husûs bugünkü şeklinin arz eylediği mazarada gerçe bir ehemmiyet fevkal'âde arz etmiyorsa da bir parça ta'mîk idildiği sûrette derhâl bütûn ehemmiyeti tecelli eder. zamân-ı said aktaran Peygamberi (S.A.) şöyle bir göz önüne getirilir, birde bize kadar intikâl iden âsârda mûndericen hâdis ve beyânât risaletmâ'b nazar-ı dikkate alınırsa hutbenin vaz'ındaki hükümet-i bâliga kâffe-i ehemmiyet ve azametiyle anlaşılır. Hazret-i Peygamber (S.A.) minbere çıkarlar, irâd buyurdıkları hutbelerle ashâbın hatt-ı hareketlerini ta'yîn iderlerdi. Mescid-i şerîfte bulunub da kelâm-ı hikmet encam-ı sübûtpenâhi ile tasnîf-i ezân eyleyen ashâbın kûş cânına kadar işleyen o sözleri unutmak veya hilâfında harekete ictisâr olunmak kabil midir?

İşte bu maksad-ı âli ile vaz' olunan ilk hutbelere bir bakalım, birde şimdiki hutbelerin mü'minîn üzerindeki te'sîrini düşünelim. Hutbe-i maksaddan bu kadar uzaklaşırsa artık diğer şeyler nasıl muhâfaza-ı mevki' ider. Bunun içindir ki Müslümânlar bu gün oldukları yerde saporlar, tembel ve âtil bir hâlde âtiye nigerân oluyorlar.

Muallim Nâci merhûm (Medrese Hatıraları) ünvânlı eser-i bihterinin (hutbe-i âhiri) (diğer hutbeler) ünvânlı makâle-i mahsûsasın da bu hâle bundan sene evvel izhâr-ı teessüf itmekde hattâ ibrâz âsâr-ı infiâl eylemekdedir.

(Hutbe dinlemekten diyor, hattâ hutbede kelime-i vâhide söylememekden maksad hatîb-i edibin lisânından cereyân idecek hükm-ü aliyyeyi hakkıyla izân ve bu tarîk ile terbiye-i nefis ve vicdân olduğu hâlde câmilerde kullanmamıza hatîblerin nağamât (nimetler) zâidesinden başka bir şey girmemekde olmasına nasıl teessüf olunmaz?)

Bu günkü hutbelerde mâ-teessüf bu hâlde değil mi?

Hutbedeki maksad-ı esâsiyeyi yukarıda işaret itdim. Burada da tekrâr edeyim ki maksad-ı aslı Müslümânların tehzîb-i ahlâkına hizmet, muâmelât-ı dünyeviyyelerinin tanzîmi içinde irşâd ve ma'lûnetdir. Bunu te'mîn idemeyen o esâs-ı asliye yardım eylemeyin hutbeden hiçbir hayır olmaz. Hiçbir fâide beklenmez. Müslümânlıkda, mü'mînlerin ibâdetlerinde ise her şey hayra, her hâl fâideye ma'tûfdur. Hayırsız fâidesiz bir şey olamaz. tâv ile kalkışılrsa da ikâe imkân bulunmaz. Yakın vakte gelinceye kadar her tarafda bizim câmilerimizde şimdi olduğu gibi hutbe okunmakta iken bunun fâidesizliğini gören Rusya'daki Ulemâ-i İslamiyye'den Omski imâmı Niyâzi Mehmed Efendi ilk def'â olarak Tatarca hutbe irâdına başlamış, bunun üzerine ana diliyle hutbe irâdî bütün Rusya'daki Müslümânlar arasında tamim iderek cevâmi' İslamiyye'de peyderpey o yolda hutbeler okunmaya başlanmıştır.

Fil-hakîka bunun fâidesi gayr-ı münkirdir. Çünkü cemaâtle dolan cevâmi'-i şerîfede irâd idilecek kısa ve müesser, hakâyık ahvâli hâkî ve mukassır hutbeler şüphesiz iyi bir te'sîr husûle getirir, nitekim Rusya'da bunun az zamânda kavâid-i azimesi görülmüş; vaktiyle hatîbin hutbede irâd eylediği mev'izeyi (öğüt) uyumakla geçiren cemaât şimdi büyük bir şokla karşılamakda bulunmuştur.

Halbuki bizde henüz böyle bir muvaffakiyyet hâsıl olamıyor, her şeyde olduğu gibi bu husûsda dahî fazla bir muhâfazakârlık görünüyor. (İslam Dünyası) bidâyet intişârından beri zamân zamân buna dâir makâleler yazmakta, memleketimizde de o yolda hutbeler irâdî için zemin nihâyesine çalışmakta iken vahayfa (yazıklar olsun) ki henüz bir te'sîri görülemediği şöyle dursun bu yazılar bazıları adm hoşnudu ile karşılanmak isteniliyor. Bunlardan bir ikisini dinledim esâsını hep muhâfazakârlıktan ibâret buldum. Yalnız biri kendince bu hâlin fâide bahş olacağını teslîm eylediğini ve fakat Müslim-i Fârisi (r. a.) ile Cenâb-ı Peygamber (S.A.) beyninde cereyân İden bir mükâlemeye göre tervîci (yaygınlaştırma) pek de kolay olmayacağını söyledi. Mukâlemeyi (konuşma) şöyle tasvîr itdi.

Müslim-i Fârisi (R.A) zât-ı âli Risaletpenâhi (S.A.)'den hemşehrilerinden bir çoğunun Arapça'ya adm-i vukûfları hissiyle hutbeyi icâba anlayamadıklarından lisân-ı fârisi ile hutbe-i Kurâininin muvâfık olup olmadığını istizân (izin istemek) eylemiş Cenâb-ı Peygamberi dinlesinler buyurmuş. Bu mukâlemenin derece-i vüsûkunu (sağlamlık) tahkik edemedim. Ma'mâfih mâni' telakki idilen bu ise; daha esâslı bir sebep, bir amel mevcut değilse – doğrusu-bu tahzîr o kadar hâiz-i ehemmiyet değildir. Bâ-husûs Müslümânların şimdiki hâl-i esef istimâline mühimce bir çâre olacak, sâyede İslamiyet'in kıyâs ve teâlisine yardımı dokunacak olan böyle bir teşebbüsün bu kadar küçük bir sebebin taht-ı te'sîrinde kalması kat'iyen muvâfık görülmemelidir.

Hele hutbenin vakt-i saâdetden bu güne kadar geçirdiği safahât takîb olunacak olur ise bir hayli ilâvelerle bu hâli bulan hutbeye ana diliyle bir kısmının daha ilâvesinin şüphesiz pek de mahzurlu olmayacağı tebeyyün (ortaya çıkma) eder. Zât-ı Hazret-i Rîsaletpenahinin (S.A.) irâd buyurdıkları hutbeler bir mukaddime-i dâ'isinden ve bunu müteakib hasbü'l-zamân irâdını münâsib gördükleri mev'ize ile bir de hutbe âhîrinde okudukları (K) suresinin evvelinden ibâret idi.

Halbuki Reşidüddin (R.A.) hazretinin zamân-ı âlilerindeki hutbelerde şekl-i evvelisini muhâfaza eylemekte ve yalnız Hazret-i Ebu Bekir (R.A.) ağleb-İ (çoğunlukla) ihtimâl olarak senet-i seniyyeye tab'an hutbe-i âhîrinde (K) sûre-i celîlesini tilâvet eylediği hâlde Hazret-i Ömer Bin El-Hattâb (R.A.) sûre-i şemsin bir mukadderâtını Hazret-i Osman Bin Affan (R.A) sâre-i Nisâ'nın âhîrini, hazret-i Ali Bin Ebu Talip (R.A.) ise Kafîrûn ve İhlâs sûrelerini tilâvet buyurmakta idiler.

Ömer bin Abdülaziz'in zamânına gelinceye kadar hükümrân olan Benî Ümeyye zamânında ise âyet-i kerîme yerine Hazret-i Ali'ye (R.A) lânet okutturulmaya başlanılmış ve müşârünileyh tarafından ma'lûm olduğu üzere hâlen dahî okunan "innallahü ye'mir.. ilâh." âyet-i kerîmesi ikâme olunmuştur sonraları da halifelerin nâmı zikr edilmeye, ve onlar içinde duâ olunmaya başlandı. Demek oluyor ki başlangıcında duâdan va'z ve nasîhâtden ibâret olan hutbe, sonraları Halife Reşidüddin tezkîr nâmıyla, ve Cenâb-ı Peygamber hakkında dahî elfâz (sözler) ta'z' miyle isti'mâliyle uzatılmış ve bil-âhire padişahların nâmları dahî zikrolunmak sûretiyle şekl-i evveline iyice ilâvât vukû'a getirilmiştir. Binâenaleyh vaktiyle bu ilâvâtı tercih iden ulemâ o zamânki esbâb-ı nazar-ı itibâre alarak kabul etdikleri gibi şimdiki makâm-ı meşihat-ı aliyeye ile ulemâ-ı kerîmde Müslümânların selâmet-i hâl ve istikbâlleri için zemîn ve zamâna müsâid ana diliyle birer parça irâd edilmesine melânet etmemeli hattâ mümkün merteye süratle bu cihet kabul olunarak gevsemeye başlayan esâsât-ı İslâmiyye'nin birer sûretle takviyesine himmet olunmalıdır. Şüphesiz Müslümânlığın terakkîsinden dünya ve

âhirette mazhar-ı saâdet olmalarını arzûdan başka bir emelleri olmayan meşihat makâm-ı âlisiyle ihtiyâcât-ı zamâniyeyi görebilen ulemâ zeviyü'l-ihirâm buna bir çâre bulacaklar, Müslümânlığın diğer dertlerine de devâ bulmak sûretiyle nûmlarını kılub İslâmiyet 'te aliyy'ül- ebed yaşatacaklardır. ”²⁵⁶

Rusya Müslümanlarının kendi dillerinde hutbe okumaları Müslüman topluluklarına örnek olmuş ve bu hutbelerin halk üzerinde ki tesiri üzerine Osmanlı topraklarında da bu uygulama başlarsa eğer halkın ihtiyaç duyduğu iman kuvvetinin kazanılacağı savunulmuştur. Hutbelerin Kuran diliyle okutulmasını savunan kesime karşı yazar hutbenin tarihi yolculuğunu makalesine taşıyarak ana dilde hutbe okutulmasının bir nahsuru olmayacağını ileri sürmüştür. Peygamber efendimiz zamanında halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacıyla okunan hutbeler Dört Halife döneminde de içerik olarak aynı kalmış fakat şekil itibariyle her halife kendi istediği sureyi okutmuştur. Emeviler dönemine naktığımızda ise Ömer Bin Abdülaziz'e kadar başa gelen her halife ayet yerine Hz. Ali'ye lanet okutmuşlardır. Bu açıdan baktığımızda halkın anlamadığı dilde bir şeyler dinlemek yerine hutbelerin Türkçe okutulmasında hiçbir mahsur görmediğini belirtmiş ve makam-ı meşihat dairesinin bu konuyla ilgilenmesi gerektiğini söylemiştir.

“TÜRKÇE HUTBE

“İslam Dünyası 'nda: Türkçe hutbeler- ahalinin kısm-ı azminin seviye-i irfân – ve seciyesinin pek mahdûd bir hâlde bulunması nokta-i nazarından- fevkal'âde lüzûm ve fâidesine binâen ta'mîmini temenni yollu yazılan birkaç makâleye gerek matbûat gerekse alâkadârının lüzûmu kadar değil belki hiç ehemmiyet vermediklerinden bahsedildiğini görmüştüm. Bende Türkçe hutbenin avâm-ı nâsa pek çok te'sir ideceğine kânî' olanlardan bulunduğum için “acaba ne vakit- ma'nâsı anlayub mahzan ve icâbet-i dîniyyeden olduğu için dinlediğimiz – hutbeyi anlayacağım lisân ile işiteceğim” diye düşünür ve fâideleri gün gibi açık olan bu husûsun ihmâline teessüfler ederdim.

Geçen Cum'a bu düşünce ve ümitsizliklerle dolaşırken tesâdüfi bir mahalle câmiinde namaz kılmak icâb itdi. Câmiin küçüklüğüne rağmen cemaâtin hemen sığmayacak derecede

²⁵⁶ Ebu'l Kemal, ‘‘ Hutbe Nasıl Okunmalıdır? ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 17 , 29 Zilkade 1329-1331 (21 Ekim 1913), s. 262-265.

çok olduğuna ilk defa teaccüb ettim. Câminin evvelki kılındı sevimli simâya mâlik muhterem bir zât-ı şâyân-ı takdîs adamlarda görülen bir tavr-ı temkinâne ile minbere çıktı. Hutbeye ale'l-usûl hamd ile salve ile başlayub -Arapça- ahvâl-i kabir ve kıyâmeti anlattıktan sonra (ana rebikümü'l-âlâ) deyenlerin, Anasıra-i Acem ve Kayser-i Rum'un, bütün ecdâd hatta babalarımızın bu gün dünyada bulunmadıklarını, elbette bir gün bizimde bu kâfile-i beşerden, bu güzergâh-ı hayâtdan geçeceğimizi, bunun için nefis-i emârenin elinden yakamızı kurtararak ona hâkim olub saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyemizin ihzârına cihad itmimizi kendilerine mahsûs bir fesâhat (dilde düzgünlük) ve âdâ ile ihtâr buyurdular. Erbâb-ı vukûf bu doğru ve acı ihtârlara karşı lâ-kayd kalamıyorlardı; ba'zısının kalbinden kaynayan coşan aşık-ı lahûti (ilahî)..... dışarıya dökülüyor, câminin nurlu havasını dalgalandırarak bârgâh-ı izzete doğru yükseliyordu!.

Lâkin o bîçâre babasından görüp öğrendiği san'at ve lisândan başka bir şey bilmeyen ma'sûm halk, ancak sâfiyene bir teslimât ile düşünüyor ve mağmum (gamlı, kederli) nazarıyla anlamadığına teessüfler yağdırmak istiyordu!... Hutbeye ale'l-usûl nihâyet verildi. Sonra ;..... hitâbiyle başlayan cümlede bilâ istisnâ bütün cemaât tebdîl tavır imişdi ya'ni: hutbeye yeni başlanıyormuş gibi herkes dinlemek için bir hâzırlık gösterdi. Çünkü yeni başlayan cümle öyle bir cümle idi ki: güyâ hatîb efendi hazretlerinin nurlu ağızından çıkan sözler cem'in saf ve münevver havasını dalgalandırarak cemaâtin kalbine çarpıyor, cemaât de bu çarpıntıdan hâsıl olan haşyet âver tesiri ile gözlerini minbere dikeyordu. Çünkü; bu hutbe herkesin bilüb anladığı bir lisân ile söyleniyordu, ikinci hutbe şöyle başlıyordu:²⁵⁷

“İbâdullah! Herkesin malûmudur ki vaktiyle Arabistan ve umûmen memâlik der ki cehâlette yuvarlanırken Hazret-i Peygamber halkı dîn-i İslâm'a dolayısıyla medeniyet ve ahlak-ı haseneye da'vete memûr oldular. Tarihlerde müsbetdir ki Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlünden evvel Araplar; kızlarını güyâ müceb-i âr olduğunun diri diri gömerler ve dâima yekdiğerine muhâsım (düşmanlık eden) ve münazi'(kavga eden) olarak kanlar dökerler idi. İşte: bu ma'reke-i(savaş alanı) cehâlete Hazret-i Peygamberin (vâ'atsamevâ Cebelullâhu'n-nümâi'l-mü'minûn) gibi âyet-i beyânâtı tebayü' netîcesi olarak düşman bir millet yekdiğerine ana ve babadan daha yakın kardeş oldular, sanâdîd-i(kahramanlar,ileri gelenler) Kureyş'den Ebû Cehil ve etbâ'-yı düşman-ı din edenler lâkin Hazret-i peygamber ve Ashâb-ı Kirâm'ın gayretine inzimâm eden latîf-i ilâhî ile dîn-i mübîn Ahmedî karargîr oldu.

Bu gün bütün erbâb-ı insâfin taht-ı etrâfindadır ki Kur'ân-ı Kerim: maddî, ma'nevî, dünyevî, uhrevî her türlü hocamızın def'ine kâfidir. Ma'teessüf biz ona sarılmadık.

²⁵⁷ Hutbe aynen zabt edilemediğinden hutbenin selaseti ve belagatı muhafaza edilememiştir.

Şimdi ise biz her şeyi hükümetden bekliyoruz, hükümet herkes cebren câmi 'a sokamaz ahali , fâsık, zâtı, şârbü 'l-hamd, biz istiyoruz ki bunu da hükümet ıslâh etsin hamd olsun yine yakaladığını cezalandırıyor. Lâkin bu gibi şeyleri biz kendiliğimizden yapmalıyız.

Hele san 'at ve ticâretimizin hemen hepsi ecnebi ellerinde, biz mahalle bekçisi ve hamaldan başka bir şey değiliz. Yük altında ezilir, nihâyet biraz ticârete sülûk den kısmımız da ecnebi malı satarız. ahvâl böyle olduğu hâlde biz hepimiz bâb-ı hükümete göz dikmişiz.(400) guruşa yevmiye lâ-akıl yedişer saât olmak üzere otuz gün hizmet etmek kolay bir şey midir? Zann idermiyiz ki küfeci manav o me 'mûrdan az kazanır, bunların yevmiye 30-40 guruş kazananları da vardır. Lâkin 500 guruşluk bir me 'mûr onu hakîr görür!

Şeref ve haysiyet sahte ve kâr ile değil nâmûs ve alınteri ile para kazanmaktadır.(kirli önlükleri demirci ne bahtiyârdır!) bizim san 'at ve ticârete sülûkumuz mümkün değilse evlâdımızı teşvik edelim ki hükümetimize de zahîr olabilelim. Hükümet bir zehirli alacak mukâbilini nasıl vereceğini düşünüyor. Sa 'î yok! Teâvün yok! Birde terakkî bekliyoruz. San 'at elinden gelmiyorsa alışverişini ecnebîlerden yapacağına müslümândan yap. Ecnebiler gece gündüz çalışıyor. Bu bizim dînimizin emri olduğu hâlde itaât etmiyoruz. Bâri onlara yardım etmeyelim. Erbâb-ı gayr-i müslümân mağazalarını, yerli mallarının listesini müslümânlara bâd-ı hevâ dağıdıyor emîn ol ki bir ecnebiye verilen para milletin aleyhine sarf olunuyor. Onlara zâhiren ba 'zı ve adavet gösteripte kuşkulandırmakdansa gizli bir kîn besleyerek çalış, küçük (iktidârın) yettiği vakit onları en gür sesinle kov!

İşte ey Müslümanlar! Her türlü emtia-i(mallar) dâhiliyeye rağbet eden bütün İslâmlardan bilenler bilmeyenlere bu gibi şeyleri öğretsin. Biz çalışırsak Cenâb-ı Hakk da muayyenimiz olur yoksa evde oturmakla Cenâb-ı Hakk lütûf itmez. Bizim Allah 'a yalvarmaya yüzümüz olursa Allah hiç bir vakit inâyetini diriğ (esirgeme) etmez (innallâhe ye `muru)''

Gönül isterdi ki bu bâliğ sözler Ayasofya 'nın yüksek kubbesinde çınlasun. ''²⁵⁸

İslam Dünyası'da Türkçe Hutbe konusunda yazılan makalelerin önemine ve gerekliliğine inandığını söyleyen yazar bu konuyla ilgili düşüncelerini bir mahalle camiinde gördükleri ile bağdaştırarak anlatmıştır.

Ana dil ile hutbe meselesinin bir diğer tamamlayıcısı Kuran-ı Kerim'in tercüme edilme meselesi idi. Derginin önemli yazarlarından biri olan bu konu Musa Carullah Bigiyef'in de savunduğu düşüncelerden biri olmuştur. Tıpkı ana dilde hutbede olduğu gibi halkın

²⁵⁸ Can Polat, '' Türkçe Hutbe'', İslam Dünyası, Sayı : 21 , 6 Kanun-i Sani 1331 (19 Ocak 1914), s. 332-334.

anlamadığı bir dilde dua ve ibadet etmesi yerine onu kendi dillerinde anlayarak, okuyarak hakkıyla ifa etmek için Kuran-ı Kerim'in de Türkçeye çevrilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

“KUR'AN-I KERİM TERCÜMESİ

anlatur ol da otur korku gider şensiz insan”

“Bin sene tercüme kalsun ol mahfuz hemen”

Tabi 'atın, belki bütün âlem-i vücûdun tercümesi olan Kur'ân-ı Kerîm 'i kendi lisânımıza doğru ve güzel üslûb üzerinde tercüme itmek elbette lâzım idi.

Şu güne kadar tercüme itmemek günâh olmamış ise bundan son tercüme itmek hiçbir sûretle günâh olmaz.

Kur'ân-ı Kerîm bütün âlem-i vücûdun tercümesidir, didim.

Ben şu sözü mübâlağa tarîkiyle yâhûd kuru bir imân te'sîri ile söylemedim. benim sahîh i'tikâdım şudur. Şu sözümü burada tefsîr sadedinde değilim, belki isbâtında muktedir değilim lâkin tercümesine cesâretim erişmiş Kur'ân-ı Kerîm 'e nazarımı göstermek ümidiyle şu sözü burada yazdım.

Kur'an-ı Kerim rab-ı hekimden Cebrîlü'l-Emân vâsıtasıyla Beni Kerîm kalbine inmiş en son kitâb-ı semâvidir. Mu'cize nizâmınları lisânlarda, gönüllerde Mushaflarda idi. Saklamak vazîfesiyle, ma'nâlarını bütün insanlara beyân etmek ahdıyla, Beni Kerim tarafından emânet-i ülhîye olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm masum ümmet-i İslâmiye uhdesine teslîm kılındı.

Mu'accez nizâmın idi kalacağı şer'-i hükmün büyük tedbîri bereketiyle te'mân kılınmışdı.

İnmiş her bir âyet-i kerimeyi hıfz-ı mü'mînlerin her birine asr-ı sa'adette en birinci farz idi. Kur'ân-ı Kerîm asr-ı sa'adette büyük rağbetle hıfz-ı kıyâdı ve her harfî her âyet-i kerimesi tamâmıyla yazıldı.

Semâvi kitâbların hiç birine nasîb olmamış şeref – Resâl iken tedvîn şerefi- Kur'ân-ı Kerim'in nasîbi oldu. İki halife asrında hem ashâb-ı kirâmın içtimâiyle dokuz Mushaf yazıldı o mukaddes Mushaflardan nüsha kılınarak hesâbî yok mesahif (kitap sayfaları) yazılıb, evvelki asrında mescidlerin her biri hânelerin ekseri mukaddes Mushaflarla nezbin (çağırarak) kılındı.

Evvel vakit Kur'ân-ı Kerîm'in hâmilleri ümmetin en büyük tabakası en şerif seyyidleri gibi i'tibâr kılınır idi. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'in harfleri, kelimeleri vücûhları, nükteleri gâyet büyük dikkatle sâbit kılındı.

Tilâvet – İslâmiyet'in rûknü oldu. Her günün beş namazı rûkûnlarında Kur'ân-ı Kerîm âyet-i kerîmelerini Arabî nizâmıyla okumak namaz rûkûnlerinin en büyüğü kılındı. Arabî nizâmıyla Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini tilâvet Ehl-i İslâm'ın en büyük zikirleri en mukaddes ibâdetleri, en lezzetli amelleri oldu.

Şer'-i hekîmin şu büyük tedbîri Kur'ân-ı Kerîm'i nâ abd saklamak hakkında en ma'kûl, en müfîd (yararlı) tedbîrdir.

Tilâvet yalnız Arabî nizâmıyla olur.

Namaz rek'atlarında zikirlerde, sevâb kastıyla okumak da istidlâl (bir konuda kayıtlara dayanarak sonuç çıkarma) husûslarında yalnız Arabî nizâm mu'teber olabilir. Farz namazların rûkûnleri âyetlerin tercümeleriyle edâ kılınamaz. Zikir yalnız Arabî nizâmıyla olur.

Şer'-i hekîmin şu gâyet büyük tedbîri önünde benim aklım, kalbim secde eder. Mu'cize nizâmın harflerini kelâmalarını vücûhlarını o kadar büyük dikkatle zabt etmiş imâmların, Kur'ân-ı Kerîm imâmlarının milyonda bir senâlarını söylemekden lisânım âciz kalır.

Ma'sûm Ümmet-i İslâmiyye uhdesine iki vazîfe yüklenmiş idi dedik.

Şu iki vazîfeden en mühimi -nizâm-ı kerîmi hıfz vazîfesi- şer'-i hekîmin öz ta'biri ile edâ kılındı. İkincisi -nazm-ı kerîmin ma'nalarını beyân ve tebliğ vazîfesi- ümmetin öz himmetine, hüsn-ü ihtiyârına teslim kılınub açık, umûmi bir müsâbaka meydânı gibi oldu.

Hayatın, fikrin hareketlerini tabi'î hâllerinde bırakmak için olsa gerek, ikinci vazîfe hakkında şer'-i hekîm husûsu tedbîrler kurmadı, belki lisânın delâletine ümmetin fehmine i'timâd itdi. Buna göre ashâb-ı kirâm asrında, tâbi'în tabakasında, ehl-i âlem, ehl-i edeb arasına da hayli müfessirler zuhûr itdi. Buna göre tefsîr husûslarında mezheb yok idi, taklit yok idi. buna göre "bâbü't-tefsîr mesdûd" olmadı, tefsîr kapıları yanına ...? koyulmadı.

Şu vüs'at (genişleme), şu hürriyet bizim için gâyet büyük bir bereket oldu: âyet-i kerimeyi tefsîr eier iken bir insan rivâyetler te'sîri ile kelâm usûlü ile mezheb-i kuyûd ile âyet-i kerime ma'nalarını tahrîf (aslını bozma) ider ise, diğer biri o kusûru tashîh ve telâfi idebilir iktidârda kalır.

Şu dakikalar, Balkan bağları Karadağ dağları, Sırbistan sürbleri kalay), Yunan tavşanları o günde İslam askerlerinin en zeliî sûretlerde inhizûmlarını (bozguna uğrama) zâif mahlûkların hücûmlarına da (silik) kaplamayıp tarihi en büyük günâhların silsilesiyle İslâm askerlerinin hyânet, rezâlet yollarında cehennem mavallarına Allah'ın azâblarına kaçmalarını bütün Ehl-i İslâm'ın "temâşa günleri"dir

İslâm memleketlerinde devâm iden zillet hâdiseleri, müskinat hareketleri, hayret siyâsetleri, hyânet fitneleri, korkaklık duyguları, ümitsizlik avâzları, beni ızdırâb dalgaları arasına adtı.

Acabâ gecelerin şu karanlığı bizim tarihi büyük günâhlarımız sûreti midir? Yâhûd o büyük günâhlardan artık utanmış artık uyanmış yüzlerimizin hicâbı mıdır?

Böyle hâllerde insan bir dakika karâr idemez. Nieârın (gündüz) nûrunda bir şâdlık, gecenin karanlığında bir rahat bulamaz. Tefekkür ider, planlar kurar, tedbîrler arar. Lâkin o tedbîrlerin yollarını bağlanmış bulur. O dakikalarda insanı âcizlik beliyyesi ezer. Asaplarına, kanına gâyet fenâ te'sîr ider. infîâl gözleri o günde evvelki hâllerin şu gün ayak altlarında ezilmiş evvelki şeriflerin, gazetelerin devletlerin dehşetli hayâlleri sinematoğraf levhâlarında temsîl ider. o vakit te'sîr yaşları insanın ciğerlerine yüreğine, bütün kuvvetiyle akar. Akıbet te'sîr başlarıyla bağlanmış ellerine Kur'an-ı Kerim'i alırdâ "....." ben-i beşeret ülhiyeleri görür. Artık başlanmış hareket yollarına imân kuvvetiyle ibâretlerin sevkiyle devam eder.

Vücûdularımıza asaplarımıza gayet fenâ tes'îi itmiş şu günkü ahvâlin dehşetli, şu fasılda beyânımı ihtisâr itdim. Kur'an-ı Kerim'in tefsîri, tercümesi İslâm için gâyet mühim bir büyük mes'ele ise de günleri de, gönülleri de karanlık basmış sâ'atlerde yazı mümkün değildir.

Tilâvet yalnız nizâm-ı Arabi ile olur.

İslâmiyet'in en mühim rüknü Kur'an-ı Kerim'in ma'nâlarını ümmetin her birine beyân ve teblîğ için tercüme elbette farzdır.²⁵⁹

Tıpkı hutbe meselesinde olduğu gibi Kuran-ı Kerim'i de kendi lisanımıza tercüme etmek şarttır. Kuran tüm kâinatın dilidir ve onu anlamamız açısından yeryüzüne indirilmiştir. Asıl "Kuran-ı Kerim'i tercüme etmemek günahdır" yazar makalesine bu iddialı cümle ile giriş yaparak bu meselenin haklılık payını ortaya koymuştur. Çünkü Kur'an-ı Kerim anlaşılacak için indirilmiştir. İçindekiler gizli kalsın, sırlarını kimse ile

²⁵⁹ "Kur'an-ı Kerim Tercümesi", İslam Dünyası, Sayı : 13, 25 Ramazan 1331 (28 Ağustos 1913), s. 197-199

paylaşmasın diye değil tam tersine kâinatı anlamak, onu tam manasıyla hissetmek ve hayatta bizlere rehber olması maksadı ile indirilmiştir. Bu nedenle Kuran-ı Kerim'in manalarının her bir ümmet-i Muhammed'e beyan ve tebliğ edilmesi için tercüme edilmesi farzdır.

Kuran-ı Kerim'i anlama konusunda halka çok büyük pay düşse de uygulama konusunda en büyük pay köy imamlarına düşmektedir. Ama o dönemde yaşanan savaşlar ve ekonomik şartlar köy imamlarını da etkilemiştir.

“CEMÂ'AT-İ İSLAMİYYE ve KÖY İMAMLARI

Biz Müslümanların bu günkü güne nazaran en büyük nakîsası (kusur) cemâ'at hayâtından mahrûmiyetidir.

Bu nakîsa şimdi nazar-ı dikkate alınarak bir takım cemâat-i İslâmiyye teşkilâtına başlandı. İşte ben bunu ve bu münâsebetle köy imâmlarına mevzû '-ı bahs itmek isterim:

Şurası ma'lûm olmalı ki bu gibi şeyleri ihtiyaç doğurmalıdır, ya'ni onun noksanlığını ekseriyet hiss etmişlerdir, ondan sonra o noksanın ikmâlîne gayret olunursa o hiç şübhesiz semeredâr (meyveli) olur.

Şimdi hemen ekser şehirlerde birer (Cemiyet-i İslâmiyye) şu'besi te'sîs ve güşâd olduğunu görüyor ve haber alıyoruz. Bu esâs i'tibârîyle şübhesiz şâyân-ı teşekkürdür. Fakat bunlar bana kalırsa matlûb olan kavîd hiç bir zaman te'mân edemeyeceklerdir. ve bunlardan hâsıl olacak semere gâyet mahdûd kalacaktır. Çünkü matlûb olan; şehirlerde sâkin ekalliyetin (azınlık) değil, belki şehirlî ile berâber ekseriyeti teşkil eden köylerinin müstefîd olmasıdır zan iderim.

Halbuki kazâ merkezlerinde şöyle böyle teşkil edilen şu'beler bu vazîfeyi hiç bir zamân lâyıkiyla ifâ edemeyeceklerdir.

Binâenaleyh bu maksadı; esâsen mevcûd ve fakat muhtâç islâh etmekle elde etmek mümkündür ki bu da köy imâmlarıdır.

Fil-hakîka köylerde dîni ihtiyâç üzerine ihdâs olunan imâmlıklar, basit fakat köy cemâati irşâd ve ikâz için ne kadar elverişli, müfîd bir usûldür. Eskiden, bizim İslâmlar arasında hiç şübhe yok köy ve mahalle imâmlarının pek büyük ehemmiyet ve saygısı vardı.

İmâm efendiler köy cemâatine imâmet vazîfesini ifâ ettiği gibi aynı zamanda gâyet iyi rehberlik ve muallimin vazîfelerini de ifâ iderdi. Cemâat-i hayır, şer her umûrda imâmlarına mürâcaat

iderlerdi, imâmlarda kendi seviyeleri derecesinde o cemâatin bu gibi umûrunu aşk ile ifâ iderlerdi.

İmam efendilerin kâffesi aynı zamanda köyün muallimi (hocası) idi, ba'zıları müderrislik vazîfesini de ifâ idüb Ulûm-ı Arabiyye'de tadrîs iderlerdi.

Hülâsa; eskiden imâmlar, hevâceler köyün bir şu'lesi, cemâatin çiçeği makâmında idi.

Şimdi birde köylünün ve köy imâmlarının bugünkü hâlini köy önünde alalım:

Bugün köy imâmlarının ekserîsi gâyet câhil, nâdân adamlardır, cemâat arasında husûlî muhtemel olan hareket-i fikriyye türkiyat -ı fa'aliyenin imhâsına çalışan hurâfât-ı neşâri kimselerdir, fakat bütün bunları sâbika-i gazele değil, belki ann-ı cehil yapan bîcârelerdir.

Cemâatin bunlara karşı olan vazîyetine gelince bu da gâyet çirkindir. Köylü bu adamlara, bir şeri'at hâdimine değil, â'di bir kimseye bile yapılması tecâvüz olunmayacak muâmele de bulunuyorlar. Köy kahyâsı ile imâm efendinin cemâat nazarındaki mertebeleri arasında pek az fark vardır.

Bîcârelerin geçinme ve ma'îşetleri içinde hiç himmet itmezler. Ekser köylerde sığır çobanına verilen ücret imâma virilen ücret arasında pek az fark bulunur halbuki o köyün zengince bir adamı bir düğün yapacak olsa boş yere imâmın iki senelik istihkâkı kadar masraf eder ve hiç de müteessir olmaz!

İşte bu sû'retle nâ-ehiller elbette geçen imâmlıklar hattâ zâtında gâyet nâfi esâs üzerine teşkîl olunduğu hâlde bugün hiç bir fâide te'mîn itmemektedir. Hakîkaten az çok ma'lûmat-ı dîniyye ve dünyeviyyeye vâkıf, ahvâl-i zamâna âşina bir hoca bir köyün cemâatine istediği fikri, âalik olduğu feyzi ne güzel telkin ider. Köy imâmlarının bilhâssa bu yüzden ifâ idecekleri hizmetler ne kadar kıymetdârdır. El verirki imâmlığa evsâf-ı matlûbeyi hâiz zevât ta'yîn olunsun. Şeyhülislâm efendi hazretleri bu mes'elenin ehemmiyetini daha iyi takdîr ve icâb iden husûsâtı daha vâsi' ve esâslı sûretde tezekkür buyuracaklarından herhâlde nazar-ı i'tibâra alırlarda köylerimizde cemâat hayâtını uyandırmak için himmet buyururlar.²⁶⁰

Bundan önceki makalelerimizde ekseriyetle camilerde okutulacak hutbelerin ve Kuran-ı Kerim'in tercüme meselesinin önemi üzerinde durduk. Peki bunu uygulayacak olan o camilerde bu hutbeyi okuyacak hocalar, vaizler, imamlar bunun önemini farkında

²⁶⁰Hadimüddin , " Cemâ'at-i İslamiyye ve Köy İmamları " , İslam Dünyası, Cilt-II, Sayı : 3 , 1330-1332 , s. 37-39.

mıdır? Bir program ne kadar mükemmel hazırlanırsa hazırlansın onu uygulayan kişiler işinin ehli değil ise tüm çabalar boşa gitmektedir. Yazarın bahsettiğine ve gözlemlediğine göre o dönemde cami imamları genellikle kaba, nadan, cemaatin hayrını çok fazla gözetmeyen kimselerdir. Köylü de bundan farksızdır. Cami imamına bir şeriat adamı, din adamı gözüyle bakmaz, köy kahyası ile imam arasında rütbece çok az bir fark ortaya koyarak onlara geçinmeleri içinde yardımcı olmamaktadırlar. Yazar bu sayfalardan yetkililere seslenerek gerekli birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla köy imamlarına çok ihtiyaç olduğunu ve durumlarının bir an önce düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir.

4. İSLAM DÜNYASI DERGİSİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU İLE DÖNEMİN SİYASİ VE İKTİSADİ OLAYLARINA BAKIŞ AÇISI

4.1. II. Meşrutiyet Döneminde Anadolu'nun Genel Durumu:

İslam Dünyası Dergisi'nin yayın hayatına başladığı sıralarda Bosna Hersek kaybedilmiş, Trablusgarp Savaşı sonrası Kuzey Afrika'daki son toprak parçası kaybedilmiş, dahası Balkan Savaşları neticesinde XIV. Yüzyıldan bu yana Türk toprakları olarak korunan, gözetilen balkan toprakları ve eski Osmanlı başkenti Edirne kaybedilmişti. Balkan savaşları sonrası bu topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman aileler akın akın Anadolu'ya göç etmişlerdir. Uzun süren savaşlar neticesinde ekonomik olarak zor durumda kalan devlet para ihtiyacını halktan ağır vergiler alarak karşılamaya çalışmıştır. Anadolu halkı bu dönemde hem maddi hem de manevi olarak zor günler geçirmiştir.

“ GÜZEL ANADOLU

Anamın Huzurunda

. Osmanlı kahramanları mağlup olmaz ve olmayacaktır. Yalnız uyanmaları lazım birde şu var ki zaman-ı hazırda Avrupa'da husule gelen fünün elde edilmeli. Osmanlı yavrularım uyanırlarsa elde edileceğine şüphe edilmez. Osmanlı bâr ve mihnet altında yaşayamaz. Daima hakimiyet üzere idame-i evkat etmiştir ve edecektir. Yavrum tarihte birinci sebep ahenk ve ittifaksızlıktır. Osmanlı milleti nasıl yek ahenk ve bir vücut olursa onun bir karış toprağını düşman katiyen çiğneyemez. Dünkü size çobanlık etmekle beş yüz seneye karib zir-i idarenizde bulunan Bulgarlar işte o ahenk sayesinde ve ittifak neticesinde sizi altı yüz senelik siz Osmanlıları görün ne hallere getirdiler. Nice nice kadınların kızların ırz ve namuslarına geçtiler ve binlerce bî-keslerin yani siz Osmanlıların tatlı kanını içtiler. Mukaddes cami-i şeriflerinize melus çanlarını takıp kiliseye tahvil ettiler. Bu ahı bu felaketi o düşmanlara o enkaz-ı harisa denilen kurun-ı evveli vahşilerine bırakır iseniz size lanet ebediyen lanet! “Osmanlılar avı araba ile avlar” darb-ı meseli Osmanlılar hiçbir vakit zulüm gördüğü milletten ve kavminden intikamını almadan bırakmaz. Fakat gayet tedbir ve basiret üzere hareket ederek ve hiç acele etmeyerek emellerine vasıl olur manasınadır. İşte eski Osmanlıların efal bir güzidesinden biri de bu Osmanlı ne mübeccel ve muhterem bir saffet-i memduha ve bunu temsil eden millet muazzama-i Osmaniye ne kavm-i muazzez ve mukaddestir. Bunu hakkıyla bilip ona göre hareket ve efallinizi eski Osmanlı ecdad-ı alinizin

eserine iktifa ediniz. Şunu da tekrar ederim bekasını murat eden bir millet behemahal Avrupa'nın fünun-ı hazire ve sanayi-i bediasını elde etmelidir edilmezse tehlike yüzde doksan dokuzdur. Bunun için her bir Anadolu'daki yavrularım hiç türkevi bırakmadan hepsinde mektepler açmalı evlatlarına esaslı dini, ilmi, ameli, fenni dersler okutmalı okutturmali düşman ve dostu daha beş altı yaşındaki o mini mini yavrucaklara etraflı bir surette kemal-i hilafeti anlatmalı işte bu keyfiyet-i idare on beş sene ilim ve irfan iktisabına devam olunur ise eski Osmanlı şaşası kemaliye ile avdet eder. Cihana hakim olmak halis Osmanlı kanında mevcut bulunduğunu ispat eder. Aksi halin sonu daima tehlikededir deyip mukaddes güzel Anadolu anam sükut eyledi de yine icap eylerse beyanat-ı adide de bulunmak üzere sükûnetin ihlal edilmesini rica ile hatm-i mahal eyledi.”²⁶¹

Kuruluşundan bu yana Rumeli ve Balkan merkezli bir ilerleme politikası izleyen Osmanlı Devleti için Bulgaristan, bu coğrafyadaki asıl yerleşme alanlarından biri olmuştur. Beş yüzyıllık bir hakimiyet neticesinde 1878 Berlin Antlaşması ile özerklik kazanan Bulgaristan yavaş yavaş Osmanlı'dan kopmaya başlamış ardından II. Meşrutiyetin ilan edildiği o sancılı süreç içerisinde de 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır.²⁶² Yıllarca Osmanlı egemenliğinde kalan Bulgarlar bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bölgede bulunan Türklere işgenceler etmiş, arz ve namuslarına saldırmışlardır. Yazar bundan duyduğu üzüntüye binaen kaleme aldığı bu makalede gelecek neslin atalarının intikamını almaları için çok çalışması gerektiğini bunu da ilim irfan yoluyla gerçekleştirebileceklerini söylemektedir.

“GÜZEL ANADOLU

Anamın Huzurunda

Ey muazzez vatan sen payidar ol ! Şark ve garbı zir-i idaresine alan arslanların müvellidi, İslam ve hakikatten başka bir millete boyun eğmeyen mukaddes anam cihanı mesut eden peygamberan senden zuhur etti. Senin kıymetini takdir ve takdisinden acizim, değil ben umum-ı cihanın muharrirleri seni hakkıyla tavsifte kasırdır. Sen hürsün senin hürriyetin

²⁶¹ ‘‘ Güzel Anadolu’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 7, 29 Cemaziyelahir 1331 (5 Haziran 1913), s. 104-105.

²⁶² Yasemin Avcı, ‘‘Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Modern Diplomasi (1908-1912)’’, **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Bulgar İlişkileri Sempozyumu**, 11- 13 Mayıs 2005, Eskişehir, s. 291-292.

ebedidir. Senin başına tacı İslamiyet giydirdi onu unutma sende daima cihana hakim olmak istidadı her an mevcuttur.

Sen Avrupai Osmanlı gibi Rum tacı giymedin, ebediyen giymeyeceksin çünkü senin tacın İslamiyetle kaimdir. İslamiyette kıyamete kadar bakidir. Sen arslanlar doğurdukça Avrupa'nın çakallarına daima galebe çalacaksın. Lakin unutma ki zaman değişti evladını intibaha davet et uyumasınlar düşman oraya da kolunu atmak isteyecek sana frenk tacı vaat edecek aldanma!

Kuvvetini muhafazaya eskisinden ziyade ihtimam et kurûn-i evvilede ki ambarını aç o sana kafidir. Mısır'ın mamuriyeti galat, seninki hakikattir. Güneş garptan doğdu diye korkma adeta şarktan doğurur. Garptan tulu eder ise de muvakkattır şarktan tulu-u müeyyeddir. Avrupa'daki kara bulutlarda seni korkutmasın şarkın rüzgarı dehşetlidir Avrupa onu bilir daima korkar lakin 'su uyur düşman uyumaz' mislini hatırında tut müteyakkız ol ! Ma teessüf mukaddes anam görüyorum ki evlatların pek uykuda üç dört yüz seneden beri uyanmıyorlar arslanların kükremiyor. Rica ederim mukaddes anam söyle arslanlara uyanınlar. Çakallar Marmara Denizi kenarına geldiler bizi korkutmak için bağırıyorlar. Hem bu sefer pek kalabalık.

Mukaddes anam, güzel Anadolu istirhamatıma cevap verdi:

Evladım korkma arslan kardeşlerin hal-i teyakkuza gelmek üzeredir. Avrupa çakallarının hadlerini bildirmek pek kolay, şu kadar var ki hilkatten beri evlatlarımızın refah hali için sinemde saklamakta olduğum bitmez tükenmez defineleri artık ihraç ediniz. Lakin aziz evladım bilirsün ki defineleri olduğu yerden çıkarmak için ilim ve hüner lazımdır. Evvela her köye kadar mektepler küşad ediniz, Müessir surette benim mazim ile istikbalimi evlat evlat-ı müstakbellerime kemal-i hararetle telkin ediniz. Şarkın şarka mahsus ananesi etrafiyla anlatınız. Görüyorum bazı evlatlarımız beni unutmak gibi bir zühulde bulunuyorlar. Avrupa'ya tahsile gidip geldi mi sizi sevmemek istiyorlar. Acaba fikirleri nedir?

Evladım şark şarklılarıdır. Şarkın hilkatten beri kendisine mahsus bir tavrı vardır. Hiç insan olan kardeşlerini tahkir, tezlil eder mi? Bilirsün evladım dünyada ittihat ve ittifaka birinci amel dindir. Dinsiz devlet payidar olmaz size ısrarımdan bir ikisini arz edeyim. Siz İslamlardan evvelde bir takım hükümetlere sinemi açmış, evlat yapmak istemiştin payidar olamadılar, bilir misin niçindir?

- Ne bileyim aziz validem
- ..... hatırında tut Mensup oldukları dine ehemmiyet vermediler bozuk İslamları ile birer memleketleri de bozuldu mahvoldu gitti.

Bunlar pek çoktur sizin tarih dediğiniz kitaplar onların binde birini ancak kayıt edebilmişlerdir. Hülâsa olarak şunu bil ki dinsizlik ahlaksızlıktır hüsn-ü ahlak ve metin-i dine malik olmayan millet mahvolur. İşte tarihte şaşasını kemal-i ciddiyetle mütalaa ettiğiniz Keldaniler, Asuriler, Mısırliler, Fenikeliler, Kargamışlar, cihangir Romalılar, muhit-i hakim olan eski Yunanlılar, Makedonyalılar vesairler hep mahvoldular.

Ben çok yaşadığımdan tecrimde o nispette pek çok ve vasidir. Gördüm ki hangi millet ulum ve fünuna heves eder ise namını a'lâ, hukukunu muhafaza eder. Dünya kurulalı iki şey mevzu-ı bahise konulmuştur. Kuvvet , hak. Şunu da unutma ki iş kuvvettedir hak ehemmiyetten sakattır ne vakit Japonlar gibi kuvvet peyda eder, Avrupa'nın ilim, ahlak kitaplarından mâadâ fünun-ı haziresini de elde ederek kendi levazımınızı bizzat kendiniz tedarik eder iseniz hem kuvvet hem hak sahibi olursunuz. İşte o zaman seslerinden havfa düştüğünüz çakallar kendi gürültülerinden kendileri korkup kaçarlar. Bilir misin aziz yavrum beş altı yüz sene oldu o çakallar yine vardı. Daha kalabalık idi. Fakat dedeleriniz zamanlarına göre ulum ve fünuna son derece de ehemmiyet verdiklerinden levazım-ı harbiye vesaireyi bizzat kendi elleriyle kendileri tedarik eylediklerinden şimdiki halde Avrupa ve milel-i sairenin nazar-ı dikkat ve hayretini celp eden mesacid-i şerife ile medaris-i münife ve meban-i saireyi sai ve o saide sebat ile meydana getirdiklerinden daima galip edilir, şükür, şuha gibi levazım gayr-ı zaruriyeden mâadâ hiçbir şey dışarıdan satın almazlar idi. Aziz evladım şunu da arz edeyim ki unutmayasın dedelerinizin menakıbını çok okuyoruz okur iseniz göreceksiniz ki bir vakitler o çakalların dedeleri dedelerinize hücum etmek istemişlerdi bir çok sene devam eden o haller esnasında dedelerinizin bir adet ölüsünü görememişlerdi.

Dedeleriniz eski Osmanlılar ölümlerini bile düşmana bırakmazlardı. Bu hikmete bina Avrupalılar nazarında Osmanlılar katiyen ölmez, ölmeyen bir millet ile muharebe edilmez diye korkarlar, Osmanlı ordusunu görür görmez titrer, hemen kaçarlardı. Benim sebat etmiş tecrübeme binaen katiyen seni ve sizi temin ederim ki ilim ve irfan ile mütehalli bir Osmanlı hiçbir vakit düşmandan kaçmamıştır. İşte kardeşlerin uyanmak üzeredir. Bir uyansınlar da Avrupalılar Osmanlıları görsünler bak damarlarında Osmanlı kanı cevelan ediyor mu etmiyor mu?"²⁶³

²⁶³ "Güzel Anadolu" , **İslam Dünyası**, Sayı : 6, 15 Cemaziyelahir 1331 (22 Mayıs 1913), s. 86- 88.

Balkan topraklarında Türklerin gördükleri zulümler karşısında sessiz kalamayan yazar, Anadolu insanına seslenerek bu duruma bir dur demenin vaktinin geldiğini vurgulamaktadır. Balkanları Avrupai Osmanlı olarak tanımlamış ve Anadolu halkının onlara benzemediğini devleti oluşturan asıl unsurun Anadolu insanı olduğunu ve İslamiyetin var olduğu müddetçe Anadolu'nun özgür kalacağını söyleyerek aslında Anadolu'yu İslam'ın son kalesi olarak tanımlamıştır. Anadolu İslam'ın son kalesi ama düşman askerleri Marmara Denizine kadar dayanmışken bu kale nasıl korunacak? Elbette ulum ve fünun sayesinde. Çünkü asıl yenilgi cehalettir. Düşmanın kapımıza kadar gelmesindeki en büyük nedenlerden biri de bizim onları bilim ve teknoloji alanında takip edemememiz olmuştur. Tarihe dönüp baktığımızda bilimsel faaliyetlerle uğraşan her medeniyet dönemine damgasını vurmuş ve en güçlü devleti olmuştur. Ama ahlaksızlığın ve tembelliğin haiz olduğu medeniyetler ise daima yok olmaya mahkum olmuştur. Tüm bu nedenlerden dolayı geçmişten bir ders çıkararak geleceğe dönük yatırımlar yapmak gerektiğini, en ücra köylerde bile okullar açarak ülkemizi emanet edecek nesli yetiştirme konusunda çalışmak gerektiği vurgulanmıştır.

Güzel Anadolu makalesinde yaşanan savaşlar sonrası Anadolu halkının bir an önce uyanması gerektiğinden bahsedilirken Abdürreşid İbrahim Efendi *Tefekkür Saati* adlı makalesinde o dönem hakkında bir betimlemede bulunarak dönemi tüm gerçekliği ile gözler önüne sermiştir.

“TEFEKKÜR SAATİ HAYR-İ MEN-İ İBADET-İ SÜNNETİ

Tefekkür, düşünmek en büyük ibadettir, cenab-ı hakkın mahlukatında olan esrar, mütefekkirin zihninde tecelli eder. Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de en çok fikir ile emir buyurmuştur: yerler, gökler, denizler, deryalar, bahirler, dereler nasıl halik olduğunu ve halikin beşeri vesaire vesaire hakkında hep fikir ile emir buyurmuştur. Bir burada bazılarını zikredelim, evvela nefis-i beşerde tefekkür hakkında : esteezubillah (.....) (.....) hatta insanların helakında tabaka tabaka düşünmek ile emir buyuruyor. Bir katre-i natefa(bulaşmak) nasıl kan oluyor, sonra nasıl et parçası oluyor, sonra nasıl oluyor da o et parçasından kemikler olmuyor ve kemikler üzerinde etler, neler neler! Bunları birebir tetkik ederek düşünmek ile emretmiş, ve insan öldükten sonra da ihtilaf-ı elsine(lisanlar, diller) ve elvanlarını(renkler, muhtelif görüşler)düşünmek ile emrolunuyor. Milyonlar milyarlar ile insanlar yekdiğerine katiyen benzemezler, ahlak, etvar, semmi, ve if'al vesaire ne kadar büyük farklar.

Saniyen : semavatta tefekkür: en fi halikü'l semavat ve alelarz. Ve yetfükürun fi halikü'l semavat ve cemaline sema –i sakfa. Vali gayri zilk.

Salisen: arzda tefekkür: .....

Ve bunlardan maada her şeyde bu suretle ince ince düşünmekle memur bulunduğumuz halde ve eslafımız her şeyi düşünmüş tefekkür etmiş iken , ne iktidar ki bizlerde fikir tamamıyla ölmüş, mütefekkir kalmamış, bu gün kemal-i teessüf ile diyebilirim ki bütün küre-i arzda mevcut müslümanlar meyanında bi hak mütefekkir denilecek birinin müslüman bulunabileceğini tasvir edemiyorum ve hicretin beşinci altıncı asırından sonra İslam 'da tefekkür devresi mümkati olmuş, hele şu asr-ı hazırda tefekkür katiyen yoktur, umum-ı ihmalemizi tetkik edecek olursak bizde tefekkür katiyen yoktur. Ulema-i İslam son vakitlerde fukuhaya(fıkıhçılar) nasıl körü körüne taklit etmiş ise ümeramız, muharririn ve gençlerimizde tabaka tabaka her sınıfımız frenklere öylece körü körüne taklit etmişler ve etmekte.

Bu gün ahvalimizi layıkıyla düşünenecek olursak bu hali inkara meydan yoktur. Bütün a' dalarımız bizim bu hal-i esef iştimalemizden istifade etmektedir. İster efradımız, ister içtimayamız ümera ve hakimlerimiz hemen her muamelesinde bir ecnebi ile akd mukavele etmiş ise hemen aldanmıştır ve aldanmaktadır.

Bu gün gözümüzün önünde siyasiyetten kati-i nazar: Tramvay, telefon, elektrik vesaire her ne gibi muamele yapacak olursak aldandık ve aldanmaktayız zira bizde tefekkür yok, frenkler her ne yazarsa biz bilaperva imza ediyoruz. Bizi her gün aldatacaklarsa, biz her gün aldanmaya hazırız bu gün köprüden Fatih'e altmış para veriyoruz. Çeyrek fark ile yetmiş para demektir. Dünyanın hiç bir memleketinde bu fiyat yoktur. Yarın alacak telefonumuz bundan daha beter. Bunların mezarını katiyen düşünmek yok, mütefekkirin olsa idi, hiç şüphesiz birinde aldansa diğerinde hiç olmazsa ihtiyat ederdi.

Ben bunları zararı amm(genel, yaygın) olduğu cihetle misal olarak gösteriyorum, yoksa yalnız bunlara münhasır değil efrad-ı milletten herkes kendi halini teftiş edecek olursa, kendini maymun derecesinde mukallid bulacağında şüphe yoktur.

Bütün ahvalimizde buna şahadet eder, değil yalnız avam, belki millete rehber olacak muharrirlerimizde dahi Avrupa gazetelerinden istinsahdan başka bir şey yoktur, hatta bizim kendi memleketimizde vaki' olmuş havadisi dahi Avrupa gazetelerinden naklen yazıyoruz. Bu hal yalnız bizde değil bütün küre-i arz müslümanlarında aynı hal, aynı maymunluk çok garip bir iptiladır. Ağızlarımızda sözlerimiz kamilen malumat-ı furuşluk, herkes kendinde bir filazofluk görüyor, herkes kendinde her şey ve ilim için ve her umur için bir salahiyet

görüyor. Ayet, hadis okur , devlet-i muazzama siyasetinden bahseder, memleket idaresinden söz söyler. Herkes tenkit eder, işe gelince kimsede bir şeyler yok. Bunlar hep fikirsizlik, muvazene ve muhakemesizlik neticesidir. Bütün atalet ve batalet ve tedenninin esbab-ı tefekkürden mahrumiyetimizdir. Alem-i medeniyet de her fende her nevi' terakki ve teali-i mütefekkirin sayesinde yevmen fi yevmen envai muhteriane muvaffakiyet –i müşahede olunuyor, bizde kendi sanatında tefekküre malik bir adam olmadığından hepimiz her fende alim olmakla beraber her şeyde bir cehalet-i mutlaka içinde yuvarlanıyoruz. Sokak kaldırımı yapabilecek bir adam-i zuhur etmiyor, babasından kalan servet, evladını tecavüz etmiyor, torunları değil kendi evladı müflis fi eman Allah, saferü'l yed babasının servetini üç beş sene de savurmuş kendi bütün cihana bülbül gibi öterek malumat furuşluk ediyor. Bunlar her memlekette : Rusya Tatarlarında, Türkiye'de , Mısır'da hep numuneleri meydanda, taaccüb olunur ki: ekseriyetle ilan-ı iflas ettikten sonra aklı çoğalıyor, bu bizde hiç bir sınıf ve efrada münhasır değil umumi bir hastalıktır Avrupa'da ikmal-i tahsil edenlerimiz de bu hastalığa tutulmuştur.

Bu hal-i esef iştilal bizde devam ederse netice vahimdir, eğer hayatı arzu edersek bizim için herkes kendi vazifesinde kendi kafasıyla düşünmek icap eder, bir adam ne kadar alim olursa olsun kendi ihtisası dairesinde düşünmedikçe mesleğinde bir muvaffakiyet temin edemez. Bir adam hiç bir zaman her fende de mütehasıs olamaz. Bu gün terakkiyat-ı fenniye nin uç ılasında olan fen-i tebabat dahi şube şube ihtisasata taksim olunmuştur.

Yirminci asırda sahte malumat ile ne efrad yaşar ve ne de millet ve ne de devlet hiç biri yaşamaz yalancıların mumu yatsıya kadar yanar. Falah-ı necat ciddiye ile tefekkürdedir. Meşhur sözdür: borcunu ketm eden iflas eder, hastalığını ketm eden diyar-ı ademe gider. Biz hastalığımızı itiraf ederek. Tefekkür lazım tefekkür. Körü körüne taklit göz çıkarır.”²⁶⁴

İnsanı, diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Bu özelliği onu Allah'ın yarattığı varlıklar arasında seçkin bir yere koymaktadır. Buna rağmen Müslüman alemi eski ihtişamlı günlerin aksine batıyı taklitten öte gidemiyor dolayısıyla bu geri kalmışlık yakamızı bir türlü bırakmıyor. Batı ilimle, fenle uğraşırken, Müslüman alemi onun peçesi, bunun çarşafı gibi bir arpa boyu uzatmıyacak konularla kafa yorarak bu tedenniye daha da ileri seviyelere taşıyor. Batıda çıkan her yeniliği nasıl yaptılar diye sorgulama ihtiyacı hissetmeden alıp kopya ediyoruz.

²⁶⁴ Abdürreşid , ‘‘ Tefekkür Saati Hayr-i Men-i İbadet-i Sünneti’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 24 , 20 Şubat 1331 (1914), s. 385-387.

Bunu yaptıkça da ilerlediğimizi düşünüyoruz. Oysa bu yaptığımız ilerlemek değil, taklitçilik. Bilim ve teknolojik çalışmalara bakıldığında kaç Türk'ün imzasını görebiliyoruz? Bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar sınırlı sayıda... bu durum böyle devam ederse İslam'ın son kalesini de kaybetmemiz çok yakın bir zamanda gerçekleşecektir.

Felaketler ilerledikçe bunun çözümünü halkta gören İslam Dünyası Dergisi yazarlarından Hadimüddin bunun çözümlerini makalesinde şu şekilde anlatmıştır.

“ İRŞÂD TARİKLERİ

Felaketler tevali ettikçe zaman bize, seviye-i umumiyenin tealisine çalışmanın, ta'bir-i diğerle halka gitmesinin derece-i lüzumunu anlatıyor...

En büyük ziyanlarımızın, bu cihetin ihmal olunması yüzünden ileri geldiği anlaşılıyor. Derdimiz, bu suretle anlaşıldıktan sonra elbette bunun davası, çare-i izalesi düşünülecek ve çalışılacaktır.

Halka gitmek – nice- köylüyü sevmek, köylüyü unutmamak, köylünün , ahalinin fikrini tenvir etmek, zihnini açık olduğuna göre bunları ne ile ve nasıl yapmalı, halka hangi yoldan gitmeli? İşte bunları düşünmek ve seçmek lazımdır.

Halka gitmek için pek çok yollar olabiliyorsa da zannederseniz başlıca üç yol vardır :

- (1) İbtidalı mektepler
- (2) Matbuaat
- (3) Konferans ve hitabeler.

Bu üç yoldan biraz uzun olmakla beraber en nafi' ve esaslı şüphesiz birinci yoldur. Ben, bunu mütehasşıslarına, terk edip diğer ikisine geçeceğim.

Matbu'at, fikr-i acizanemce bu, mektep yoluna nispetle biraz kestirmedir. Lakin bu yoldan gitmek için evvela, üzerinde engel olan çalı çırpyı temizlemek lazım. Bugün bizim matbu'at lisanı ile halk lisanı arasında o kadar büyük bir fark var ki değil bir köylü, bayağı okur yazarlarımız bile gazetelerin dilini anlamaktan acizdir. Binaenaleyh bu yoldan gitmek için evvel ba evvel lisanda oldukça ta'dilat yapmak icap eder ki bu böyle bir günde beş günde olacak şeylerden değildir.

Hülasa, bu yoldan halka gitmek isteyenler, yani kalemiyle halkı irşat edecekler gayet iyi Türkçe ve mana-i itibarı ile de Türk, islam ruhunu okşayacak şeyler yazmaya çalışmalıdırlar.

Yoksa şimdiye kadar olduğu gibi çekilen emeklerin boşa gideceğinde hiç şüphe etmemelidir.

Konferans ve hutbeler işte bu üçüncü yol zannedersen hepsinden doğru ve kestirmedir.

Yakında teşekkül edip ma'lum muhterem Satı Bey'e ilk ve faydalı konferansını verdirmekle faaliyete başlayan "umumi konferanslar cemiyeti" nin üstüne aldığı vazife gayet büyük ve mukaddestir. Binaenaleyh kendisine teşekkürü vecibeden 'ad ederim.

Programını görmediğim için nerelerde ve nasıl çalışacağını henüz bilinmiyor ise de memleketin vüsat-ı, milletin ahval-i ruhiyesi itibariyle cemiyet-i meskurenin bu hususta ki ihtiyacımızı te'mine kafi gelemeyeceği tabiidir.

Konferans, ecnebi bir kelime yabancı bir ta'bir olduğu için halktan pek çoğunun bilhassa-i tenevvüre ihtiyacı ziyade olanların bununla ünsiyeti yoktur. Binaenaleyh konferans denilince kendisine öğüt verileceğini, bilmediği şeyler öğretilceğini anlamakta güçlük çeker, bundan başka hayat-ı medeniye de geri bulunmamız yüzünden de her yerde konferansçı ve konferansa müsait yer bulmakta zorluk çekiliyor. Hülasa ben bu yoldaki mesainin şiddetle taraftarı olmakla beraber bi'l- münasebe hutbelerimizden ve esasen halka gitmek için ihdas olunan bu yollardan bahsedeceğim.

İslam'ın bayram, cuma hutbelerinin şekil itibariyle kıymet-i içtimâiyeri ne kadar büyük ne kadar ulvidir. Küre-i arz üzerinde ne kadar İslam varsa hepsi öbek öbek haftada bir senede iki defa ibadethanede Allah evinde kemal-i huşu ve safvetle içtima eder, toplanırlar ve bu içtima-a bir mecburiyet-i vicdaniye ve diniye ile iştirak ederler.

İşte bu içtimada irâd olunan hutbeler ne kadar büyük ehemmiyeti haizdir. Halka gitmek İslam'ı, muvahhidini irşad için ne ele geçmez bir nimettir. Ve salat-ı cuma' ile emr eden hallak-ı azim hazretlerinin hikmet-i ilahiyesinden biride elbette budur. Nitekim bilad-ı Arap'ta hatibin iktidarı nispetinde pek çok istifadeler edilmektedir.

Fakat bizim camiler de okunan hutbede bu hikmetten bu kıymetten bir eser kalmış mıdır? İşte meydanda...

Ben esbab-ı inhitatımızı da çare-i necatımızı da – başlıca- camilerde bilhassa hutbelerimizde arayanlardan ve Rusya'da, sair yerlerde olduğu gibi cuma hutbelerini anadili (*) ile okumaya

başlar başlamaz çok şey kazanacağımıza itikat edenlerdenim. Binaenaleyh nice halka gitmek halkı irşad etmek için en elverişli ve doğru tarik-i cami, minber yoludur... ”²⁶⁵

Başımıza gelen felaketlerin başlıca sebebi idarenin halktan kopuk olmasıdır. Bunun çözümü de tekrar halka inmekten geçmektedir. Yazar bunun için üç çözüm yolundan bahsetmektedir. Bunlar için öncelikle memleketin her köşesinde ilk okullar açılmalı, ardından aydınlar herkesin anlayacağı dilde makaleler yazarak halkı bilinçlendirmeli, son olarak da konferans ve hitabelerdir. Ama bunlar içinde en kestirme olanı konferans ve hitabelerdir. Çünkü insanları ikna etmenin en etkili yolu konuşmaktan geçer. Özellikle Cuma hutbeleri bunda önemli bir yere sahiptir. Halka inmek, önemli haberleri halka duyurmak için Cuma ve bayram hutbeleri bulunmaz bir nimettir. Bunun için hutbelerin Türkçe okunması çok mühimdir.

“İRŞÂD TARİKLERİ-II

Arz-ı anü'l cahilin (el kur'an)

Cahillerden kaç onlardan yüz çevir

Geçen nüshada yazdığım suretlerde muhtasaran halka gidilecek yolları göstermiş ve en kestirme, faydalı tarikin cami ve minber yolları olduğunu söylemiştim. Bu günde- mücmelen- halka bu yoldan ne ile varılmak lazım geldiğini yani bundan sonra o mübarek minberlerden ümmet-i Muhammed'e neler söylenmek, neler bildirilmek münasip olduğunu, hatta icap ettiğini izah eylemeye gayret edeceğim...

Bir zamandan beri hikmet-ifarziyatı, mana-i tesisi unutulup meziyet-i maneviyesini, haşmet-idiniyesini kaybeden ve binaenaleyh Müslümanlar için matlub olan faydayı te'min eylemeyen o mukaddes minberlerden, kürsülerden, artık ehl-i İslam'ın ne hikmetler , ne nimetler, ne sözler beklediğini, beklemekte haklı olduğunu göstermeğe çalışacağım...

Demek isteyeceğim ki şimdiye kadar hitaptan nutukudan başka her şeye benzeyen kuru, saniyayaralarla, manasız bid'atlarla ümmet-i İslam'a atalet, batâlet telkin olunan, uyuşukluk, tembellik nüfuh edilen mübarek minberlerimizden – hasseten bizde- bundan sonra dünyada ahirete mücib-i saadet olacak faydalı nasihatlarınafi bilgiler telkin olunsun. Hulasa

²⁶⁵ Hadimüddin, ‘İrşâdTarikleri. ’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir 1329-1331 (15 Mart 1913), s. 9-10.

yeni hayat, yeni ruh nüfuh edilsin. Bu suretle cami'andan minberinden feyz alan yeniden canlanan İslam dünyası dirilsin, kalksın ebedi bir saadete doğru yürüsun.

*

* *

Halka, İslam'a söylenecek şu verilen fikir acaba neden ibaret olmalıdır?

Bu hususta tabii herkes başka düşünür, başka başka fikirler beyan, maddeler tayin edilebilir, lakin benim itikadımca sonra İslam'ın düstur hareketi " bilmek ve kazanmak " olmalı ve o telkin olunmalıdır. Çünkü layıkıyla servet-i maddeye ve maneviye ye malik sahip olan bir millet hakiki surette yaşamaya hak kazanmış demektir. Binaenaleyh bugün İslam'a, bilginin, ulum ve fününun hüner ve marifetin ne demek olduğunu, nelere yaradığını, insanı ne saadetlere, ne servetlere gark ettiğini anlamak vaciptir. Bunu anlatmaya da herkesten evvel mihrabın imamlarına, minberin hatiplerine farzdır!...

Az kudret, dirayet sahibi olan bir hatip bu bahsi İslam'a takdim etmek anlatmak için hiçte güçlük çıkmaz çünkü mihrap dinin imam-ı evveli minber-i İslam'ın hatip-i evvel ve ikdası hazret-i fahr'ikainat efendimizin bu hususta ki o emr-i beyanatı pek açık sarihidir.

1. (utlabü'l-ilime velev kâne bi' s-sin) yani ilim ve fenni Çin'de bile olsa gidip tahsil et.

Şâri' ekrem efendimiz o zaman gidilmesi cidden pek müşkül ve sekenesi ehl-i kitap değil de mecus olan bir memlekete bile ilmin, marifetin hatırı için gidilmesini emrederken ilim ve fününun menba' demek olan garba, yahut müntehai şarka gitmekte, ilim ve marifet hatırı için onlar ile ihtalât etmekte neden tereddüt edilmelidir. Şu emr-i nebevi meydanda iken kendi mekteplerimize bile yenilikten tecditten korkarak evladını çocuğunu yollamaktan çekinen dindaşlarımızın, Müslümanların şayan-ı esef ahvaline ne demelidir!...

2. El ilm-ül hayatü'l İslam ve imadü'l iman..... ve min ilim-ü ilmen etemmü'lla icra ve minte'alimka'mil alimallah ..... "

Yani ilm-i İslamın hayatı, imanın direğidir. Bir kimse bir ilmi başkasına, bilmeyene öğretirse cenab-ı hak ona ecr ve sevap ihsan eder. Bir kimse de bir ilmi öğrense ve sonrada onunla amel etse yani o bildiği ilmi tatbik etmeğe çalışsa Allahüteala ol kimseye daha bilmediği şeyleri de bildirir.

Bu gün İslam'daki cehli, bilgisizliği katiiyen inkara mecal yoktur. Bu güneş kadar zahir, bir hakikattir. Bunu itiraf etmeyip de aksini iddia edecek zannedersen kimse bulunmaz.

Binaenaleyh şu hadis-i şerif mucibince bu gün İslam'ın bir hayat-ı içtimâiyesi var demek şüphesiz doğru bir şey olmaz. Felaketin büyüğü ona ilimsizlik, bilgisizlik devam ettiği müddetçe İslam'ın imanı da tehlikede!... Çünkü hadis-i şerif de (ve imadü'l iman) buyrulduğuna göre biz bu cehil içinde puyan iken imanımızda direksiz, istinatsız ve binaenaleyh zayıf bulunur demektir ki maazallah-ü teala akbetimizden korkulur!...

3. *“Utlübü'l ilmen minel mehdi ilel lahdi” yani beşikten ta mezara kadar bil öğren.*

Hazret-i fahr-i kainat Efendimizin şu büyük, ve mübarek sözü mukaddes minberlerimizden İslam'a imtina açık bir dil ile anlatılsa, yalnız anlatmakla kalmayıp bütün efrad-ı Müslimine tespîh gibi ezberlettirilseydi. Ma'arifü'l İslamiye elbette bu kadar tedenni etmez , bu derece aşağı bir dereceye düşmezdi!... Esasat-ı İslamiye ihmal olunmayıp vaktiyle güzel telkin olunsaydı, İslam hayat-ı umumiyesinde şüphesiz şu manzara-i facia görülmez İslam'ın gençliği de şimdiki hale düşmez, tettebbu' hayatına bu mertebe-i lakayd, bigane olmazdı.

Hülâsa ben diyorum ki ; halka minber yollarından gitmeli anlayacakları dil ile irşat edip ‘‘ ve maersalna minrasuli illa.....’’

Nihayet onları, ilim ve ma'arifet ışığı ile aydınlanan ziyadar yoldan altın ocaklarına sevk etmeğe çalışmalıdır !’’²⁶⁶

Yazar bir önceki makalesinde halka inmenin yollarını sıraladıktan sonra bu makalesinde de halkı bilinçlendirmek adına önemle üzerinde durduğu hutbelere yer alması gereken konular hakkında yazmıştır. Halk anlayacağı dilde bilgilendirilerek onların ilim irfan yolunda adımlar atılması sağlanmalıdır diyerek bu kutsal vazifenin mimarları olarak da vaizleri tayin etmiştir.

Hadimüddin efendi memleketin kurtuluşunu Anadolu halkına bağlarken Abdürreşid İbrahim ise Anadolu'dan önce merkezi yönetimin ıslahatını daha acil görmekte ve eleştirilerini şu şekilde sıralamaktadır.

²⁶⁶ Hadimüddin , ‘ ‘İrşâd Tarikleri’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 2, 18 Rebiülahir 1329-1331 (26 Mart 1913), s. 24-25.

“İSLAHATA NEREDEN BAŞLANABİLİR?”

Bu arada gazete sütunlarında Anadolu şarkı ıslahatına dair proje ve makaleler görülmektedir. Mine’l kadim memalik-i Osmaniye’nin her tarafında ıslahat lüzumuna dair sözler söylenir ve gazete sütunlarında makaleler yazılıyordu. Mahafil-i siyaside dahi bu mesele gûnâ gûn vaziyetler tevellüt eder ve kapitülasyonların da esasını teşkil eder, ortalıkta her şeyde olur. Yalnız ıslahat olmazdı : Ne Rumeli’de ve ne de Hicaz ve Yemen’de ve ne de Anadolu’da ıslahat namına bir şeyler yok hep sözde kalırdı. Zaten olamazdı fimabad dahi olamaz, zira bizde hastalığın esası merkezdedir. Kalp ıslah olunmadıkça cesette salah-ı ümit olunamaz. En evvel tedavi olunacak nokta-i kalp ve merkezdir. Çünkü merkez fesat ocağıdır. İslahat için etrafa gönderilecek memurların kâffesi merkezde kanun-ı şikestliğe kesb-i ünsiyet etmiş zevattan olursa katiyen menfaat temin olunamaz. Zira bunlar merkezde amir olacak zevatın bilhassa adliye nezareti gibi sırf adalet-i kanuniyeyi tecessüm ettirir bir kanun dairesi ümerasının kanunsuzluklarını her gün göre göre kanunsuzluğa ünsiyet-i kesb etmiş belki kanunsuzluk kendilerine adeta tabiat-ı saniye olmuş adamların ıslahata memur olacaklarını tasvir etmeli. Nasıl ıslah eder, kendi muhtaç-ı terbiye, başkasını nasıl terbiye eder. Bu gün bizim adliye memurlarımız devair-i adliyenin kaffesinde adaletten mââda her şeyin vücudunu itiraf ederler, kanunsuzluktan maadana ararsanız adliye nezaretinde bulunmayacağına genç adliye memurları kesb-i kanaat etmişlerdir. Çünkü her gün her dairede kanunsuzluğu gözü ile görüyor kulağıyla işitiyor kalemiyle yazıyor ve bu surette kanunsuzluğa kesb-i ünsiyet ediyor.

Bugün adliyede en büyük mevki işgal eden bir zat-ı muhterem kanunu kökünden baltalayarak henüz Darülfünuna ikmal etmemiş mahdumunu muvazzafolarak memuriyete kabul ettikten sonra bir senede dört defada terfi ettirmiş her adliye memuru gözü önünde çocuğu her gün görürlerse...

Bundan mââda kanunsuzluk namına her nereye nazar edecek olursanız orada muvaffakiyet yüzde yüz Karagöz oyuncularını adliye dairesinde en mühim mevki işgal eder ve daha neler var! Hep tetkikat-ı icra olunmaktadır, fimabad peyderpey ta’dâd olunur. Bu suretle merkezde kanun –ı şikesteliği her gün rayü’layn müşahede eden bir adliye memuru nasıl olurda hariçte ıslahata hizmet eder.

İstikbalde bu gibi ahvalin esbab ve ananatından dahi bahis olunacağı cihetle şimdilik ihtisar ederek bazı devair-i umumiye de izalesi lazım olan şeyleri memleketin hayatı ve milletin selameti namına ihtar etmekle iktifa edeceğiz.

Filhakika devair-i resmîyemizde izalesi lazım olan şeyler pek çoktur, fakat biz bazı mühim olanlarını ta'dâd etmek fikrindeyiz: bir nicesi adam kayırmak hastalığı buda bizde pek fahiş surette tevessü etmiştir. Adama yer aramak, adamı tavsiye etmek bütün manasıyla bir hastalık olmuştur. Biraz ileri gelenlerimiz adamı tavsiye etmekle kendi vazifesine vakti kalmıyor. Tavsiyede olmazsa bir adam otuz sene müstantık otuz sene mülazım yirmi beş sene, üç, beş yüz kuruluş içinde yuvarlanıyor, mektep-i şehadet namesiyle beraber mağdur ve mazlum kalan ta'dâd olunamayacağı gibi tavsiye sayesinde hiç mektep görmemiş rütbe-i balayı ve fahiş muamele yolunda refah haline temin edenlerde herkesin gözü önündedir. Bu haller meydanda iken memlekette salah ve ıslah nasıl tasvir olunur. Evvel bâ evvel ıslah olunacak noktaları bu suretle görmeli ve göstermeli, kendi kendimizi boş ve manasız sözlerle aldatmakta mana yoktur.

İkincisi dairelerde iş takip etmek ; buda en büyük beliyelerdendir. Dairede iş takip ettirmek rüşvet kapısını açmaktan başka bir şey değildir. O memurların vazifeleri nedir? Evliya-i umuru kapılarına yollamak mıdır? yahut her memurun vazifesi masasına gelen evrak her ne iktiza ederse onu görmek midir?

Şu suretle devair-i resmîye memurlarını bir kere kalburdan geçirecek olursak bütün vicdanımız ile emniyet-i kesb ederiz ki bunlar hiçbir zaman vazife adamı olmamışlar ve bu hal devam eder ise olamazlar. Bunların başında olanların kalbinden merhameti silmek en kısa yoldur ama oda mümkün değil.

Üçüncüsü kanuna hürmetsizlik buda en ağır hastalıklarımızdandır. Hatta kanunumuzun vazileri dahi kanuna hürmet etmek istemezler.

Emsali hastalıklar bizim devair-i resmîyemizde ta'dâd olunur şeylerden değildir. Ah ah esas çürük! Bunlar hep devr-i sabıkın elim yadigarlarıdır.

Hükümetimiz fırsat geçtikçe, ıslah edeceği cihetleri evvel baevvel merkezden aramalı evvelbaevvel merkezi layıkıyla ıslah etmeli bunlar ıslah olunursa Anadolu ıslahı gayet kolaydır. Esas ıslaha merkezden başlamalı Beyrut, Şam ıslahı dahi dolap gibi düz merkeze gelir.”²⁶⁷

Gazetelerde Anadolu'nun ıslahına dair çıkan makalelere cevaben ıslahatın merkezden başlaması gerektiğini savunmuştur. Çünkü nasıl ki bir kalbi atmayan bir insan

²⁶⁷ Abdürreşid İbrahim , “ İslahata Nereden Başlanabilir? ” , **İslam Dünyası**, Sayı : 13, 25 Ramazan 1329-1331 (28 Ağustos 1913), s. 194-196.

yaşayamazsa, devletin idare merkezi de bir insan vücudunun kalbidir ve o kalp durursa tüm vücut durur, eğer siz diğer organları iyileştirip kalbi iyileştirmesiniz ne yaparsanız yapın o vücut ceset olmaya mahkumdur. O yüzden öncelikli ıslah merkezimiz İstanbul olmalıdır. Bu ıslah hareketlerinde de devlet dairelerinde hizmet eden memurlardan başlamalıdır. Zira bu memurlar devlete hizmet etmek yerine rüşvet almadan iş yapamaz olmuşlar, daha küçük yaştaki çocuklarını kendilerinden sonra o göreve memur tayin ederek liyakat esasını göz ardı etmişler ve bir çok kişinin hakkını gasp etmişlerdir. Üçüncü olarak da kanun yok sayılmış ve kimse hukuk kurallarına uymaz olmuştur. Bu nedenle illa bir yerde ıslahat yapılacaksa “balık baştan kokar” diyerek buna merkezden başlanmalıdır.

“ŞAPKASIZLARA BİR HAFTA SONRA

Umumiyetle ahvalimize dikkat olunursa: bir taraftan bakarsanız herkes memleketin terakki ve tealisine hizmet etmek arzusunda bulunuyor, yalnız arzuda değil hatta bazılarımız bu memleketi ben ihya edeceğim der. Esas itikatları malum değilse de davaları memleketin hayatı hakikate o adamların elindedir. Laf böyle.

Diğer taraftan amele gelince : hiçbir daire de hiç olmazsa müstesna olarak birkaç adam yahut birinin adam olsun kati surette bir muamele ve faaliyet gösteremiyor. Hep müteraddid müzebzeb : her hangi dairede bir işiniz olup da müracaat edecek olursanız, ve başınızda şapkanız bulunmazsa bir kere sahip-i makama müracaat icap ederse mutlaka ibtida kapıda bulunan bir sürü ağalar ile pazarlık olunacak, ağa hazretleri diyecek : işi var, yarın gel, başka vakit gel şimdi kimseyi kabul etmiyor. (o arada dikkat olunursa gelen şapkalı elinde bastonu koltuğunda paltosu bila tevekkuf girip çıkıyor) salonda desteler ile : fesli, sarıklı, sekeli, külahlı muntazar.

Sonra kalem beylerinden kime müracaat olunursa olunsun hemen birinci defada alınacak cevap hemen ‘ bir hafta sonra ‘ der. Hızla falan değil gayet ciddi muamele eder. ufak tefek tavsiyenizde olursa alınacak cevap yine ‘ bir hafta sonradır zaten devr-i sabıkta bir çok irade-i seniyyeler dahi bu bir haftaya mukavemet edemeyip erirmiş, ve ilel an cevap aynı hal devam eder.

Bu muamele yalnız devair-i resmiye de değil diğer efrad-ı ameleden kime müracaat ederseniz alınacak aynıdır.

Bizim İslamlarda , Müslümanlar için kati' ve doğru söz yoktur. Ashab-ı musalaha doğrudan doğru kati cevap veremezler. Zaten iş yine görülecek bir hafta bir hafta derken bir sene sonra görülecektir. Ashab-ı musalahada o zamana kadar ne namus kalır ve ne de haysiyet.

İşte memleketin en ümitsiz cihetleri bu cihetlerdir. Bütün ahlaksızlıklarda buradan tevelliüt eder. Rüşvet kapılarını açar, ve daha diğer fenalıklarda tevlid eder.

Ben bu halin neden böyle olduğunu biraz tetkik ettim. Filhakika bir hafta sonra demekte kalem efendisi bir derece mazurmuş: bir gün aklam-ı hariciyeden birinde bulunurdum. Ashab-ı mesalihden ..... sarıklı bir ağa kara sakallı bir efendi huzurunda ifade-i meram sadedinde : "efendim burada korkulacak bir şey yok, bu kız çocuğu askerliği yok bir şeyi yok" diyordu. Kalem Efendisi de cevaben dediği : nasıl bir şey yok. İnsanı bir hata yaptığı gibi buradan atarlar. Sen sonra gel de bakarız.

İşi neden ibaret olduğunu bilmiyorum, fakat kalemde olan kara sakallı efendinin bütün muamelesinden malum oluyordu ki : efendi-i mumaileyhin işte aklı ermiyordu. Ve sarıklı hacı babayı baştan savmak istiyordu.

Demek olur ki! Bir hafta sonra bir idare-i maslahattır. Bunların kâffesi daha ince tetkik olunursa nasıl adamları maaşa geçirmek niyetiyle kaleme sokmaktan bu neticeler tevelliüt etmiştir. Zira devr-i sabık her hırlayanı maaş ile susturmak siyasetini takip ederdi. Sarayda her beyin maiyyet ağaları bilahare kaleme geçmişler ve biraz dişlileri kaymakam ve mutasarrıflıklara kadar yeltenmiş, hatta bir zamanlar adama iş bulamayıp : seccadeci başı, yorgancı başı, ibrikçi başı, örümcekçi başı namlarıyla maaşlar tayinine mecbur olmuşlar ve bu sayede kalem efendileri kâffesine na ehil adamlar olmuş kim kimi kovacak, şapkasızlara bir hafta sonra demekte tamamen haklı olduğu gibi şapkalılara da her istediğini vermekte haklıdır. ''²⁶⁸

XVII. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nde liyakatsiz memur alımı devleti çöküşe götüren önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu durumun tüm ıslahat çalışmalarına rağmen önüne geçilememiştir. Adam kayırma ve iltimas hemen her kurumda görülmekte olup, bir iş halletmeye gittiğiniz zaman eğer kılık kıyafetinizden önemli bir

²⁶⁸ A.E., " Şapkasızlara Bir Hafta Sonra" , **İslam Dünyası**, Sayı : 18 , 12 Teşrin-i Sani 1329-1331 (4 Muharrem 1913), s. 280-282.

mevki makam sahibi olmadığınız anlaşılırsa memurlar sizin işinizi yapmak yerine “bugün git yarın gel” diyerek sizi göndermektedir. Yazar bu makalesi ile oluşan sistemi eleştirmiş ve yanlışlıklarını ortaya çıkarmıştır.

“MAZİ-İ MAĞRURA ARTIK ELVEDA

Evet! Artık veda! O maziye ki cilve-i riyasıyla bu günleri aldattı. Yine o maziye ki mağrur haşmetiyle bu asrı ebter kıldı. Kim ne derse desin mazi ne kadar müşâ'şa per haşmet olursa olsun bugün için bir kudret. Bir mana-yı kuvvet ifade etmez. Bu gün bir kudretsiz, bir beceriksizden başka bir şey değiliz, eğer bir meziyet ise o da yalnız nefsimize verilmiştir ki gururdur. Fakat neye gurur? Onu da bilmiyoruz. Hangi fikrimize, hangi ebda'mıza? O da yok!

Düşündüklerimiz bir (tesis) vücuda getiremez, fiiliyatımız bir (cihan) gösteremezse bu didinmeden, bu hayattan ne lezzet, ne şevk alınabilir? Hiç değil mi?

Osman gazi şu meziyeti haiz imiş, demir gürgân bu kuvvetle cihanı istila etmiş peki sana ne? Sen ne yaptın! O esere yalnız baktık! İktifa etmedik! Osman'ın meziyetini nefsinde tatbik demir gürgânın Kuvvetini iktisaba çalışmadık! O halde kendini yedik, bitirdik. Kuru bir ünvanı taşıdık! Fakat emin ol ki lanete müstehak olduk! Çünkü: dinin, milliyetin, ecdadın unvan değil ümrân istiyor. Menfur bir halef olmaktan kork! İstikbali kazanmak için mazini unut! O seni aldatıyor. O şeref mazi ile beraber gömüldü! Sen bugün yeni bir şerefe muhtaçsın; onu sâin gayretin vücuda getirecektir.

Kamilen maziye ait olan şereften yalnız neslin müftehir olsun nefsin değil! Bugün nefsinin zelil olduğunu bil ki izzete koşasın! Kendini aziz bilersen zilletten kurtulamazsın! Saadetin elindedir, elin senin her türlü esbab-ı refah ve itila ki ihzar eder. Yeter ki sen o ele bir sebat, bir ikdam veresin! Hazain (kaf dağının) arkasında değil, senin avucun içindedir, kazmanın vurduğu her yer bir servetten nişan verir. El verir ki sen onu iktitafa ehil olursun! Baltanın açtığı her karha bir huzme-i gımadır. Sen onu idhara laik olasın.

Sakın maziye bühtan, isnad-ı isyan da etme! O kendine ait olanı beraber götürdü! Senin mevcudiyetin bugünkü vücudunun müsbet veya menfî hareketleriyle alakadardır. Müsbet hareket seni esad eder. Menfinin derhal iskat eyleyeceğini de unutma! İhtiyar senin elindedir. Gururunu mazinin haşmeti değil, atinin dehşeti yıksın!

Dünkü varlığa güvenme! O bitti! Fakat yarının yokluğu var! İşte o seni tehdit ediyor.

Birincisi vefasız bir nazenin gibi senden mütemadiyen kaçmakta, sana küçük bir atf-ı nikahı bile çok görmektedir. İkincisi ise bir (dev) bir (ejder) gibi senin hayatına kast ediyor, ve o her

*dakika sana daha yakın bulunuyor. Ondan yalnız çalışmakla kurtulabilirsin! Çalışmaya da evvela maziye ebediyen unutmakla başlayabilirsin!!”.*²⁶⁹

4.2. II. Meşrutiyet Dönemi (1913-1914) İslam Dünyası Dergisi’ne Göre Siyasi Hayat:

İslam Dünyası Dergisi Tatar-Cedit hareketinin İstanbul’da ki uzantısı ve İslamcılık fikir akımına göre yayın yapan bir dergi olduğu için daha çok eğitim kültür ve dini hayat üzerine makaleler yayınlanmıştır. Gazete sayfalarında siyasi olaylardan daha çok siyasi hadiselerin halka yansması, halka olan etkilerine yer verilmiştir. Derginin yayınlandığı dönem Osmanlı Devleti için çok hararetli ve hareketli bir süreci kapsamaktadır. Devlet dağılmanın eşiğine gelmiş, hem içeriden hem de dışardan bir çok tehditin odak noktası konumundaydı. Avrupalı devletlerin üzerinde kurduğu hassas dengeler sonucu bağımsız karar alıp uygulayamayan devlet, adeta ölümünü bekleyen bir hasta gibi günden güne tükenmekteydi. Hiç kuşkusuz bu dönemin en önemli hadisesi Balkan Savaşları olmuştur.

4.2.1. Balkan Savaşları (1912-1913):

Osmanlı Devleti kuruluşunun ardından yayılma alanı olarak kendine Balkan coğrafyasını seçmiştir. Çimpe Kalesi’nin alınması ile birlikte Rumeli’ye ayak basan Osmanlı, daha sonra Edirne’nin fethiyle burayı başkent ilan ederek tıpkı Anadolu gibi Rumeli topraklarını da vatan toprağı olarak gördüğünü kanıtlamıştır. İskân politikası uygulaması ile de bu coğrafyayı Türkleştirmiştir. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti Avrupalı Devletler için bir hammadde kaynağı olarak görülmüş ve emperyalist devletler için bir yayılma alanı olmuştur. Her ülke kendi siyasi ve ekonomik çıkarları neticesinde Osmanlı toprakları üzerinde oyunlar kurmaya başlamıştır. Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik fikri Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık uluslarını kışkırtmak için adeta bir çomak olarak kullanılmıştır. İlk olarak sıcak denizlere inmek amacıyla Balkanları ele geçirmek isteyen Rusya uyguladığı *Panslavist* politika ile burada bulunan Gayrimüslim unsurlardan Sırpı ayaklandırmış, ardından

²⁶⁹ Ali Tayyar Rahmi, ‘‘ Mazi-i Mağrura Artuk Elveda ’’, **İslam Dünyası**, Sayı : 20 ,23 Kanun-i Evvel 1329-1331 (5 Ocak 1914), s. 313-314.

Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'da Rusya'nın desteği ile Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır.²⁷⁰

Tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ise Balkan topraklarındaki Osmanlı varlığını yok etmek adına atılmış önemli adımlardır. Hatta Balkan Savaşlarının kaynağını bu anlaşmalara kadar götürmek mümkündür.²⁷¹ Yüzyıllar boyunca Osmanlı hakimiyetinde kalan bu uluslar bağımsızlıklarını kazandıktan sonra o coğrafyada yaşayan Türkler üzerinde büyük kıyımlar gerçekleştirmişler, katliamlar yapmışlardır. Hayatta kalanlar ise bu tarihten itibaren kitleler halinde Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Ama Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyetini kaybetmesi ise Balkan Savaşları neticesinde gerçekleşmiştir.

Balkan Savaşları 1912-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti ve Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Romanya'nın oluşturduğu dört Balkan Devleti arasında iki aşamalı olarak gerçekleşen savaştır.²⁷² Savaş sonunda Osmanlı Devleti Balkan topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiş ve bölgedeki halkın büyük bir çoğunluğu göç etmek zorunda kalmıştır. Balkan Savaşları Osmanlı'nın tarih boyunca aldığı en büyük yenilgilerden biri olmuştur. Balkan Savaşları öncesi Hariciye Nazırı Asım Bey'in “*Balkanlardan imanım kadar eminim*” diyerek Osmanlı ordusunun bir kısmını terhis etmesi de Osmanlı Devleti'nin aslında Balkan coğrafyasına ne kadar bağlı olduğunun bir göstergesidir.²⁷³

Osmanlı Devleti'nin dağılmasında önemli bir etkiye sahip olan Balkan Savaşları İslam Dünyası Dergisine savaşta yer alan bir askerın gözünden yansımıştır. Bu konuyla ilgili yer alan makaleler askerın savaş anını günü gününe tuttuğu hatıratından alınarak yayınlanmıştır.

²⁷⁰ Yusuf Sarımay, “*Balkan Savaşları ve Sonuçları*”, **100. Yılında Balkan Harbi**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2015, s.14.

²⁷¹ Armaoğlu, **a.g.e.** s. 332.

²⁷² Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “*Hatıralar Işığında Balkan Savaşları*”, **DTCF Dergisi**, 56.2, 2016, s.200

²⁷³ Bilgin Çelik, Nedim Yalansız, Senem Küçükkoçuncu, “*Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri*”, **Balkan Tarihi**, cilt-1, Burdur 2016, s. 330, İhsan Burak Birecikli, *Balkan Harbi Sırasında Osmanlı Ordusunun Moral ve Disiplin Durumu*, **100. Yılında Balkan Harbi**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2015, s. 35.

“İSLAM DÜNYASI’NIN TEFRİKASI

Osmanlı Balkan Muharebesinde İşkodra müdafaası kadar Osmanlıları şerefbaş eden bir hadise yoktur. Öyle zannolunduğu gibi bilkülliyeye meziyyat-ı askeriyeden mahrum olmadığımızı belki bir takım esbab-ı arızadan sarf-ı nazar olunursa eski kan eski yürekten bir şey gaip etmediğimizi gösteren büyük delil İşkodra Müdafaasıdır. Hal ve tarih itibariyle ehemmiyet-i fevkaladesi inkâr olunamayacak olan bu muharebe de bizzat bulunan ve müşahedatını günü gününe kaydeden bir zatın defter-i hatıratının İslam Dünyası sahifelerine tefrika suretiyle derc etmeye karar vererek ümit ederiz ki bu suretle kararlarımızın istifadesi temin olunduğu tarih gibi askerimize de yardım etmiş oluruz:

Osmanlı- Karadağ Muharebesi

Sene : 1328

İşkodra Müntakası

İşkodra, müstakil yirmi dördüncü fırka merkezde olup piyade kuvveti yetmiş, yetmiş bir, yetmiş ikinci alaylar ile 24üncü nişancı taburu bunlardan alay 2 T 71 ile alay 1T 75 Tuz’da bulunuyor. Süvari kuvveti arazinin adem-i müsaadesine binaen ancak bir bölük kadar kuvvetten ibaret bulunuyor.

Topçu kitâ’tı: bir tabur yani on iki topluk seri ateşli 7,5 sahra bir bölüğü on bıçaklık obüs yani altı top bir tabur seri ateşli cebel topu ki bunların bir bölüğü Tuzda bulunuyor.

İki bölük kadar cibali bulunuyor ki bunların eslihası mantelli Cebel toplarındandır. Ağır topçu kîta’tı on üçüncü alaydır. Bunların eslihası manteli 7,5 sahra toplarıdır.

Havan: on ikilik 12 adet havan topu üç bölüğün bir istihkâm taburu bir nakliye taburu.

Mitralyöz kîta’atı: üç alayın üç bölük mitralyözünü mevcut olup bunların bir bölüğü tuzda bulunuyor. Muahharan Debre taburu ile bir bölük daha gelmiştir bunlardan başka İstanbul’a mülhak ikinci nişancı mitralyöz.

Fırka kumandanı Erkan-ı Harp Miralayı Hasan Rıza Bey ‘‘Merhum Hasan Rıza Paşa’’

Kuvva-i Mütehaşşide Kumandanı Dıraç mebus-ı sabık Esat Paşa.

Topçu kumandanı Kaymakam Abdülaziz Bey

Kale Kumandanı Erkan-ı Harp Miralayı Ve Fırka Kumandanı Hasan Rıza Bey

Alay 70 Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşlarından Sadettin Bey.

Alay 71 kumandanlığı münhal olup vekili miralay İbrahim Bey muahharan bu alayı kolorduya ilhak olunup kumandanı Bırdıçe mevkiine tayin olundu.

Alay 72 ve Tuz mevkii kumandan Miralay Halit Bey.

Muahharan vürud eden kitâ'at : İlbisan redif fırkası kumandanları miralay Cemal Bey: erkam-ı harb-ı çetine sefareti seniyyesi ateşe militari kıdemli yüzbaşı Asım Bey, İlbisan fırkasının redif taburları: Leşne, Draç) Tiran) Gramiş) Erzan) İlbisan, kuvvaye) ...) bekleyen taburları.

Alay 50 T 3 alay, 51 T 1 alay 53 T 3 alay 2 3 ile Debre redif taburu

Bu nizamiyelerin efrad-ı muvazzafesi gayet cüzi olup Arnavut ikmal efradı ile had-ı nizamiyesine iblağ olunmuştur.

‘‘Trabuş Mıntıkası’’

İşkodra hatt-ı müdaafası şehrin garbında ve İşkodra Gölü kenarında azami yetmiş beş metre irtifaında gayet dik irtifa'ında silsilesi bulunmuyor. Loto 450 irtifa'ındadır. Toprak istihkamât mevcut olup eslihası mantelli sahra ile mevani-i fer'iyeyi hâvi. mantelli mevki bu mevkin daha ilerisinde fesat tepesi tesmiye olunan noktada bir istinad mevcut keza buraları dahi mevani-i fer'iyeyile tahkim olunmuş.

Trabuş silsilesinin göl satıh-ı mailine nazar mevaki –i lazımede obüs ve sahra topları ile fesat tepesinin dibinde ve göl sahilinde Şüruka karyesinin cüzi gerisinde oradan gelecek düşman kuvvetini tevkif etmek üzere ve gerideki obüs ve sahra toplarının taht-ı himayesinde mevani-i fer'iye ile tahkim olunmuş piyade siperleri mevcut bulunuyor ve bu silsilenin Boyana kenarında Rus mevkin de dahi tahkimat mevcuttur.

Trabuş mıntıkası kumandanı erkan-ı harp kaymakamı Mahmut Kamil Bey

Bu mevkide birde büyük projektör vardır

‘‘Bırdıçe Mıntıkası’’

Bırdıçe şehrinin garp-ı cenubisinde Derin Nehrinin karşı sahilinde bu yana Boyana Nehri ile Şengin yoluna nazır iki tepe üzerine tahkimat-ı icra olunmuştur. Eslihası mantelli Sahra ve cebel topları ile dairen mevaki-i fer'iye ve bir adet projektörü mevcuttur.

‘‘Kumandan topçu miralay İbrahim Bey’’

Erkan-ı harp Ahmet Nesimi Bey ‘‘ mümtaz kolağası’’

Derviş Tepe Mıntıkası

Bu tepeler ancak en son hat müdafaayı teşkil edecek bir tarzda olup şehrin cenubunda bulunuyor tahkimatı hafif siperler ile mevaki-i ferî'yeden ibarettir.

‘‘Ova Mıntıkası’’

Kasabanın şimalinde sağ cenahı Kır Nehrine ve sol cenahı İşkodra Gölüne istinat etmiş hatt-ı müdafaaya olup istinat mevkîni ve istinatların ilerisinde piyade siperleri ile mevami-i ferî'yeyi havi olup mıntika kumandanı miralay Sadık Bey

Erkan-ı harp yüzbaşısı Şerif Bey

Kolordu erkan-ı harbiye

Reisi

Kolağası Abdurrahman Nafiz Bey

Kır Mıntıkası

İşkodra'nın sağında yani şarkında vazifeye iki buçuk üç kilometre kadar bir mesafede kain tepeler üzerine harp esnasında telsiz olunmuştur. Yüksek birçok dağların eteklerinde birkaç tepe üzerinde tesis olunmuştur. Asıl hatt-ı müdafaaya şehre en yakın olan ve Poso Tepesi Tesmiye olunan tahminen 150 metre irtifaında bir tepe üzerine oralarda 16 Teşrin-i Evvelde vuku'a gelen bir muharebede dağlılar püskürtüldükten sonra tahkim olunmuş ve Kır Nehrine ahşaptan 25 metre uzunluğunda bir köprü inşa olunarak Dukovil hattı ile şehre rabt olundu. Siperler umumiyetle kum torbalarından olup sol cenahı büyük bir zeytinlikle Ova mıntikasına iltisak etmiştir.

Poso Tepesinin ilerisinde ve 310 metre irtifa'ında Sırp Pardanbul tepesinde piyade siperleri ile mevami-i ferî'ye ve bunun sonunda yekdiğerine hafif iltisaklar mevcut ve birbirinden alçak sivri tepe Nişancı Tepe Süngü Tepe Matruş Tepe mevcut. Sağında ise Barda şimalinden daha münhat Taşlı Tepe olup ve bu tepelerde bir parça tahkimat yapılmıştır. Bu mıntika kumandanı İlbasan fırkası kumandanı Cemal Bey ise de fırka kumandanı Hasan Rıza Bey dahi karargâhı oraya naklettirip orada bulunmuştur. Kalenin vesait-i muhaberesi mevaki-i müstahkeme

yekdiğerine ve karargâha telefonla merbut olduğu gibi müteaddid posta aletleri dahi mevcuttur."²⁷⁴

“İLAN-I HARP – 25 EYLÜL SENE 328

2

Mâb’ad

Eylülün yirmi beşinci günü beşeriyetin kanını içmeye, kan dökmeye hazırlanan medeniyet-i hazire yine bir nişane-i iftihar olmak üzere zavallı insaniyete bir etiket yapıstırıp ilan-ı harp etti.

Ben kendi kendime düşündüm!... Acaba netice de ne kazanılacak, beşeriyet ne istifade edecek? Hiç ... Evet hiç ! Çünkü ne kadar zamandan beri bu kadar kanlar döküldü, hanmanlar söndürdü, canlar telef etti medar-ı iftihar olacak ne buldu? Meydana neler getirdi! İcat ettiği seri ateşli toplar, tüfekler hanman söndürmekten başka neye yaradı. Bir asır evvel insanları itlaf etmek için kullanılan kılıçlar, mızraklar yetişmiyormuş gibi bunları da icat etti değil mi? Ah bedbaht beşeriyet!...

25 Eylül’de Karadağ, Hükümet-i Osmaniye’ye ilan-ı harp etmiş ise de vasıta-i muhaberenin İstanbul’a doğrudan merbut olmamasından dolayı İşkodra’da 26 Eylül’de adet-i kadime mucibince kaleden üç top atılarak ilan-ı harp edildiği ahaliye ilan olundu. Bundan sonra derhal mekteb-i rüştiye-i askeriye zabitanı celp olup gönüllü bölüklerine tayin olunup gönüllü dercine mübaşeret edilerek yedi sekiz yüz kadar ahali mavzer ile teslih olunarak bir kısmı Trabuş ve bir kısmı da Yılan Ovası mintikasına sevk olundu ise de birkaç gün evvel Esat Paşa kumandasında ki dört taburluk redif, mevcut nizamiye kuvvetinin buranın müdafaası için adem-kifayesinden ahali de esasen ‘‘Tuz’’ un öteden beri mahsur bulunmasıyla husule gelen heyecan ve korku büsbütün tâzayüd ederek ahval-i ruhiye muhtel oldu.

Bu gün akşam düşmanın İşkodra’nın garbında Boyana karşı sahilinde vaki Katarkovla’ya hücum ederek orayı ihrak ettiği haber verildi ki buranın muhafazası hudut bölüğünden birkaç nefere mevdu bulunduğundan ilk varta-i felaket onlara nasip olup mertebe-i şehadete nail olmuşlar.

²⁷⁴ ‘‘ İslam Dünyası’nın Tefrikası ’’ , İslam Dünyası, Sayı : 14, 14 Şevval 1329-1331 (16 Eylül 1913), s. 221-224.

27 Eylül – dünden beri heyecan yine bir devam olup silah tevzii'ne devam olunuyor. Sabahleyin Kıranye'de bulunan mülazım Hasan Efendi'nin kumandasında ki yirmi beş hudut bölüğü efrad-ı muharebeye tutuşarak on yedi nefer son fişeklerini ve bombalarını atarak tarih-i harpte şanlı bir mevki kazanıp şehit oldular.

Burada bulunan ahali bir müddet daha mukavemet etmiş iseler de Dağlıların kuvveti bir iki top ile dört beş tabur olduğundan hicrete mecbur oldular. Lakin bu hicret zamanında şehirde husule gelen hazin manzaralar, feci levhalar yürekleri parçalıyordu. Hayvan, insan sürü sürü yollara dökülmüş, aç bi'ilaç, çırl çıplak ne büyük ne müthiş sefalete düşmüşlerdi.

Kıranye'liler bu muharebede yüz elli kadar şehit vererek namuslarını ve vatanı müdafaa ettiler ve tabii bundan dolayı büyük şeref kazandılar. Bahusus hudut bölüğü gönüllü efradından Kıranyel'i altmış beş yetmiş yaşlarında Nezir Hoca namında ki bir pir-i müsademe esnasında her nasılsa Dağlılar elinde kalarak yeğeni ve oğulları ile beraber ahz-i intikam için bir suret-i vahşiyane kurşuna dizilmişlerdir.

Vesait-i müdafaaadan olmak üzere gölde İşkodra vapuru ile Avusturya acentasının "Göl" vapuruna ve diğer buharların motorlu yelken gemisine ve İtalyanlar'dan müsadere olunan harap bir vapur ile iki dubaya top vazi' edilip İşkodra'yı muhafaza etmek üzere Şürük'a civarına demirlendi. Dağlılar Kıranye'yi sukut ettirdikten sonra göl sahilde bulunan Zoğa'ya doğru ilerlemeye başladılar. Bu esnada kimilerimiz gölden Dağlılara ateş açıp Dağlıların harekâtını oldukça men edip bir miktar telefât dahi verdirdi.

Akşamüzeri hava bozularak yağmur oldukça şiddetlendi ve bu esnada Dağlıların İşkodra'ya altı saat mesafeye geldiği şayi' oldu. Bununla beraber Malisorların Dağlılara iştirak ettiği tahakkuk ederek Kopelbek civarında ki İslam Malisorlar dahi muhacerete başladı. Bu hal şehirde büsbütün mevcut endişe bir hal-i tevlid ettiğinden idare-i örfiye gece saat birden sonra sokağa çıkmayı men etti. Memurin-i mülkiyenin de bir kısmının vezaif-i askeriye de istihdam olunmasına karar verilip beni de mecruhin hastanesine eczacılığa tayin ettiler.

Tuz ahvali hakkında esaslı bir malumat alınamıyorsa da bir müddet daha mukavemet edeceği tahmin olunuyor ve daima şiddetli top sesleri işitildiğinden her halde müthiş muharebe vuku'a gelmekte olduğunu istidlal olunuyordu.

Tuz civarında (Decik) (Şişanik) gibi mühim tepeler henüz taht-ı iştilimizde idi. O akşam üzeri İlbasan fırkasına mensup erzan-ı redif taburunun bazı zabitanı vasıl olduklarından mezkûr taburun gelmekte olduğu anlaşıldı.

28 – Eylül yirmi altıncı günü gece erkân-ı harp binbaşlarından Sadettin Bey'in taht-ı kumandasında bir iki top ile üç taburdan ibaret bir kuvvet düşman üzerine hareket etmişti. O geceyi Trabuş'un biraz ilerisinde geçirdikten sonra sabahleyin Morikyan sırtlarına çıkıp bir çeyrek istirahatten sonra Sadettin Bey'den alınan emir üzerine Morikyan'da ki Sivri Tepeler nişancı taburu tarafından işgal olundu. Aynı zamanda yetmiş ve yetmiş birinci alaylara mensup birinci, ikinci taburlar ile Avni Bey'in bataryasının Morikyan sırtlarının bir kilometre ilerisinde ki tepeleri işgal etti. Bu esnada düşmanın bir tarafından ilerlediği görüldü. Derhal iki top nişancı taburunun yanına celp edilerek topçular ateş açtı. Düşman topçusu da mukabele ettiyse de tesirsiz kalıyordu. Aynı zamanda göl cihetinden bombardıman ediyorlardı. Bunun üzerine düşman geri çekilerek tevakkufa mecbur oldu. Bu esnada saat on bire takarrüp ettiği için yağmurda ince ince yağdığından Saadettin Bey'in emriyle gece saat iki de Obliga'da ordugah kuruldu. Gece sükun ile geçti. Sabahleyin Morik, Dehat, Valas, Galiçe istikametine hareket emri verildi nihayet toplar mevzi alıp taburlar taksim edildikten sonra top, tüfek ateşi başladı yarım saat kadar devam ederek düşmanın topu sükut edip piyade ateşi kesb-i şiddet eyledi. Saat 11 raddelerinde düşman tarafından pek şiddetli hücumlar yapılarak yetmişinci alaya mensup ikinci tabur ricat etmiş ise de nişancı taburundan bir bölük ile takviye olundu. Fakat bu sıra kumandan Sadettin Bey'de mecruh oldu.

Bu muharebe öyle huz-i bezane oldu, öyle kan döküldü ki tarihte emsaline nadir tesadüf olunacağı gibi Osmanlılarda pek ali bir şeref kazandırmıştır.

İcra edilen hücumlarda askerimizin şecaat ve cesareti ol mertebeyi bulmuştu ki düşmanı mavzer kurşunu ile öldürmeye, itlaf etmeye kanaat etmeyip süngü ile hücum ederek Dağlılar ile boğaz boğaza gelerek Taş muharebesine başlanmış, kumandan Sadettin Bey bu kahramanların en birincisi olup mecruh bir askerın tüfeğini alıp isti'mal ettikten ve nihayet kendi rovelverinin son kurşunu da atıp bitirdikten sonra taş ile de birkaç lainin başını parçaladıktan sonra şanla şerefle şehit olarak Allah'ına kavuşmuştur.

Artık hava karardıktan sonra müfrezenin bir kısmı Obliga sırtlarına, bir kısmı da fesada avdet etti.

Bu muharebe de Dağlılar sekiz yüzü müteceviz telefat verdikleri halde bizden on beş şehit ile elli sekiz mecruhumuz vardı. Bu gece de sükûnetle geçti. Yalnız Dağlıların Karine havalisinde bazı köyleri yaktıkları semaya aks eden kızılıktan anlaşılıyordu.

29 Eylül bugün saat dört raddelerinde şehit Sadettin Bey'in cenazesi şehre getirilip Paruce camiinde defnolundu cenaze merasiminde Müşir Kazım Paşa, Esat Paşa, Kumandan Hasan Rıza Bey (paşa) ile sair kalabalık vardı. Müşir Kazım Paşa tarafından makama münasip bir

nutuk irat olundu. Eylülün otuzuncu günü saat iki raddelerinde Şengin telgraf hattı katı' olunduğu haberi geldi dersaadetten haber-i telgrafla Şengin'e oradan da kayıkla İşkodra'ya geliyordu. Karadağlılardan bir müfreze kayıklar ile Boyana nehrini geçip orada bulunan Hristiyan Malisorlar ile birleşerek ilerlemekte olup Şengin hattını katı' etmek için uğraştıkları işitiliyordu.”²⁷⁵

Balkan Savaşlarının kaybedilmesi üzerine Balkan Devletleri Osmanlıya ait olan toprakları kendi aralarında paylaşmışlardır. Lakin bu paylaşım sonrası herkes kendi bölgesinde kalan Türk ve Müslüman ailelere kıyam yapmaya başlayınca burada bulunan halk akın akın Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Buralarda yapılan zulüm sadece insanlar üzerine değil beş yüz yıllık Türk kültürünün izlerini silmeye yönelik de olmuştur. Türklere ait olan pek çok mimari eser yakılmış, talan edilmiş ,köprüler yıkılmış, camiler kiliseye çevrilmiştir

“YENİ ROMANYA MÜSLÜMANLARINA!

Romanya hükümeti yeniden taht-ı tabiiyetine geçen Müslümanların ahvalini, mektep ve medreselerin vaziyetini anlamak için Köstence sancağı müftüsü Hafız Rifat Efendi'yi memur etmiş. Müftü-i mumaileyh Balçık, Pazarcık, Silistre, Tutragan, Kurt..., havalisini birer birer dolaşıp tetkikat ve müşahedatını ba rapor makam-ı aidine bildirecekmış.

Romanya, İslam teb'ası hakkında son derece müsaadekarane bulunacak, Bulgarya'da iken malik oldukları hukuk-ı siyasiye ve içtimaiyeyi tamamen bahşedecekmiş, hükümet Müslümanlara karşı beslemekte olduğu bu hissiyat-ı teba püruranesine bir numune olmak üzere bu sene fevkalade olarak – bütçe haricinde – mekatib-i askeriyeye on nefer-i İslam çocuğu almaya karar vermiştir.

İslam Dünyası- şu yukarıda ki havadisimiz mevsuktur. Esasen Romanya'nın İslam tebası hakkındaki idare ve siyaseti öteden beri gayet adilane ve pederanedir bundan dolayı hükümet-i müşarünileyha müstehak-ı teşekkürdür. Lakin şairin şu kavlı-i maarufunca :

Bulmak istersek mezaletten reha

²⁷⁵ “ İlan-ı Harp – 25 Eylül sene 328’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 15 , 29 Şevval 1329-1331 (1 Ekim 1913), s.236-239.

Bir hakikattir, buna ol şana

Kimseden ümit-i imdat eyleme

‘Liz lil insan ilala ma sai ’

İnsanın kendisinden iyi dostu yoktur. Müslüman kardeşlerimiz kendi ihtiyaçlarını, kendi haklarını yine kendileri düşünmeli, yine kendileri istemelidirler. Çünkü istenilip alınan şeyin kıymeti ile istenilmeden verilen şeyin kıymeti bir değildir. Evvelkinin elden çıkmasına katiyen razı olunmadığını halde ikincinin zayı'inden dolayı o kadar tesir gösterilmez.- haydan gelen huya, iskattan gelen suya- denir geçilir. Bunun için de eski Romanya Müslümanları kadar açık iyi bir misal bulunmaz!.. Onlara hükümet çok şey verdi, lakin onlar hiçbir şeye malik olmadılar.

Bu hususta başta müftü efendilere, sonra memleketin ulema ve eşrafına gayet büyük vazifeler tevcih ediyor. Onlar millet-i İslamiyet'in selamet-i edebiyesi için- muvakkaten olsun- kendi şahsiyetlerini bile unutmaya mecburdurlar. Çünkü maksat bu günün makamını değil yarının umumi mekanını temindir. Onun için çok çalışmak ve garazdan avazdan biri olarak çalışmak lazımdır.

Biz yazdıklarımızı şahıs gözeterek filan müftü veya filan ağa için yazmıyoruz. Belki Müslümanlar arasında nifak ve şikâkın, şahsi entrikaların ma teessüf mevcudiyeti herkesçe müslim bir hal olduğundan bu gibi umur-ı milliyey-i İslamiyede bari bundan ictinab olunmasını ihtar ediyoruz.Hülasa evvel ve ahir şunu bilmek lazımdır ki: Bir hükümet ne kadar adil olursa olsun bir milletin , alelhusus bir millet mahkumenin her ihtiyacını gereği gibi düşünmez, esasen böyle bir mecburiyeti de yoktur. Muhtaç olduğu şeyi vesait-i medeniye ve kanuniye dairesinde – hükümetten istemek millete düşen mukaddes bir vazifedir.’’²⁷⁶

4.2.2. Edirne'nin Kurtuluşu ve 10 Temmuz Hürriyet Bayramı:

I. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğramış, eski başkenti Edirne ve Kırkkilise'nin (Kırklareli) de içinde bulunduğu Doğu Trakya topraklarını

²⁷⁶ A.S. ‘‘ Yeni Romanya Müslümanlarına!’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 18 , 12 Teşrin-i Sani 1329-1331 (1913), s. 280-282

Bulgaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır.²⁷⁷ 30 Mayıs 1913 yılında imzalanan Londra antlaşması ile de Osmanlı Devleti'nin batı sınır Midye-Enez sınır hattı olarak belirlenmiştir.²⁷⁸ Ancak kısa bir süre sonra Balkan Devletlerinin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmesi ve Osmanlı'nın topraklarını paylaşırken Bulgaristan'ın fazla pay alması üzerine Sırp ve Yunanlar Bulgaristan'a karşı cephe oluşturmuşlardır. Romanya da bu cephede yer alınca Bulgaristan üç cepheden sıkıştırılmış ve böylece II. Balkan Savaşı başlamıştır.²⁷⁹ Bu karışıklıklardan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, Edirne ve Meriç nehrini ele geçirmek için 20 Temmuzda harekete geçmiştir. Zaten savaş dolayısıyla Bulgarlar Edirne'de bulunan kuvvetlerini geri çekmeleri nedeniyle Edirne'yi almak çok zor olmamıştır. 21 Temmuz'da Lüleburgaz, 22 Temmuz'da Kırklareli ve 23 Temmuz'da da Edirne Bulgarların elinden geri alınmıştır.²⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olan serhat şehri Edirne'nin düşman işgalinden kurtarılması halkta büyük bir sevinç yaratmıştır. Bu sevincin 10 Temmuz Hürriyet Bayramına denk gelmesi de coşkuyu ikiye katlamıştır.²⁸¹ II. Meşrutiyet'in ilanına denk gelen bu tarih Osmanlı Devleti'nde 1909 yılından itibaren halkın birlik ve beraberliğini pekiştirmek adına milli bayram olarak kutlanmaktadır.²⁸²

“10 TEMMUZ VE EDİRNE BAYRAMI

Millet-i Osmaniye'nin istirdad-ı hürriyetine müsadif olan 10 Temmuz bu sene pek şanlı ve ulvi bir surette tecelli etti. Bulgar vahşilerinin eline geçmesiyle bütün alem-i islamın mucibi, ye'is ve kederi olan erbâbı din ve imana kan ağlatan Edirne'miz tekrar cenûd-ı İslamiye tarafından bu mübarek günde zabt olundu. Binaen-aleyh iş bu yevm-i mübeccili bi'l-umum dindaşlarımıza tebrik ederek ahali-i islam hakkında müteyemmine mübarek olmasını cenab-ı haktan niyaz ederiz.

²⁷⁷ Şule Sevinç Kişi, “İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Geri Alınmasının İzmir Basınındaki Yankıları”, **Öndördüncü Askeri Tarih Kongresi**, (3-7 Aralık 2012/ İstanbul), Genelkurmay Personel Daire Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları s. 591.

²⁷⁸ Armaoğlu, **a.g.e.** s.343.

²⁷⁹ Ahmet Yiğit, “ I. Balkan Savaşı'nda Edirne Müdafasının Önemi”, **100. Yılında Balkan Harbi**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2015, s. 254.

²⁸⁰ Armaoğlu, **a.g.e.** s.346.

²⁸¹ 10 Temmuz Hürriyet Bayramı aslında 23 Temmuz tarihine denk gelmektedir. Hicri takvimde Meşrutiyetin ilan edildiği gün olan 23 Temmuz tarihi 10 Temmuzla tekbül ettiğinden dolayı bu tarih Edirne'nin kurtuluşu ile birlikte milli bayram olarak kutlanmıştır.

²⁸² Sanem Yamak, “Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, Mart 2008, s.326.

Edirne Bizimdir.

Elhamdulillah sümme elhamdülilhal cenab-ı Allah bize bu günü gösterdi. Bundan tam dört ay mukaddem Edirne'nin sükütu Alem-i İslam için umumen Türkler için husûsen nagihani bir yüz karalığı olmuştu.

Her ne kadar İstanbul muhitinde ekseriyet itibariyle bir eser teellüm görülmedi ise de kalbinde iman eseri ve din hamiyeti ve millet gayreti olanlar için büyük bir yevm-i matem idi. Değil yalnız Müslümanlar için hatta umum-ı şark milleti için bir yevm-i nidamet ve hüsrân olmuştu. Mart 14-15'inci günleri Japonya'nın payitaht gazetelerinden bir kısmı siyah çerçeveler içinde Edirne'nin sük'utunu ihbar ediyorlardı. Nasıl yevm-i hüsrân ve nidamet olunmasın ki, on altı paşa efendiler, hâzeratıyla altmış bin Osmanlı askeri alçak Bulgarlara karşı esareti kabul ederek tarihinde emsâli görülmemiş rezaleti irtikâb ediyorlardı, ta o günden ve belki daha evvellerinden bu güne kadar devletlerin takip etmekte oldukları desâ'is-i melânetkârieleri bize ümitsizlikten başka bir şey bahşedemiyordu. Ufuk-u Siyasiye de bizim için dehşetli mezalim-i felaketler ve kara günlerden ma'ada derde derman olabilecek bir çare görülemiyordu. Avrupalılar ve daha doğrusu Balkan müttefikleri her ne derlerse kabul, bir de eyvallah ile yazacakları kağıda imza hakkımız kalmıştı. Bu felaketlerin fevkinde daha yüz bin felâket gelecek olursa yine bizim için eseri intibah ve tenbih katiyyen tasavvur olunmazdı ve akıllarımıza gelmezdi.

Elhamdülillah sümme elhamdülüllah cenab-ı er-hamürrahimin habib-i ekremi hürmetine bize merhamet etti. Mahzan bir lütüf-u ilahi ve mucize-i Ahmedî olarak "velkina beynehüm" ile ahire vaad-i ilahi sırrı zahir oldu aziz zeva intikam sıfatıyla tecelli etti. Müttefik zannettiklerimiz âdâları yek-diğerine saldırdı ve Edirne'mizde avnî inayetiyle bize iade etti. Bugün yüz bin lisan ile şükredelim. Elhamdulillah Edirne tekrar bizim oldu. Cenâb-ı Allah murad edince her şey asân olur ve esbabını dahi tehyie eder. müsebbibü'l-esbabdır bu memnuniyetler ile bizim kablerimiz lebâ-leb Cenâb-ı Allahın lütfunu lisân-ı şükrân İle yâd ve takdir etmekte iken bir gün Askot namında biri meydana çıkıpta bir zeban-ı şeytan ile ateşi suzam attı ise, o ..... ve fferahnak olan kalplerimiz mükedder ve gamnak oldu. Birden bire bütün meserret ve memnuniyetlerimiz ümitsizliğe münkalb oldu. Adeta herkes hazin hazin kalplerinde ağlamaya başladı ama ortalıkta hiçbir şeyler yok, asâkirimiz yine Edirne ve Kırkkilisede kemâl-i muvaffakiyet ile sâbit ve hükümetimiz ise bütün manasıyla metanetini muhafaza ederek icab ederse daha ileri arş emrini vermeye de hazır iken, İslambol kahvelerinde te'essüf ve ye's bilmem ne... ?

Bu neden böyle oluyor, neden bizim bütün kalplerimize düşmanın bir sözü bu derecede me'yûsiyet ilka ediyor. Neden biz hepimiz bu derecede duçar-ı zafiyet olduk? Nedir bu hâlet-i

ruhiye? İşte hallolunacak mesele burasındadır. Asıl hakiki inhizâm ve felaket de burasındadır, layıkıyla düşüncecek olursak bize devr-i meş'ûm tabir ettikleri devr-i sâbıkın en büyük hediyesi de budur.

Devr-i sâbıkda bir aralık oduncular, yorgancılar, kömürcüler, sürücüler, katırcılardan paşalar ve üfürükçülerden de şeyhler olurdu. Bunlar herkesin her gün kahve ocaklarında beraber buldukları adamlar iken birden bire umûr-ı devlette bir makam tutarak mukatterat-ı memleket ile oynamaya başladığını görünce, bütün efrâd-ı millet diplomat oldu gitti. Zirâ herkes kendi akranını o mahafilde görünce, efrâd-ı millet nazarında o makamların kıymeti kalmadığı gibi, o makamları işgal edenlerin de haysiyeti kalmadı, şu suretle söz bir kere ayağa düşmüş bulundu. Kahveci, arabacılar varınca herkes diplomat oldu. Hiç şüphe yoktur ki o mahafilde yetişen diplomat ve siyasiyunun da bütün neşesi bu gibi bir zırlıtı ile münkesir olurdu. Böyle diplomatlıkta, başka türlü bir netice de olamazdı.

Zaten Askotlara o sözleri söylemek kadar cesareti veren de yine o bizim naehil paşalarımızın devrinde takip ettikleri meslekleridir.

Yalnız bir şöhet-i kazıyye ile makam işgâl etmiş paşa efendiler makamlarını muhafaza edecek iktidara zaten malik olduklarından, daima her biri bir devlet-i ecnebiyye kuvvetine istinâd ederek makamını muhafaza cihetine zahib olurlardı. Bu suretle devletin tamam-ı mukadderatını süfera tercümanı istedikleri gibi tedvir ederdi. Nihayet bir sadrazam kendi makamını muhafaza için devletin bütün menfaatini feda ederek, bir düşmanın menfaatine hizmet etmekle ifthar ederdi. Hatta halifelerini tehdit için ecnebi sefâ'in-i harbiyesini İslambol'a davet ederlerdi, bütün siyasetleri kendi makamlarını ecnebi koltuğunda görmekten ibaretti, bu gibi siyasiyunda tabiatıyla velinimeti olan herhangi bir devletin menfaatini temin için çalışırsa memleketin menfaatini dahi onun yüzü suyu hürmetine feda ediyordu. Ve o devletlerin ricâli de nimetleriyle, perverde olan sadrazam paşalara patırtıyla pabuç çıkartmaya tamamıyla alışmışlardı. İşte Askot'ta halen ortalıkta o sadrazamların bulunabileceğini ümid ederek ağzına geldiğini söylüyor. Biz de milletin ruhuda O zamanın siyasetiyle terbiyelenmiş, hiçbir şeyde kendilerine güvenmek olmadığı gibi hiç olmazsa Allah'a da itikad etmezler. Mel'ûf oldukları tabiatları ile hemen her patırtıdan ürkerler. Bizim yerimizde sağlam kafalı milletler olsa idi, Askot'un sadası çıkar çıkmaz Edirne'de bulunan askerinin Filibe'ye doğru yürümesine zaib olur; Filibe Sofya diye bağırırdı. Biz ümid ederiz:

Cenâb-ı Allah Edirne'yi bize başetmiştir, Cenab-ı Allah ricali siyasiyunumuza metanet verecektir. Avn-ı inayet hakkla Edirne bizim idi. Yine bizimdir...''²⁸³

Derginin sahibi ve baş muharriri olan Abdürreşid İbrahim'in yazılarında genel olarak karamsar bir hava hakimdir. O yazdığı yazılarda halkın yaşanan hadiseler karşısında sessiz ve kayıtsız kalmasından oldukça şikayetçidir. Edirne'nin ilhakı ve geri alınması konusunda da halkın bu duyarsızlığı karşısında yazdığı bu yazısında insanlara duyduğu kırgınlığı dile getirmiştir. Edirne sıradan bir şehir değildir çünkü yüzyıllardır Türk kültürü ile yoğurulmuş Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti'nin düşman çizmeleri altında çiğnenmesi karşısında İstanbul halkı nasıl sessiz kalabilir? Kalbinde bir parça iman duygusu hisseden bir kimse nasıl olurda bu Müslüman coğrafyasının düşman eline geçmesine sessiz kalabilir diyerek kırgınlığını dile getirmiştir. İstanbul halkı bu duruma seyri kalmış olabilir ama diğer Müslüman toplulukları hatta Japonya'da basılan gazeteler bile Edirne'nin ilhakını siyah çerçeve içinde duyurmuşlardır.

“EDİRNE NE OLABİLİRDİ?”

Edirne meselesi olup olacağı: Osmanlı memleketi, ikinci pay-ı tahtı bir vilayettir.

Bu gün herkes Edirne hakkında malumat almak için bütün vicdaniyla her taraftan imkân dairesinde istişmam etmek fikrindedir. Kime rast gelerseniz bir iki kelime hoş beşten sonra “ Edirne ne olacak acaba?”” sualini ortalığa sormaktadır. Herkesin ağzında Edirne, Edirne, Edirne min cihet bu pek garip bir halet-i ruhiyedir. Bu gün Edirne bizim elimizde iken ne için bu gibi bir suale ihtiyaç his olunuyor. Neden böyle herkes Edirne ne olacak diyor?

Bu halet-i ruhiyenin hali, Edirne meselesinin hali kadar da haiz-i ehemmiyettir.

Bizde mine'l kadim hiçbir mesele bizim arzumıza mutabık hal olunmamış ve bilhassa meselede Avrupa medhaldar olduğu gibi mutlaka bizim aleyhimize hükmolunmuş katiyen hiçbir zaman reiskarda olanlarımız Avrupa devletlerinden hiçbir devlet karşısında mukavemet etmemiş, şu suretle Avrupalılarda gayet şumarık bulunuyordu. Her meseleye

²⁸³ Abdürreşid, “ 10 Temmuz ve Edirne Bayramı” , **İslam Dünyası**, Cilt-I, Sayı : 11, 1329-1331 ,(31 Temmuz 1913) s. 161-163.

burnunu sokar müdahale eder, hatta umur-ı dahiliyemize dahi karışırlar, her sefir istediği zaman istediği Ermeni, Rum , Bulgar, Sırp efrad ve amelesinden birini himaye eder gibi edepsizcesine müdahale eder. Hiç haksız olduğu halde şapkasına hürmet makamında hatırları sayılır talepleri esaf olunurdu. En büyük zannettiğimiz sadrazamlarımız şapka hürmetine devletin her menfaatini feda ederdi. Bizim reayamız âdeta bizi tehdit makamında başına şapka geçirirdi. Bizde şapka karşısında tir tir titriyor idik.

Şapkaya muhalefetin adem-i cevazına kadar kanaat etmiştik bizim şapka karşısında bu derecede nezdullah alışmış ruhlarımız bu kerre birden bire bize bütün devletlerin arzusuna muhalefet ederek vatan ve devlet menfaati uğrunda her nevi fedakarlığı gözüne aldırarak mukavemet eden hükümeti görünce birdenbire ruhlarımız yükselemedi. Kalplerimiz etmainan kesb edemedi. Her ne kadar düşündüysek de bir türlü bu harikayı kafalarımıza sığdıramadık kendi hak-ı meşrumuzu kendimiz inkar eder gibi adeta bir tavr-ı istifham inkarı ile: Edirne ne olacak? Sualini tekrar ettik durduk. Edirne fiilen bizim olmuş bitmiş iken biz hala: acaba? Demeye mecbur kaldık. Burada mesele gayet basit insanların nezdullah ne derecede menus olduğunu gösterse de fakat biraz tamik ederde meseleyi etraflıca düşünerek mülahaza edecek olursak bir çok meseleler münkeşif olur: bir zamanlarda bizim pek büyük zannettiğimiz adamların pek alçak pek sefil adamlar olduğu tebeyün eder, Avrupalıların bize her zaman patırtı ile pabuç çıkarttukları tahakkuk eder, esasen küçük adamların: rütbelere, nişanlar, zahiri debdebeler ile büyümek hakkına malik olmadıkları da zahir ve aşikâr görülür.

Bunlardan maada esasen en büyük kuvvet: top, tüfek gibi maddiyat olmayıp bilakis dünyaları titreten kuvvet, maneviyat olduğu tamam manasıyla zahir olur. Edirne bizim malımız ve hakk-ı meşruhumuz olduğunda asla ve katta şek ve şüphe kalmadı. Hatta biraz Avrupalılara itimat etmeyip iman-ı kemal ile inayet-i hakka ve ruhaniyet-i peygambere güvenecek olursak değil yalnız Edirne, Tuna vilayeti yine bizim bir vilayetimizdir, bilahare olup olacağı yine bir vilayettir. Yalnız biz adam olalım. Kendi kadar ve hasiyetimizi bilelim, hak ve hakikati itiraf edelim. Müslümanların istikbali diyanet ile kaim olur, biz dinimize hürmet ettikçe Allah'ta bizim iledir. Yeter ki reiskarda olanlarımız Allah desinler, Allah'a itimat etsinler daima Allah bizim iledir.

Sözün hulasa ve muhtesiri hükümetimiz Edirne karşısında vazifesini bihak ada etmiştir. Milletinde vazifesi her umurda ve bilhassa hükümete itimat-ı tam ile müzaheret etmektir.”²⁸⁴

²⁸⁴ Abdürreşid İbrahim , “ Edirne Ne Olabilirdi? ” , **İslam Dünyası**, Sayı : 13, 25 Ramazan 1331 (28 Ağustos 1913), s. 193-194.

Abdürreşid İbrahim buz yazısında da Edirne'nin tekrar Osmanlı topraklarına katılmış olsa da Balkanlarda yaşanan karışıkları onu her an kaybetme fikrini gündemde kalması üzerine yazmıştır. Edirne ne olacak? Sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti hiçbir zaman Avrupa menşeli bir adım karşısında duramamış ve onların Osmanlı aleyhine kararlar almalarına engel olamamıştır. Bizim büyük bildiğimiz paşalar Avrupa karşısında küçüldükçe küçülmüştür bu nedenle de halk korkmaktadır. Evet Edirne şu an bizde ama ya tekrar kaybedersek? İşte bu soru yediden yetmiş herkesin ağzında dolaşmaktadır. En büyük zannettiğimiz sadrazamlar mevki, makam, rütbe, nişan uğruna memleketin menfaatini satabilirlerdi. Halk bu büyük rütbelere karşısında korkmak yerine kendine inanmalı çünkü en büyük kuvvet top, tüfek gibi maddi unsurlar değil insanın içinde var olan manevi kuvvettir. Edirne bizindir buna hiçbir şüphe yoktur o halde Edirne'nin müdaafasını Avrupalıların eline bırakmak yerine kendi iman gücümüze bırakır ve ona güvenirse değil Edirne Tuna vilayetlerinin tamamı bizim olacaktır diyerek yönetimi eleştirirken halkı şevklendirmiştir.

4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu:

Osmanlı Devleti coğrafi konumundan dolayı hareketli ve canlı bir ekonomik yaşama sahiptir. XV. Yüzyılın ortalarından XVII. Yüzyılların ortalarına kadar dünya genelinde egemenlik kuran Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul ve Kırım'ın fethi ile İpek Yolu'nun denetimini Yavuz Sultan Selim zamanında ise Mısır'ın fethi ile Baharat Yolu'nun denetimini ele geçirmesi ile dünya ticaret ağına da hakim olmuştur. Avrupalı Devletlerin XVI. Yüzyılda doğunun zenginliklerine ulaşmak ve yeni ticaret yolu bulmak amacıyla başlattıkları Coğrafi Keşifler sonrasında Güney Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a ulaşmaları sonucu ticaret merkezleri Akdeniz limanlarından, Atlas Okyanusu limanlarına taşınmıştır.²⁸⁵ Ekonomik olarak büyük bir gelirini kaybetme tehlikesine karşılık Osmanlı Devleti Avrupalı tüccarları Akdeniz limanlarına çekebilmek ve Akdeniz ticaretini yeniden canlandırmak adına onlara kapitülasyon adı verilen bir takım ayrıcalıklar tanımıştır. Tanınan bu kapitülasyonlar sadece iktisadi ve mali alanda değil siyasi alanda da bir takım ayrıcalıkları kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda devletin yararına olan bu ayrıcalıklar, XVII. Yüzyılın sonları XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'nın aleyhine artmaya başlamış, Avrupalı tüccarlara tanınan haklar devletin egemenliği ile çelişmeye

²⁸⁵ Şevket Pamuk, "Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)", İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.165

başlamıştır. Avrupalı tüccarlar Osmanlı sınırları içersinde kendi mahkemelerini kurma hakkı ve davalarına bakma kazanırken ödedikleri gümrük vergisi Müslüman tüccarlara göre çok düşük seviyede tutulmuştur.²⁸⁶ Yerli tüccar Gayrimüslim tüccarlara tanınan bu haklar karşısında rekabet edemez duruma gelmiş ve özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı Devleti emperyal devletlerin açık pazarı haline gelmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki hükümeti Osmanlı Devletinin ekonomik bütünlük ve bağımsızlığına zarar veren bu kapitülasyonların kaldırılması konusunda çalışmalara başlamış ve tek taraflı olarak kaldırılması konusunda çaba sarf etmiştir.²⁸⁷

“KAPİTÜLASYONLAR NASIL KALKAR?”

Bir Japon Mualliminin Fikri

Japonya’da dahi bir vakitler Türkiye’deki gibi kapitülasyonlar, yani bir milletin istiklaliet namesinin maruz olduğu hastalıklar mevcut idi, onlarda bizim gibi bazı ecza-i bedenlerini sazlarının muavenet veya rey’i ile tahrik ederler idi.

Elyevm Japonya namü’s-sahadır. Çünkü kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Bu hastalıktan o milletin nasıl kurtulduğunu anlamak ehas-ı emalim idi. Bir gün Darülfünunun dersleri bittikten sonra aheste aheste Darülfünun bahçesinde dolaşan hukuk ve tarih-i siyasi muallimi Profesör (Shiazo?) ye terarüp ettim. Zaten mektepte veliyim müşarünileyh olduğundan külfetsizce bazı malumat-ı istihsaline başladım. Nihayet usul-ı maksada gelerek ‘kapitülasyon hastalığının ilacı nedir?’ diye sordum. Profesör beni bir kere süzdükten sonra ‘ hedefe malik olmak ve o hedefte müttehid olmaktır’ dedi. Yani kapitülasyon hastalığından kurtulmayı bütün milletin beraber arzu etmesidir.

“Japonya’da kapitülasyonları kaldırmak için milletiniz ve hükümetiniz nasıl çalıştılar? O hedefe doğru yürümeye nasıl ihzar olundunuz?” dedim.

²⁸⁶ Pamuk, **a.g.e.** s.165.

²⁸⁷ Ozan Arslan, “ I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkisi”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, vol: 10, no.1, s.263.

‘‘Japonya’da uhud-ı kadimesizde olduğu gibi mevcut idi. Her ne kadar bazı devaire münhasır idiyse de yine millet üzerinde onun bari millet kendisi hissetmese bile cari idi.

Mezkur uhuddan istifade eden ecanip bizim idari nevakısımızı bize her vakit göstererek bizim istiklaliyet-i mutlaka, adem-i istiadadımızdan bahsederler, bizi her yol ile tahkir ederler, hakkımızda ciltlerle, sayfalarla kitaplar yazarak bizim adat-ı milliyemizden olan muhariblik sanatını hunharlık diye tavsif ederlerdi. Şımarıkça şımaran bu ecanip o dereceye vardılar ki limanlarımızda kendi hanelerinde bulduklarından daha bir halde yaşamak arzusunu eshar ettiler. Kendilerine mehakim tesisine, umur-ı muhakememize müdahaleye köylülerimizin hanelerine kadar gidip tahkire başladılar. Sabredemedik, birkaç defa itiraz yolu harekât da bulduk. Hükümetimizin fikrinden bil’istifade gayet zayıf bu itirazımızdan da istifade edip bizi daha bazı kuyud ile bağlamak hevesine düştüler. Mühim limanlarımızın karşısına sefain-i harbiye dizdiler, asker çıkarıp orasını işgal edeceklerini söylediler, diplomatlarını ültimatolar ile teslih ettiler. Bizde bu harekâttan müteessir olanlar çoğaldı. ‘‘Ecanibin şımarıklığına karşı silah-ı isti’mal edelim. Kılıç muharebesine davet edelim, onlar muktedir iseler bizimle bıçak bıçağa boy ölçüşsünler’’ dedi. Bir nevi’ mütefekkirlerimiz ise ‘‘ hayır biz topa karşı sopa ile çıkmayalım, en iyisi onlara teslim olalım. Nasraniyet-i hilm ve şefkati telkin eder, onlar bize merhamet ederler belki bir gün bu hareketlerinden vaz geçerler’’ dedi.

Üçüncü bir fırka ise her iki fikrin vasatını düşünüyordu. Diyordu ki : ‘‘topa karşı sopa ile çikılmaz, lakin düşmandan merhamette ümit edilmez. Binaenaleyh biz kendimizi kendimiz kaldırmalıyız, kurtarmalıyız.’’ İşte şu vasatı mesleğe millet ve hükümet dâhil olarak o zincirlerinden o hastalıktan kurtulduk.

Türkiye’nin ahval-i haziresi bizim o günkü halimizin aynıdır. Sizde de böyle üç cereyan vardır; belki daha pek çok cereyanlar mevcuttur. Lakin onlarda şu üçten birine bir dereceye kadar dâhil olabilirler. Sizde a’danızdan merhamet bekler iseniz hata ettiğiniz gibi onlara karşı sopa ile dahi hareketlerinizden zarar görürseniz daima soğukkanlılık ile daha fazla iş görebilirsiniz. Fikrimce şimdi siz Avrupa’dan kapitülasyonların lağvını talep edipte mukabile olarak elinizdeki menabi serveti kaçıracığınıza kendiniz onu lağve hazırlayınız.

Vatanınızı anlamak için onu bazen kenardan bir Türk gözü ile seyrettiğiniz, bir şarklı nazarı ile onun kusurlarını arayınız Ecnebilerin sözlerini de bazen sem-i itibar ile dinleyip bir Türk nazarında haklı olacak hatalarınız varsa onu ıslaha çalışınız, bir ecnebiye değil bir Türk’e mesut hayat bahşedecek kadar vatanınızı terakki ettirmeye; binaenaleyh kendinize meva olmaya müstehak bir vatan ihzar etmeye çalışınız.

Emin olunuz ki bunları yalnız hükümetten bekler iseniz aldanırsınız kendi aranızdan fedakârlar çıksın, müdafaa –i milliye cemiyetleri türesin, bunlar millet ve hükümeti birbirine yaklaştırsın, onların hedeflerini akıl ve hayallerini birleştirsın hükümet ve millet-i muayyen bir hedefe, mesela Rumeli-i Şarki vilayetini istirdad hedefine doğru yürütsün, daima intikam hevesini taşıсын, mahrumiyetin vatan için olanı ürkmeden, korkmadan icra etsin işte o zaman sizde de kapitülasyon hastalığının ilacı bulunduğuna ilim hüküm eder.

Bir kere ilim hüküm ederse sizde bizim gibi mikropları öldürebilirsiniz. Demek isterim ki köylümüzün, memurumuzun, askerimizin, tüccarımızın elhasıl hepimizin yediğimiz şeylere varıncaya kadar kapitülasyon ile mülemma ve mikropları muhtevi olması bizim için ne kadar mazeret ise a 'damız için o kadar mucip-i menfaattir. Çünkü a 'damız için o mikroplar kâr vermektedir.

Bu kârın vücud-ı sabit iken onların mikropları öldürmeye kıyacağını ümit etmeyeceğimize eminim, binaenaleyh hürriyet ve istiklalîyet-ı mutlakânza vâsıl olmanız yalnız kendi pazunuza mütevakıftır. Siz esarete cehalet sa'ikası ile yine bizim gibi dâhil olduğunuzdan an asıl sizin her bir zillete katlanır bir millet olduğumuza hükmetmek hatadır.

Bunun hata olduğunu ispat etmek devletinizin değil milletinizin vazifesidir. Devlet ise yalnız sizin gayretinizin bir gölgesi olacaktır.

Çalışıp ve ittihat edipte hükümet-i hazîrenize zâhir olursanız velev o Hükümet-i müstebid olsun yalnız terakkiperver olursa kâfidir. Kapitülasyonlar dahi istatikolar gibi parçalanır.

Tevhid-i hedef esas şarttır... ”²⁸⁸

Bu makale Darülfünunda öğretmenlik yapan Japon bir öğretmenin kendi ülkelerinde yaşadıklarından yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin de kapitülasyonların kaldırılması konusundaki düşüncelerini içermektedir. “*Bir zamanlar Japonya'da bu kapitülasyon denilen prangaların boyunduru altındaydı nasıl oldu da kurtuldunuz?*” sorusuna verilen cevaptan yola çıkılarak kaleme alınmıştır. Japon öğretmenin bu konuyla ilgili olarak herşeyi devletten beklememek gerektiğini halkında kendi içinde örgütlenerek cemiyetler, dernekler kurup hükümetle halkı birleştirerek ortak adımlar atmanın

²⁸⁸ E.M. , ‘ ‘ Kapitülasyonlar Nasıl Kalkar? (Bir Japon Mualliminin Fikri) ’ ’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 12, 11 Ramazan 1329-1331 (17 Ağustos 1913), s.180-182.

gerekliliğinden bahsetmiştir. Köylüden, memura, askere varıncaya kadar yediğimiz her lokma kapitülasyon sonucu soframıza gelmiştir. O nedenle düşmanı yenmek için öncelikle onun bizim üzerimizden kâr elde etmesine bir son vermeliyiz. Başarmak için tek yürek tek bilek gibi yek vücut olmak gerekmektedir.

Japon muallimin dediği gibi kapitülasyonların ülkemizde hakimiyetine son vermek ve ülkemizde ki Avrupa egemenliğini kırmak için en çıkar yol yerli malı kullanmak ve halkı da bu konuda bilinçlendirmek gerekmektedir.

“YERLİ MALINA RAĞBET CÜMLEMİZE VACİBTİR

Mübarek ramazan geçiyor, onu takip edecek bayram-ı şerif için İstanbul ahalisi tabii acaba yiyecek ve içecek bilhassa giyecek alacaklardır. Alışverişlerin arttığı bir mevsim ve eyyam-ı mahsusadır.

Bu mübarek günler alacak ve satacaklara yerli malı satmak ve almak için bir fırsat olacağı cihetle bu fırsatı fevt edilmemek üzere (istihlak milli cemiyeti) tarafından yerli mahsûlât ve mamulatının sürümünü teshil zimmünde bazı esbab ve tedabir-i müessereye tevessül edildiği istibşar olunuyor. Cemiyet-i muhtereme bu babda başladığı şeyleri takip ededursun Hak Teala hazretleri tuttıkları şu hayırlı işte muvaffak eylesin duası ile beraber efrad-ı milletten olmak üzere birkaç sözde biz söyleyelim, belki cemiyetin başladığı emr-i hayra iştirak edebilmek şerefini iktisab ederiz:

Yerli malından melbusata dair elyevm İstanbul'da bulunanları hakkında icmali vaki olan tahkikatımıza binaen bervech-i âti onu malumat-ı arz olunur:

Mensucat-ı haririye	Mahal-i imali
<i>İnce renkli çiçekli çiçeksiz</i>	<i>Bursa</i>
<i>Çiçekli ince ve seyrek</i>	<i>Rize</i>
<i>Pullu ipekli ve pamuklu</i>	<i>Şam</i>
<i>İnce ve seyrek ve sık</i>	<i>Bağdat</i>
<i>İnce ve pullu ve şatrançlı</i>	<i>Halep</i>
<i>İnce beyaz kabartma çiçekli</i>	<i>Diyarbakır</i>
<i>Düz ve elvan kabartma</i>	<i>Harput</i>
<i>Kaşmir nescinde çiçeksiz şatrançlı</i>	<i>Isparta</i>

Pamuk-ı mensucat

Amerikan Bezi

Tarsus

Manisa

Dokuma, pullu, şatrançlı, örtülük, perdelik kalın ve dayanıklı

Şatrançlı, pullu entarilik döşemelik arapgir

Ayıntap

Elvan-ı mütenevviyadan sade ve şatrançlı kumlu suret nesclerine göre inceleri elbise kalınları perdelik ve döşemelik

İzmit

Seyrek elvan üzerine pullu ve sade mavi ile pembe düz renkli elbiselik

Üsküdar

Düz renkli bazısı tel pullu ve uzun ipekli çamaşır ve elbise için seyrek dokuma bezler

*Gömleklilik ve çarşaflik bez = **Konya***

*Gömlek ve çarşaflik bez = **İstanbul Et Meydanı***

Kadın için baş çarşafı dokuma, yatak yüzü, döşemelik, yatak ve yorgan çarşafı, erkek ve kadın için peştamallar hilalli gömleklilik bezler, el yüz havluları, hamam takımları

İstanbul'da, Çarşamba'da Dragaman Hanında pamuk hilali gömlek bezleri

Balada cins ve nevi ve mahal-i imalatı gösterilen yerler mamulatından kısmen malumat istihsal edilmiş olacağına ve Bab-ı Ali'de istihsak milli cemiyetinin kadınlar şubesi tarafından tesis olunan mağazada ve bundan başka Hereke fabrikasının küşad eylediği sergide ve çarşılarda satılmakta bulunduğunu nazaran buralarda ecnebi malına muadil ve ihtiyaca muvafık ve gönül sevgisine mülayim gelen mamulat bulunur ise ecnebi mallarına tercihen bunlardan kabul ve mübayaa ve istimal olunması evlad-ı vatana müterettib bir vecibedir.

Bizim yerli malını terk ile ecnebi malına rağbetimizden dolayı ecnebi memleketinde bizim memleketten ne kadar para verildiğini görmek için istatistik kitabı aramak ve bulduk ki oda rüsumat müdüriyet-i umumiyesince tertip olunan bir senelik gümrükler istatistikidir.

Bu istatistikin münderacatına göre bizim memleketten ecnebi memleketlerine yirmi milyon liralık mal ihraç ve onlardan bize kırk milyon liralık emiyanın ithali edildiği ve bizim ihracatımızın ekserisi ham ve işlenmemiş mal idiği ve onların bize ithalatının da kaffesi masnu ve mamul olduğu anlaşılmıştır.

Böylece her sene yirmi milyon lira ecnebilere fazla para verdiğimiz tebeyyün ediyor ve bu yirmi milyon liranın hacmen miktarını tayin ve beyan eder isek daha ziyade göz önünde büyüdüğü için onu hesap edelim:

Yirmi milyon liranın beheri iki dirhem dört karat hasebiyle kırk beş milyon dirhem yüz on iki bin beş yüz kıyye olduğu anlaşılıyor. Beher arabaya beşer yüz kıyye altın yüklemek için iki yüz yirmi beş araba ister. Bu kadar arabayı bir sıraya dizecek olsak en uzun sokağımız bu arabaları istiaf edemez. Demek ki uzun uzun sokak dolusu altın her sene ecanibe veriyoruz. Bunu nerden alıp nereye veriyoruz o da ayrıca maliye mütehasıslarının pek ziyade yorulduğu bahisler olup burada o bahis araya konulup değerinden ziyade söz uzatılmamıştır.

Bu surette ecnebler bizim memleketi harben değilse iktisaden istila etmişler demek olur ve ecnebler oturduğu kira evini beklerlerse benimser ya sahibini borçlandıra borçlandıra vefaen tefarruğ ve temellük ederler. Ecnebi müstecirin birbirine nispetle ayusu budur. Fakat bunun hane pahası diye verdiği paranın yarısı faizdir. Bir kısmı da kirayı vermez ve kendi ticaretini ve rahatını temin etmek için sahibinin izni olmayarak müsteciran bulunduğu hane veya dükkânın taksimat-ı sairesini tadil ederek birçok alafranga fantezi için para sarf eder. Bunu ne vereceği kiraya mahsub eyler ve ne çok dirsek çıkar ve diğeri kadar kirayı da veremez nihayet bu niza-i daimiden mülk sahibi bıkarak değerinden dîn fiyatla mülkünü müstecire devre mecbur kalır.

Bunun gibi memleketimiz de müsaferet oturan ecnebler ticaretlerinde mazhar olduğu serbestiden yorularak oturduğu yeri benimseyerek hükümetin idare-i dâhiliyesine müdahaleye başladılar böyle müdahalat-ı ecaniblede işlerimizin bir çoğu sektedar olur her sene sokak dolusu altınları ecnebiye verdiren ve ecneblerin idare-i dâhiliyemize müdahalesine sebebiyet veren şey ise ancak yerli malına ecnebi malını tercihen kabul ve istimal etmemiz gibi ahval-i iktisadiye de ki noksanımızdır.

Memleketimizde ecanibin şu istila-i iktisadisi, istila-i harbi neticelerini intaç edebileceği tarihleri daha yakın zamanki sayfalarında musarrah olduğundan ecanip ve düşmanların istilasına ne derece ehemmiyet ve ciddiyetle mukavemet lazım ise o derece şiddet ve ehemmiyetle ecanibin istila-i iktisadilerine de mukavemet etmek mevcudiyetimizin mabehü'l-kavami ad olunmalıdır.

Mesela ettibba marazi men etmek istedikleri zaman sahibini maraza muvassal olan turuk ve vesailden men ederler yoksa ıslah etmek istedikleri şeyi düçar-ı fesat olur. Hükümet ve maslahatın derece-i aliyyasında bulunan şeriat-ı celilemiz mefasit muvassal olan turuk ve vesaili haram kılıyor şeriatımızca nasıl ki mefsedet memnu ise onun hududuna yaklaşmak da öylece memnudur. İstila-i harbiden daha büyük ne mefsedet vardır? Gözümüzün önünde Rumeli'nde gördüğümüz fecayi' istila-i harbinin neticesi değil mi? Şeriatımızın makasid-i zarurîyesinden olan din-i muazzezimizin amal-ı muhteremimizin, aklımızın, neslimizin, nefsimizin masun ve muhterem olması için bu umur-ı hamsenin zarfı olan vatanımızın istila-i harbiyeden ve kabbesi dinen ve ahlaken, hikmeten ve siyaseten naklen ve aklen vacip olduğu gibi istila-i harbinin vesaili olan istilayı da iktisadiden vatanımızı muhafazada öylece dinen ve ahlaken, hikmeten ve siyaseten, naklen ve aklen vaciptir. Şeriatımız mütehakkık ve vaki' olan mazeretleri, müfsitleri men eylediği gibi âtîde memul olan mazeretleri mefsedetleri de men ve set eyler, mefsedet-ı tuhumlarını mahveyleyler.

Şu tafsilata göre dahili mahsulat ve mamulatı kabul ve istihlak için ve dahil-i mahsulat ve mamulatı emval ve emtia-i ecanibe tercih için sarf olunacak para ve kuvvet harpte bezl edilecek mesai kadar fevaid-i dünyeviye ve uhreviyeyi caliptir.

Yerli malında istimal ve istihlaki kabiliyetli olanları kabul ve emval-i ecanibe tercih etmek ile yerli mahsuller aktar edilmiş olacaktır ve onları aktarda bizde sânaat ve ziraat ve ticaretin layık olduğu derece-i kemale isaline hizmet ve muavenet demek olacağından vatanın şu suretle ahval-i iktisadisinde tekâmüle doğru terakki mecrası açılacağı gibi bu suretle kısmen olsun ecanibin istila-i iktisadisine mukavemet gibi büyük bir hizmet-i vataniye de ifa kılınmış olacaktır.

Emval-i ecanibi mahsulat ve mamulat-ı dâhiliyeye tercihen mübaya'a ve istimal edecek evlad-ı vatandan şu tadad edilen fevaid-i maddiye ve maneviyeyi ve hudemat-ı âliyye-i vataniyeyi ve o şerefi kazanmaktan istiğna edecek bir fert bulunacağı tasavvur ve ümit edilemez âla gayr'ül kıyas ve hilaf ümid-i zuhur eden bir veya birkaç kimse görülse bile bunlar iyilik etmeye kudret ve kuvveti yeter iken bu kuvvet ve kudretini fenalığa israf ve vatana ihanet ve istila-i iktisadi-i ecanibine muavenet etmiş olacağından halk ve halık

nazarında muhabbetten düşeceği tabii ve esasen böyle bir zillet-i içtimaiyenin tesiri altında onların uzun müddet kalamayıp ekseriyete itba' a ve imtisal eyleyecekleri şüphesizdir.

Yerli malını ecnebi mallarına tercihen kabul ve istimal ve istihlak etmek için evlad-ı vatanın birbiriyle müttehiden hareket ve bunda sebat etmesi ile müstehlikler memleket müstahsillerinin ve müstahsillerde memleket müstehliklerinin müşterisi olmuş istihsalat ve imalatının ücurat-ı istihsaliye ve imaliyesi birbirine verilmiş ve harice çıkmayıp memlekette kalmış ve bununla istila-i iktisadi ecanibe mukavemet edilmiş olur. Memleketimize böylece âli bir hizmeti ifa etmek için beden ve malen fedakârlıklardan bir şey ihtiyarına hacet kalmayarak maddeten istifademizi temin ediyoruz. Burada en büyük fedakârlık yemek ve içmek ve giymek için Avrupa' yı taklide pek hevesli olan zevat zevkine mülayim gelen ecnebi malını bir müddet terk eylemek ve hevesini kırmak fedakârlığında bulunmuş olacaktır. Bu kadarcık heveslerini kırmak değil vatanın selameti ve terekkiyatı uğrunda canlarını feda edenler görülüp dururken menafi aliye-i vataniyesine kendi üstü başı Avrupa malı ile giyinmek ve çocuklarını giydirmek ile hâsıl olacak ufak bir zevk hissini tercih edecek bir fert bulunamayacaktır.

Bu hususta muvaffakatının rehber ve hadimi olacak en büyük yardım hanımlar tarafından gösterilecektir. Her bir ana kendi elleriyle büyüttüğü sevgili evladını düşman vatanın çevirdiği tüfek menziline ve hedefine koymayacağı nasıl şüphesiz ise ananın envai şefkati gibi enam günâ gün ile esbab-ı saadetimizin tekamülüne bedel inayet eden ve bir zamandan beri ecdadımızın şehadet kanlarıyla yoğrulmuş bu mübarek vatanın hiçbir yerini düşmanın melûs ayaklarıyla çiğnemesine hiçbir zaman analar razı olmayacaktır.

Her türlü fedakarlığıyla vatan gayretlerini muhafaza eden ve ananât tarihiyesi ile ihvan vatanını müftechir eden nice nice koç yiğitleri ve ecele-i rical-i devleti yetiştiren ve bu evlatların büyük büyük hizmetleriyle vatani medyun-ı şükran eyleyen analardır ki : '' el cennetü tahte akdam 'ül ümmühat '' tebşiratiyle mübeşşirdirler.

İşte bu anaların bu gün de istila-i iktisadi ecanibe mukavemet etmesi için elyevm vatan bu hizmete muavenetlerine muhtaçtır.

Mesela cemiyet-i nisvaniyeden birisine gelen hanımlar yerli malından kendisine yakıştıran bir elbise bakıp giyen hanımefendi ve kezalik yerli malından küçük ve büyük çocuklarına da yakıştıran elbise giydiren valide hanımefendi o cemiyette enzar-ı istihsan ve takdire seza görülmelidir. Ve bu takdirat ve istihsânât ile müftechir olabilmek için çocuklar hanımlar yerli malından elbise istimâli ile iftihar ve ecnebi malını yerli malına tercihen giyenler yerli malını henüz yapıp giyemediği için beyne'l nisvan itizara mecbur olacak derece de ar

etmelidir. Bu suretle Şu fikir bütün aileler arasında güzelce yerleştirilmelidir. Ve buna hanımefendiler bezl-i himmet buyurmalıdır.

Mesela bazı msamereleler yapılıp yüksekçe bir yere talim edilmiş iki çocuk çıkarılıp vatanında iktisaden teli ve tekâmüle çalışmayıp ecnebi istila-i iktisadisi altında kalanlar olmak üzere yerine yırtık pırtık ecnebi malından ve iktisaden tekâmüle ve hüsn- mayişete hal-i refaha nail olanlardan olmak üzere diğeri yeli malından sağlam kumaştan elbise giydirilerek karşı karşıya iktisadi bir muhavere tertip ve onlara talim edilerek kadınlar arasında bunu dinletmeli halk arasında fikr-i mahsus uyandırmalıdır.

*Hulasa: her ne suretle olursa olsun bu fikri, halk arasında esaslı bir tarzda yerleştirilmelidir. Çünkü necatımız ancak bundadır.*²⁸⁹

Ülkeyi kapitülasyonların ve yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtarmak için yerli malı kullanmanın yanı sıra diğeri bir yol ise mallarımızı güvence altına almak adına mlklerimizi sigortalatmak suretiyle paralarımızı Avrupalı devletlere yatırmak yerine kendi ülkemiz içinde tutmamız gerekliliğidir.

“SİGORTALAR HAKKINDA BİR MÜTALA’A

Memleketimizin servetini diyar-ı ecnebiyeye sürükleyip götüren muhtelif cereyanlardan birisi de sigortalardır. Sigorta Şer’an caiz olmakla beraber hayat-ı iktisadi-i memleket hakkında dahi pek muzır ve tehlikeli olduğu için bahs ve tetkike seza bir mesele-i mhimmedir.

Memleketimizi istila-yı ecanibden kurtarmak ve bu suretle hakimiyet ve istiklalimizi muhafaza etmek için tevessülü vacib olan tedabirin en mühimlerinden biri de; paralarımızı mümkün mertebe memleketimiz dhilinde bırakmak memalik-i ecnebiyeye doğru Şiddetle akıp gitmekte olan seyl-i nukudun tevkif cereyanı için var kuvvetimizle çalışmak olduğu artık en sathi nazarlarımızın bile tereddüt etmeyeceği bir hakikat-i bahiredir.

Emlak ve emvalimizi yangın tehlikesinden sıyanet için avuç avuç liralarımızı sigorta kumpanyalarına veripte hufre-i mematımızı kendi elimizle kendimiz kazacak yerde bu babda –fikrimce tatbik ve icrasını mümkün add ettiğim- bir usul ihdas edilecek olursa muhalif Şer’i

²⁸⁹ Hocazade Abdurrahman , ‘‘ Yerli Malına Rağbet Cümlemize Vacibtir. ’’ , İslam Dünyası, Sayı : 13, 25 Ramazan 1329-1331 (28 Ağustos 1913), s. 199-203.

bir muameleden tevakki edilmiş olmakla beraber hem servetimiz de memleketimizde kalır hem de sigortanın temin ettiği menafi'den tamamen istifade edilir.

Ulema-yı kiram ve mütefekkirin zevi'l-ihiramı bu mesele hakkında beyan-ı fikir ve mütalaaya davet etmiş olmak üzere ben bu babdaki düşüncemi enzar-ı tedkike vaz ediyorum:

Tasavvur ettiğim usul-ü ashab emlakından mürekkep bir cemiyet teşkil olunarak bu cemiyete dâhil olan her mülk sahibi mülkünün kıymetine göre el-yevm sigorta kumpanyalarına vermekte olduğu muayyen bir miktar meblağı her sene sadaka niyetiyle o cemiyetin sandığına tediye etmekten ibarettir. Harik vuku'uyla cemiyete dâhil olanlardan birinin mülkü muhterik olduktan mülkünün kıymeti cemiyetin sandığından kendisine ita olunur.

Harikzedeye bu suretle aza-yı cemiyet tarafından müctemian vakı olacak iş bu teavünde mülkünün kıymeti ziyade olan ziyade ve olan az miktarda iştirak etmiş olacağı cihetle bu mu'amele "sadakanın hayırlısı vas' ve iktidar nisbetinde ita edilmiş olanıdır" mealinde olan (hayrü's-sadakatü ma-kâne an zuhur ganiyün) hadis-i şerifinin ma-sadakına da muvafık olur.

Bazı büyük yangınlarda iane-i cem'ine teşebbüs olunur. Fakat i'anenin arkası alınıp harik-zedeganâ tevzi olununcaya kadar aradan birçok zaman geçiyor. Matlub olan fa'ide temin edilmiş olmuyor. İane akçesi evvelden hazır olur ve harikin vuku'u akibinde harik-zedeye tevdi' olunur ise elem ve tesiri bi't-tab pek ziyade tadil ve tahfif edilmiş olur.

Usul-ü mebhuse üzere derc olunacak iane harikin vuku'undan sonra cem' olunan ianelere tesbitle kat kat müreccehdır, çünkü her yangın için iane toplanmaz. Toplandığı vakitte de hiçbir zaman harik-zedeye ihtiyacına kifayet edecek kadar para verilemez. Cemiyetin sermayesi kayd olunan emlak kıymetlerinin iki misli derecesinden artmaya başlayınca bu fazladan fakir hallerine binaen cemiyete iştirak edemeyen harik-zedegâna mu'avenet, donanmaya iane olunur, bazı iktisadi şirketler vücuda getirilir. Münakalat-ı berriye ve bahriyede vuku'a gelecek zayıatı telafi için aynı usul dairesinde iane şirketleri tesis edilir.

Teşkili tasavvurr olunan cemiyet bir cemiyet-i ticariye değil belki bir cemiyet-i hayriyye-i insaniyedir. Cemiyete duhul bir fikr-i istifadeden ziyade fül-i hayra iştirak gayesine mün'atıftır.

Harik vuku'u halinde efrad-ı cemiyetten her biri cemiyetten mülkünün kıymetini alacak ise de cemiyete sırf bu maksad-ı menfaat ile dahil olacak değildir. Çünkü insan atisini daima iyi görmekle me'luf olup birtakım kaza ve musibetlere kendini maruz görmediği için böyle bir iane cemiyetine iştiraki kardaşının, vatandaşının tahfif-i elemine matuf olur.

Cemiyete iştirak eden kimse mülkünün kıymetine göre senevi taahhüt ettiği meblağı peşin olarak vermeyi kabul etmiş olduğundan vakt-i muayyeninde taksiti eda etmeyince cemiyetten çıkmış olur. Sadakadan rücu olunamayacağından evvelce vermiş olduğu taksitleri istirdad edemez. Herkes vakt-i muayyeninde taksitini kendisi getirip vereceği cihetle tahsilat için masraf ihtiyarına mahal kalmayıp cemiyetin masarifi yalnız idarehane, ketebe vesaire masrafından ibaret kalır.

Cemiyetin ibtidai tesisinde haiz-i itimad bir bir sermaye derc edilebilmek için kayd olunacak emlak, muhtelif beldelerden veyahut bir beldenin muhtelif mahallelerinden intihab olunur.

İşte benim mülahazatım esas itibariyle bundan ibarettir. Bu esas şayan-ı kabul görülürse bir nizamname yapılmak üzere ariz ve amik-i müzakerat ve ta'ati-i efkar olunur. Sermayenin suret muhafazası, cemiyetin tarz-ı muamelatı tayin edilir. Sigorta muamelatında cari olan usullerden münasip görülenleri ahz ve iktibas edilir, bu suretle vücuda getirilecek nizamname fetvahane-i âlinin nazar-ı tedkik ve tasdikinden geçirildikten sonra fiiliyatına girişilmek üzere inzar-ı umumiyyeye arz olunur.”²⁹⁰

Şeyh İsmail Safahi'nin kaleme aldığı bu makalede Osmanlı ekonomisine büyük zararlar veren sigorta konusuna değinilmiştir. Ve İsmail Safahi halkın malını mülkünü güvence altına almak için sigorta adına yabancı devletlere ödedikleri verginin Osmanlı ekonomisine büyük zarar verdiğinden bahsederek bu para çıkışını önlemek adına bir cemiyet kurulması teklifinde bulunmuştur. Buna göre insanlar mallarını yangından, selden korumak için yabancı sigorta şirketlerine ödedikleri parayı sadaka adı altında bu cemiyete verecekler, mallarına bir zarar geldiğinde de zararları bu cemiyetin kasasından karşılanacaktır böylece yerli sermaye ülke içinde kalacaktır.

Şeyh İsmail Safahi'nin bu düşüncesi pek çok kişi tarafından da kabul görmüştür.

“SİGORTA

Muhterem İslam Dünyası'nın (20)nci nüshasında Şeyh İsmail hazretleri tarafından hayatımız kadar mühim sigortalardan bahsolunmuş, bizim milli ve iktisadi dertlerimizden en büyüğü budur, denilirse mübalağa edilmiş olmaz. Bu yüzden ne kadar paraların memalik-i ecnebiyeden akıp gittiğini az çok emlak ve akar sahibi olandan sormalı?

²⁹⁰ İsmail es-Safâihî, “ Sigortalar Hakkında Bir Mutala'a” , **İslam Dünyası**, Sayı : 20 ,23 Kanun-i Evvel 1329-1331 (5 Ocak 1914), s. 307-309.

Bugün bizi en ziyade üzen iktisadi zincirlerdir, onun için bize şeyden evvel memleketimizi zenginletmek, servetimizi harca bırakmamak için mümkün olduğu kadar uğraşmak lazımdır. Sigorta şirketleri usul ve nizamı dairesinde müstakilane icra-i muamele etseler bir dereceye kadar mazeretleri mahdud olabiliyordu. Fakat sermayesi, itibarı, mahabeti belirsiz bir alay kumpanya memleketi istila etmiş, mazallah bir kazaya düçar olma! Kumpanyaya teminatını te'diye ettirinceye kadar neler çekersen ve bazende muvaffık olamazsın...

Şeyh İsmail Efendi hazretlerinin mütalası pek doğru bu suretle kendimizin bir teminat-ı cemiyetimiz müessesemiz olsa gayet güzel olur ve zannederim pek çok da iştirak edecek zevat bulunur. Çünkü şimdi halkımızın ekser kısmı sigortayı meşru ad ettiği için sigortaya pek yanaşmıyorlar. Halbuki böyle milli ve şerri muvaffık bir müessese vücuda gelirse tabii iştirak edeceklerin adeti pek ziyade artacaktır. Yalnız bir cihet var ki o da Şeyh Efendi Hazretlerinin buyurduğu gibi bunu cemiyet-i hayriye halinde idare etmek hayli müşkil ve belki de gayr-ı mümkündür. Bizim bu gibi umurdaki beceriksizliğimiz emsali ile anlaşıldı. Benim hatr-ı acizaneme gelen şekil işin evkaf-ı nezaret-i celiliyesine yükletilmesidir. Çünkü nezaret-i müşarünileyh alel maşallah günden güne tam bir İslam müessesesi halini almakta ve bunu vücuda getirdiği birçok eser- i maddiye ile isabet etmektedir. Binaenaleyh bu sigorta umurunu da evkaf nezareti üstüne almalıdır.

Ve esasen yakında tesis ve küşad edeceğini istibşar eylediğimiz (İslam Bankası) mağrifetiyle bu vazifeyi pek mükemmel ifa edebiliyor, ki bu suretle hem ibraz-ı hamiyet eder, hem temin-i menfaat de eyler.”²⁹¹

“SİGORTALAR HAKKINDA BİR MÜTALAA

Şu ser levha ile İslam Dünyası'nın yirminci nüshasında fazıl-ı celil üstaz-ı kebirü'ş Şeyh İsmail Safâihi hazretlerinin gayet musib bir mütalaaları neşr olunmuştu. Kâri'in kiramın nazar-ı dikkatini tekrar o mütalaaya celb etmekle beraber tarafımızdan da birkaç söz söylemeyi münasip gördük:

Memleketimizin ve milletimizin sigortaya ihtiyacı mübremdir, bila tereddüt bu meselede hemen bir çare aramak teşebbüsünde bulunmamız gayet mühim bir vazifedir. Bu radde evvel ba evvel bizim hatırımıza tebadür ettiği gibi başkalarının ki de hatırlarına gelecek bir şey: gariptir bizim memleketimizde bu gibi müesseseler cemiyetler tarafından layıkıyla idare olunamıyor yahut devam edemiyor, birçok acı tecrübeler meydana gelmiştir.

²⁹¹ Mehmed Sabit, “ Sigorta ”, **İslam Dünyası**, Sayı : 21 , 6 Kanun-i Sani 1329-1331 (19 Ocak 1914), s. 335.

Bununla beraber her sene milyonlarca paralarımızı çekmekte olan ecnebilerin tasallut ve tahkiratından kurtulmakta farzdır. Hiç şüphe yoktur ki sigorta usulünde bir tekafl-i umumiye ihtiyacımız muhakkaktır. Biz de bu hususu daima düşünmekte idik. Zan-ı aczimize göre bu zahmeti evkaf nezareti kabul ederek orada nizam-ı mahsus dairesinde tekalif-i umumi usulünde bir teavün dairesi teşkil edipte iştiraka davet olunursa herkes ma' el memnuniye kabul ederek müşarikte şitap ederdi.

Bizim şeriat gara-i mutaharada "mevlayımevalat" var, mevalatıvası' mukayesede bir muhakeme edebiliyorsak madem ki mevalat oluyor, tekafl ne için olmasın hatta hayat sigortası dahi saydırılabilir. Şer'an dahi bir mahzur-ı tasvir edemem zira bu da bir nevi müvalattır.

Biiznillah bu babda daha vasi' ve daha mühim makaleler neşr etmek fikrindeyiz bihamahal bu mesele bizim için bir hayat meselesidir her ne zaman olursa olsun bu mesele meydana çıkar ve vaki-i icraya da konulur. Yalnız evkaf nazarında elhak olunursa ehemmiyet-i fevkaladeyi haiz olacağı gibi matlub olan tebeddüd dahi temin olunmuş olur, şeyh efendi hazretlerinin bu babda daha müfessil-i izahat verebileceğine emniyetimiz birikmelidir." ²⁹²

Diğer bir önemli mesele ise Osmanlı topraklarında çıkan azınlık isyanları neticesinde yıllardır oluşturulmaya çalışılan millet sisteminin zarar görmesidir. Yıllar boyunca aynı topraklarda kardeşçe yaşayan etnik unsurlar emperyalist oyunlar sonucu birbirine düşman olmuşlardır. Birbirlerinden alışveriş etmez, kapı komşusuna selam vermez bir hale gelmişlerdir. İşte bu ayrılıkçı faaliyetlerin kendini gösterdiği ekonomik alan ise boykot yolu ile gerçekleşmiştir.

MÜSLÜMANLAR TİCARET ALEMİNDE

Yarab! Bir millet kudretten, kuvvetten, şevketten düştükten, zaafa, âcize duçâr olduktan sonra onun hakkında artık her şey vesile-i hücum, sebep-i tecavüz, sebep-i muahaza oluyormuş.

Zavallı Müslümanlar – ne sebebe mebni olursa olsun- senelerden beri sanattan, ticaretten, servetten hulasa hayattan binasip olarak yaşayıp dururken nihayet baran gibi başına yağın belalardan, felaketlerden mütenebbih olarak bir parça uyanıp ufak, tefek ticarete ve bu

²⁹² Abdürreşid, '' Sigortalar Hakkında Bir Mütalaa '' , **İslam Dünyası**, Sayı : 21 , 6 Kanun-i Sani 1329-1331 (19 Ocak 1914), s. 323.

vesile ile birbirine karşı ezhar-ı uhuvvete başlar başlamaz büyük büyük dedikodulara endişelere derken şikâyetlere meydan açtı.

Öteden beri Nemse ineği gibi sağıla gelen biçare İslam 'da görülen cüzi bir teyakkuz eseri ne kadar telaş ve velveleyi mucip oldu.

İçtimalar şikâyetler, protestolar bilmem daha neler neler...

Bu gün İslamlara boykot isnat edenler kemal-i insaf ve hakkaniyetle iki noktayı nazar-ı itibara almalıdırlar:

1. Filhakika böyle İslamlar ve Hristiyanlara karşı boykotlar yapıp Hristiyanlardan alışveriş etmiyorlarsa acaba sebebi nedir? Şu nokta üzerinde münsafhane bir dakika tavakkuf edenler derhal teslim ederler ki İslamları böyle bir tarike sevk edenler yine kendileridir, yoksa Müslümanlar Hristiyanlara karşı kin ve adavet beslemeyi, böyle bir takım iktisadi silahlar kullanmayı şimdide kadar hatırlarına bile getirmiyorlardı. Ve belki alışveriş hususunda kendi dindaşlarından fazla Hristiyanlara itimat gösteriyorlardı ki hatta bugün bile Anadolu 'da müddehir Müslüman paralarının kısm-ı azamı Hristiyan tüccar ve esnafı elindedir, hem de senetsiz şahitsiz olmak şartıyla !... Hristiyan tüccarlar şimdi İslamlara kızacakları yerde mazhar oldukları o kadar büyük itimadı kaybetmeye sebep olacak harekâta bulunduğundan dolayı kendilerini muahaza etmelidirler.
2. Eğer Müslümanlar arasında Hristiyanlara karşı – onların iddiasına göre- bir boykotaj fikri mevcut ise Hristiyanlar bunu gayet tabi görmelidirler ve ne hükümetin ne de Avrupa 'nın şöyle böyle tedbirleriyle bu fikrin izale olunamayacağını bilmelidirler. Çünkü bu kendilerinin Müslümanlara karşı öteden beri yapageldikleri şeydir!

İslamlar onların bu hallerine çoktan vakıf oldukları halde cinsiyet gayreti, dindaşlık muaveneti olmaktan başka bir mana vermemişti ve hiç bir zaman - en kuvvetli zamanında bile- siz bize boykotaj yapıyorsunuz diye yüzlerine vurmamıştı işte misali:

Direkler arasında bir Rum pervekarı vardı – şimdide vardır- bunun bütün müşterileri Türk ve İslam idi, hatta ekserisi zabıt takımı idi. Bu adam iki tarafında gayet temiz iki tane sahibi Müslüman komşusu olduğu halde çırağının koltuğunun altına ufacık bir şişe sıkıştırıp on paralık su almak için ta Şehzadebaşı tarafında bir Rum 'a yollar idi! Bunu komşuları hissettiği halde hiç bir şey söylemezlerdi tuhaf değil mi bu adamında geçen gün boykotajdan pek ziyade şikayet ettiğini işittim de doğrusu aşkolsun insaf dedim!...

Keza: memleketimizde vatanperver milliyetperverliğe maruf bir zatın Hristiyanlardan bir hizmetçi kadını var, bu pis kadının en büyük zevki İslam sökmek ve İslamlara karşı adavet beslemektir. Bu gün on paralık bir şeyi bile – efendisinin dilhahına mugayir olarak- yarım saatlik yerdeki hemşehrisinden alır.

İşte bu gibi misallerin haddi hesabı mı var? Fakat (hanım kırarsa kaza, hâlayık kılarca ceza) denildiği gibi hep kabahat Müslüman olmaktadır!

Hristiyanların yaptıkları zaman: insaniyet, muavenet gayret, medeniyet... İslamlar yaparsa: bir kelime ile taassub, bir daha vahşet! Bu neden? Neden olacak zayıflıktan!..”²⁹³

Tüm makaleler birlikte değerlendirildiklerinde görülüyor ki Osmanlı Devleti artık hem siyaseten hem de iktisaden bir çöküşe geçmiştir. Siyasi olarak girdiği güçlükler doğal olarak ekonomik alanda da kendini göstermiştir. Katip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eserinde de tanımladığı gibi “devletler de insanlar gibidir doğar, büyür ve ölür.” Ve Osmanlı Devleti’de ele alınan bu dönemde ölmek üzereydi. Devleti kurtarma adına atılan her adım maalesef ki bu gerçeği değiştirememiştir. Zümrüd-ü Anka kuşu tüm müdahalelere rağmen belki o gün tekrar uçamadı ama bundan yaklaşık on yıl sonra küllerinden yeniden doğarak “Türkiye Cumhuriyeti” adı ile yeniden uçmaya başlamıştır.

²⁹³ Hadimüddin , “ Müslümanlar Ticaret Aleminde” , **İslam Dünyası**, Cilt-II, Sayı : 1 , 1330-1332 ,(1914), s. 6-8.

5. İSLAM DÜNYASI DERGİSİNE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRKİSTAN VE DÜNYA MÜSLÜMANLARININ DURUMLARI

İslam Dünyası Dergisi öncelikle İstanbul'da bulunan hilafet Müslümanlarının durumlarından bahsederken, bunun yanı sıra bütün dünya Müslümanlarının durumları hakkında da yazılar yayınlamıştır. İslam medeniyetlerinin diğer medeniyetler karşısında ezilmişliğinin nedenlerini tespit edip bu tedenniden kurtulması için çareler arayan, çözüm yolları üretmeye çalışan dergi, İslam Medeniyetleri arasındaki ilişkiyi, dayanışmayı ve kardeşlik duygusunu öne plana çıkarıp bu geri kalmışlıktan hep birlikte kurtulmayı amaçlamıştır.²⁹⁴

“İSLÂM ‘ALEMİNDE YENİ CERİYÂN

Asırlardan beri uyuyan Müslüman milletinin artık uyandığı şüphesiz bir emr-i vaki'dir. Her tarafta Müslümanların ma'arifi yeni hayata doğru gitmeleri , yeni gayeler aradıkları ve şera'it-i İslamiyeye yeni nazarla baktıkları görülmektedir.

Bu gün alem-i İslam dahili bir tekamül geçiriyor. Ulemanın pişedarları, İslâm'ın terakki ve ıslahata mani olmadığını ispat ediyorlar. Bu husus da Mısır ulema-i İslamiyesinden merhum Şeyh Muhammed Abdul Kasım Emin Efendi'ler hayli işler yaptılar. Mısır'ın Terakk-i perver matbuatı bütün alem-i İslam'da rehber rolü oynamaktadır.

Rusya İslamları arasında teceddüd ve ıslahat hareketleri görmekteyiz. Merhum âhund Beyazıdof (İslam-ı Terakki) namında Rusça yazdığı risalesinde din-i İslam'ın terakkiye, fünuna mani olmadığını ayet-i kerimeler ile ispat etmiştir. Dini ulema arasında en münevveri Kur'an-ı azimü'l-şani Türkçeye tercüme eden Musa Efendi Beyniyef hazretleridir. Müşariünileyh son yazdığı bir kitabında Müslümanları kemal-i hararetle yeni hayata, yeni ma'îşete davet ediyor.

Müslümanların hayatında din büyük rol oynadığından, bugüne kadar bu ıslahat hareketlerine dini bir renk veriliyordu. Bu hal Müslümanların hareketlerine (ittihad-ı islam) tehlikesi ile bakmaya sebep oldu. Hatta bazı insafsız unsurlar bu hareketlere doğrudan doğruya ittihad-ı islam namı vererek hükümetlerin Müslümanlara su-ı tevcihini celp

²⁹⁴ Özkaya, a.g.e. s.16-17.

*ettirdiler. Bunun için biz Türk akvamı arasında görülen bu cereyan sarf-ı dünyevi, medeni ve terakk-i perverane bir hareket olduğunu memnuniyetle beyan ediyoruz.*²⁹⁵

İlim meşalesini on altıncı yüzyılla birlikte Avrupa Medeniyetlerine kaptıran İslam Medeniyetleri yüzyıllardır yatmış oldukları karanlık uykudan nihayet uyanmaya başlamışlardır. Bu uyanış hareketi ilk olarak Mısır ulemasından Şeyh Muhammed Abdul Kasım Efendi tarafından başlatılmış ve tüm İslam aleminde adeta bir rehber görevi üstlenmiştir. yine aynı dönemde Rusya Müslümanları arasında da büyük gelişmeler ve ilerlemeler yaşanmaktadır. Merhum alimlerden Beyazıdof “İslam-ı Terakki” adlı eserinde İslamın bilimsel faaliyetlere karşı olmadığını ayetlerle ispat etmiş ardından Musa Carullah Efendi Kuran-ı Kerimi Türkçeye tercüme ederek Müslümanların onu anlamalarını böylece uydurulan safsatalara inanmamalarını sağlamıştır.

5.1. Türkistan Coğrafyasında Yer Alan Rusya Müslümanları:

1783 yılında Kırım’ı ilhakı ile Türk topraklarında başlayan Rus ilerleyişi XIX. Yüzyıla gelindiğinde şiddetlenerek devam etmiştir. Emperyal devletlerin hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için kendi coğrafyaları dışında yeni sömürgeler arama yarışına girmesi Türkistan coğrafyasını da Rusya’nın hedefi haline getirmiştir.

Türkistan coğrafyasında ekonomik ve siyasi çıkarları bulunan Rusya, Orta Asya’daki pek çok şehri işgal etmeye başlamış, Rusya’dan getirdiği insanları Türkistan’ın verimli topraklarına yerleştirmiş, buradaki bölge halkını da zorunlu göçe tabi tutarak verimsiz arazilere yerleştirmiştir. “Böl ve Yönet” siyaseti izleyen Rusya, 1867 yılında da bu coğrafyada bir Rus sömürgesi olan Türkistan Eyaletini kurmuştur.²⁹⁶ Bu eyaletin ilk yönetici ise K.P.Kaufman adında son derece milliyetçi bir vali olmuştur.²⁹⁷ Kaufman bu görevi sırasında Rusya müslümanlarının haber almalarını ve isyan etmelerini engellemek amacıyla Latin Alfabetini yasaklamış, yıllardır Latin Alfabeti okuyarak yetişen insanları Kiril alfabesi ve Rus dili öğrenmeye zorlamıştır.

²⁹⁵ ‘‘ İslam Aleminde Yeni Cereyan ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir1329-1331 (15 Mart 1913), s. 15.

²⁹⁶ Ualihan Ahatov, Jandos Kumğanbayev, “ XIX. yüzyılınSonu ile XX. Yüzyılın Başındaki Rusya İmparatorluğu’nun Orta Asya Ülkeleri Üzerine Uyguladığı Politikaları ve Halkın Yaşam Biçimi”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı:7, 2012, s.221.

²⁹⁷ Ahatov, Kumğanbayev, a.g.m. s.221

Osmanlı Devleti ise XIX.yüzyılla birlikte müttefik arayışından ötürü Türkistan ile ilişkilerine yoğunluk vermiştir.²⁹⁸ Kendi toprakları içerisinde gerçekleşen hadiselerden dolayı zaman zaman bu coğrafyaya da yaşananlara kayıtsız kalsa da bir eli hep Rusya türklerinin üzerinde olmuştur. Rusya'nın bölgede yaşayan ulusların ayaklanıp Osmanlı ile birleşme tehlikesine karşı Türkçe konuşmayı ve okullarda Türkçe öğretimini yasaklayan Rusya'ya karşılık Türk aydınlar milli ve dini birlik beraberlik duyguları taşıyan makaleler yayınlamaya halkı bilinçlendirmişlerdir.

“TÜRKİSTAN'IN HALİ

Rusya'ya tabi Müslümanların bir silsilesinden ziyadesi Orta Asya ki Türkistan ahalisidir. Fergana, Sirderya, Semerkant, Buhara ve Hive vilayetlerinin mecmu ahalisi sekiz milyon raddelerindedir. Bu halkın kesb-i ticaret hususunda terakkileri meydandadır. Kitanın bereketi sayesinde Türkistan'da mal ve eşya bedeli olarak bir çok akçeler akıp geliyor. Şehirlerden geçip kışlaklara, yaylaklara kadar yetişiyor lakin maddi terakkiden daha mühim olan manevi fikri terakki görülüyor, işitilmiyor. Ma'arif ve kemalat-ı asriyeden bi beher kalkmış sekiz milyon Müslüman “Ashab-ı Keyf” misali hayran ... bir halde imrar-ı hayat ediyor.

Bu gün Türkistan'ın bir ucundan diğer ucuna kadar makineler, vagonlar işliyor çayhanelerde gramofonlar çalıyor barlar meydanında (sirk) oynatılıyor zengin hanesinde telefon söyleniyor: mavi gözlü sarı saçlı Ruslar akın akın geliyor, yerleşiyor. Fakat Türkistanlılar hala hüdayar ve nasrah han devresinde bulunuyorlar şu geçmiş zaman nazarları geçmiş zaman fikirleri geçmiş zaman hileleri ile ömür geçiriyorlar.

Sekiz milyon ahali arasında elli senelik Rusya dîrusunda ulum ve kemalat-ı asriye tahsil ile ahval-i dünyaya aşına sekiz kişi yetişmedi, setr ve efkardan fayda çıkmaz. Sekiz milyonluk bu millete dünyevi selametleri dünyevi yolları gösterecek bir mürşit bir rehber bir hadim görülüyor. Başka milletlerde yüzlerce binlerce bulunan ehl-i maarif ve ehl-i idrak bu kat'ide hala baş gösteremiyor.

Buhara'da bir Mirbedalof, Semerkantta bir Taşkent'te Hokant'ta birer kişi kaide haricinde müstesnidir. Muhit ise dediğimiz haldedir.

Bu son yirmi otuz sene içinde Kaşkar, Kırım, Ufa, Orenburg Müslümanları arasında maarif-i asriyeye heves ve rağbet tahsil kemalatı ve edebiyeta himmet edildiği sırada Türkistanlı kardeşlerimiz bu mübarek ceryana manevi fikri terakkiye iştirak etmeyip kaldılar.

²⁹⁸ Özkaya, a.g.e. s. 29.

Buna çok te'essüf olunur.

Bu gün Rusya Türkistan'da olsun iki hanlık da olsun gimnazya(idadi) tahsilini ikmal eden ve müstakilen Rusça kalem yürüten bir kişi bir ferd-i vahid görülüyor. Hem işte hem umurda yarım yarımca tercümanlar elinde ibraz-ı acz ve miskinnet gösteriliyor. Millet in şan ve şerefi ayak altında kalıyor.

Alem-i İslamın her kıtasında görülen bu hal Türkistan'da daha ziyade tezahür ediyor. Çare nedir?

Okumak her türlü fen ve kemalat-ı tahsiliye çalışmak.

Bu hususta hazret-i hanlar , ümera ve baylar himmet edip ahaliye ulum ve fünuna teşvik ve tergib etmelidir. İbtidai halde Rus gimnazyalarına : ticaret ve sanayi mekteplerine onar onar talebe ve şakirdan verilmelidir ve yeni kitaplar neşrine tutunmalıdır.

Ashab-ı keyf birkaç kişi idi: sekiz milyon değil idi. ”²⁹⁹

Kırım'da yayınlanan Tercüman Gazetesinden³⁰⁰ alıntılanarak yayınlanan bu makalede Türkistan Müslümanlarının içine düştükleri bu durumdan bir an önce kurtulmaları gerektiği anlatılmaktadır. Verimli Türkistan toprakları sayesinde halkın refah seviyesi artmış olmasına rağmen, sekiz milyonluk Türk nüfusunun modern eğitimden bi haber olduklarından bahsedilmektedir. Bu dönemde Rusya Türkleri arasında Ceditçilik hareketi hızla yayılmakta, modern usullerle eğitim verilmekteydi. Rusya Türkleri arasında yayılan bu hareketin tüm coğrafyada etkili olması gerektiğinin üzerinde durulmuş, terakki yalnızca maddi alanda değil manevi alanda da kendini göstermelidir diyerek eğitimin önemi vurgulanmıştır. Kırım, Kaşkar, Ufa ve Orenburg Müslümanları arasında yayılan Usul-ı Cedit hareketine karşılık Buhara, Semerkant, Taşkent ve Hokand gibi diğer şehirlerde olmamasından üzüntü dile getirilmiştir.

²⁹⁹ İsimsiz, ‘‘ Türkistan'ın Hali’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 12, 11 Ramazan 1329-1331 (17 Ağustos 1913), s.189-190.

³⁰⁰ **Tercüman Gazetesi**: Kırım'ın Bahçesaray şehrinde İsmail Gaspıralı tarafından 22 Nisan 1883 - 23 Şubat 1918 tarihleri arasında çıkarılan gazetedir. Hafta bir dört sayfa olarak yayınlanmıştır. Hem Türkçe hem Rusça olarak yayımlanan gazete İç ve dış haberlerle, maarif ve edebiyata dair yazılarıyla Rusya'daki müslüman Türkler'in modernleşmesinde çok büyük yeri vardır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Akpınar, ‘‘Türkistan’’, **TDVİA**, Cilt: 40, İstanbul 2011. s.492-494.

“ KUR’AN’IN YANLIŞ BASILMASI HAKKINDA

(Müftü ile musahebe)

İki aydan beri muhakeme-i şerriyeyi, ziyalılarımızı milli matbuatı dini mektep ve medreseler hakkında umur-ı mezhebiye tarafından irad olunan sualler işgal ettiği sırada pek mühim dini bir mesele daha zuhur etti : yani Kazan’da Müslüman harfi döküp Müslümanlara harf satmak, kitap basmak ile zenginleşen matbaacı Rus Haritonof, (Kazanlıların Hariton babaları) daha ziyade para kazanmak için muhakeme-i şerriyenin tayin ettiği musahhahın(düzelten) haberi olmadan Rusya Müslümanlarını kendisi için sütlü inek ad eden bir Rus bizim mukaddes Kur’an’ımızı binlerce yanlış basıp satarak çantasını doldurmuş. Kazanlılara baba tanınan Haritonof Tatarlara mektep kitapları tertip ettiği gibi murdar elleriyle nihayet Kuran’ımızı da bozmaya cesaret etti. Milli matbuat ve halk ne kadar telaş etseler hakları vardır. Çünkü para kazanmak için bir Rus matbaacısının bu muamelesi dinimizin temellük kemirmeye çalışması, bizi tahkirdir.

Fakat bu hususta Haritonof yalnız mı? Yoksa şerikleri var mı? Varsa kimlerdir? Bu cinayeti için Haritonof’a ve şeriklerine millet ne muamele etmek lazımdır! Başka milletler dini kitaplarının tabbı için gayet esaslı kaideler koymuşlar, dini kitapların tabbı’ için dini idareler nezaret ediyorlar. Mesela Rusların İncil vesair dini kitaplarının tabbına Sinod nezaret ediyor.

Kur’an , hadis gibi mukaddes kitaplarımızın tabbı hakkında muhakeme-i şerriyenin salahiyetini anlamak ve bunu (durmuş) kar’ilerine (okuyucularına) takdim etmek üzere müftü cenaplarına müracaat ettim:

Hazret Kazan’da Rus matbaacılarından Haritonof nice bin nüsha Kur’an’ı bozup yakılmış bastırılmış, Haritonof sizden yahut muhakeme-i şerriye tarafından tayin olunan Safi’üldin Müladenezzin almış mı? Safi’üldin molla bu hususta ne gibi tedbirler ittihaz etmiş, size malumat verdi mi? Bu gün bir Rus Kuran’ı yanlış bastırıp satsa, hiç şüphe yok ki ikinci günü bir Yahudi de aynı faale cüret eder, o vakit bizim halimiz ne olur? Bu hususta en ziyade mesuliyet kime ait olacak bu bab da ki fikriniz nedir?

Hazret-i müftü şu suretle cevap verdi: Kur’an’ın doğru tab’ olunmasını nezaret eskiden beri idare-i şerriye tarafından tayin olunan ulemadan bir zata ait idi.

Haritonof bizden izin aldığı yok. Anlaşıldığına göre müsahhah safi münladın da izin alınmamış. Safi molla bana rapor yazmış. Kuranın müsahhahı safi molla olduğu için Haritonof’u mahkemeye vermesini yazacağım bu işi mahkeme tetkik etsin o vakit her şey açık olarak meydana çıkar.

Safi mollanın bu işi şimdiye kadar anlamaması kendisine tertip eden mühim vazifeyi layıkıyla ifa etmediğine delalet eder. biz her halde icap eden şeyi yapacağız.

İşitildiğine göre zengin bir Yahudi Orenburg'da meşhur bir tüccara müracaat ederek şöyle bir teklifte bulunmuş : faydası ortak olmak şartıyla sizin nazarınız altında iki yüz bin nüsha Kuran tab ettirelim, parası benden size satarsınız demiş. Lakin zengin Yahudi'nin teklifini kabul etmese bile elbet kabul edecekler bulunur. Onun için bu meseleyi bir esasa rabt edip hiç olmazsa Kuran ile hadis kitaplarını tab ettirmeyi bir kanuna rabt ederek idare-i ruhaniyeye havale etmek icap ederdi. Halbuki şimdiye kadar bu hususun kanun ile idare-i ruhaniyeye aidiyeti tasrih edilememiştir.

Husule kanunen sansürlük kalktığından bizim halimiz daha ziyade müşkil oldu.

İşte şimdi Duma'da matbuat kanunu müzakere edilmektedir. Rusların dini kitaplarını sinodun (Ortodoksların kilise temsilcilerinin dini sorunlarını tartıştıkları meclis) bakması, bastırması maddeleri kabul olundu. Hatta sinodun kendisine bastırmak için hak verildi. Bizim Duma'daki vekillerimize de Kuran hadis kitaplarının tabı için nezaret hakkının idare-i ruhaniyeye verilmesi için bir layiha takdim etmek farzdır. Milli matbuat bu cihetleri muhakeme edip milletin fikrini anlasın .Bundan on, on beş sene evvel Kuran bastırmayı idare-i ruhaniye kendi eline almak isteyip icap eden yerlere müracaat etse de bazıları tarafından buna karşı gelindi. Eğer millet Kuran bastırmayı idare-i ruhaniyeye havale etmek istese idare-i ruhaniye kabul eder. fakat bir daha bu gibi ahvale meydan kalmamak için kanunda açık maddeler lazımdır. Birde Kuran'ın hatasız basılması için bir kişinin müsahhahlığı kafî değildir. Belki idare-i ruhaniyenin nezareti altında ehliyetli ulemadan mürekkep(oluşan) bir komisyon lazımdır. İşte bu tertibe koymak için kanun kuvveti lazımdır.

İslam Dünyası- müftü cenapları için ehemmiyetini bu kadar takdir ettikten sonra Duma'daki azanın layihasına, teşebbüsüne işi bırakmayıp da icap eden makama resen kendileri müracaat etseler daha çabuk muvaffak olamazlar mı acaba? ”³⁰¹

Rusya Müslümanlarını asimile etmek maksadıyla uygulanan politikalardan biri de onların dini bir birlik sağlamalarını engellemek amacıyla İslamiyet'i yaşamalarına izin vermemişler zoraki Hristiyanlaştırma politikası uygulamışlardır. Bu uygulamaya en güzel örneklerden biri Kuran'ın yanlış basılması hakkında yayınlanan o coğrafyada

³⁰¹ Kur'an'ın Yanlış Basılması Hakkında '' , *İslam Dünyası*, Sayı : 19 , 29 Teşrin-i Sani 1329-1331 (12 Aralık 1913), s. 299-300.

basılan “Durmuş” gazetesinde yayınlanan makaledir. Bu makalede Rus matbacı Haritonof’un Müslümanlardan para kazanmak maksadıyla yıllardır Kuran-ı Kerim’i yanlış bastığı ortaya çıkmıştır. Diğer dinlerin kutsal kitaplarının basımı hakkında sayısız prosedür uygulanırken bizde neden böyle bir kaide kural bulunmamaktadır sorusuna cevap arayan yazar bu suali dönemin müftülerine sormak amacıyla bu makaleyi kaleme almıştır.

Rusya’nın yürüttüğü asimilasyon politikalarına karşılık tek kurtuluş yolunun eğitimden geçtiğinin farkına varan Rusya Müslümanları bölgede başlatıkları Usûl-ı Cedit hareketiyle pozitif bilimlerin ve milli değerlerin modern eğitim usulleri ile verildiği bir eğitim seferberliğine başlamışlardır.

“RUSYA MÜSLÜMANLARININ MEDRESE VE TAHSİL İŞLERİ

Petersburg’da umur-ı mezhebiye müdürü muhakim-i şeriyeye-i İslamiye rü’zasına müraccat ederek : şeriat nazarında hangi ilimlerin tahsili caiz olduğunu, fünun-ı cedide tahsiline şeriatın mani olup olmadığını sual etmiş. Medrese programları, şerait-i tedris ve ulemaların lüzumlu ve lüzumsuzları hakkında acele malumat istemiş.

Orenburg müftüsü kendi başına cevap vermeyip ma’ruf –ı ulemadan bazılarının fikirlerine müracaat etmiş.

Rusya’da çıkan refikamız hep bu meseleden bahsederek fikirler beyan etmiş. .... : Bu hususta münasip cevabı muhakeme kendisi verecekse son derece dikkat etmek lazımdır. Bu babda erbab-ı ulemanın da muhakemeye yardım etmesi icap eder. Kitap-ı şeriyeyi okumak ve okutmak hususunda delil-i ..... ibraz eylemek gerektir.

Malum olduğu üzere usul-ı şeriat dörttür : ayet, hadis, icma’ ve kıyastan ibarettir. Okumak ve okutmak için Kur’an ve hadiste sözler çok ise de mektep ve medrese denilen söz yoktur. Kitap ve senette mekatip ve medreseler hakkında madde madde nizamnameler yoktur daye bu müesseselerin şeriat de bulunmadığına hükmetmek mümkün değildir. Diyar-ı İslam’da mevcut olan bunca medreseler ; icmai’ ile vücuda gelmiştir. Talim ve tedris işlerinde meşahih ve müctehidlerin sözü bizim için delil-i şerri’ hükmündedir.

İşte verilecek cevapta bunlar mülahaza edilmek icap eder. Dediğinden sonra erbab-ı ulemadan olan zevatı alenen aşağıda ki suallere cevap vermeye davet ediliyor.

1. Müslümanların dini mektep ve medreseleri hakkında şeriatla deliller ve beyanlar varmı?
2. Bu darü'l ulumlar şeriat nazarında niçin tesis olunuyor?
3. Mektep ve medreselerde tedris tertipleri hakkında şeriatla nasıl delil ve sözler var?
4. Ders programı ve okunacak fenler hakkında şeriat de nasıl beyanat var ?

Tercümada bu meseleden bahsettikten sonra bu münasebetle (mühim meclis) unvanı altında şu müta'alatı yürüterek kendi nokta-i nazarını gösteriyor:

Mühim Meclis

Müslüman işlerine dair tertip veya ıslah edilecek nizamları müzakere ve ikmal hususunda Petersburg da dahiliye nezaretinde bir meclis-i müşavere açılacağı ve bu meclise İslam ulemasından birkaç kişi bulundurulabileceği dünkü gazetemizde haber verilmiş idi.

Bunların kimler ve nice kişi olacağı henüz malum değildir. Kırım, Kazan, Kafkas ve Türkistan'dan birer kişi çağırıldık da dört, ikişer kişi çağırıldık da sekiz adam eder.

• Bu sekiz kişi kimler olacaktır? Bunu hükümet bilecek, hükümette sayıyla seçmeye mecburdur kim ve kimlerin daha nafi daha münasip olduğunu şüphesiz düşürmek, tayin etmek lazım gelecektir.

Efkar-ı umumiye nazarında bu gibi işlerde hükümetimize beyan-ı hal edecek, müşavere verecek adamlarımız sekizde gel seksen kişi vardır. Şimdi bunların hangisi çağırılacak ve biz ise hangisini arz ve takdim edelim?

Dünden beri yirmi dört saat bu sual ile uğraştık. Akşam fikir eden sabah hesapladık ölçtük biçtik bir türlü çaresini bulamadık. Seksen kişiden sekizi sayılmak seçmek müşaveleti boynuzumuza alamadık iş cemaat iş, bakalım cemaat-i matbuat ne diyecek? Güzel mi- fena mı bilemeyiz bir adet var : kır'at-ı muharrerin fikr-i nazarı nedir bilmek isteyenler bulunuyor. Buna binaen sekiz kişi göstermek değil sekiz kişiyi nasıl bulmak usulünü arz edecek oluyoruz. Şöyle bir usul ki şiş yansın ne kebab işin çaresini biz şu suretle bulduk:

Müftü hazretlerinden, kadı efendilerden, ulema-i kiramdan ve müderrisin-i benamdan 1,2,3,4,5 numara sırasıyla yetmiş kişinin ve umur-ı şer'iyemiz ile ihtiyacat-ı içtimaiyemize aşına on kişi cemmi' seksen esami-i muhterimeyi deftere kayıt ettik. Zamanımızda isimleri maaruf zevat-ı kiramın cümlesi deftere edhal edildi.

Asker elinde kullanılan usule tamam riayet ve teflid ederek yek diğerine mesavi seksen adet ak kağıt biletler kestik ve sekiz bilet üstüne "münasip" sözü yazıp cümlesini usulünce.....

halkacıklara geçirdik bade'l yedi yaşında bir sabi çağırıp cümle biletlere ipek ipek torbaya koydurduk, kakdırıp söktürüp biletlere karıştırdık...

Sabi torbadan birer biletlere çıkaracak halkasını alıp açacak ve bizde defter numarasıyla çıkan biletlere boş ise boş, "münasip" ise isabet eden ism-i şerifin karşısına kaydedecek olduk cenab-ı haktan hayırlısını temenni ederek böyle de işledik " münasip" yazılı biletlere şu sekiz kişiye isabet etti:

- *Orenburg müftüsü Muhammedyar Mirza Sultanof*
- *Zakaşkas şeyhülislamı âhund (molla, hoca) Peyşnamaz zade.*
- *Bizim Akmescit (Simferepol) kadısı Ömer Efendi.*
- *Şeyh ve müderris Alimhan Efendi Barudi*
- *Sabık kadı Ziyaleddin Efendi Fahrü'l dinof.*
- *Semerkant'lı müftü hoca Mahmut Efendi Yehbudi.*
- *İbrahim Bey Akçurin.*
- *Duma azalarından İsa Mirza Beynikof*

Hiç kimseyi incitmemek , rencide eylememek üzere kemal-i ihtiyat ile biz bunları bulduk, daha münasip kişiler varsa mebtuatımızda görülse gerektir.

Petersburg'da olacak meclise her kim çağırılacak ve gidecek ise ne için gideceğini ne söyleyeceğini neleri arz edeceğini mukaddimce yahut yolda güzel düşünüp, güzel fikirleyip varmalıdır.

*Matbuatta görülecek bahisler ve cümlemize malum olan gerekler bunlara sermaye mütalaa olabiliyor.*³⁰²

Ceditçilik hareketi, milliyetçilik akımının etkisiyle ortaya çıkmış, eğitim başta olmak üzere hemen hemen her alanda çağın gereksinimlerini yakalayamamış olan Müslüman aleminin modernleşmesini gerçekleştirmek amacıyla uygulanan bir reform hareketidir. Bu hareketin en önemli ayağını da eğitim oluşturmaktadır. Okullarda verilen eğitim programlarınının değişmesi ile pozitif bilimlere önem kazanmaya başlamıştır. Buna

³⁰² " Rusya Müslümanlarının Medrese ve Tahsil İşleri " , **İslam Dünyası**, Sayı : 17 , 29 Zilkade 1329-1331 (21 Ekim 1913), s. 267-269.

karşılık bir kesim ise hala eğitimsel alanda bu reformizasyonu kabul etmeyip eski eğitim sistemine devam edince bir ikilik ortaya çıkmıştır. Buna binaen idari kadroda yer alan bazı eğitimcilerde hangi programı uygulamaları gerektiği konusunda bir tereddüt yaşamışlardır. Makalede bahsedilen konu da bu ikilem ile ilgilidir. Petersburg Umur-ı Mezhebiye Müdürü, medreselerde okutulacak fünun derslerinin dine uygun olup olmadığını öğrenmek amacıyla Şeriyeye Mahkemesine başvurmuş ve bu konuyla ilgili icazet almak istemiştir. Konuyla ilgili tek başına karar vermek istemeyen Orenburg müftüsü de ulema sınıfından bazı kimselerin görüşlerini almak için müracaat etmiştir. Bu makale bölgede çıkan Tercüman gaztesinden alıntılanarak yazıldığı için bu konuyla ilgili Tercüman gazetesinde yer alan cevapları ve öne sürülen fikirlere de yer vermiştir. Kuran-ı Kerim’de okumak ve okutmak üzerine pek çok ayet yer almasına rağmen mektep ve medrese ilgili bir açıklama yoktur. Bu nedenle niçin mektep ve medrese işlerini şeriata bağlıyoruz? Diye ulema sınıfına sorular yönelmiştir. Makalenin devamında ise bu konuyu noktalarak Petersburg dahiliye nezareti içerisinde Müslümanların işleriyle ilgilenmek üzere açılacak olan Meclis-i Müşavere için üye seçimi konusuna yer vermişlerdir.

Bu makalede sorulan sorular üzerine Ofa’da toplanan Meclis-i Müşavere’de alınan kararlar önce Tercüman gazetesinde ardından da İslam Dünyası Dergisinde yayınlanmıştır.

“UFA MECLİS-İ ALİYYESİNİN KARARI

Bundan evvelki nüshalarımızda Petersburg mezahib-i ecnebiye idaresi müdürü tarafından Orenburg mahkeme-i şerriyesine mektep ve medreseler hakkında bazı sualler sorulduğu ve bu suallere cevap vermek üzere Ofa’da müftü hazretin taht-ı riyasetinde bir ulema meclisi akd olunacağını haber vermiştik.

İşte ahiren içtima eden meclis-i mezkurun verdiği mu’dal (güç içinden çıkılmaz) ve şerhi cevapları bilhassa burada islah-ı medaris ile meşgul olanlar için faydalı bulunduğumuzdan (Tercüman) refikamızdan aynen nakil ediyoruz:

“Dahiliye Nezaretinin mezahib ecnebiye şaibesi Departement Direktörü tarafından Orenburg ve Kazan müftüsü hazretlerine verilmiş mektep ve medreselere dair suallere cevap vermek için müftü hazretleri tarafından Ofa şehrine çağrılmış ahundlar(molla) , imamlar ve müderris efendiler dahiliye nezaretinin ruhsatıyla 14 ..... meclis-i müşavire açtılar. Meclise müftü

hazretleri riyaset ettiler. Bu mecliste elli kadar ulema mevcut idi. Telgrafla iştirak edenlerde pek çok olmuştur.

Meclis açılınca ibtida mezahip-i ecnebiye Departmenti tarafından verilmiş sualler okundu. Ve bu suallere şeri', dini cevaplar verilmiştir. Aşağıda yazıyoruz.

Birinci Soru : Müslümanların dini mektep ve medreseleri şeriat de neden ibarettir?

Cevap: Ahkam-ı diniye ve ahlak-ı İslamiye öğretip dünyada ve ahirette saadetli olmak için lazım malumatı veren bir mahaldir. Buna delil : ayet-i Kur'aniye ve ehadis-i nübüviyye icmai' ümmet, tarih ve tevaristir. Bu hususta ki ayetler; Kur'an'da sure-i İmran'da iki yerde, "Maide", " Cuma" ve " Alak" surelerinde birer yerde.

Hadisler : - " ..... " (babü'l alim) de hadis "Buhara"(babü'l alim) de 2 hadis , "Buhara"(Kitab'ül İtsam....) da 2 hadis

Tarih ve tevaris : 1) Resulü'l Ekrem dar-ı erkam bin erkamda talim etti. Tarih : milel ibn-i hezm ikinci cüz.

İkinci soru: Mektep ve medreseden gaye nedir?

Cevap: Mektepten maksat müslüman çocuklarına oku, yaz öğretip, güzel ahlak ile terbiye etmek dünya ve ahirette saadete eriştiren yolu göstermek ve memleketimizin dinçliği ve rahat yaşamasına hizmet etmektir.

Medreseden gaye: işbu yolu başkalarada gösterecek , ulum-ı diniye ve fünun-ı dünyeviyeye ve zamanın iktizasına kemal-i aşına olan müftü , kadı, müderris ve muallim, medrese ve muallimler , alim ve fakihler, hatipler,imamlar ve müezzinler yetiştirmektir.

Bu hususta şu ayetler intihab olunmuştur: sure- "nevbe" "alak" ve " Al-i İmran " dan hadislerden : "Buhara" da 2. Camiü'l sagirdan(küçük) 1.

Birinci Soru: mektep ve medreselerde tedris tertibi hakkında şeriatte söylenen bir şey var mı?

Cevap: Mektep ve medreselerde usul-ı talim ve tedris tertibi, kolaylık ve tebezzüllük ile maksuda eriştirecek bir surette hem ana dilinde huruf-ı arabiye ile olmak lazımdır.

Bu hususta delil gösterilmiş ayetler sure-i "Bakara" ve "İbrahim"den alınmıştır. Buhariyeden de 2 hadis alınmıştır.

Üçüncü Soru: Mektep ve medreselerde program nasıl olmalıdır?

Cevap: Mektepte okunacak şeyler :

1. Ana dilinde oku ve yaz kaideleri ile imla ve inşa

2. *Kur'an-ı ma tevcid*
3. *İlm-i hal*
4. *Ahlak ve ibadete dair bir nice hadisler*
5. *İlm-i ahlak*
6. *Tarih-i mukaddes*
7. *Tarih-i İslam*
8. *Tarih-i milli*
9. *Rusya tarihi*
10. *Coğrafya*
11. *Hesap*
12. *Hıfzu'l sıhha*
13. *Riyaziyat-ı bedeniye*
14. *Eş'ar-ı meşru ve ilahi münacat(Allah'a yalvarma)*
15. *İlm-i eşya,yani : nebatat, hayvanat-ı maden ve ziraate dair bir az malumat*
16. *Resim ,eşkal ve hüsn-ü hat*

Medrese de okyunacak dersler şunlardır:

Mektepte görülmüş fenler mukaddimesi üstüne

1. *(Ulum-ı Kur'an ,resm-i mushaf), tefsir, vecih ,kıra'at ve vukuf*
2. *Ulum-ı ehadis(ıslahatü'l hadis) tabakat-ı(katman,kat,sınıf)ercal ahvalü'l ruvat(rivayet edenler) gibi ilimler*
3. *İlm-i Kelam*
4. *İlm-i fıkıh*
5. *Usulü'l fıkıh*
6. *İlm-i mantık*
7. *Arap dili edebiyatıyla beraber*
8. *Siyerü'l nebi ve tarih-i İslam*
9. *Tarih-i edyan (dinler tarihi)*
10. *Tarih-i tabii*
11. *Tarih-i umumi*
12. *Tarih-i milli ve vatan tarihi*
13. *Hükümet lisanı*
14. *İlm-i ahlak*
15. *İlm-i usulü'l talim*
16. *İlmü'l mev'ize ve hitabet*
17. *İlm-i hayatü'l beşer*

18. *Riyazet-i bedeniye*
19. *Kanun-ı Esasi ile tanış edecek dersler*
20. *Lisan-ı Farsi*
21. *İlm-i iktisat*
22. *İlm-i ahval-i ruh*
23. *Lisan-ı Türki edebiyatı aksamıyla beraber*
24. *Hükümet-i tabiiye ve ilahiye*
25. *Hey'et*
26. *Hendese*
27. *İlmü'l münazir*
28. *İlmü'l hıfzu'l sıhhat*
29. *İlmü'l hesap ve cebir*
30. *İlmü'l coğrafya bütün aksamıyla*
31. *İlmü'l hükümetü'l maaş yani bahçecilik, ekincilik ilmi*
32. *Eş'ar-ı meşru ve münacaat-ı ilahiye*
33. *Hüsn-ü hat*
34. *İlm-i tıptan biraz malumat*
35. *Felsefe-i diniye*
36. *Kimya*

Meclis-i ilmiye tarafından kabul edilmiş mektep-i ibtidai programına dair getirilmiş şerhi deliller şunlardır:

1. *Ana dilinde oku, yaz imla ve inşasıyla deliller: Kur'an da sure-i "Alak'tan" , " Nur" dan birer ayet ve bir hadis*
2. *Kur'an ma tevcid, deliller : " müzemmil" suresinden dördüncü ve altıncı ayetler. Buhara'da babü'lilimden bir hadis*
3. *Bir kaç ahlaki hadis. Deliller : sure-i Haşr'dan sekizinci ayet Buhara'dan bir hadis*
4. *İlm-i hal. Delil: teallüm-ül feraiz*
5. *İlm-i ahlak. Delil sure-i İmran'dan 157. Ayet, arafta 200. Ayet, azhabda 22. Ayet*
6. *Tarih-i mukaddes delil: Yusuf'tan 101. Ayet, En'am'dan 91. Ayet.*
7. *Tarih-i İslam. Sure-i Nisa'da 116.ayet.*
8. *Tarih-i Rusya. Delil: vatana muhabbet ile şeriat hem ecma-i ümmet konuştuğundan Rusya tarihini bilmek lazım.*
9. *Coğrafya " aksamıyla." Sure-i Rum'da 90. En'am da 12. Gaşiye'de 21. Zariyat da 21.ayetler. birde tarihin mevkuf-ı ilahi olduğu için.*
10. *Hesap delil: Yunus'ta 6. Ayet, Turas-ı taksim tereke meseleleri hesapsız mümkün olmuyor.*

11. Riyaziyat-ı bedeniye delil: hadis
12. Hıfzu'l sıhha 3 hadis (Buhara)
13. Hüsn-ü hat ve resm-i eşkal, hadis (meşkut) da. ³⁰³

“UFA’DA ULEMA MECLİSİNİN KARARI

Mabad

Medrese de okunması lazım fenlere deliller:

1. Ulumu'l Kur'an. Delil : hadis.
2. Ulumu'l ciddiyet. 2 hadis
3. Alem-i kelim “ enbiya ” da 11 ve 20. Ayetler. “Neml” de 188. “Bakara”da 261. “En’am” da 84. Ayetler.
4. İlmü'l fıkıha . “ Bera'id ” 2 ayet.
5. İlm-i usulü'l fıkıh. “ Nisa ”da 186. Ayet.
6. İlm-i mantık . “Enbiya” da 25. Ayet.
7. Arap dili edebiyatıyla. “ Yusuf ” da 2. Ayet.
8. Siyerü'l nebi, Tarih-i İslam, “ Ahzab ”
9. Tarih-i edyan. “Bakara” da 10. Hüccette 19. Şuarada 12. Ayetler.
10. Tarih-i tabii, “Nahl” de ayet. Nebatat : hüccette 6. Ayet , Ma’adan: da 8. Ayet . Hayvanat : “En’am” da 29. “Nur” da 4. Ayet.
11. Tarih-i umumi . İsrail’de de 19. Ayet.
12. Tarih-i mali, vatan “ Hicret ” de 14. Ayet.
13. Rusça. Vatan dili olduğundan bilmeye mecburuz.
14. İlm-i ahlak: mektep kısmında beyan edildi. Frenk de 65den 88. Ayete kadar.
15. İlm-i isvanü'l talim. İmran’da 88. Ayet ve Bakara ile İsrailden ayet.
16. İlm-i mevzu ve hitabe. Nahl’de 28.İmran’da 101, İbrahim’de 6, ... 15. Ayetler.
17. İlm-i hayatü'l beşer. İntibah da 32. İnsan da 10, Nuh’da 17. Ayetler.
18. Riyaziyat-ı bedeniye. Delili mektep kısmında geçti.
19. Kanun-ı Esasi dersleri 5. Sure 12. Ayet.
20. Lisan-ı Farsi. Tefsi ve bazı dini kitaplarda farsî dili çok okunduğundan bilmeye mecburuz.
21. İlm-i iktisat. İsrail’de 32, Yusuf’da 48. Ayetler.

³⁰³ “ Ofa Meclis-i Aliyyesinin Kararı ” , İslam Dünyası, Sayı : 22 , 21 Kanun-i Sani 1330-1331 (4 Şubat 1914), s. 364-366.

22. *İlm-i Ruh. Hicret de 35. Ayet*
23. *Türki edebiyat, akasamı ile . isbatına hacet yok mektep kısmında gösterildi.*
24. *Hükümet-i tabii. Tarık da 12, Bakara da 223 ve 147. Ayetler.*
25. *İlm-i heyet. İmran da 188. Ayet ve bir hadis*
26. *Hendese. Ra'd da 10.Sebe de 11. Ayetler.*
27. *İlm-i münazara. Nahl de 127. Ayet*
28. *Hesap ve cebir. (yukarıda geçti)*
29. *Coğrafya. Bütün aksamiyla husule Rus coğrafyası. (delili geçti)*
30. *İlmü'l maaş. (hanımlar için el hünerleri, terbiye-i beytiye, terbiye-i evlat gibi dersler okuturlar.) En'am da 143, Araf da 10. Ayetler ve 1 hadis.*
31. *İşar –ı meşru(geçti)*
32. *Hüsn-ü hat(geçti)*
33. *İlm-i tab. Hadis. Meşekkatü'l sahibede*
34. *Felsefe –i diniye bir ayet*
35. *Kimya. İlm-i tıbbın mevkuf –ı aleyhi olduğundan lazımdır.*
36. *Umumiyetle her türlü ilm-i şerri delil, ulume-i terğib ve teşvik filan hadis ve ayetler.*

Beşinci Soru: *heyet-i talimeler yani muallim ve muallimler, müderris ve medreselere dairdir.*

Şeriaten en mühim şey ehliyet ve İslamdır. Ehliyeti olan her müslim , hangi sınıftan ve hangi nesilden olursa olsun. Muallimliği, müderrisliği makbuldür. Binaenaleyh heyet-i talimeye azası olmak için diyanetli, güzel ahlaklı usul-ı talimiyeden haberdar, kendi üzerine aldığı vazifeyi mükemmel surette yürütmek için muktedir olması lazımdır. Delil : “ Bakara” da 12, Yusuf da 110. Ayetle, ve bir nice hadisler.

Ofa'da içtima etmiş meclis –i ulemaya şu derslerin mektep ve medreselerde okunması lazım olduğunu şerri delillerle isbat ederek imzalamışlardır.”³⁰⁴

Rusya Müslümanları uygulamış oldukları bu Usûl-ı Cedit hareketi ile yalnızca Türkistan coğrafyasında ki Müslümanlara değil Dünya Müslümanlarına da örnek ve rehber olmuşlardır.

³⁰⁴ ‘‘ Ofa'da Ulema Meclisinin Kararı ’’, **İslam Dünyası**, Sayı : 23 , 5 Şubat 1329-1331 (19 Şubat 1914), s. 381-382

“PETERSBURG’DA MÜSLÜMAN MUALLİMLERE

Ziyafet- geçenlerde Petersburg’da pek büyük bir muallimler kongresi akd olunmuştu bu kongreye müslüman muallimlerde iştirak etmişti kongrede hazır bulunan muallimelerin adeti altı bine baliğ olmuştu. Burada pek çok mesail-i milliye mevz-u bahis olup faydalı kararlar ittihaz olundu. Nihayet üç sene sonra mevsukada tekrar içtima etmek üzere dağıldı. İşte bu kongreye iştirak eden İslam muallimlere Petersburg cemaat-i İslamiyesi tarafından muhtesim bir ziyafet verilmiştir.

Finlandiya’da müslümanlar- Finlandiya’nın “ .....” Şehrinde sakin “yeni yar” Oulu’lu müslümanları bir meclis akd ederek mezkûr Oulu “köy” cemiyet-i hayriyesinin hesabını bakmışlar meclise Finlandiya’nın türlü şehirlerinden, Petersburg’dan 50 kadar kişi toplanmıştır. Bu meclis cemiyet-i hayriyenin “Yeni yar” Oulu’nda ki kızlar mektebine geçen sene 800 ruble sarf ettiği ve 1913 senesi başında kasada 1500 ruble kadar para kaldığı görülmüştür. Bu meclisin mekur mektebin yanında bir el işleri “hüner” mektebi binası müzakere edilmiş ise de hal olunamamıştır. Lakin mezkûr Oulu’da ki 4 erkek mektebine 30 rubleden 120 rubleye kadar ianede bulunmaya karar verildi.

Çin ve Japon Müslümanları

Artık Çin Müslümanların da hareket –i fikriye başlayarak hal-i hazırda bir cemiyet tesis etmişlerdir. Cemiyetin gaye ve maksadı Japon ve Çin Müslümanlarını birleştirmektir. Tonkin, Hon Kong, Şangay vesair bu gibi mühim şehirlerde cemiyetin yarım milyon kadar azası varmış. Japon cemiyet-i İslamiye’nin azası gittikçe çoğalıp Çin İslamları ile birleşmek arzusu günden güne artmakta imiş. Tokyo’da Müslüman mektebinin müdürü sabık miralaylardan Hasan Mürşit Efendi Tonkin’de ki cemiyet müşavirlerine Japon Müslümanları, Çin Müslümanlarını teşvik edip cemiyet-i İslamiye’ye üç milyon aza kaydetmek fikrinde imişler.

Tonkin cemaat-i İslamiyesi Tokyo’dan gelen beyannameyi müzakere edip mühim bir mübağ-ı cem ederek bir medrese ile bir darü’l muallimin açmaya karar vermişlerdir. Müderris ve muallim için Rusya müslümanlarına müracaat edecek Rusya’dan müderrislik, muallimlik için geleceklerin hepsini yer bulup birleştireceklermiş.

Tokyo cemiyet-i İslamiye'nin azası da gündən güne artmakta imiş. Orada intizar eden (İslam) mecmuasının emeli Çin ve Japon Müslümanlarının Türkiye ve Afgan'a karşı muhabbislerinin artmasına gayret etmektir.”³⁰⁵

Rusya’da bu gelişmelerden dolayı diğer ülkelerde yaşayan Müslümanlar da örgütlenmeye başlamışlardır. Çin ve Japonya gibi Müslüman nüfusun yoğun olmayan bölgelerde kurulması kararlaştırılan cemiyet ile bu coğrafyada yer alan Müslümanlar birleştirilecek, eğitim ve öğretim işleri içinde Rusya’dan öğretmen gönderilecektir.

Tercüman gazetesi aracılığı ile Türkistan coğrafyasındaki Müslümanların durumlarından haberdar olan İslam Dünyası Dergisi, yayın amacına uygun olarak tüm Müslümanları birleştirme fikrinden yola çıkarak bu haberleri İstanbul’da ki okuyucularına ulaştırmaktadır.

“AKMESCİT CEMİYET-İ HAYRİYESİ

Milli lisana müsade olunmuyormuş!

Kırım’da Akmescit Cemiyet-i hayriyesinin yakında vuku bulan umumi içtimainde Tatar lisanı ile mezaküre hükümetin lisan-ı resmîyesi olan Rusça ile icra-i mezaküre kabil olamayacağından reis tarafından meclis tatil edilmiştir. Vali nezdinde lazım gelen teşebbüslerde bulunmuş ise de katiyen müsade olunmayup Rusça ceryan edecek müzakeratın ancak Tatarcaya tercümesine cevaz verilmiştir!..

İslam Dünyası- şu havadis gayr-ı müslim vatandaşlarımız için ibretle okunmaya layıktır. Çünkü onlar ruhani, cismani namları ile diledikleri gibi meclisler akd edip keyf-i..... meşveretler icra ettikten sonra buna da razı olmayarak kavanin-i mevzu haricinde bir takım mütalebatta(istekler) bulunup hükümetle pazarlığa girişmişler. Nihayet matlupları isaf olunmazsa tezelliimde ederler. Fakat başka hükümetler böyle bir cemiyet-i hayriyede bile kendi lisanı ile konuşmaya tebasını mecbur eder. Öyle bir teba ki muhteşem ve hakimane yaşadığı günler asar-ı madiyesi bile henüz ..... zail olmamış!...

³⁰⁵ ‘ ‘Petersburg’da Müslüman Muallimlere’’, **İslam Dünyası**, Sayı : 23 , 5 Şubat 1329-1331 (19 Şubat 1914), s. 384.

PETERSBURG'DA YENİ BİR CEMİYET

Rusya'da Petersbur'da bütün Rusya Müslümanlarının faydasına çalışmak için (Sırat-ı Müstakim) namıyla bir cemiyet teşkiline uğraşılmakta imiş.

Fakat cemiyetin teşkilatında katiyen hulus-ı niyet olmadığını, müslümanlara faydadan ziyade mazeret düşünüldüğü gerek müteşebbislerin şahıslarından ve gerek tanzim ettikleri nizamnameden istidlal olduğundan Petersburg'da müslüman mebuslar ile Musa Carullah İyaz Efendiler gibi zevat-ı muhtereme (İl) Gazetesi'nde müslümanlara karşı bir beyanname neşrederek cemiyet-i mezkurenin mahiyetini ve maksat-ı tesisini teşrih ile İslamları ikaz ediyorlar...

İDİL GAZETESİNİN TATİLİ

Ejderhan'da çıkan İdil Gazetesi'nin muharriri Ejderhan'dan nefi olduğundan gazete bil mecburiye düçar-ı tatil olmuştur.

HAYRAT YOLUNA YARIM MİLYON

*Kazan'da çıkan (Yıldız) gazetesinde okunduğuna göre haset-i tabiyle maaruf olan (.....) Mir Kemal Müminiyef namında bir zat mektep , medrese, hastahane gibi millet hayrına yarım milyon ruble ianette bulunmuştur. Allah ehl-i İslam arasında bu gibi ashab-ı hayrın emsalini çoğaltsın.*³⁰⁶

Müslüman coğrafyalar arasında irtibat kurmak ve onların durumlarından haberdar olmanın bir diğer yolu ise seyyahlar sayesinde gerçekleşmiştir.

“RUSYA MEKTUPLARI

Rusya'nın en baid vilayetlerinden bulunan Orenburg vilayeti ve civarını dolaşmak ve oralarda bulunan kardeşlerimizin ahval ve hayat-ı içtimaiyelerine vakıf olmak ve aynı zamanda eda-i sala etmek maksadıyla istihsal eylediğim mezuniyet üzerine 6 Mayıs sene 329 pazartesi günü bade'l zeval saat bir buçukta Rus kumpanyasının ikinci Nikola vapuru ile Odesa'ya müteveçhen hareket ettim. Vapurun güverte salonundan tabiatın İstanbul muhitine bahşetmiş olduğu dilruba münazırı temaşa ederek müte'essiran boğazdan çıkmakta ve vatanımdan ayrılmakta semt-i matluba doğru kati mesafe eylemekte idim. Havada soğuk ve

³⁰⁶ “Petersburg'da Yeni Bir Cemiyet”, **İslam Dünyası**, Sayı : 24 , 20 Şubat 1329-1332 (7 Mart 1914), s. 400.

tatsız şimal rüzgarı devam ediyordu vapur boğazı çıktı ufak ufak dalgaların tesiriyle hafifçe sallanarak ilerliyor idi. Nihayet herkes yerli yerine çekildi.

Biçare İslamlara medeniyet iddiasında bulunan medeni vahşiler tarafından reva görülen hunharlık ve denaet ve işkenceleri musavver asarı ve gazeteleri okuyarak müteellim ve müteessir olarak gözlerimden yaş akmaya başlayınca eldeki kitapları bir tarafa bırakarak uykuya daldım. Ferdası günü saat beş buçukta Rusyanın Odesa şehri görünmeye başladı. Nihayet bir müddet sonra o büyük ve latif şehrin rıhtımına yanaştık, müteaddit polis memurları vapuru ihata etti. Herkesi ihtilattan men ederek evvela birinci ikinci mevki yolcularını bade üçüncü mevki yolcularını çıkardılar. Vapurdan çıktıktan sonra şehrin muntazam, geniş caddelerinden geçerek istasyona vasıl oldum ve derhal şimendifere binip Orenburg'a mütevecihen hareket ettim. Esna-ı rahde güzargâhım da olan milyonlarca dönüm ova kamilen yekpare bir tarla halinde baştan aşağı ekilmiş cennet gibi yerler, la-yetenahi ticaret ve sanayiye tecelligah olan muntazam şehirlerini hayrette bıraktı. Fi 12 mayıs sene 329 Pazar günü saat altı raddelerinde Orenburg'a geldim. İstasyon muntazam ve cesim fakat şehir toz toprak içinde fırtınadan korunmuyor ve gezmek imkanı haricinde bir halde idi. bin müşkülâtla şehri bulduk Şam Oteline yerleştim taandan sonra gazete idarehaneleri ile mektep, medreseleri ve muharrirleri görmek, görüşmeye Orenburg Müslümanlarının hayat-ı içtimaiyede ki mevki' ni anlamaya karar verdim. Evvela din ve maişet idarehanesine gittim. Büyük yazılar ile Rusça din-i maişet diyerek yazılmış ve kapının önüne Pazar günleri kapalı olduğunu meş'ar levha-i talik kılınmış idi. Kapalı olduğunu görünce döndüm vakit idarehanesine gittim idarehane gayet muntazam ve kapıda büyük bir levhada adeta Tatar milletinin hayatı okunuyordu bunu görünce pek sevindim. İdarehaneye girdim Fatih Efendi biraderimizin mazhar-ı kabulü oldum hemen müttehis olduğu terk-i his ve vicdaniyetle İstanbul'un ahvaline dair suallere başladı. Aramızda sırf milli olarak bir saat kadar makaleme devam etti.

Bu esnada Orenburg'da birinci derece de medrese-i Hüsnîye olduğu ve burada bulunan talebe ise ulum-ı Arabiyey-i mühimmsemeyerek Fünun-ı cedidenin tezyid ve ilavesini ve Türkçe lisanının programdan kaldırılmasını onun yerine fen derslerinin konulmasını Türkçe muallimlerin edebiyat-ı Türkiye'yi ve Türk lisanının ruhunu telkin edecek derecede iktidarı haiz olamaması buna sebep olduğunu ve Rusça muallimler Rus lisanının ruhunu talebeye telkin ve telkih etmekte olduklarından talebe Rus lisanına meyil etmekte idiğini imamet ve muallimlik mesleği Rusya Müslümanları arasında taht-ı temine alınmadığından soğuyarak Rus mekteplerinden neş'et ederek istikballerini istikmal etmeyi ilmiye mesleğinde diyar be diyar fakr u zaruret içerisinde dolaşmaya tercih ettiklerinden ileri geldiğini bu esbaba mebni medrese-i Hüsnîye de her sene tahsillik nıfısında talebe grevler yaparak mektebi terk ederek

medresedeki fûnun-i cedidenin Rus idadileri derecesinde gösterilmesini talep etmekte olduğunu anlattılar.

Medrese-i mezkureye gittim. Gayet büyük ve mükemmel inşa edilmiş, müteaddid dersaneleri kimya ve hikmethaneleri jimnastikhanesi, gasilhanesi var ve her tarafı mükemmel surette elektrik ile tenvir edilmiştir.

Birde Orenburg'da Veli Molla isminde birinin medresesi varmış mezkur medrese usul-ı atik taraftarı olduğundan medresesine hesap, coğrafya derslerini bile sokmuyor ve fûnun-ı cedidenin lüzumsuzluğundan ve din noktasından Müslüman gençlerinde müşahede edilen zaafiyetin menşei fûnun –ı hazıra olduğunu beyan etmekte imiş. Velhasıl Müslümanlar nerede olsa bu nifak ve iftirak yekdiğerine karşı adavet ile müttassıf oldukları görülüyor. Burada cedit ile atikçiler el an barışamıyormuş. Birbirine selamı bile kesiyorlar biçare Müslümanlar itidali bulamadılar vesselam. Şehrin her tarafını dolaştım bulvarlarına, parklarına gittim.

Ruslar hayat-ı içtimaiyelerinin tanzim ve istikmali için lüzum görülen her şeyi yapmakta tereddüt etmemişler, milyonlarla para sarf etmişler ve binlerce talebeyi ihtiva edecek müteaddid rüştiyeler, idadiler musiki ve ticaret-i sanat, ziraat, zükur ve inasa mahsus ibtidai , mektepleri yapmaktan çekinmemişler şehrin en müferreh ve muntazam caddelerini işgal eden büyük binalar hep mekteptir. Talebenin sokaklarda bulvarlarda mükemmel araba ve otomobillerde serbest her türlü kaygı ve acıdan mebra ve mesut bir halde imrar hayat etmekte oldukları görülüyor. Ah bedbaht vatanıma böyle mesut ve bahtiyar günleri görmek nasip olmayacak mı?

13 Mayıs 329³⁰⁷

H. Sami tarafından kaleme alınan ve “Rusya Mektupları” başlığı taşıyan bu makale serisinde H. Sami Bey’in Rusya seyahati sırasında gördüklerini içermektedir. H. Sami Bey Orenburg’a gelip yerleştikten sonra burada yaşayan Müslümanların durumu hakkında bilgi edinmek ve gözlem yapmak için hemen harekete geçtiğinden ve ilk olarak din ve maişet idarehanesine gittiğini ardından Rusça harflerle idarenin kapalı olduğu yazısını okuyunca oradan İdarehaneye gittiğini, burada İdarehane müdürü Fatih Bey’le tanıştığını, İstanbul’dan geldiğini söyleyince aralarında memleketin

³⁰⁷ H. Sami , ‘‘ Rusya Mektupları ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 8, 14 Recep 1329-1331 (19 Haziran 1913), s.126-128.

ahvaline dair bir sohbet gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Bu sohbet esnasında Orenburg Medresesinden Türkçe derslerinin kaldırıldığını öğrendiğini ve bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Rus mekteplerinin geleceklerini tayin etme açısından dillerine ve fen derslerine büyük önem verdiğini buna karşılık Orenburg'da bulunan *Veli Mela* isimindeki bir Türk'e ait medrese de asla fen dersleri verilmediği, bu zatın Usûl-ı Cedit hareketine karşı olduğu ve eski usul eğitim anlayışını savunduğundan bahseder. Bu durumdan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirir.

“RUSYA MEKTUPLARI

Orsky'den?

25 Mayıs 329

13 Mayıs sene 329 pazartesi günü Orsky'ye müteveccihen hareket edeceğim mukarrer Ve araba dahi ihzar edilmiş olduğundan din-ü maişet muharreri Feyz Han Efendi ile görüşmek ve veda etmek üzere idarehaneye gittim. İdarehanede bulunan Sibirya Gazetesinin bir nüshasında bu kere intihabı icra kılınan Rusya Duma azalarının milliyet ve din, ırk itibariyle yürütülen bir mütalaasını gördüm faideden hali olmaz zannıyla islam dünyasının muhterem karilerine arz ediyorum. Rus meclis-i mebusanının mecmu azası 432 olup mezkûr azalar bervech-i zîr-i din ve milliyet üzere taksim edildikte.

<i>Adedi</i>	<i>Milliyeti</i>
366	<i>Rus</i>
18	<i>Palek</i>
9	<i>Nemse</i>
9	<i>Malarus</i>
5	<i>Petvali</i>
5	<i>Tatar</i>
9	<i>Belarus</i>
4	<i>Yahudi</i>
3	<i>Moldivan</i>
3	<i>Rum, Estovan, Latin Gürcü</i>

.....

Balada cetvel mündericatından müsteban buyurulacağı veçhile meb'usanın miktarını nüfus itibariyle bir nisbet yürütülecek olur ise 9 milyon palek 18 meb'us ki beher milyona iki ve yarım ermeni 4 ve 25 milyon Müslüman 7 ki 3 milyon beş yüz bine 1 aza isabet ettiği görülmektedir. Rus intihab kanunu mucibince ve nüfus itibarıyla Müslümandan 57 meb'us olması muktezi iken 7 meb'us intihab edebildikleri görülyor. Artık esbabını her iki cihette aramak icab ediyor. İşte bu gazetede şu hal-i nazar dikkatimi celb ederek ruhumu muazip ettiğinden idarede oturamadım veda ederek otele gittim. İhzar edilen arabam ile hemen yola çıktım. O gün on sekiz kilometre giderek Nejingi Nam bir karyede Mahmud Han isminde birisinin hanesinde kaldım. Karyede Mahmud Hüseyinof'lar tarafından inşa edilmiş mükemmel bir cami ile mektep var karyeye girenin ilk evvel nazarına çarpıyordu. Karye-i slav ile karışık Müslümandan ibarettir. Bunun esbabı ise bu karyenin Müslüman kısmı evvelce rus tarafından cebren tenessur ettirilmiş. Kireşin Tabir olunan ve bi'l-ahere hürriyetin ilk devr-i mesudunda tekrar islamiyeterücu muvaffak olan Müslümanlar olduğu anlaşıldı. Lakin evvelki zamanlarından kalma bazı adet ile tessettüre olan adem-i riayetleri görülmektedir.

Sahib-i haneden mu'allim ve imamlarının bulunup bulunmadığını sordum. Aldığım cevapta karyenin bir imamı olup o da rençberden bulunduğu cihetle kendi iş ve gücüyle meşgul bulunduğu ve çocukları müezzinleri okuttuğu, onun da usûl-ü tedris ve talim ve terbiyeden sarf-ı nazar esasat-ı diniyye ve milliyesinden haberdar olmayan bir ümmi olduğu anlaşıldı. Halbuki böyle üçyüz bu kadar sene evvel Kazan'ın ruslar tarafından zabtı esnasında tenessur ettirilerek yüzlerce sene hâl-i hıristiyanide kalarak adât-ı hıristiyanîye ile alevde ölmüş bir kavmin Muallim ve imamlarının muktedir dindar ve ahlak-ı İslamiye ile mütehallik, çalışkan kimselerden olmaları icap ederken bu hallerden eser bile yoktur. Bu hususta bu Müslümanlar tabip olunamayacak çünkü mağdur ve mahkum bir millettir. İmam ve muallim maarif için bir tahsisatı, varidat ve karşılığı yoktur. Bizim maarif nezaretimiz varidat ve karşılığımız ve hakimiyet-i şan ve satvetimiz olduğu halde Anadolu köylerinde muallim namıyla insana, mektep namıyla binaya tesadüf edilebilir mi? Biçare İslamiyet nerede olsa fakir. Cahil, sahipsiz, mektepsiz, mürşidsiz kalmış allah mani olsun Müslümanlardaki atalet bir maraz-ı umumi halini almış aynı karyede sakın islam tarlasıyla hıristiyan tarlası ve Müslüman karyesiyle hıristiyan karyesi beyninde pek çok fark görülyor. Hıristiyan tarlasını makine ile zira etmiş ve toprağı temiz işlemiş, Müslüman ise yarım bırakmış ve bazı yerinde çok bazı yerinde yok. Orenbug civarında hayli karyeleri gördüm. Bi-çare kazakların hali şayan-ı terhim bir haldedir. Ve arazilerinin kısm-ı azamına rus yerleştirilmektedir. Karyelerinde imam

muallim yok. Kendileri kışın karye ittihaz ettikleri mahale ahşaptan yapılmış ve üzeri ot ve saman ile örtülmüş kokmuş bir göz odalarında vakit geçiriyorlar. Yazın ormanlara sahralara kısraklar ile çıkararak kısrak sütünden imal edilmiş ve kırmızı tabir edilen bir nevi meşrubatını ney çalarak içip vakit geçiriyorlar. Yaz günlerinde büyük şehirlerde, medreselerde bulunan talebe kazakları ikaz etmek maksadıyla kazak karyelerine dağılarak neşr-i maarif ve islamiyetle uğraşıp ve dört beş ay zarfında hem kendisi kışlık erzağını tedarik ediyor ve hem kazak çocukları istifade ediyormuş. Şimdi hükümet kazak talebelerinin medreselerin tatil zamanlarında kazak içine dağılıp telkin-i din ve neşr-i maarifle uğraşmalarını resmen men eylemiştir. Misyoner mekteplerinin ve her ferd rus muallimlerinin tayin ve sevki mukarrermiş... uğradığım her karye türkiye'nin felaketinden son derece müte'essir olmuş ve birtakım evrak havadis veyettid tıynet adamların telkinat-ı bedhahhaneleri biçare Müslümanları bütün bütün yeis ve neymide Sevk eylemiş olduğu anlaşılmakta idi. Ben Elhamdülillah o kadar ümitsizliğe ye'se düşecek hal olmadığını söyledikçe sevinçlerinden ağlıyorlardı.

Bi-çare karyelerde cehalet o derecelere kadar varmış ki İstanbul küffar eline geçmiş artık kıyamet kopuyordu. Mehdi bu günlerde zuhur edecek diyerek uykularını terk ederek kadın çocuk merak ve yeis içinde vakit geçirdiklerini bazı karyeler ağlayarak anlattıkça ben kendimden geçiyor bunları bu kadar cehalet içinde kainattan bi-haber bırakan imamlarına te'essüfler ediyor gözlerim yaşla doluyordu. Fakat Türkiye'ye karşı olan rabita-i maneviyeleri akıllara hayret verecek bir haldedir. Rusya hükümeti Türkiye'ye muavenet-i maliye ve maneviyede ve hatta mescitlerde Türkiye'nin muzafferiyeti için dualarda bulunmamasına imamlara şediden tenbih etmiş.

*Artık ben cevelan ve seyahatimi Başkurt arasına tahsis ettim. Karyelerini dolaşmaysa karar verdim.*³⁰⁸

H. Sami Bey Rus köylerini dolaşmak için yola çıkmadan önce Din-i Maişet muhariri Feyzi Han Efendi ile vedalaşmak için gazeteye gittiğini ancak burada Rusya Duma meclisinde yer alan mebus sayısını gördüğünde 25 milyonluk Müslüman nüfusuna 57 adet milletvekili düşmesi gerekirken sadece 7 tane milletvekili düşmesinden duyduğu şaşkınlık ve üzüntü ile daha fazla orada kalamadığını ve gazeteyi terk ettiğini

³⁰⁸ H. Sami, '' Rusya Mektupları '' , İslam Dünyası, Cilt-I, Sayı : 11, 1329-1331 , s. 187-189.

söylemektedir. Ama İstanbul'da buluna Müslümanlarında bu cetvelden haverdar olmaları amacıyla bir nüshasını yayınlanmak üzere gazeteye göndermiştir.

Ardından Türk köylerini dolaşmaya başlamış ve gördüklerini yazmıştır. Orenburg'un 18 kilometre ötesinde bir köye gittiğini burada ilk göze çarpan şeyin mükemmel yapılmış bir camii ve okul olduğunu söyler ama okulun hocası dönemin eğitim teknolojilerinden bi haber eski usul eğitim veren tatil zamanlarında ise diğer köylüler gibi tarlasını ekip biçen bir olduğunu öğrenince Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki farka şaşırılmamak gerektiğini söyler. Köye ilk girdiği andan itibaren Müslüman toprakları ile Hristiyan topraklarının hemen kendini belli ettiğinden, Hristiyanların topraklarını son teknoloji makinelerle sürmelerine karşılık Müslümanların tarlalarının yarım yamalak ilkel tarım aletleri ile sürüldüğünden farkın hemen göze battığını yazmıştır. Kazakların çok zor şartlarda yaşadığını, onlara yol yordam gösterecek bir imamın ya da hocanın olmadığını, üzeri samanla örtülü ahşaptan yapılmış tek göz bir odada hayat sürmeye çalıştıklarından bahseder ve Hristiyan unsurlar ile aralarındaki farkı bir kez daha gözler önüne serer. Biçare Kazak halkı o kadar dünyadan uzak yaşamaktadır ki anaların "Osmanlı düşman eline geçti artık kıyamet çok yakın yakında mehdi gelir" diyerek çocuklarına sarılıp ağladıklarını yazar.

"RUSYA MEKTUPLARI

-Mabad-

Başkurt içinden geçtiğim zaman güzargâhıma tesadüf eden İslam karyelerinin ahşap birer camileri , harap viran haneleri, fakir, perişan adamları ve ayakta başta yok, çıplak kırmızı bir don ve gömlek giyerek oynayan sokak dolusu zükûr, inas çocukları nazarıma çarpıyordu. O gün altı karye geçtim hep aynı manzara... Akşam (.....) denilen bir karyede misafir kaldım. Akşam camiye gittim camide imam müezzin ve bir cemaat görebildim. Karye ahalisi sokakta caminin karşısında oturuyor da camiye gelmiyor. Fakat benim elbisem onların nazar-ı dikkatini celbeden hali kalmıyormuş bizi bir haneye davet ettiler. Gittik. Sadrı kendilerinin maruf hazretleri işgal etmişti. Bize de yer gösterdiler oturduk. Hal ve hatır sordular, hazret sözü elbiseye çevirdi. İslam diyarlarında böyle küffar elbisesi giyiyorlar mı? Bu elbise ile namaz kılmak caiz değildir, sen nasıl namaz kılıyorsun diyerek elbisemize taaruze başladı. (elbisem setre pantolondan ibarettir.) Artık ben sükunetle hazretin beliğ(düzgün) nezaketi, fetvasını dinliyordum. Nihayet namaz kılmaklığın adem-i

cevazına kanaat etmeyerek (.....) diyerek bana küfür damgasını örerak tekfîre kalkınca sabredemedim , kendisine layık ve müstehak olan cevabı vererek iskat etmeye mecbur oldum. Aynı mecliste hazret sizde mektepler usul-ı cedide mi? Yoksa atika mı? Ve coğrafya okuyorlar mı? Diyerek istifsara başladı. Bizde eshel-i tarik ile evlad-ı vatanın talim ve terbiyesine ve hayat-ı içtimaiye-i ..... nafi birer uzuv haline getirebilmek için muktezi sai ve gayret deriğ edilmemekte ve coğrafya değil kaff-i ulum ve fûnun-ı cedide tahsil edilmekte ve mekteplerimiz gün be gün tekamüle doğru yürümektedir dedim. Öyle ise İslamiyet orada da kalmamış. Bak şu kitabı oku coğrafya okutan da okuyan da kafir olduğunu berahin-i kat'îye ile ispat ediyor. Buna cevap ver dedi. Kitabı aldım serlevhası (elcüzümü'l.....) ya hazret bu coğrafyadan ve hurufatın otuz dört olmasından ne için bu kadar korkuyorsunuz? Bunlardan ne gibi bir mazarrat gördünüz? Bu kadar nefretinizin esbabı nedir? Dedim. Hazret coğrafya yer küre tahsili şer'an memnu olan bir fen-i batıladır. Çünkü çocuklarımızı böyle itikat-ı batılaya davet etmekten başka bir muhsenatı yoktur. Bunun adem-i cevazına dair bak ne kadar müdellil âriz ve amik mütalaa buyurulmuş şu eseri oku da anlarsın dedi.

Hazret sözüne devam ederek Orenburg'a uğramış, Medrese-i Hüsniye talebesini ve programını görmüşsünüzdür. Medrese-i Hüsniyenin küşadına on yedi sene oldu bu müddet zarfında ümmet-i muhammedin dinine, milletine mevcudiyet-i milliyesine hizmet edecek bir şahıs yetiştiremedi. Hep hayalat ile uğraşıyorlar, cedit diyerek programlar tanıtım ettiler karye çocuklarına coğrafya hendese bilmem neler okutacağız diyorlar , karye çocukları namaz kılmak , taharet almak bilmiyor esasat-ı diniyesinden malumatı yok itikadatından bi haber...

Coğrafya, hendeseden ne fayda hasıl olabilir belki dinsizliğe hizmet eder. İşte ceditçi muallimler talebelere muharirler şehirlerde meydanda ; tesettür yok, namaz yok, ibadet yok kadınlarını koltuklarına alarak kendileri de başlarına şapka geçirerek bulvarlarda, sokaklarda piyasa etmekte diğer tarafta Kırgız, Kazak çocukları Rus misyoner mekteplerine giderek tenessur etmeye mecbur kalmakta, onların dinlerini müdafaa, hayat-ı içtimaiyelerini, milliyelerini daha doğrusu İslamiyetlerini kurtarmaya teşebbüs etmek müteallim Olmak o milletçi muharirlerimiz ve muallimlerimizin hatır ve hayallerine bile gelmiyor, hab-ı milli Ve dini onların kalplerinden silinmiş maksatları sırf Ruslaşmak !... İşte bizi bu noktalar ceditçilerden teneffür ettirmiştir. Ceditçi demek tarek-i salat münker tesettür ahkam-ı şerri şerifi ve milletini ve 'adât-ı milliyesini istihza eden Rus 'adât-ı batiliyesini tercih eyleyen bir gürühtür demek diyerek uzun bir surette bize meseleyi anlattı. Dinledik. Huzurunda amenna diyerek tasdik ediyor, bize her nekadar pek çok cevaplar icap ediyor ise de misafir bulunmaktığım ve bir de muhitin tesirati o cevaplara mani oldu. Fakat seyahatim

esnasındaki meşhudiyetim hazretin söylediği sözlerin kısm-ı azamını tasdik ve itirafa mecbur ediyordu.

Başkurt karyelerine din namına bir takım propagandacılar dağılmış usul-ı cedidenin maarifin adem-i cevazını ümmi halka telkin etmekle uğraşıyorlar. Her karyede bunlara tesadüf ediliyor ellerinde silah olmak üzere (... ..) nam risale bulunuyor. Ben bu risalenin halkı ne suretle iğfal ettiğini anladığımdan ve çok yerlerde bunun hakikatının Türkiye uleması tarafından tevzih ve tashih edilmesi menafi-i İslamiyeye pek çok yardım edeceğini ve Müslümanları büyük bir tefrikadan ve ulum-ı maarife olan adavetlerden kurtaracağını beyan etmekte olduklarından mezkur kitabı aynen ulema-ı İslamiyenin enzar-ı dikkatine arz etmeyi dini ve milli bir vazife ad eylediğimden inşallah bir nüshasını İslam Dünyası idaresine takdim edeceğim. Muvafık bulursanız neşr edersiniz.”³⁰⁹

Seyahatini Başkurt köylerine doğru devam ettiren H. Sami Bey gördüklerini yazarak aslında Türkistan halkının yaşadığı sefaleti gözler önüne sermiştir. Gün içerisinde altı tane köy geçtiğini ve geçtiği her köyde aynı manzara ile karşılaştığını söylemiştir. Ahşah bir cami, yıkık dökük evler, sokaklarda yalın ayak oynayan kız çocukları... Akşam misafir olarak kaldığı köy evinde yaşadıkları ise aslında Müslüman halkın din adı altında nasıl sömürüldüğünü göstermektedir. Hazret namı ile köylünün saygı gösterdiği bir zat-ı muhteremin yazarın kıyafetlerinden ötürü “ bu küffar elbisesi ile namaz kılmak caiz midir? Sen nasıl namaz kılıyorsun ?” diyerek eleştirdiğinden bahsederken aslında İslamiyet medeniyetlerinin ilim ve fen yolunda ilerlemesi gerekirken batıl hayata nasıl saplanıp kaldığını anlatmıştır. Hazretin yazara küffar damgası vurmaya çalışması üzerine, ona okullarda verilen eğitim hakkında birkaç soru sorduğunda bu zâtın pozitif bilimler okutulmasının dini açıdan yasak olduğunu söylemesi üzerine halkın cehaletine aslında şaşırılmamak gerekir. Hazretle yapılan ceditçilik- kadimcilik tartışmasında ise, hazretin ceditçilileri dinsizlikle ve Ruslaşmakla suçladığı anlaşılmaktadır.

İncelenen makalelerden de anlaşıldığı üzere zengin ve verimli Türkistan toprakları Rus emperyalizminin egemenliği altına girmiş ve burada yaşayan Türk halkı da hakkı olan refah seviyesi yerine yoksul ve sefil bir hayat sürmekteydi. Bu sefaletten kurtulmak

³⁰⁹ H. Sami , ‘‘ Rusya Mektupları ’’ , **İslam Dünyası**, Sayı : 12, 11 Ramazan 1329-1331 (17 Ağustos 1913), s.187-189.

için tek çıkar yol da eğitimidir. Bu düsturda açılan Usûl-ı Cedit mekteplerinin ve bu mekteplerde okutulan pozitif bilimlerin önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Ve bu mekteplerin açılmasıyla Hive’de yaşanan gelişmeler bu değişime örnek olmuştur.

“ HİVE AHVALİ

Bu sene Hive’de o kadar ziyade soğuk olmadı, sular buz tutmadı. Ancak iki üç gün hava şiddetli oldu. Ziraat bütün kış devam etti.

Şimdi artık ilk bahar geldi, meyveler çiçek açtılar. Her yer cennet gibi.

Havanın böyle mu’tevil olması her şeye başka bir hayat, başka bir bereket verdi. Meralar zümriit gibi yeşerdi. Yılkı, sığır, koyun sürüleri ne güzel yayılıp geziyorlar.

Mektep ve medreselerde keza başka bir ruh başka bir hayat var, müderrisler, talebeler havâ-i hişle teneffüs etmeye çalışıyor ve gündün güne – yavaşta olsa- ileri hareket ediyorlar.

Cenab-ı ali Emir İsfendiyar Sani hazretleri yeni usulde bir medrese –i ali tesis etmeye başladı.

Medrese: Eski Hive şehrinin haricinde ve yeni Hive şehrinde. Yeni Hive şehri Rus mühendisler vasıtasıyla tarz-ı cedit üzere ve muntazam bir plan dairesinde tesis olundu. Şimdi yeni Hive ‘de gayet mükemmel bir postane ile elli yataklık bir de hastane vücuda getirildi ki bundan memleket ahalisi hasseten fıkra sınıfı son derece faydalar görmektedir. Hastanenin mahir tabibi kiminin karnını yarıyor, kiminin ayağını kesiyor, kiminin gözünü tedavi ediyor, hulasa memleket için canlı bir şifa... Bu doktorun senelik icraatı dokuz bin ruble imiş, bütün masrafı da han tarafından verilecekti.

Kadınlar için de bir tabibe –i müslime getirilmiş ki mumaileyh Taşkentli İsfendiyarof namında bir hanım ve sanatında gayet mahirdir.

İsfendiyar Han hazretleri memleket dahilinde yavaş yavaş medeniyet eserlerini edhal eylemektedir bu gün han dairesi baştan aşağı elektrik ile tenvir eylemektedir.

Yeni Hive beldesinde bütün evler bir plan üzerine yapılmakta ve buna pek ziyade itina edilmekte olduğundan mezkür şehre bir Avrupa beldesi denilse layıktır. Usul-ı cedit mektepleri bundan sonra tamamen bir plan üzerine inşa olunacak hulasa emirimizin münevver ve müterekki fikirler olması sayesinde ; Hive az zaman içinde bambaşka bir hayata girecektir.

Bu günlerde han-ı umumi bir emir verdi: Herkes gösterildiği miktarda ve aynı şekilde bir takım havuzlar kazacak ve bu havuzlarda toplanacak yağmur suları ile tarlasını sulayacak

İşte Hive'miz de bir taraftan maarifin terakkisi için usul-ı cedide mekteplerinin çoğalmasına, bir taraftan da ziraatın terakkisi için bu gibi usullerin tatbikine teşebbüs olunmaktadır Allah semerâdar eylesin.”³¹⁰

5.2. Dünya Müslümanları Hakkında Haberler:

II. Abdülhamit döneminde uygulanan “İslamcılık” politikası gereği farklı coğrafyalarda bulunan Müslümanlarla ilgilenilmiş ve halifeliğin yetkisi kullanılarak bu coğrafyalar ile ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise buralarda bulunan Müslüman Türk nüfus arasında milli bilinci uyandırmak amacıyla ilişkiler canlı tutulmuş ve dönemin gazete ve dergilerinde bu Müslümanlarla ilgili haberler yer almıştır. İslam Dünyası Dergisi de öncelikli amacını İslam dünyasının merkezi olan Hilafet Müslümanlarından bahsetmek olarak açıklamış olmasına rağmen dünya Müslümanlarının durumu hakkında da makaleler yayınlanmıştır.

“ESKİ ÇİN’DE YENİ HAYAT

Pekin’de Müslüman mektepleri – kıtay memleketinde de idare-i cumhuriyet olduktan sonra Müslümanların hali başkalaştı. Baş Müslümanların içtihad ve gayretleri sayesinde türlü şehirlerde cem’iyetler ve mektepler açıldı. Cemiyet azasının müteaddid şehirlerde verdikleri nutukların tesiriyle ahalide okumak hevesi arttı. Kıtay Müslümanlarının beş sene evvelki hali ile şimdiki hali göz önüne getirilirse, cemiyetlerin gayreti ile az vakit içinde çok terakki ettikleri görülüyor.

Beş sene evvel Müslümanların çok bulunduğu , Pekin, Tenzin? Şanghay, Gavan? gibi şehirlerde Müslümanların bir tane olsun mektebi yok idi. ‘Alelhusûs kız çocukların halleri pek acınaklı idi. Bunlarda hicab (kaçmak) olmadığından bu hususta Rusya Müslümanlarının hatun ve kızlarına nazaran serbest yaşamış iseler de, onların talim ve terbiyesini kimse düşünmüyor idi. Hatta bu cihet söylenmiş olsa taaccüb ederlerdi. Çünkü burada kızları okutmak adet değildi. Millet hakimi olan mecusi kadınların bile binde bir tanesi okur idi. Şimdi ise ahval tamamıyla başkalaştı hakimiyet her şehir ve büyük kariyelerde ibtidai ve rüştiye mektepler tesis eylediği gibi Müslümanlarda her şehir ve mahallede dini birer mektep bina etmeye çalışıyorlar. Kız ve erkek için ayrı mektep yapmaya iktidarları olmasa erkek ve

³¹⁰ ‘ ‘Hive Ahvâli ’ ’ , İslam Dünyası, Cilt-II, Sayı : 2 , 1330-1332 , s. 28-29.

kız çocukları bir yerde ve bir muallimde okutuyorlar. Zengince adamlar çocuklarını kendi mekteplerinden çıktuktan sonra hükümet mektebine de veriyorlar.

33mahallesi olan Pekin şehrinde şu beş sene zarfında muntazam ve güzel muallimler, medreseler nezaretinde on tane erkek ve üç tane kız çocuklara mahsus mektep ve iki tane dar'ü-l acizin yapıldı.

Bu mektepler de: Ahkam-ı şer'iyeye ve esas-ı İslamiye Arap lisanı Kitay lisanı, milli tarih ve coğrafya ve daha başka fenler okutulup hükümetin orta derecede mekteplerinde girilebilecek ma'lumat veriliyor.

Bu mekteplerde cemiyet-i İslamiye'nin çok yardımı oluyor. Hükümet de bazılarında mu'avenat edip muallimlerine maaş veriyor. Müslüman lisanının gayreti sayesinde hükümet mekteplerinin programında Garp lisanı kabul edilmiştir. Lisan-ı arabi Müslümanlara mecburi olup Mecusi talebeye ihtiyaridir.

Şimdi muvakkat olarak lisan-ı arabi muallimliğine 100 ruble maaş ile Kitayca ve Arapçası mükemmel olan Afganlı Mehmet Sadık namında bir zat tayin edilmiştir. Bu muallimlik Türkiye'den gelen Seyid Tahir Efendi'ye teklif edilmiş ise de mumaileyh vaaz için geldiğinden kabul etmemiştir.³¹¹

Çin'de bulunan Müslüman Türklerin eğitim öğretim hayatlarının Usûl-ı Cedit hareketinden etkilenmeleri üzerine buralarda bu harekete uygun olarak okullar açılmıştır. Bu okulların açılmasının ardından sadece din ve ahlak üzerine üzerine kurulu olan eğitim anlayışı büyük ölçüde değişmiştir. Bundan 5 sene öncesine kadar Pekin, Şangay gibi şehirlerde Müslümanlara ait bir tane dahi okul yokmuş. Belki de bu durumdan en çok zarar görenler kız çocukları olmuştur. Çünkü o dönemde kız çocuklarının okuması pek adet olmadığı için okula gönderilmemiştir. Açılan yeni okullarla birlikte artık her köyde bir okul açılmış, kız çocuklarının ayrı okuması için yeni bir okul yaptırılmayacağından kız ve erkek çocukların birlikte okuyabileceği okullar açılmıştır. Açılan bu okullara ise Osmanlı Devletinden ve diğer Müslüman coğrafyalardan öğretmenler gönderilerek eğitim verilmiştir.

³¹¹ "Eski Çin'de Yeni Hayat.", **İslam Dünyası**, Sayı : 1, 6 Rebiülahir 1329-1331 (19 Mart 1913), s. 16

“JAPONYA VE ÇİN’DE İSLÂM

İnkılabı fiilen iştirak etmiş Çin Müslümanları hazırda Japonya’da ki dindaşlarıyla birleşebilmek için hususi bir cemiyet teşkil etmekle meşguldürler. Tonkin, Hanguy, Şanhay ve diğer şehirlerde mezkur cemiyetin şubeleri bulunup yarım milyon kadar azası vardır. Günden güne miktarı artmak da olan Japonya Müslümanları da Çin İslamlarına imtisalen cemiyetler teşkil etmektedirler.

Sabık mayorlardan ve hazırda Tokyo’da ki Müslüman mektepleri deyr keturi? Hasan Mürşit Efendi Tonkinde ki baş Müslüman şurasına bir lahiya gönderip Japonya Müslümanlarının ahvaline dair uzun uzadıya malumat vermiştir. Bu gün Japonya’da üç milyon kadar Müslüman bulunuyor. Tonkin Müslüman cemiyeti Japonya Müslümanlarının raporunu müzakere ederek bir darü’l muallimin ile bir dini medrese inşasına büyük bir meblağ tahsis etmiştir.

Bu cemiyet, Rusya Müslümanlarına müracaat edip lazım miktarda imam ve muallim göstermelerini rica eylemişlerdir. Rusya Müslümanlarına gönderilmiş olan hitapnamede şöyle deniliyor: “ imam ve muallimlerin miktarı ne kadar çok olursa olsun, her biri kendisine yer bulacak ve din kardeşlerinin teşekküratını alacaklardır.

Tokyo’da ki Müslüman cemiyeti azasının miktarı iki sene mukaddem yalnız iki- üç bin olduğu halde hazırda kaç mektep büyük bir cami inşa edecek kadar azası artmıştır. Bu mektepler ile cami, azalık vergisi ile yapılmışlardır.

Tokyo’da çıkan “İslam” mecmuasında Çin, Japonya Müslümanlarının istiklaliyet vekuve-i askeriyesini muhafaza etmiş evvela Afganistan ile Türkiye’ye nasıl muavenet etmek istedikleri tafsilatıyla yazılmıştır. Bu İslam jurnalinin reyince bütün Asya Müslümanların taht-ı tasarrufuna geçmelidir.”

Usûl-ı cedit hareketi ile başlayan inkılap hareketi Çin Müslümanlarının yanı sıra Japonya’da bulunan Müslümanları da etkilemiştir. Bu coğrafyada günden güne Müslüman nüfusun artması üzerine Çin ve Japonya’da bulunan Müslümanlar birlik ve beraberliklerinin artması amacıyla bir cemiyet kurmak için çalışmalara başladığından bahsedilmektedir. Japonya’da 3milyon kadar Müslüman nüfusu bulunduğunu ve bu cemiyetin Rusya Müslümanlarına müracaat ederek bir öğretmen gönderilmesi ile dini bir medrese yapımı konusunda isteklerini belirten bir mektup gönderdiklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Tokyo’da çıkan “İslam” gazetesinde Çin ve Japonya’da bulunan bu Müslümanların askeri olarak Afganistan ve Türkiye’ye yardım etmek istediklerini yazmışlardır.

“AFGANİSTAN GAZETELERİ VE TÜRKİYE

Afganistan “ Novi Veremya” Gazetelerine yazılan uzun bir mektubun ehemmiyetine binaen naklediyoruz:

“ Bu son vakitlerde ki gibi Türk namı Afganistan’da hiçbir vakit şöret almamış idi. Türklerin kendi hukukları yolunda mübarezeleri şan ve mevkilerini muhafaza yolunda içtihat ve gayretleri Afganistan’da samimi bir şadlık hissi uyandırmaktadır. Bir zamanlar Nazım Paşa’yı öldürdüğü için ismi lanetler ile yad edilen meşhur Anur Bey şimdi Müslümanların en birinci ve hakiki müdafî’ ad olunuyor günden güne artan Afgan gazeteleri Anur Bey’i medh ve sena ediyorlar. Onun cesaret ve şecaatinden bitmez tükenmez gayret ve kahramanlığından bahsile, bir nice aylar mukaddem Avrupa matbuatı vekillerine söylediği aşağıdaki sözü derç edip Anur Bey’in hakiki vatanperverliğini takdir ve tahsin ediyorlar. Anur Bey matbuat vekillerine : Eğer Avrupa Türkiye’yi bitirmek fikrinde olsa, memleketimizin her bir karış yerini hücum ve muharebeler ile almak gerek olur, çünkü Müslümanlar ecnebi boyunduruğu altında yaşamaktan .....âsan görürler” demiş idi. Afganlılar umumiyetle cesaret ve şecaate hürmet ederler Balkan Muharebeleri vaktinde Bulgarların, Sırpaların, Karadağlıların, Yunanlıların, hatta güya Rusya’nın da Müslümanlara ettikleri zulüm ve canavarlıklarını göstermek için ayaksız, kulaksız, malûl, kötürüm Müslüman resimleri satılıyor. Bu halin böyle olacağını pek tabiidir. Fakat bunun gibi propagandalar Müslümanların kalbinde Avrupalılara karşı büyük bir adavet ve nefret uyandırır. Hatta Müslümanlar şöyle bir fikre geldiler ki güya Avrupa bütün alem-i İslam’ı mahvetmeye karar vermiştir. Bu ana kadar kendi işleriyle meşgul olmayı adet eden Afgan gazeteleri şimdi siyasi makaleler neşr edip bütün alem-i İslam’ı Türklere yardımcı olmaya davet ediyorlar. Afgan gazetelerinin fikrinde Türkiyesiz, Türksüz, Müslümanlığın bekası mümkün değildir. Şayan-ı garip şurasıdır ki , Afgan matbuatı Avrupa devletleri arasında hepsinden ziyade Rusya’ya hiddetleniyorlar, çünkü Türkiye’nin bütün felaketlerine sebep olarak Rusya’yı görüyorlar.

Gazete muharrirleri ile beraber aynı zamanda ruhani ulemaları da çalışmaktan geri durmuyorlar Afgan ruhanileri alçak, şani’ Avrupa’nın bütün Müslümanları kan tufanlarına boğmaya ve bu suretle alem-i İslam’ı dünyadan kaldırmaya kastettiğini müminlerin kalbine telkin edip duruyorlar. Türkiye’ye yardımda bulunmak için bütün dindaşlarını ittihadla davet ile düşmanlarının gaflet etmeyeceklerini hatırlatıp her ihtimale karşı hazır durmaya teşvik ediyorlar. Avrupa milletleri arasında Müslümanların kendilerine itimat edecekleri millet bir İngiltere’dir. Çünkü İngiltere’nin idaresi altında yetmiş milyon Müslüman bulunduğundan o Müslümanlar ile iyi geçinmek mecburiyetindedir.

Afgan gazetelerinin fikrince İngiltere Hint Müslümanlarının dindaşları olan Türkler ile bozuşmayıp Türkleri müdafaa etmekte imiş. Afganlılar Germaniye'ye de hüsn-ü teveccüh gösteriyorlar ve Germaniye imparatorunu saltanat dostu sanıp son ki vakıalarada Türkiye'ye yardımcı olduğunu gösterip “ yalnız Wilhelm'in sedası sayesinde yine Türkiye'ye ilişmeye korktular. Türkiye'yi bitirmeye kalkışan Rusya'yı Wilhelm korkuttu İngiltere Türkiye'ye iktisadi yardım etti ise Germaniye'de kendi selahattin kuvvetiyle yardımda bulundu. Avrupa devletlerinin en kutlusu Germaniye olduğu herkesçe malumdur. Gelecekte Germaniye kendisinde binlerce esir kardeşlerimiz bulunan Fransa'yı bitirip durmayacaktır, Rusya'yı da bitirecektir. Rusya'yı da Müslümanlar cebren tenasür ettiriyorlar.” diler umumiyetle Afganistan ba husus bu memleketin merkezi olan Kabil şehri bütün Avrupa'ya düşman nazarıyla bakıp hiçbir Avrupalının dostluğuna inanmıyorlar.”³¹²

Müslümanların sadece eğitim hayatları değil ticari ve iktisadi hayatları hakkında da bilgi veren yazılar yayınlanmıştır.

“MONGOLYA'DA MÜSLÜMANLAR

Bugün de Rusya'da Uluğsaba? Karyesinde zengin ve perigaşçık? Olarak 20 kişi Rusyalı Müslüman Mangolya'da ticaret ile meşgullerdir. Bunların her biri mangolca söyleşmeye, bazıları okuyup yazmayı öğrenmiş ve Mangolların emniyetini kazanmışlar. Bu günlerde oradan gelmiş birisinin sözüne göre Mangolya'daki Rusya tüccarının üçte biri Müslümanlar imiş. Bunlar evvelki yıllarda bakkaliye Ve tütün ve demir eşya ile alışveriş etmişler. Son vakitlerde ise Mangollar Kutay tüccarını kovduğundan kızılmal? (...) alışverişini Müslümanlar ele alıp bu yolda da muvaffakiyet göstermişler ve bunlar Rusya'da işlenmiş her türlü mal ve eşyayı Mangolya'da abaklı? mal, deri, yün yapağı, cesumluk, boynuz, sarı yağ gibi mallar değiştirip Rusya'ya getirmekle her iki tarafticaretine vasıta olup kendileri de güzel faide görüyorlar. Lakin halk vahşi hatta, köyler pek seyrek memleket ormanlık ve dağ taş arasında olup yol yokluğundan gayet çetinlik ile yorulmakta imiş.

³¹²“ *Afganistan Gazeteleri ve Türkiye*”, **İslam Dünyası**, Sayı : 18 , 12 Teşrin-i Sani 1329-1331 (4 Aralık 1913), s. 285-286.

Mongollar umumen hıyanetsiz doğru halk imiş, alışverişleri veresiye olduğu halde verilmeyen borç yok gibidir. Tüccar halkına ihtiram ile bakıyorlar. Lakin öz aralarında vahşilik büyük ve temizlikten uzak bulunuyorlar.

Rusya'dan varmışlardan ve ermişlerden AliVelief Nam tüccarın Mangolya'da büyük çiftlikleri ve hayvan sürüleri vardır. Bu Ali Efendi fakir ve fukaraya yardımı çok olan ihsanlı bir kişidir. Geçen senelerde vatani olan Uluğsaba'ya bir mescit ve bir mektep bina kıldırdı. İdaresini iltizam ettirdi. Bundan başka 1500 ruble sarfiyla "Oluğ şikar" Mescitini tamir ettirdi."³¹³

---

³¹³ ‘Mangolya'da Müslümanlar’, **İslam Dünyası**, Cilt-I, Sayı : 9, 1329-1331 , s. 143-144.

SONUÇ

Meşrutiyet Arapça *şart* kökünden türetilmiş olup devletin, Anayasa şartına bağlı olarak yönetildiği rejim biçimidir. Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet rejimi ile tanışması ise 23 Aralık 1876 tarihinde gerçekleşmiştir. Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile Osmanlı Devleti ilk kez bu dönemde Anayasal ve parlamenter bir sistemle yönetilmeye başlanmış, halk sınırlı da olsa yönetimde söz hakkına sahip olmuştur. Halk bu dönemde sınırlı bir söz hakkına sahip olmuş olsa bile Anayasada yer alan bazı maddeler nedeniyle padişahın etkisi tam olarak kırılmamıştır. Meclis bir karar alma organından ziyade danışma meclisi niteliğinde kalması üzerine bazı tarihçiler bu dönemi “*Meşrutî Monarşi*” olarak da nitelendirmişlerdir. Meclisi açma kapama yetkisini elinde bulunduran Sultan Abdülhamit Han Meşrutiyetin ilanından iki yıl gibi kısa bir süre sonra 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında mebusların devletin savaş ve ekonomi politikalarını çok sert bir şekilde eleştirmeleri üzerine meclisi kapatarak yönetimi kendi tekelinde toplamıştır. Sultan Abdülhamit Han'ın otuz yıllık iktidarının ardından Jön Türklerin etkin çalışmaları neticesinde II. Abdülhamit Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmek zorunda kalmıştır. 24 Temmuz 1908 tarihi ile başlayan II.Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Tarihi içerisinde pek çok değişimin ve gelişmenin yaşandığı bir süreç olmuştur. Fikri ve ideolojik tartışmaların yaşandığı, ilk siyasi partilerin tarih sahnesine çıktığı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı anayasal gelişmelerin yaşandığı, padişahın denetim yetkisinin sınırlandırıldığı bu dönem Tarık Zafer Tunaya, tarafından da Türkiye Cumhuriyeti'nin laboratuvarı olarak nitelendirmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi basın- yayın faaliyetlerinin de yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. II. Abdülhamit'in otuz yıllık saltanatı süresince uygulanan sansür ve baskı uygulamaları neticesi ile özgür bir şekilde yürütülemeyen faaliyetler, Meşrutiyetin ilanı oluşan özgürlük ortamdan yararlanmışlar ve sayıları kısa sürede yüzleri aşmıştır.

Matbuat hayatının aktif olarak yaşandığı bu dönemde çıkarılan dergilerden biri de Tatar-Cedit hareketinin bir uzantısı olarak İstanbul'da çıkarılan ve çalışmanın asıl konusunu oluşturan *İslam Dünyası Dergisi* olmuştur.

1913-1914 yılları arasında 27 nüsha olarak çıkarılan derginin ilk sayısı 15 Mart 1913 günü çıkmıştır. Derginin baş yazarı ve sahibi Abdürreşid İbrahim, Türkistan coğrafyasında Rusların asimilasyon politikalarına karşı koymak amacıyla başlatılan Usûl-ı Cedit hareketinin öncü isimlerinden biridir. Derginin genel müdürlüğünü ise yine bu harekete mensup bir yazar olan Osman Cudi yapmıştır. Dergi İstanbul'da Necm-i İstiklal Matbasında basılıp, Bab-ı Ali Caddesindeki Zaman Kütüphanesinde satışa sunulmuştur. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi etrafında örgütlenen dergi, İstanbul'da bulunan Tatar kökenli Usûl-ı Cedit hareketi temsilcilerinin sesi olmuştur.

Derginin hayatına başladığı sırada Osmanlı Devleti Balkan Savaşları nedeniyle zor günler geçirmekteydi. Ardı ardına yaşanan savaşlar nedeniyle devlet çok ciddi toprak kayıpları yaşamış hatta 26 Mart 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin eski pay-ı tahtı olan Edirne kaybedilmişti. Derginin sahibi ve baş yazarı olan Abdürreşid İbrahim, İslam Dünyası'nda önce yayınladığı Tearüf-i Müslim'in de önceliğini Rusya Müslümanlarına verirken devletin yaşadığı bu zor durumlar nedeniyle bu dergide önceliğini Osmanlı Müslümanlarına vererek devleti düştüğü bu kötü günlerden kurtarmayı amaçlamıştır. İslamcılık ideolojisi ile yayınlanan derginin künyesinde ise "İslam Faidesine Çalışır" ibaresi bulunmaktadır. Derginin yayın politikası birinci ve ikinci sayılarda yer alan makalelerde açıklanmıştır. Dergi, İslam Medeniyeti'nin diğer medeniyetler beynindeki ezilmişliğine karşı oluşan tedenninin nedenlerini tespit edip, çözümler üretmeyi kendine ilke edinmiştir. Bu nedenle dergilerde yer alan makaleler çoğunlukla bu cihette olmuştur.

15 Mart 1913 günü yayın hayatına başlayarak iki haftada bir yayınlanan dergi 27. sayısını yayınlamasının ardından 16 Nisan 1914 günü yayın hayatına son vermiştir.

Bu çalışmada ise; dergide yer alan makalelerin tamamı günümüz Türkçesine çevrilmiş ve çevrilen makalelerin ışığında, İslam Dünyası Dergisi yazarlarının gözü ile II. Meşrutiyet dönemi olayları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Makalelerde işlenen konuların ağırlığını ise daha çok İslam Medeniyetinin Avrupa Medeniyetleri karşısında geri kalmışlığını anlamaya, çözümler üretmeye yönelik eğitim- kültür politikalarının yer aldığı makaleler ile Müslümanlar arasında birliği sağlayacak olan iman kuvvetini tetiklemeye ve onları yeniden harekete geçirmeyi sağlayacak türden yazılan makaleler oluşturmuştur. Olaya farklı bir açıdan bakacak

olursak eğer 1913 yılında yayınlanan bu derginin hacmi ele alınan konuların ağırlığını kaldıramamış olacak ki bugün hala aynı konuları tartışıyor ve bir çözüm yolu üretemediğimizi görüyoruz.

İslam Dünyası, Usûl-ı Cedit hareketinin bir uzantısı olarak yayınlandığından dolayı dergi içersinde eğitim- kültür politikaları ayrı bir yere ve öneme sahip olmuştur. Rusların Türkistan coğrafyasında bulunan Müslüman Türkler'e uygulamış oldukları asimilasyon politikaları karşısında eğitimi bir silah olarak kullanan Tatar-Cedit aydınları buldukları bölgelerde Avrupai tarzda eğitim veren okullar açarak, kendilerinden sonra gelecek olan nesli Rus politikalarına karşı kalkan yapmış, ve kendi içersindeki milli birlik ve beraberliği korumaya çalışmışlardır. Rus coğrafyasında etkisi görülen bu sistem neden Osmanlı'da da uygulanmasın? İşte, dergi Osmanlı eğitim politikalarının çağın şartlarına uymadığını, okullaşma oranının çok düşük olduğunu, kullanılan dilin Arapça ve Farsça tamlamalar altında ezildiğinden dolayı okuma ve yazma konusunda çok güçlükler çekildiğini, idari kadro yetersizliği ve kurulan kadroların liyakatsiz kişilerden oluşmasından dolayı istenilen verimin sağlanamaması gibi konular üzerinde durarak bir an önce bu alanlarda ıslahat yapılmasının zorunluluğundan bahsetmiştir. Topla tüfekte yıkılmayan bir milleti cehalete kurban etmek bu olsa gerek... Eğitim sistemimizdeki her bir aksaklık bizi kör, sağır, sakat hatta hissiz bir vücut bütünlüğüne sürüklüyor. Ne yazık ki o gün ıslahına davet edilen bu konuların, günümüzde hala etkisini gösterdiğini ve hala tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Bundan çıkarabileceğimiz tek sonuç ise tarihimizden ders almadığımız gerçeğidir.

Derginin ideolojik olarak etkilendiği fikir akımının *İslamcılık* fikri olmasından ötürü dini hayatla ilgili makalelerde dergi içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Zaten derginin yayınlanış amacına baktığımız zamanda bunu açıkça görebiliyoruz. Yeryüzünde bulunan bütün Müslümanları Hilafet bayrağı altında toplanmayı amaç edinen dergi, Osmanlı Devleti'ni İslam'ın son kalesi olarak görmüş ve burada bulunan Müslümanların ahvalini içeren makaleler yayınlayarak onları harekete geçirmeye çalışmıştır. Derginin dini hayat içersinde özellikle üzerinde durduğu konulardan biri de ana dilde hutbe meselesi olmuştur. Dilini anlamadığımız bir kişinin nasihatine nasıl uyabiliriz? Kuran-ı Kerim'i soktuğumuz karanlıktan çıkarıp önümüze kandil,

ömrümüze rehber eylemek istiyorsak eğer onu anlamalı, hurafe ve batıl uygulamalardan kurtarmak için çalışmalıyız diyerek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Derginin ağırlıklı konu alanı eğitim ve dini hayat olmasına karşılık dönemin siyasi olaylarına, iktisadi durumlarına ve bu olayların halka yansımalarına da yer vererek Anadolu halkının yaşantısını sayfalarına taşımıştır.

Dergi, öncülüğünü Osmanlı Müslümanlarına verse de sadece Osmanlı coğrafyası ile sınırlı kalmamış, hilafet Müslümanları öncülüğünde diğer ülkelerde yaşayan Müslümanların durumu hakkında bilgi veren makaleler dergide yer almıştır. Derginin yazar kadrosunun çoğunluğunu Tatar- Cedit hareketine mesup yazarlar oluşturduğu için özellikle Türkistan coğrafyasından gelen haberleri sık sık derginin sayfalarında görmekteyiz.

II. Meşrutiyet dönemi matbuatı içerisinde yer alan İslam Dünyası Dergisi'ni bir bütün halinde incelediğimizde dönem hakkında geniş çaplı bir bilgi edinmenin yanı sıra tavsiye ettiği uygulamalar, ıslahına lüzum gördüğü durumlar ve ele aldığı konular açısından gerçekten ileri görüşlü bir yazar kadrosuna sahip olduğunu ve yerinde değerlendirmeler yapmış olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

(1) İslam Dünyası

Abdülvahhab. (18 Rebiülahir 1329-1331). Akıl. (2), 19-21.

Abdürreşid İbrahim. (6 Rebiülahir 1329-1331). Acı Hakikatler İtiraf Olunmadıkça İslah Mümkün Olamaz. (1), 1-3.

(18 Rebiülahir 1329-1331). Ahlak ve İctimâ'iyât: İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler. (2), 17-19.

(3 Cemaziyevvel 1331). İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler. (3), 33-35.

(1 Cemaziyelahir 1329-1331). İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler. (5), 65-67.

(15 Cemaziyelahir 1329-1331). İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler. (6), 81-82.

(29 Cemaziyelahir 1329-1331). İtirafı Lazım Olan Acı Hakikatler. (7), 97-99.

(14 Recep 1329-1331). Talebe ve Şakirdan. (8), 113-115.

(1329-1331). Talebe ve Şakirdan. (9), 129-131.

(13 Şaban 1329-1331). Talebe ve Şakirdan. (10), 145-147.

(1329-1331). 10 Temmuz ve Edirne Bayramı. (11), 161-163.

(25 Ramazan 1329-1331). Edirne Ne Olabilirdi?. (13), 193-194.

(25 Ramazan 1329-1331). İslahata Nereden Başlanabilir?. (13), 194-196.

(23 Kanun-i Evvel 1329-1331). Hocalar Çalışıyorlar. (20), 309-310.

(6 Kanun-i Sani 1329-1331). Hayat-ı İslâm Ulema Elindedir. (21), 321-323.

(6 Kanun-i Sani 1329-1331). Sigortalar Hakkında Bir Mütalaa. (21), 323.

(20 Şubat 1331). Tefekkür Saati Hayr-i Men-i İbadet-i Sünneti. (24), 385-387.

A.C. (14 Şevval 1329-1331). Açık Mektup: Makâm-ı Muâllâ-yı Meşihate. (14), 220-221.

(29 Şevval 1331). Açık Mektup: Hutbeler Meselesi. (15), 232-233.

A.E. (12 Teşrin-i Sani 1329-1331). Şapkasızlara Bir Hafta Sonra. (18), 280-282.

Ali Tayyar Rahmi. (23 Kanun-i Evvel 1329-1331). Mazi-i Mağrura Artık Elveda. (20), 313-314.

Atıf. (6 Kanun-i Sani 1329-1331). (İslam Dünyası)Müdiriyet-i Behiyyesine. (21), 32-325.

Can Polat. (6 Kanun-i Sani 1331). Türkçe Hutbe. (21), 332-334.

- Ebu'l Kemal. (29 Zilkade 1329-1331). Hutbe Nasıl Okunmalıdır. (17), 262-265.
- E. D. (14 Şevval 1329-1331). Tatar Cemiyet-i Hayriyesi: İçtimai Umumiyesi. (14), 224.
- (21 Kanun-i Sani 1329-1331). Bir İzah. (22), 359-361.
- E. M. (11 Ramazan 1329-1331). Kapitülasyonlar Nasıl Kalkar? (Bir Japon Mualliminin Fikri). (12), 180-182.
- H. Sami. (14 Recep 1329-1331). Rusya Mektupları. (8), 126-128.
- (1329-1331). Rusya Mektupları. (11), 173-175.
- (11 Ramazan 1329-1331). Rusya Mektupları. (12), 187-189
- Hadimüddin. (6 Rebiülahir 1329-1331). İrşâd Tarîkleri. (1), 9-10.
- (18 Rebiülahir 1329-1331). İrşâd Tarîkleri. (2), 24-25.
- (21 Kanun-i Sani 1329-1331). Islah-ı Medaris ve Fünûn-ı Cedide. (22), 357-359.
- (1330-1332). Müslümanlar Ticaret Âleminde. 2(1), 6-8.
- (1330-1332). Cemâ'at-i İslamiyye ve Köy İmamaları. 2(3), 37-39.
- Hocazade Abdurrahman. (25 Ramazan 1329-1331). Yerli Malına Rağbet Cümlemize Vacibtir. (13), 199-203.
- İsmail Safaihi. (23 Kanun-i Evvel 1329-1331). Sigortalar Hakkında Bir Mutala'a. (20), 307-309.
- (20 Şubat 1329-1332). Kızlarımıza Ne Okutalım. (24), 387-389.
- M. Nuri. (6 Rebiülahir 1329-1331). İslam'ın Terakkisi Yalnız (Usul-ı Terbiye)nin Tanzimi İle Olacaktır. (1), 10-12.
- Mehmed Gıyaseddin. (29 Cemaziyelahir 1329-1331). Musa Carullah Efendi'nin Makâlâtı Münâsebetiyle. (7), 107-110.
- Mehmed Sabit. (6 Kanun-i Sani 1329-1331). Sigorta. (21), 335.
- Mehmed Şevket. (1330-1332). Misyonerler ve Mektepleri Makalesine Cevap. 2(3), 41-46.
- Muallim A.S. (18 Rebiülahir 1329-1331). Bizde Usûl-ı Tedris –I. (2), 27-29.
- (17 Cemaziyevvel 1329-1331). Bizde Usûl-ı Tedris. (4), 55-56.
- (1 Cemaziyelahir 1329-1331). Bizde Usûl-ı Tedris –III. (5), 75-77.
- (15 Cemaziyelahir 1329-1331). Bizde Usûl-ı Tedris –III. (6), 93-94.
- (29 Cemaziyelahir 1329-1331). Bizde Usûl-ı Tedris. (7), 105-107.
- (14 Recep 1329-1331). Bizde Usûl-ı Tedris. (8), 125-126.

(13 Şaban 1329-1331). Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Lahiyası Münasebetiyle. (10), 159-160.

(25 Ramazan 1329-1331). Darülfünun'da Usul-ı Tedris ve Terbiye Konferansları. (13). 204-205.

(14 Şevval 1329-1331). Usul-ı Tedris ve Terbiye Konferansları Münasebetiyle. (14), 218-220.

(12 Teşrin-i Sani 1329-1331). Yeni Romanya Müslümanlarına. (18), 280-282.

(1330-1332). Ta'lim ve Terbiye: Usûl-ı Tedris- Usûl-ı Teftiş. 2(2), 24-25.

Musa Carullah. (18 Rebiülahir 1329-1331). İman. (2), 21-24.

(3 Cemaziyelevvel 1331). İman II. (3), 38-42.

(17 Cemaziyelevvel 1329-1331). İman III. (4), 52-54.

S. A. (11 Ramazan 1329-1331). Usûl-i Tedris ve Terbiye Dersleri. (12), 185-187.

Samizade Süreyya. (1330-1332). Misyonerler ve Mektepleri. 2(2), 19-22.

Şeyh İsmail. (14 Recep 1329-1331). Musa Carullah Efendi'nin Makâlâtı Münasebetiyle. (8), 122-125.

Yazarı Belli Olmayan Makaleler

Medeniyet Dünyası Terakki Etmiş İken İslamiyet Alemi Niçin İndi?. (6 Rebiülahir 1329-1331). (1), 4-6.

İslam Âleminde Yeni Cereyan. (6 Rebiülahir 1329-1331). (1), 15.

Eski Çin'de Yeni Hayat. (6 Rebiülahir 1329-1331). (1), 16.

Ana Dil İle Hutbe. (18 Rebiülahir 1329-1331). (2), 26-27.

Medreselerin Islahı. (18 Rebiülahir 1329-1331). (2), 29-30.

Ana Dil İle Hutbe. (15 Cemaziyelahir 1331). (6), 88-90.

Bizdeki Maarife Ağlamalı mı, Gülmeli mi?. (15 Cemaziyelahir 1329-1331). (6), 94-96.

Güzel Anadolu. (15 Cemaziyelahir 1331). (6), 86-88.

Güzel Anadolu. (29 Cemaziyelahir 1331). (7), 104-105.

Ana Dil İle Hutbe. (13 Şaban 1331). (10), 155-157.

Türkistan'ın Hali. (11 Ramazan 1329-1331). (12), 189-190.

Kur'ân-ı Kerim Tercümesi. (25 Ramazan 1331). (13), 197-199.

İslam Dünyası'nın Tefrikası. (14 Şevval 1329-1331). (14), 221-224.

- İlan-ı Harp – 25 Eylül sene 328. (29 Şevval 1329-1331). (15), 236-239.
- Rusya Müslümanlarının Medrese ve Tahsil İşleri. (29 Zilkade 1329-1331). (17), 267-269.
- Afganistan Gazeteleri ve Türkiye. (12 Teşrin-i Sani 1329-1331). (18), 285-286.
- Kur'an'ın Yanlış Basılması Hakkında. (29 Teşrin-i Sani 1329-1331). (19), 299-300.
- Yine Anadil ile Hutbe Meselesi. (8 Safer 1332). (20), 310-311.
- Makam-ı Meşihâtin Tebliği. (6 Kanun-i Sani 1329-1331). (21), 335-336.
- Ufa Meclis-i Aliyyesinin Kararı. (21 Kanun-i Sani 1330-1331). (22), 364-366.
- Hutbe-i Cum'a. (5 Şubat 1329-1331).(23), 378-380.
- Ufa'da Ulema Meclisinin Kararı. (5 Şubat 1329-1331).(23), 381-382.
- Petersburg'da Yeni Bir Cemiyet. (20 Şubat 1329-1332). (24), 400.
- Hive Ahvâli. (1330-1332). 2(2), 28-29.

(2) Kitap

- Ahmad, F. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçura, Yusuf. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: TTK.
- Akşin, S., S. Balcı., B. Ünlü. (2017). *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1975). *Siyasi Tarih (1789-1960)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Aydın, H. (2010). *II. Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*. Konya: Palet Yayınları.
- Balcıoğlu, M. (2011). *Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-ı Şarkiyeye Dairesi*. Ankara: Dinamik Yayınları.
- Berkes, N. (Mart 2015). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Haz. A. Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birecikli, İ. B. (2015). *Balkan Harbi Sırasında Osmanlı Ordusunun Moral ve Disiplin Durumu*. 100. Yılında Balkan Harbi içinde. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.
- Devlet, N. (2014). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: TTK.
- Gökalp, Z. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken.

- İnalcık, H., M. Seyitdanlıoğlu. (Nisan 2006). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- İnalcık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- (Kasım 2016). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Devlet, N. (1988). *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ebuzziya Tevfik. (Mart 1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Kabacalı, A. (Temmuz 1990). *Türkiye'de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti.
- Karakaş, M. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri. Asım Öz (Ed.) içinde, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet* (s.52-73). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*. Ankara: TTK.
- (2008). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK.
- Kodaman, B., M. A. Ünal. (1996). *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. Ankara: TTK.
- Koloğlu, O. (2018). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2006). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK.
- Mardin, Ş. (2017). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örenç, A. F. (2016). *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Özkaya, S. (Ekim 2016). *Meşrutiyet Basınından Örneklerle Türkistan (Siyasi, İktisadi, Sosyal Hayatına Dair)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Said Paşa, Tahsin Paşa. (2008). *İkinci Meşrutiyetin İlanı 1908*. (Haz. N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- (Eylül 2007). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Saray, M. (1987). *Türk Dünyasında Eğitim Reformu Ve Gaspıralı Bey*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sarınay, Y. (2015). *Balkan Savaşları ve Sonuçları*. 100. Yılında Balkan Harbi içinde. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Sezgin, S. (2007). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Tekeli, İ., S. İlkın. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: TTK.
- Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (Ocak 1988). *Türkiye'de Siyasi Partiler C.I İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- (Şubat 1998). *İslamcılık Cereyanı-I*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı ve Yayıncılık.
- (2016). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, M., E. J. Zürcher. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1954). *Prens Sabahattin*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Üçok, C. (1975). *Siyasal Tarih (1789-1960)*. Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan*. Ankara: Lalezar.
- Yiğit, A. (2015). *I. Balkan Savaşı'nda Edirne Müdafasının Önemi*. 100. Yılında Balkan Harbi içinde. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Zeki, İ. (2019). *Türkistan Ceditçileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.

(2) Makale

- Ahatov, U., J. Kumğanbayev. (2012). XIX. Yüzyılın Sonu İle Xx. Yüzyılın Başındaki Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya Üzerine Uyguladığı Politikaları Ve Halkın Yaşam Biçimi. *Tarihin Peşinde*, (7), 219-224.
- Akpınar, Y. (2011). Türkistan. *TDVİA*, 40, 492-494.
- Altın, H. (2008). 1869 Maarif Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 27-283.

- Altunbay, M. (Ağustos 2016). Sibiry'a'dan Japonya'ya Bir Türk Seyyah: Abdürreşid İbrahim Efendi Ve Te'arüf-i Müslimin Dergisinde Eğitim Meselesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45).
- Arabacı, C. (2014). Abdürreşid İbrahim'in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni ve Konya Hayatı. *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, 14(19), 290-304.
- Arslan, O. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkisi. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 261-278.
- Arslan, M. Gaspıralı İsmail Bey'in Eğitim Reformu ve Usul-i Cedid Gaspıralı İsmail Bey'in Yaşam Öyküsü ve Türk Fikir Hayatına Etkileri. *GAU Journal of Social and Applied Science*, (8), 8-21.
- Aslan, T. (Ekim 2006). Garpcılar ve Garpcılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları. *Kastamonu Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 14(2), 629-636.
- Bayraktar, M. F. (1992). İsmayil Hakkı Baltacıoğlu. *TDVİA*, 5, 36-38.
- Bedirhan, Y. (Bahar 2015). XIX. Yüzyılda Kazan Türkleri Arasında Eğitim-Öğretim ve Aydınlanma (Maarfiçilik) Hareketinin Başlaması ve Bunun Öncüleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 366-379.
- Benek, M. K. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyet'e Kadarki Gelişimi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 27-39.
- Beydilli, K. (2006). Mustafa Reşid Paşa. *TDVİA*, 31, 348-350.
- Budak, L., Ç. Budak. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (3), 51-68.
- Buzpınar, T. (2006). Mustafa Fazıl Paşa. *TDVİA*, 31, 300-301.
- Canyaş, H., F. Orkunt Canyaş. (Bahar 2012). Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri. *TÜBAR*, (XXXI), 55-75.
- Demir, K. (Nisan 2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu Ve Gazeteler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 57-88.
- Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 389-408.
- Dölen, E. (Aralık 2008). II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun. *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 10(1), 1-46.
- Feyzioğlu, H. S. (2016). Hatıralar Işığında Balkan Savaşları. *DTCF Dergisi*, 56(2), 200-213.
- Gündoğdu, A. (2017). Gaspıralı İsmail Bey Ve Türk Aydınlanması. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset Ve Kültür Dergisi*, (17), 11-25.

- Güngör, M. (Haziran 2008). Çağının Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 54-64.
- Haykır, Y., H. Haykır. (Ekim 2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yerel Basının Tarihsel Gelişimine Bir Bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(56), 306-325.
- İbrahimov, O. (2016). Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (5), 82-94.
- İhsanoğlu, E. (1993). Darü'l-fünun. *TDVİA*, 8, 521-525.
- Kalkan, İ. (2000). Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (14), 285-295.
- Kalsın, B. (Kış 2014). İsmail Gaspıralı Ve Tercüman Gazetesi. *Uluslar Arası Hakemli İletişim Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 95-115.
- Kamer, S. T. (Yaz 2014). II. Meşrutiyet Dönemi İlköğretimde Karma Eğitim Uygulamaları ve Yasal Düzenlemeler. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 86-97.
- Kanlıdere, A. (2004). Mercanî. *TDVİA*, 29, 169-172.
- (2006). Musa Carullah. *TDVİA*, 31, 214-216.
- Karagöz, S., M. Şanal. (Ağustos 2015). İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 679-691.
- Kazıcı, Z. (2010). *TDVİA*, 39, 515-523.
- Kerimov, N. (2010). Türkistanlı Ceditçi Mahmud Hoca Behbudi'nin Ölümü. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (6), 363-383.
- Keskioğlu, O. (1964). Musa Carullah(1875-1949) Hayatı, Görüşleri ve Eserleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 63-73.
- Kılıç, M. (2010). Türk Siyasal Hayatında Muhalif Bir İsim ve Hareket: Prens Sabahattin ve Meslek-i İçtima. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(12), 1-14.
- Kılıç, S. (1990). 1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı. *OTAM*, 557-634.
- Kırımlı, H. (1996). Gaspıralı İsmail Bey. *TDVİA*, 13, 392-395.
- Kocaman, K. (Aralık 2017). Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 400-427.
- Maraş, İ., İ. Türkoğlu. (2002). Kayyum Nasiri. *TDVİA*, 25, 109-110.
- (2002). Kursavi. *TDVİA*, 26, 447.
- Odabaşı, İ. A. Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-117.

- Özbek, N. (1995). Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı. *Toplumsal Tarih*, 4(19), 7-12.
- (1995). Abdürreşid İbrahim'in İkinci Meşrutiyet Yılları: Tearüf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri. *Toplumsal Tarih*, 4(20), 18-23.
- Saray, M. (1989). Altın Orda Hanlığı. *TDVİA*, 2, 538-540.
- Sarınay, Y. (2012). Turan. *TDVİA*, 41, 407-408.
- Şahin, M., M. A. Tokdemir. (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.
- Şentürk, M. (2012). Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri: Tarihi'l-Kur'an Ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 257-268.
- Tanör, B. Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 10-26.
- Taşgıl, A. (2012). Türkistan, *TDVİA*, 43, 556-560.
- Temür, H. (Bahar 2017). Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, (60), 233-276.
- Toprak, Z. (Temmuz 1989). Diran Kekelyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi. *Tarih ve Toplum*, 67, 39-41.
- Tunaya, T. Z. 1876 Kanun-i Esasi'si ve Türkiye'de Anayasa Geleneği. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 27-39.
- Uçer, M. B. (2017). Musa Carullah. *İslam Düşünce Atlası*.
- Uzun, M. (1998). Abdürreşid İbrahim. *TDVİA*, s.295-297.
- Üşenmez, E. (2011). Modern Özbek Edebiyatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(19). 115-169.
- Yamak, S. (Mart 2008). Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), 323-342.
- Yazıbaşı, M. A. (2014). Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitim ve Öğretimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 761-780.
- Yüksel Göktaş, Nuray Temur Gedik, Aslıhan Kocaman Karoğlu, Kürşat Çağıltay. (2009). *Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ndeki Tarihsel Gelişimi*, (24), 81-92.

(3) Bildiri

- Alp, A. (22-23 Mayıs 2012). *Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim*. Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni'nde sunulmuş bildiri, Konya Japon Kültür Merkezi, Konya.
- Avcı, Y. (11-13 Mayıs 2005). *Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Modern Diplomasi (1908-1912)*. Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Bulgar İlişkileri Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Eskişehir.
- Çelik, B., N. Yalansız., S. Küçükkoyuncu. *Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Diplomasinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri*. Balkan Tarihi Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Burdur.
- Gündoğdu, A. (22-23 Mayıs 2012). *Abdürreşid İbrahim'in Oğlu Ahmed Münir ve Japonya Mektupları*. Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni'nde sunulmuş bildiri, Konya Japon Kültür Merkezi, Konya.
- Kişi, Ş. S. (3-7 Aralık 2012). *İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Geri Alınmasının İzmir Basınındaki Yankıları*. Ondördüncü Askeri Tarih Kongresi'nde sunulmuş bildiri, ATASE, Ankara.
- Türkoğlu, İ. ((22-23 Mayıs 2012). *Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857- 1944)*. Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni'nde sunulmuş bildiri, Konya Japon Kültür Merkezi, Konya.

(4) Tez

- Aydın, M. (Aralık 2018). *İslamcılık Düşüncesi Bağlamında Musa Carullah Bigiyef Düşüncesinin Sosyolojik Temelleri*. Basılmamış Yüksek Lisans. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Maraş, İ. (2000). *İdil-Ural Türklerinde Ceditçilik (Yenilikçilik) Hareketi (1850-1917)*, Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkoğlu, İ. (1993). *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ülker, Ç. (2012). *II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ünişen, A. (2013). *II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Yayımlanan Başlıca Mecmualardaki Eğitim Bilimleri İle İlgili Makalelerin Değerlendirilmesi*. Basılmamış Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

(4) Tüzel Kişi

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. (1992). *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

EKLER

EK-1 İSLAM DÜNYASI DERGİSİ 1.SAYI KAPAK

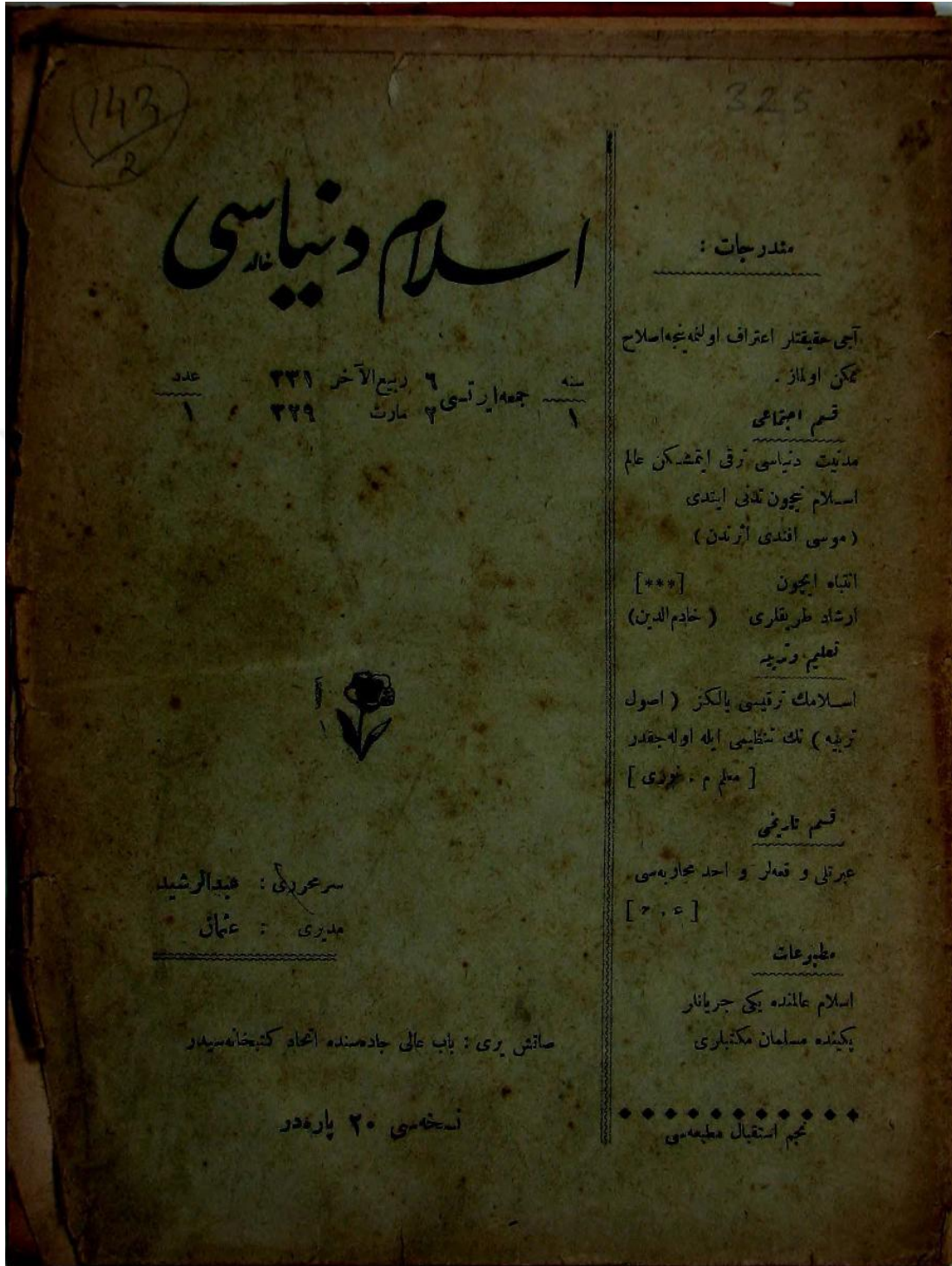
EK-2 İSLAM DÜNYASI DERGİSİ 27.SAYI (SON SAYI) KAPAK

EK-3 ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN FOTOĞRAFI

EK-4 MUSA CARULLAH BİGİYEF'İN FOTOĞRAFI

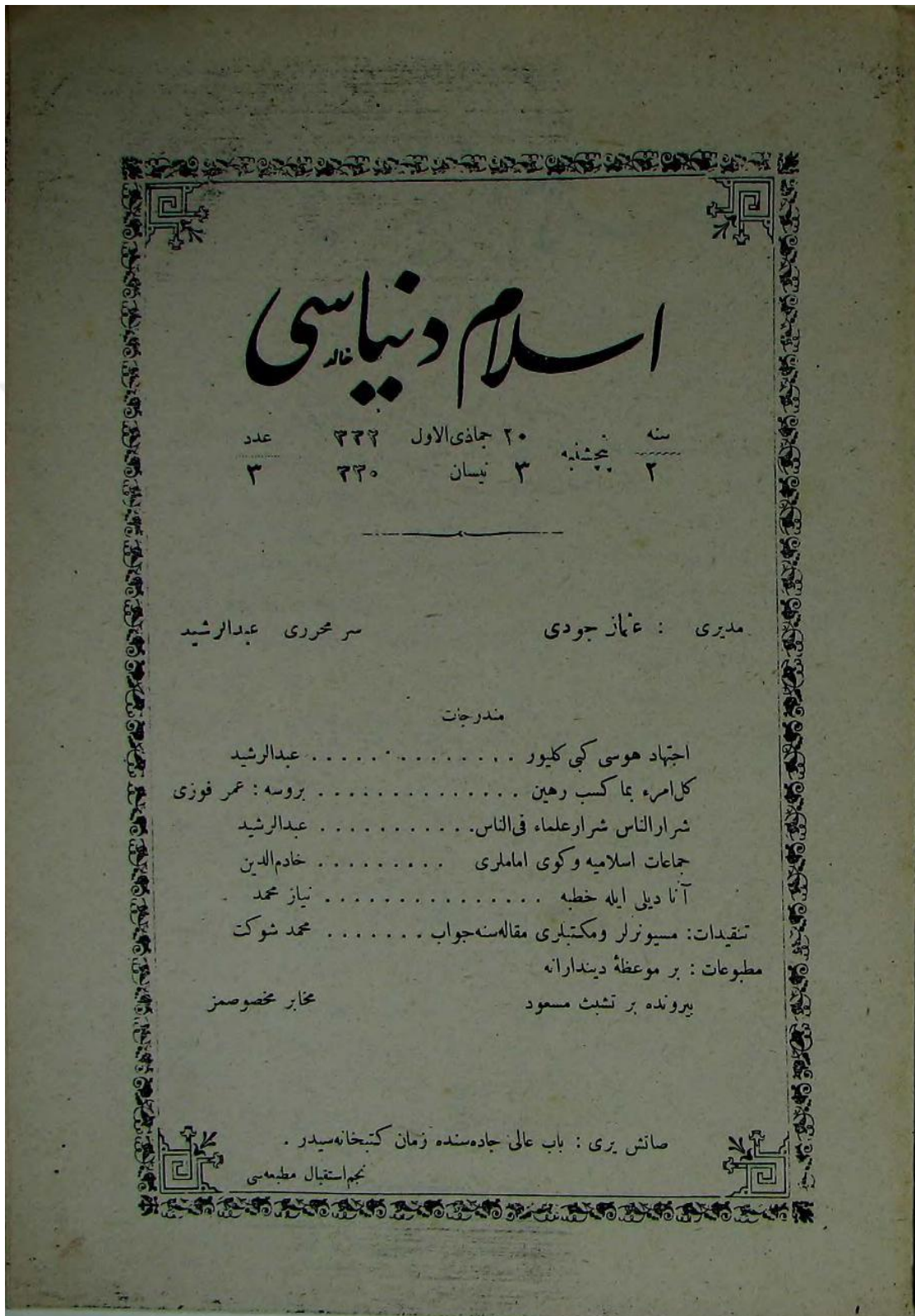

EK-1 İSLAM DÜNYASI DERGİSİ 1.SAYI KAPAK

EK-2 İSLAM DÜNYASI DERGİSİ 27.SAYI (SON SAYI) KAPAK

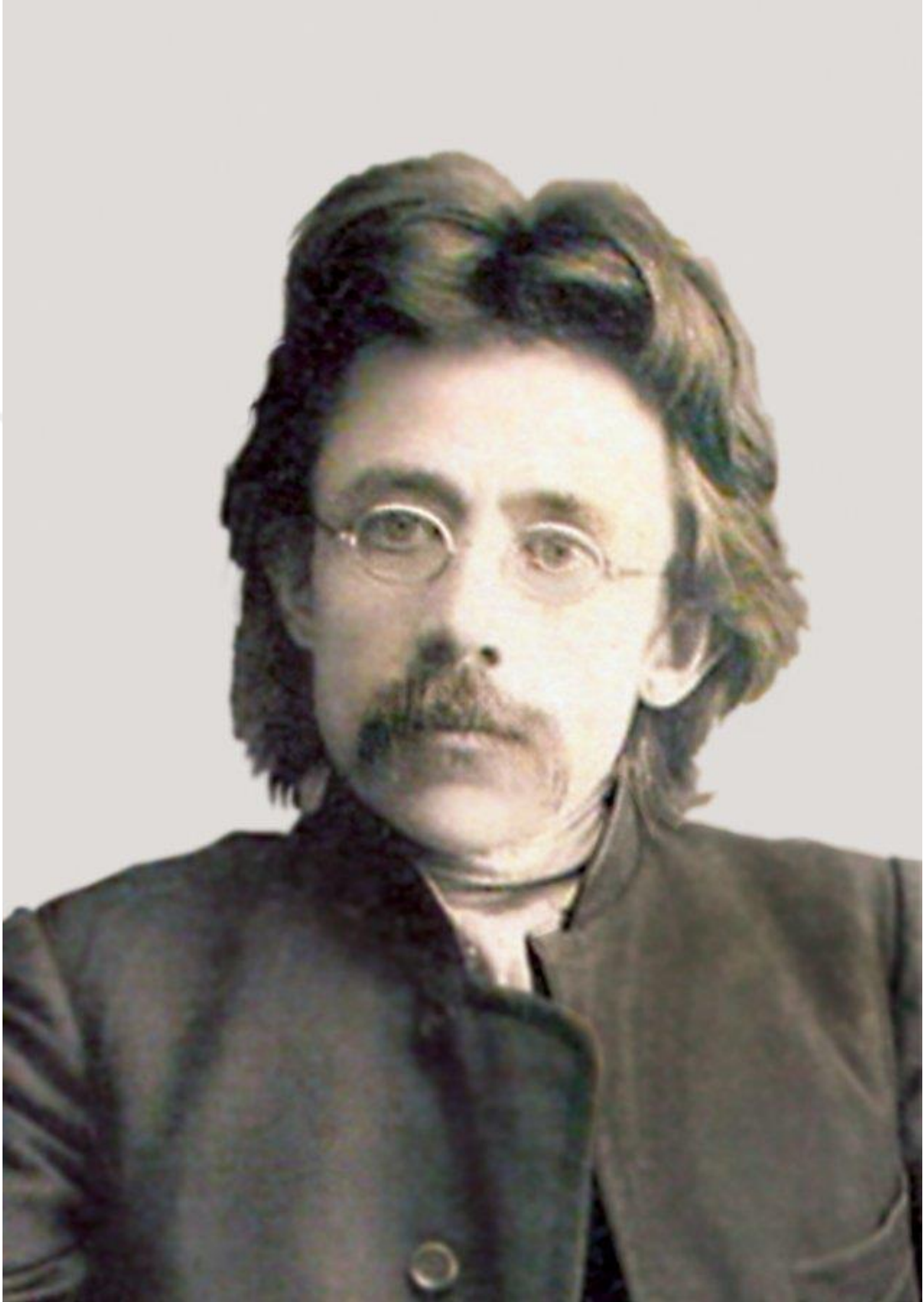

EK-3 ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN FOTOĞRAFI

EK-4 MUSA CARULLAH BİGİYEF'İN FOTOĞRAFI

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Yıldız YANIKKAYA
Doğum Yeri ve Yılı : Kadıköy/1987
Medeni Hali : Bekâr
Yabancı Dili :
E-posta : yildiz.yanikkaya@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Kastamonu Orhan Şaik Gökyay Lisesi (2000-2004)
Lisans : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih
Bölümü (2006-2010)
Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (2016...)